M. Biržiška

LIETUVIŲ TAUTOS KELIAS

Į NAUJĄJĮ GYVENIMĄ

II tomas

Atbundanti Tauta – darbai, žygiai ir veikėjai.

LOS ANGELES 1953

Išleido LIETUVIŲ DIENOS Los Angeles 1953 metais

Spaudos darbas THE BONNIE PRESS Los Angeles

Knygos tiražas 1200 egzempliorių

Kaina $3.00

TREMTYJE ATSIDŪRUSIO AMŽININKO

PRISIMINIMAI IR ATMINTINIAI PASTEBĖJIMAI

IV. LIAUDIS VIRSTA TAUTA.

B. Švinta.

Spauda draudžiama, bet kas iš to? Norėdama galutinai pribaigti "lenkiškąją" lietuvių katalikybę, maskolių vyriausybė uždraudė vartoti lietuviškuose raštuose "lotyniškai lenkiškuosius" rašmenis, kas prilygo lietuviu spaudos uždraudimui. Mažosios Lietuvos leidiniai, o taip pat ir Didžiosios Lietuvos XVI-XVII a. lietuviškieji spaudiniai buvo leidžiami ne lotyniškais, tik gotiškais rašmenimis, o lotyniškieji tik XVIII amžiaus antroje pusėje mūsų katalikiškiems raštams buvo įvesti, ir tokius rašmenis beturėdami savo maldaknygėse, katekizmuose, elementoriuose, kalendoriuose ir kituose savo skaitomuose raštuose, Lietuvos žmonės į šitokius rašmenis žiūrėjo kaip į savus, katalikiškai lietuviškus, ir jokiu būdu neprisiėmė dabar jiems brukamų maskoliškųjų rašmenų, kurie jiems ėjo stačiatikių valdžios "graždankos" vardu.

Sumanymas pakeisti lietuviškąsias raides maskoliškomis kilo 1863 m. "maišto" (miatež) sukeltomis įkaitintomis nuotaikomis, kai ne tik maskolių vyriausybė, bet ir žymi jų visuomenės dalis buvo pašokusi prieš "miatežninkus". Šiam "miatežui" kilus Lenkijoje ir patraukus paskui save Lietuvos bajorus su kaimiečių dalimi, ypačiai dvarininkų patrauktais dvaro bernais, kaikur ir ūkininkaičiais, ir kaikuriuos bajorams artimesnius kunigus, maskolių visuomenė stojo prieš lenkus ir jųjų įtaką "Vakarinėje Rusijoje", tad Lietuvoje, Gudijoje ir Ukrainoje. Ilgainiui "Vakarine Rusija" imta laikyti ir "Privislinskij Kraj" — Lenkija, kas, žiūrint činauninkiškomis carinės imperijos biurokratų akimis, visai buvo nuosaku.

Prieš lenkus rašė slavofilai Aksakovai ir kiti, ypačiai išliberalis Katkovas ir net opozicinės maskolių visuomenės poetas Nekrasovas, begelbėdamas savo žurnalą nuo uždarymo, Muravjovui surengtame bankete paskaitė jo garbei sukurtąjį savo eilėraštį, kaip per 1831 m. sukilimą Puškinas kad buvo parašęs liaupsės dainą "Na vziatie Varšavy".

Muravjovas nusistatė "rasplastat' Litvu", ją visiškai sunaikinti, ir tuo keliu ėjo — labiau ar mažiau nuo to atsilenkdami arba įvairių vėjų atlenkiami — bemaž visi Lietuvos administratoriai, bevykdydami pačios vyriausybės programą. Buvo nusistatoma ne tik prieš sukilime ypatingai pasi-

reiškusį Vilnių, kurio dar Mikalojus I neapkentė, bet ir prieš Lietuvos visuomenę, kiek joje buvo "lenkiška", o lenkais, kaip žinome, buvo laikomi visi dvarininkai, bajorai, kunigai, pagaliau iš viso katalikai, kad ir nei žodžio nebūtų mokėję lenkiškai. Pats Lietuvos vardas buvo susijęs su istorinėmis tradicijomis, kurios maskoliams ėjo "lenkiškomis" arba "rusiškomis", tik "sulenkintomis", o jau niekad ne lietuviškomis, tad ir oficialiai jis keista visur Vakarų Rusija, kiek kalbėta apie visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos plotą, arba Šiaurvakarių Kraštu, kiek tas lietė Vilniaus generalgubernatorystę, ją sudarusias Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijas, tad "tikrąją Lietuvą" (be suvalkinės) ir žymią Juodgudžios dalį. Žemaičiais (lenk. žmu(i)dzin, rus. žmudiak) rusai ir ypačiai lenkai dabar linkę vadinti ne tik žemaičius ir jų gyvenamą kraštą, bet ir iš viso lietuviškai kalbančius žmones ir jų kraštą, tad ir augštaičius su jų kraštu, o nutautę lietuviai, nusitvėrę gudiškai lenkiško žargono "tuteišiai", lenkų laikomi lenkais, gudų ir maskolių - gudais (baltarusiais), uolesnių maskolių skelbiami net rusais.

Sujungtoje su Maskolija Lenkijos Karalystėje (Krolevstwo Polskie, Carstwo Polskoje) vieną iš 10 gubernijų sudarė buvusioji Augustavo vaivadija, vėliau pavadinta Suvalkų gubernija, daugiausia lietuvių gyvenama. Net po 1863 m. ji nebuvo nei atskirta nuo Lenkijos (nors sukilimo malšinimo metu Vilniaus gen. gubernatoriaus Muravjovo ji kariškai buvo valdoma) nei grąžinta Lietuvai, tad "Šiaurvakariniam Kraštui", maskolių administracijai bevykdant Lietuvos skaldymo programą ir privengiant jungti jos dalis į vieną lietuviškąjį plotą. Tačiau pačioje Suvalkų gubernijoje pasistengta, kaip ir kitur, "išvaduoti" lietuvius iš lenkų įtakos: valsčiaus (gminų) valdybose ir pradžios mokyklose vietoje lenkų kalbos įvesta — greta rusų — lietuvių kalba su lietuviais mokytojais, kurie tam buvo rengiami Veiverių mokytojų seminarijoje; Marijampolės ir Suvalkų gimnazijose lietuviams įvesta lietuvių kalbos pamokos, o tas gimnazijas baigusiems su lietuvių kalbos pažymiu Maskvos ir Petrapilio universitetuose buvo mokamos stipendijos po 30 rublių mėnesiui, vėliau vyriausybei atitarnautinos ten, kur ji paskirdavo, žinoma, gilioje Maskolijoje. Senojo Vilniaus Universiteto ir ypačiai tenykštės Mediko-chirurginės Akademijos valdžios stipendininkai jau seniau taip pat tu-

rėjo, bendra Maskolijos ir net ne Maskolijos augštųjų mokyklų tvarka, atitarnauti gautąsias valdžios stipendijas. Bene todėl Andrius Ugianskis ir Jonas Juška gavo tarnauti tolimoje Kazanėje.

Kalbiniai maskolių potvarkiai suvalkiniams lietuviams buvo dalis bendrosios programos slavofiliškai nusistačiusio vokiečio Hilferdingo pasiūlytos vyriausybei, bet nepritaikytos likusiai Lietuvai, kuriai primesta rusiškos mokyklos su mokytojais maskoliais. Be to, tas pats lietuviams kaip "slavams" palankus Hilferdingas sugalvojo juos dar labiau atitraukti nuo lenkų ir pritraukti prie kitų slavų, visų pirma prie maskolių, parūpinant jiems lietuviškus raštus maskolių raidėmis. Šis sumanymas, pritartas dar Varšuvos universiteto lektoriaus Stanislovo Mikuckio, kurį lenkai ir maskoliai laikė lietuviu, o lietuviai juo kratėsi ir keikė "lenkpalaikiu" (jis buvo kilimo mozūras nuo Ščučino Lomžos gub., lietuviškai kiek pramokęs, studijuodamas filologiją Maskvos universitete, iš Akelaičio draugo Vyšniauskio[72]) labai patiko maskolių administracijai, tiek Varšuvoje, tiek Vilniuje, kuriame Muravjovas jau buvo nebeleidęs spausdinti lietuviškų raštų ir pats jau keletą tokių išleidęs maskoliškomis kereplomis, o jį pakeitęs Kaufmanas uždraudė juos leisti nemaskoliškomis raidėmis, kas 1865 m. rudenį buvo patvirtinta vidaus reikalų ministerio Valujevo aplinkraščiu ir galiojo per 40 metų ligi pat 1904 m. pavasario.

Varšuvoje, Kaune, Vilniuje buvo sudarytos komisijos arba pavesta paskiriems žmonėms pritaikyti maskoliškus rašmenis lietuviškiems leidiniams, dažnai net jau išleistus lotyniškomis raidėmis raštus pakartoti maskoliškomis. Tuo darbu buvo užsiėmęs minėtasis Mikuckis, pradžios mokyklų mokytojas, paskiau pakeltas Marijampolės gimnazijos prieklasio mokytoju totorius Krečinskis, kurį laiką net, Kaunan pašauktas, Ivinskis, Varšuvos universiteto studentai Gylys ir Tomas Žilinskis (vėliau ilgametis Veiverių seminarijos mokytojas), iškunigis Petkevičius ir kiti. Maskoliškomis raidėmis išleista Jono Juškos lietuviškų dainų rinkinėlis, elementoriai, skaitymėliai, kalendoriai su rusiško himno (Боже царя храни), Puškino pasakos apie žvejį ir žuvytes ir kt. vertimais, maldaknygė, kuriai išreikalauta iš Valančiaus bažnytinė aprobata, ir kitos, kurių per 40 metų teišspaus-

[72] V. B-kos pastaba skliaustuose.

dinta 55 leidimai (jų 9 dar prieš paskelbiant Valujevo aplinkraštį[78]), ir tik vienas jųjų, Mintaujos kriaučiaus Lalio vadovėlis siuvėjams, buvo išleistas asmeninėmis autoriaus lėšomis, o šiaip viskas — vyriausybinėmis. Pačios per save maskoliškos raidės, kad ir kerepliškai negražios ir ypačiai Vakarų žmonėms svetimos, žinoma, nėjo prieš katalikų Bažnyčios mokslą, tad tokiomis raidėmis surašytos maldaknygės arba kitų raštų, nesikertančių su Bažnyčios mokslu, Valančiaus patvirtinimas nebuvo koks Bažnyčiai nusikaltimas; kas kita tatai vertinant tautinės politikos atžvilgiu.

"Abėcėlės pakeitimo" (reforma alfavita) menkos išdavos parėjo ne tiek nuo činauninkiško jos vykdymo, kiek nuo lietuvių tautos, visų labiausiai nuo kaimo visuomenės susipratimo, nusistatymo ir veikimo. Kai pat pradžioje išmokslintoji lietuvių visuomenė laikėsi čia abejingai ir nedrįso atsisakyti nuo šitokių raštų rengimo ir iš viso aiškiai prieš visą "reformą" pasisakyti, o kaikurie net mėgino ją pateisinti (Gylys, paskiau aušrininkas Miglovara-Milevskis, Rygos policijos okolodočnyj nadziratel — nuovados viršininkas, dar vienas kitas, turbūt, siekę "apčiuopiamos lietuviams naudos" — galimumo išleisti jų kalba šiokius ar tokius raštus ir nevertę principiniu dalyku tokio "mažmožio", kaip vienokios ar kitokios "abėcėlės" vartojimas), kaimo žmonės nepriėmė mokykloms primestų ir ten vaikams ir tėvams brukamų, policininkų įspraudžiamų bagamazninkams arba žmonėms pašventoriuje, kišamų per valsčiaus raštininkus (maskolius) maskolinėmis išspausdintų lietuviškų leidinių, kaip svetimų, netinkančių skaityti lietuviams katalikams, sunkiai bepaskaitomų dėl netinkančių lietuvių kalbos garsams išreikšti, lyg ir rytietiškai atstumiančių nuo savęs spaudos ženklų, jau nekalbant apie tai, kad daugumas kaimo žmonių iš viso tų ženklų nežinojo ir jų paskaityti negalėjo, nes senose parapinėse mokyklose maskoliškai nebuvo mokoma. Gautuosius tokius raštus jie naikino (draskė, degino) arba grąžino; pinigus už knygas iš žmonių, žinoma, maskoliai išlupdavo ir siuntė Varšuvos arba Vilniaus iždinėn.

Valančius kad ir ne tuojau, bet greitai susiorientavęs susidarusioje padėtyje, ėmė spausdinti Prūsuose įspėjančias žmones prieš maskolinimą, taigi rusinimą ir stačiatikinimą, knygeles, paskiau ir kitus — savo ir ne savo — lietu-

[78] V. B-kos skliaustinė pastaba.

viškuosius raštus, po senovei leidžiamus lotyniškomis raidėmis, tik dažniausia tikrąją jų spausdinamąją vietą (dažniausia Tilžę) pridengiant Vilniumi, tariamuoju senuoju Juozapo Zawadzkio leidimu. Mat, Vilniaus maskolių administracija buvo leidusi Zavadzkiui išparduoti savo senuosius lietuviškus leidinius, tad šios prūsinės kontrafakcijos leido klaidinti policininkus, kurie jų neatiminėjo nuo žmonių. Susitarus su Tilžės katalikų klebonu Zabermanu ir pritraukus talkon Žemaitijoje pasienio parapijų kunigus, knygos kontrabandnešių buvo perkeliamos per sieną ir kunigų, davatkų ir bagamazninkų išplatinamos po parapijas. Valančiaus pavyzdžiu pasekė ir kiti. Ne vien Zabermanas spausdino lietuviškas knygas, bet ir įvairūs Tilžės spaustuvininkai, gerai pelnydami. Prūsinio spirito ir kito ko kontrabandnešiai pradžioje vos bepriimdami mažiau jiems pelningas ir pavojingesnes, dėl didesnės už jas bausmės, knygas, ilgainiui virsta nuolatiniais, kiti net idėjiniais knygnešiais, juo labiau, jog ypačiai maldaknygių gabenimas vėliau jiems duodavo gerą pelną.

Knygų spausdinama vis daugiau ir įvairesnių, smarkiai puolančių maskolius. Ima rastis laikraščių, atsišaukimų. Vis mažiau kontrafakcijų, policijai ėmus nelabai bepaisyti Zawadzkio firmos ir griebti net tikrai senus jo leidimus, kad tik lietuviškus. Šventoriuose ir net bažnyčiose žandarai atima maldaknyges. Prūsinius, paskiau ir amerikinius leidimus platina visi, kas tik gali. Pasienio maskolių policija sutankinama, pastatoma dvi ir trys eilės kareivių knygnešiams gaudyti, o visoje Lietuvoje — ne tik Žemaičiuose, bet ir Augštaičiuose, čia ir Sūduvoje — policija ir žandarai dieną naktį gaudo lietuviškųjų raštų platintojus ir skaitytojus, bet tat nebegelbsti. Knygų kad ir sugriebiama kasmet vis daugiau — ugniagesių deginama Vilniaus miesto savivaldybės kieme, kitur tas daroma policininkų, o knygnešių, platintojų ir šiaip dėl raštų įkliuvusių lietuvių suimama taip pat vis daugiau, kalinama, tremiama į vidurines ir rytines Maskolijos gubernijas, net Sibiran — pasienyje žūna ir pašautų knygnešių, tačiau raštų vis daugiau pasirodo, Prūsuose ir Jungtinėse Šiaurės Amerikos Valstybėse pražydi lietuviškoji spauda, lietuviškoji literatūra, laisva nuo maskolių administracijos priežiūros, nuo cenzūros, ir aiškiai kertanti carizmą ir Maskoliją, auklėjanti Lietuvos žmones, rišanti ir stiprinanti juos vienon tauton, kelianti jų susipratimą ir pasiry-

žimą kovoti dėl savo tautinių teisių. Šimtai ir tūkstančiai knygnešių politiškai kultūriniu tinklu dengia visą Lietuvą, kurių žymiausiuosius yra surinkęs ir iškėlęs Petras Ruseckas savo dviejų tomų knygoje "Knygnešiai" ir kurių bene didžiausiais, nekartą legendomis apsuptais, Sūduvoje tenka laikyti kunigas Sederavičius ir Kanclierius, o Kaunijoje Jurgis Bielinis - knygnešių "karalius", visą savo gyvenimą knygnešystei paskyręs iki maskolius iš Lietuvos išvarysiąs ("nemirsiu, kol maskoliai iš Lietuvos neišeis"), ir tikrai 1915 m. jis susilaukė jų bėgimo iš Lietuvos, 1917 m. Vilniaus konferencijos ir Lietuvos Tarybos įsteigimo, mirdamas keturias savaites prieš Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą.

Pats lotyniškųjų — arba činauninkiškai išsireiškiant — lotyniškai lenkiškųjų raidžių uždraudimas, dėl lietuvių visuomenės maskoliškųjų raidžių nepriėmimo de facto virtęs lietuvių spaudos uždraudimu, kurio lietuvių tauta nepaisė ir kūrė savo laisvą spaudą, tebuvo administracinė (ministerinė) priemonė, ne valstybės įstatymas. Todėl ji nepalietė carinės Mokslų Akademijos ir carinių universitetų teisės laisvai spausdintis raštus tokiais rašmenimis, kokiais jie pripažins reikalinga. Tad jau 1865 m. akademija išleido lotyniškomis raidėmis prof. Schleicherio parengtus Duonelaičio raštus, kas tuojau iššaukė Vilniaus administracijos protestą ir čia pat atskiru caro potvarkiu buvo ir šioms mokslo įstaigoms uždrausta lotynų raides vartoti ir tiems lietuviškiems raštams, kurie buvo leidžiami mokslo reikalams. Tačiau šis mokslo įstaigas suvaržęs potvarkis 1880 m. buvo panaikintas ir tuojau Akademijos pradedamas lotynų raidėmis spausdinti Antano Juškos lietuvių kalbos žodynas, o Kazanės universitetas leidžia Juškos dainas ir Svotbinę rėdą. Išleisti padėdavo ir iš viso pasisakydavo už lotyniškus rašmenis lietuviškiems raštams carinės akademijos ir universitetų mokslininkai, kaip Schieffner, Baudouin de Courtenay, Fortunatov, Šachmatov ir kiti, nekalbant jau apie užsienio mokslininkus, kurie lietuviškiems tekstams paprastai vartojo lotyniškas raides, vengdami net gotikos, kuria buvo spausdinami Prūsų lietuvių leidiniai, net kartodami senuosius XVI-XVII amžiaus lietuvių tekstus, kurie buvo spausdinami gotika, juos transliteravo lotynų raidėmis. Gan atsitiktinis buvo Fortunatovo ir Millerio surinktų lietuviškų dainų arba — prieš tai — Jono Juškos tokio pat dainynėlio išleidimas maskolių raidėmis, bet jau Gylio arba Miežinio žodynų

spausdinimas tokiomis pat raidėmis neįvyko dėl priešingų tam kalbininkų nusistatymo. Pakviestas pasisakyti, ar leistinas lietuviškas Gylio žodynas maskoliškomis raidėmis, kun. Antanas Baranauskas parengė tuo reikalu ištisą rašinį maskolių kalba, išleistą Akademijos. Prof. J. Baudouin de Courtenay, prancūzų kilmės lenkas, K. Jauniaus ir A. Baranausko mokslinis bičiulis, savo autoritetu kilniai palaikė lietuvių nusistatymą dėl spaudos.

Po pirmųjų nevykusiųjų lietuvių atžvilgiu savo žygių, kurie lietuvių tarpe buvo sukėlę įtarimą (pvz. Šliūpo "Lietuviškame Balse") jį esant rusų vyriausybės agentą, arčiau suėjęs su Petrapilio ir kitais lietuviais, tenykščio universiteto docentas latvis Edvardas Volteris geriau suprato tautinius lietuvių siekimus ir, kur galėjo, jiems padėjo, kaip Mokslų Akademijos bibliotekos tarnautojas, išrašydamas prūsinius ir amerikinius lietuvių leidinius, kuriais ir lietuviai galėjo naudotis, maskolių spaudos parodoje išstatydamas ne Maskolijoje leidžiamus lietuviškus raštus lotyniškomis raidėmis ir pritraukdamas nelietuvius pranešimams apie lietuvių spaudą, lietuvių padedamas parengdamas statistinę ir bibliografinę tos spaudos apžvalgą, kuri rodė jos nesulaikomą kilimą, plačiai apie ją rašė rusų enciklopedijoje, Akademijai parūpino lotynų raidėmis Vaičaičio išverstą Puškino Šykštųjį raitelį ir savuosius lietuvių kalbos tekstus (chrestomatiją), Daukšos Postilės naują leidimą ir kitką.

Patys lietuviai stengėsi naudotis patogesnėmis progomis spaudos uždraudimui pralaužti. Pusėje 70-ųjų metų maskolių vyriausybėje papūtus kiek lengvesniam vėjui, Petrapilio lietuvių studentų kuopelė su inžinierium Petru Vileišiu priekyje mėgino prieiti ir paveikti ministerinius ir departamentinius činauninkus palankia spaudos leidimui kryptimi, bet teko pasitenkinti kelių P. Vileišio brošiūrėlių išspausdinimu lotynų raidėmis ir, kunigaikščio Oginskio pastangomis, tokio pat, Ivinskio paruošto, kalendoriaus. Patys lietuviai arba jų paveikti rusų žurnalistai laiks nuo laiko kėlė rusų spaudoje lietuvių spaudos grąžinimo reikalą. Taip "Aušros" metu Petrapilio dienraštyje "Sovremennyja Izviestija" tas klausimas buvo keliuose straipsniuose gvildenamas, o vieną kartą nepasirašę lietuviai (faktiškai Maskvos universiteto studentas Jonas Jablonskis) paskelbė ten ištisą sąrašą tariamai išverstų iš lenkų ir maskolių kalbų mokslinių veikalų, kurių negalima esą išspausdinti dėl spau-

dos draudimo. Naudotasi ir maskolių cenzūros lengviau praleidžiamu dėl savo taikingos jų atžvilgiu krypties petrapiliškiu lenkišku savaitraščiu "Kraj", kuriame Budrys-Adomaitis (tas pats vėlesnysis Šernas) per kelerius metus informavo apie tautinį lietuvių sąjūdį skaitančius šį laikraštį dvarininkus, kunigus ir kitus mokytinius, tuo palengvindamas jiems sutapti su savo tauta, kuo kiti tikrai yra pasinaudoję.

Laikas nuo laiko vienas kitas valsčius, o nepaprastomis progomis, kaip štai 1883 m. Aleksandro III arba 1896 m. Mikalojaus II caro vainikavimo metu, nevienas valsčius — kunigų ar kitų kurių mokytinių iš šalies suraginti, net savo sumanymu kreipdavosi į carą, prašydami leisti spaudą; žinoma, jokio teigiamo atsakymo nesusilaukdavo.

Patys maskolių administratoriai nekartą suprasdavo, kaip netikslinga ir valstybei net žalinga prieš visos mūsų tautos nusistatymą brukti jai svetimas ir nepriimtinas raides, dėl to turėti beprasmingų išlaidų, nereikalingų rūpesnių ir tt., o žmones tik prieš save keltil Tad Varšuvos generalgubernatorius Imeretinskis, Vilniaus generalgubernatorius Sviatopolkas Mirskis ir kiti įspėja carą, jog reikią leisti lietuviams spaudą. Pavyskupis Beresnevičius, vyskupai Paliulionis, Baranauskas, dvarininkai Oginskiai, Zubovai nepraleidžia progos kalbinti tuo reikalu guberinijinius ir petrapilinius administratorus. Petras Vileišis nesigaili Petrapilyje kyšių, ir šie, atrodo, savo darbą bus padarę. Petrapilio lietuviai — Dvasinės Akademijos profesoriai, ypačiai laisviau su maskoliais sueiną pasauliečiai — senato tarnautojas Dubinskas ir kiti, taip pat lengvina spaudos grąžinimo kelią, veikdami prieinamus jiems valdininkus, mokslininkus, šiaip mokytinius.

Nemažą vaidmenį suvaidino ir lietuvių bylos dėl spaudos, kuriomis jie stengėsi įrodyti, jog įstatymo nepatvirtintas administracinis lotyniškųjų raidžių vartojimo uždraudimas nebeturėtų likti galioje. Taip, Mintaujos lietuviams gavus leidimą surengti lietuviškąjį vaidinimą ir lietuviškųjų reikalų nežinančiai Kuršo policijai leidus išspausdinti lietuviškąjį skelbimą apie vaidinimą lotyniškomis raidėmis, Petrapilio univ. stud. Povilas Višinskis iškabino jį Joniškyje, už ką Kauno gubernijos administracijos nubaustas kėlė bylą augščiau ligi pat petrapilinio Senato, kur jam padėjo jo gimnazijos draugas iš Šiaulių žydas Hanfmanas ir kiti teisininkai, ir kur, pagaliau, ją laimėjo įrodęs nesąs pažeidęs

jokio įstatymo. Inžinierius A. Maciejauskas Petrapilyje išleido Lietuvos žemėlapį, kur visi vietovardžiai buvo rašyti lotyniškomis raidėmis; vidaus reikalų ministerio įsakymu žemėlapis buvo konfiskuota, — Maciejauskas dėl to iškėlė bylą prieš ministerį ir taip pat laimėjo. Tas jau buvo pačiose spaudos draudimo panaikinimo išvakarėse.

Visa tai, be abejo, veikė ir palengvino caro vyriausybei pasitraukti iš kelio, į kurį lengvapėdiškai ji stojo, bet labiausiai ją paveikė, stačiai privertė ją grąžinti lietuviams spaudą tvirtas lietuvių tautos laikymasis ir vis aštriau jos vedama kova, dėl ko, pagaliau, tikėdamasi kiek apraminsianti lietuvius, įsivėlusi karan su japonais Rusijos imperija, milžiniškoji Maskolija, gavo nusileisti mažutei Lietuvai. 1904 m. balandžio 24 d. (gegužės 7 d.) anas nevykęs uždraudimas caro buvo atšauktas.

Jeigu spauda nebūtų uždrausta buvusi... Jeigu lietuvių spauda nebūtų uždrausta buvusi, o visos kitos maskolių priemonės 1863 m. sukilimui likviduoti būtų vykdomos, lietuvių padėtis kad ir nebūtų buvusi dar tokia, kaip latvių ar estų, kurie nebuvo sukilimo paliesti, prieš kurių tikybą jokių žygių nebuvo daroma ir kurie patys ligi 80-ųjų metų caro valdžios nebuvo "nuvokietinami", tik, priešingai, naudojosi savo kalba bažnyčioje ir mokykloje, jau 60-aisiais metais galėjo leisti sau laikraščius, nors prieš tai jų raštija nei kiek nebuvo augščiau pakilusi už lietuviškąją, o ligi Duonelaičio iš viso jai buvo dar labai toli, — vis dėlto net varžomi lietuviai per 40 metų kultūroje būtų daugiau laimėję, negu draudžiamuoju laiku joje kad yra pasiekę. Nebūtų reikėję kovoti dėl to, ką turėjo jau lenkai ir kitos tautos. Nebūtų reikėję nei tų aukų ir kančių, kurių teko dėl raidžių pakelti. Natūraliau ir tautai sveikiau konservatyvieji jos sluogsniai būtų susigrupavę ir ramesnę, patogesnę būtų sau politinę liniją nustatę, negu dabar jiems pačios vyriausybės kad buvo primesta griežtai ir kovingai opozicinė. Be to, Vilnius anksčiau būtų virtęs naujybinio lietuvių judėjimo centru. Vilniaus krašte lengviau būtų galima buvę apsiginti prieš besinaudojančią sunkia Lietuvos būkle Varšuvos veiklą, prieš lietuvių lenkinimą ir gudėjimą, ir Vilniaus dalykai lengviau būtų buvę sprendžiami, negu jie naujybinėje Lietuvos istorijoje visu savo sunkumu mūsų tautą kad yra užgulę. Tad suprantamos lietuvių pastangos kiek galima greičiau išgauti spaudą, kitų ir nepasitenkinimas

"apsunkinančia" tą atgavimą perdaug kovinga, jų nuomone, lietuvių spaudos ir visuomenės pozicija caro vyriausybės atžvilgiu. Antra vertus, nepaprastos ir vienintelės buvo sąlygos, kuriomis dėl spaudos draudimo teko lietuvių tautai bręsti ir rikiuotis kitų tautų tarpe. Tiesa, kiek vėliau negu lietuviams, lotyniškos raidės ir iš viso spauda buvo uždrausta ukrainiečiams ir gudams, bet ukrainiečiai, bent iš dalies, gelbėjosi austrinės Rytų Galicijos ukrainiečių spauda, o gudai prieš tai beveik neturėjo savo spaudos (nekalbant apie tuo laiku jau pamirštą XVI-XVII a. raštiją), tad ir ilgai nejuto jos trūkumo. Tilžė ir Klaipėda nedaug toliau buvo nuo gudų negu nuo lietuvių, kurie mielai būtų gudams padėję raštus leisti, jeigu šie būtų tam ryžęsi, kaip po 1905 m. Vilniuje pasirodžius gudų spaudai lietuviai nekartą ją gudiškai kalbančiuose kaimuose kad platino. Neleidimas lenkams spausdinti Vilniuje savo raštų ne tiek jiems buvo skaudus, kiek lietuviams spaudos uždraudimas, nes Varšuvos spaudą ir literatūrą rusų paštas nevaržomai ir legaliai platino Lietuvoje. Be to, tarpais ir Vilniuje lenkiškos knygos būdavo spausdinamos.

Šiaip ar taip, golgotinis lietuvių spaudos kelias jos visuomenę stipriau subrendino, suvienijo ir politiniu atžvilgiu smarkiai paveikė, pagreitino lotyniškai lenkiškųjų raidžių pakeitimą lotyniškai čekiškųjų laisvuoju perdirbimu ir pritaikymu, taip jog jos virto tikromis lietuviškomis raidėmis, įkvėpė tautai didesnį ryžtingumą, kovingumą ir pasitikėjimą savimi, kitų tautų tarpe suteikė garbingą vardą, Lietuvos išeivius JAV-se labiau rišo su Lietuva ir politiškai auklėjo, su Didžiąja Lietuva labiau rišo ir veikė taip pat Prūsų lietuvius. Tad dėl spaudos dar tebekovojant ir ją net jau laimėjus, kiti — karštesnieji veikėjai — tąją kovą ypatingai vertino kaip auklėjančią ir stiprinančią tautos dvasią ir bijojo spaudos grąžinimo neigiamų išdavų — oportunistų iškilimo, politinio ryžtingumo apsilpimo, administracinio ir cenzūrinio spaudos suvaržymo, perėjimo nuo heroizmo prie nusiherojinimo, susilpnėjimo.

Tačiau šitokie išvedžiojimai — spaudoje ir pasikalbėjimuose — ypačiai post factum, spaudą jau laimėjus — negalėjo pasukti jau kelio atgal.

Ir nežemaičiai mokslan ima veržtis. Pirmieji kovą dėl spaudos pradėjo žemaičiai. Jai vadovavo Valančius su savo kunigais, ir po jo mirties Prūsų-Žemaičių pasienis (Palanga,

Gargždai ir tt.) tebevaidino labai svarbų vaidmenį gabenant į Didžiąją Lietuvą prūsinius raštus, bet drauge su juo vis labiau reiškėsi ir Prūsų-Sūduvos pasienis (Virbalis, Širvintai), aprūpinąs suvalkinę panemuniją ir siekiąs Vilniaus kraštą.

Žemaičiai nepamiršta, kas jie tokie, dažnai tebesistato greta augštaičių ("lietuvių") kaip savo vertę žiną vyrai (Poškos "Žemaičių ir Lietuvos mužikas", tilžiškė "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga", Petrapilio Žemaičių ir Lietuvių labdaringoji draugija). 1897 m. visuotiniame caro imperijos gyventojų surašyme žemaičiai ne tik rodomi atskirai nuo "lietuvių" (augštaičių) — tikriau žemaičių ir lietuvių kalbos — bet ir patys rašosi žemaičiais. Prūsų lietuviai paprastai laiko Tilžėje spausdinamus Didžiajai Lietuvai leidinius "žemaitiškais raštais". Vis dėlto su Valančiaus mirtimi žemaičiai vis daugiau gauna lietuviškojo darbo vadovavimą ir iš viso savo vyraujančią lietuvių tautoje poziciją užleisti augštaičiams, tiek panemunės sūduviams, tiek ir Kaunijos augštaičiams.

Maskolijai geležinkelius nutiesus taip, jog Liepojos - Romnų kelias kirto Kauniją bemaž pusiau, augštaičiai nuo Radviliškio dar siekėsi su Daugpiliu, per jį ir su Petrapiliu, ir į pietų rytus turėjo siaurąjį kelią ligi Švenčionių, pro ten nuvykdavo ir į Vilnių, žemaičiai — dėl strateginių caro vyriausybės sumetimų — negavo per savo kraštą jokio geležinkelio į Prūsus; nuo Vilniaus pro Kauną ir per Sūduvą, ne per Žemaičių kraštą, buvo nutiestas geležinkelis ligi Virbalio ir Mažosios Lietuvos, pro Karaliaučių vedęs į Berlyną. Tad artimiausieji Prūsų kaimynai, žemaičiai liko ne tik savo senoje būklėje, augštaičiams su geležinkeliais gaunant naujų akstinų savo ekonominei būklei gerinti, susisiekimui su kitais gyvinti, savo gyvenimui labiau judinti, bet ir nustoję savo reikšmės kitoms Lietuvos sritims kaip patogiausio kelio į Prūsus (dabar taip pat ėmė mažesnį vaidmenį vaidinti ir Nemuno vandens kelias), savo buityje sustingo ir ėmė atsilikti nuo vis labiau gyvėjančių augštaičių. Kyla Šiauliai, Panevėžys, bet ne Raseiniai ir Telšiai.

Sustiprėję nubaudžiavinti Kaunijos ūkininkai mielai siunčia savo sūnus Šiaulių gimnazijon, kiti Mintaujon arba Liepojon, vėliau dar Kauno ir Rygos gimnazijosna arba 70-aisiais metais teįsteigton Panevėžio realinėn mokyklon (Panevėžio mokytojų seminarija ligi 1905 m. lietuvių nepriimi-

nėjo), tik ne taip jau noriai, nes neturinčios lotynų kalbos realinės mokyklos nauda, šiaip ar taip, bent bažnyčioje įpratusiems gerbti lotynų kalbą žmonėms buvo neaiški, juo labiau, jog realistams buvo uždaros kunigų seminarijos ir universitetų durys. Pati maskolių vyriausybė stengėsi sulaikyti žmones nuo "perdidelio veržimosi" į mokslą. Prieš paskutiniame XIX a. dešimtmetyje švietimo ministeris išleido aplinkraštį prieš "perlengvą" priiminėjimą į mokyklas nepasiturinčio, tad "neišgalinčio išeiti mokslus" jaunimo (vadinamasis aplinkraštis prieš "kukorinius vaikus"), ir nustatė dar kitus suvaržymus, kurie sunkino mokinių priėmimą ir mažino jų skaičių. Šiauliuose šimtai jaunuolių ėmė pamokas privačiai iš gimnazijos mokinių, daugiausia besiruošdami keturių klasių kvotimams, kas stoti kunigų seminarijon, kas vaistinėn, kas kariuomenėn; šiuos, nežinia dėl ko vadinamus "švedus", vieną gražią dieną, net naktį gimnazijos direktorius, policijos padedamas, išvaikė iš miesto, taip, jog vėliau niekados jau jų čia taip daug nebesusirinkdavo.

Šiaulių gimnazijoje pradžioje (po 1863 m.) mėginta lietuvius sudominti savuoju folkloru, bet paskiau tiesiog maskoliškai brukta jiems rusų kultūra, kuri kitus jųjų kad ir nemažai veikė, tik nesukliudė šios gimnazijos mokslus išeiti vėliau pasireiškusiems lietuvių visuomenėje ir kultūroje vyrams, kaip trys broliai Vileišiai - Petras, Antanas ir Jonas, kun. Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas), dr. Jonas Šliūpas (baigė Mintaujoje), broliai Beržanskiai (Liudvikas ir Jonas), dr. Andrius Domaševičius, prof. Vincas Čepinskis, direktorius Marcelinas Šikšnys (Šiaulėniškis), Povilas Višinskis, Jonas Baronas, Motiejus Čepas, prof. Augustinas Janulaitis (baigė Rygoje), inž. Vladas Sirutavičius, dr. Jeronimas Ralys, prof. Steponas Kairys, direktorius Vaclovas Šliogeris, prof. Jurgis Čiurlys, ministeris Konstantinas Šakenis, broliai profesoriai Stasys ir Kazys Šalkauskai ir kiti; čia mokėsi ir dvi Biržiškų kartos. Mintaujoje mokėsi – be minėto Šliūpo – dar Antanas Smetona, Juozas Tūbelis, Jurgis Šlapelis, Vladas Stašinskis, kun. Vladas Mironas, prof. Petras Avižonis, Vladas Požėla, broliai Didžiuliai, Antanas ir Vytautas, Konstantinas Stašys ir kiti. Liepojoje Jonas Biliūnas, Domininkas Šidlauskis (Visuomis), prof. Antanas Purėnas, prof. Pranas Mažylis, Peliksas Bugailiškis, be jų dar kiti. Rygoje gen. Vladas Nagevičius, Kipras Bielinis,

gen. Petras Kubiliūnas, prof. Jonas Šimoliūnas ir dar kiti. Kaune kun. Jonas Maculevičius (Maironis) ir Jurgis Baltrušaitis. Panevėžyje inž. ir min. Ernestas Galvanauskas, Staje Naginskas, prof. Balys Sruoga ir kiti. Vilniuje Romas Bytautas, Stasys Šilingas, prof. Vincas Krėvė Mickevičius ir kiti.

Senapiliečiai ir kiti. Paleisti nuo baudžiavų dar Napoleono laikais, bet tik 1861-1864 m. tegavę žemės, suvalkiniai sūduviai jau buvo įgiję laisvų ir savo vertę žinančių žmonių laikymąsi, nesilankstymą ponams ir svetimiems, o su gautąja nuosavybėn žeme pajuto po savim tvirtą pagrindą, virto tvirtais ūkininkais, kurie į 1863 m. neužimponavusią savo sukilimu Lietuvos poniją, po sukilimo nustojusią galios, ėmė žiūrėti iš augšto ir patys keltis augštyn. Labai reikšmingas "Aušroje" žmonėms į lūpas dedamas griežtas pasisakymas "Dabar mes mužikai - ponai" visiškai atitinka pobaudžiavinį socialinį ir tautinį Lietuvos istorijos posūkį. Arba vėl — Viekšnių kapuose kryžiaus įrašas "Čionai ils nei bajoras neigi ponas, tiktai ūkininkas Šiuipis Jonas" taip pat rodo ne nusižeminimą, tik savo ūkininkiškos (gaspadoriškos) vertės pajutimą, negalimą dar baudžiavos laikais; taip Žemaitijoje, bet nekitaip ir Sūduvoje.

Tad ir Sūduvoje ūkininkai ėmė leisti sūnus į mokslus, daugiausia tikėdamiesi iš jų susilaukti — per Seinų dvasinę seminariją — garbingų ir pasiturinčių prabaščių ir kanauninkų, tad ir sau garbės bei naudos. Retas kuris nesipurtė prieš kitokį savo sūnaus mokslinį "amatą". Marijampolės, tuomet dar Starapole-Senapile žmonėse paprastai vadinamos, gimnazija prisipildė lietuvių, kurių vieni, sueidami su sulenkėjusiais miesčionimis arba mokytojais lenkais (jų keli ten buvo) miestietiškai ("lenkiškai") apsitrindavo, kiti net ir sulenkėdavo, o paskiau dar šalinosi savo tėvų, vengė sodžiaus visuomenės ir sodietiškos (lietuviškos) kalbos, išėję mokslus lengvai skyrėsi su savo kraštu ir svetur susikurdavo lenkišką arba rusišką šeimą, bet kiti nepamiršdavo nei savo kilmės nei kalbos, atsikirsdavo masinantiems juos pas save lenkams, iš tėvų paveldėtą gražią lietuvių tareną dar pakeldavo, pasimokę lietuvių kalbos mokytojo gramatinių ir kitokių paaiškinimų, beskaitydami Duonelaitį arba Anykščių Šilelį, paskiau ir slaptai gaunamus raštus, taip jog senapiliečiai (taip pat ir ėję mokslus Suvalkuose) studentų lietuvių tarpe išsiskirdavo gražia kalba, tvirta lenkų

atžvilgiu laikysena, o valdžios stipendininkai — ir geresniu medžiaginiu aprūpinimu, tvirtesne gerove.

Daugelis tėvų, leisdami sūnus gimnazijon ir laukdami iš jų kunigų, išėjusius penkias klases vertė eiti kunigų seminarijon. Kuris sūnus nesutikdavo, nekartą nebegaudavo toliau iš tėvų paramos ir nutraukdavo mokslą arba versdamasis pamokomis pusbadžiaudamas pabaigdavo ir taip pat vargdavo universitete, jei negaudavo stipendijos arba labai gerų pamokų; kitas jau universitete vesdavo turtingą rusikę, arba sveikatai neatsilaikius, nebaigęs ar tik ką baigęs pasimirdavo. Nepanorėję į kunigus eiti "švedai" ar nutraukę gimnazijos mokslą ir namo negrįžę šiaip kurie jaunuoliai nekartą iškrypdavo iš sveiko kelio, virsdami niekur nepritapusiais pusinteligenčiais, kaikada girtuokliais, pasileidėliais ir kitkuo. Prieš savo norą stoję seminarijon ir virtę kunigais, menki jie būdavo kunigai, kartais ir žmones papiktindavo. "Kunigo iš pašaukimo" ir "be pašaukimo" klausimas, vertimas eiti į kunigus ir atsisakymo pasėkos — taigi "kunigystės tema" nekartą buvo keliama mūsų spaudoje ir literatūroje, kaip štai dr. Stasio Matulaičio (Šventmikio) "Parmazonas" ir "Smertis", kun. Kazio Pakalniškio (Dėdės Atanazo) "Kandidatas į kunigus", Gabrielės Petkevičaitės (Bitės) "Nebepirmas", kun. Jono Balvočiaus (Geručio, viekšniškio) "Kunigo giminė", Julijos Žymantienės (Žemaitės) "Mūsų gerasis". Žinantiems Bitės apsakymėlio kilmę skaitytojams atrodė jis net perdaug fotografiškai atvaizdavęs tėvų nepalaikomo studento likimą, bet kai apsakymėlio vertimas buvo pateiktas rusų žurnalui "Russkaja Mysl", jis buvo atmestas kaip dirbtinis, tendencinis, negalįs atitikti tikrovės! Jau Nepriklausomoje Lietuvoje pasirodžiusią išgarsėjusią Putino - Mykolaičio apysaką "Altorių šešėly" tenka laikyti reikšmingiausia ir meniškiausia šios tėmos išsaka; įdomus ir vysk. Justino Staugaičio apysakinis atsakymas.

Tik visoje toje literatūroje ir spaudos balsuose, kur ypačiai smarkiai kirsdavosi "kuniginiai" su "nekuniginiais", trūko dar vieno balso — pačių tėvų — sodiečių — dažnai beraščių — dievotų — turinčių savo šeimos ar asmens siekimus ir siekinius — savaip suprantančių savo asmeninę ir vaikų laimę — nebūtinai šeimos despotų, tik dažnai giliai nusivylusių savo sūnumi, savo vaiku. Nepamirština dar, jog išėję augštuosius mokslus dažniausia negalėjo Lietuvoje rasti sau darbo arba nenorėjo čia vargingiau negu kitur gyventi

ir apsigyvendavo kur tolimame Maskolijos mieste be naudos savo kraštui, dažnai ir savo tėvams.

Šiaip ar taip, su tėvų valia ir palaiminimu ir be to, kūrėsi naujybinė pasaulietinė lietuvių inteligentija, gimnazijose ir universitetuose besilaikanti savo — saviškių tarpe, bet paskiau pasimetanti po plačiąją Maskoliją ir tik dalis tepasiliekanti Lietuvoje, bet dažniausia labiau negu senesnioji (Vilniaus universiteto laikų ir tarpsukiliminė) atsikirtusi nuo lenkų ir jieškanti *savo* kelio sau ir saviesiems. Josios priekyje žygiuoja ypač *senapiliečiai.*

Išėję į kunigus, žinoma, daugiausia pasilieka Lietuvoje, taip pat aiškesni už senesniuosius *nelenkiškieji* kunigai, bet kiti jųjų gauna dirbti ir toliau kur Maskolijoje, kur betgi turėdami mišrias lietuvių lenkų parapijas su lenkų vyravimu mažai tegali pasireikšti kaip lietuviai. Nebent Dvasinėje Kunigų Akademijoje Petrapilyje, kur iš Lietuvos vyskupijų susirinkdavo (greta lenkų) nemažas profesorių ir klausytojų lietuvių būrys, kildavo gražių sumanymų, iš čia gražiai, raštais ir lėšomis, buvo remiama lietuvių spauda ir kiti tautiniai reikalai. Čia dirbo Valančius, Beresnevičius, Paliulionis, Baranauskas, Jaunius, Dambrauskas, Karevičius, Maculevičius, Pranaitis, Būčys, Matulevičius, Grigaitis, Česnys ir kiti. Klemensas Kairys ir kiti klausytojai leisdavo čia rašytinius laikraštėlius, profesoriai ir studentai bendradarbiavo spaudoje. Paprastai neėję vyresniųjų gimnazijos klasių, tik baigę augštesniuosius mokslus savo seminarijoje, kunigai mažiau už pasauliečius suartėdavo su rusų kultūra ir literatūra, kurios jie ir kaip katalikai privengdavo. Tačiau rusų filosofas Vladimiras Solovjovas, kuris apsilankydavo ir katalikų akademijos paskaitose, lietuvių kunigų buvo ypatingai gerbiamas, ir jų kiti, o taip pat ir kaikurie mūsų pasauliečiai Šveicarijos Fryburge rašė vėliau disertacijas apie jo filosofiją ir, galima sakyti, skynė jam kelią į Vakarus.

Rusų rašytojai, kurie priverstiems eiti maskolišką mokyklą lietuviams buvo bemaž vienintelis literatūrinio meno pažinimo ir meninio psichologizmo, humanizmo, šiaip idėjinio nustatymo šaltinis, nuo prieklasio jau siejami su rusų inteligentijos ir net jų liaudies kultūra, labiau ar mažiau veikė bebręstantį lietuvių jaunimą, dažniausia nesusivokiantį svetimuose mums maskoliškuose rusų kultūros ir literatūros veiksniuose. Tuo tarpu daugiausia bajoriškoji lenkų literatūra, susijusi dar su lenkų kultūros ir politikos reika-

lais ir siekimais, lietuvių intelektualams, kad ir tikybinės kultūros, jos tradicijų, bendro kelių šimtmečių valstybinio Lietuvos gyvenimo su Lenkija, panašių kaip lenkams vakarietiškų kultūrinių srovių veikiamiems ir nustatomiems, bet dėl savo visuomeninės kilmės priešbajoriškai nusistačiusiems ir nusiteikusiems, savąją literatūrą bekuriant svetimose literatūrose jieškantiems bendresnių žmogaus ir žmonijos išgyvenimų, lenkų literatūra, sakome, buvo jau labiau svetima. Net kai vyresniajai lietuvių kartai, tebėjusiai dar lenkiškas mokyklas, senoji lenkų literatūra, nekartą kėlusi lituanistines temas, Mickevičiaus, Kražiauskio ir Kondratavičiaus poezija arba Bernatavičiaus ir Chodzkos apysakos buvo kaip ir sava, maskolių mokyklas išėjusiems lietuviams ne tik naujoji, beveik neliečianti lietuviškų temų, bet ir iš viso lenkų literatūra virto svetima.

Toks natūralus lietuvių nutolimas nuo lenkų ir prisiartinimas prie maskolių lenkams ne tik atrodė keistas, nesuprantamas, nesveikas ir žalingas patiems lietuviams, bet ir įtartinas, aiškintinas "parsidavimu" maskoliams ir kitokiomis nesąmonėmis. Šiaip priešlenkiškiausiai pasireikšdavo kaip tik lenkų kultūros daugiausia gal gavę Lenkijos Karalystėje, bet visuomeniniu atžvilgiu labiausia nuo bajorų atsikirtę *senapiliečiai*, kiek tuo vardu apimtume ir išėjusius Suvalkų gimnaziją lietuvius. Kiti jųjų taip toli buvo nuėję, jog toks pvz. Botyrius (rusiškai Batyr', totoriškos kilmės pavardė), bestudentaudamas Maskvos universitete pateikęs kiek lietuviškos folklorinės medžiagos universitetui, kuris ją išspausdino savo leidiniuose, ir padėjęs bene universitetiniams savo draugams Fortunatovui ir Milleriui surinkti jo tėviškėje lietuviškųjų dainų, ne tik sukūrė tolimoje Maskolijoje rusišką šeimą, bet ir pats priėmė stačiatikybę, dėl ko vėliau įsiprašęs Marijampolės gimnazijos inspektorium, tik ne ką čia jis lietuviams bebūdamas naudingas, šiems jo privengiant, pats jautėsi atskalūnu, užsukęs bažnyčion verkdamas meldėsi, savo vyresnybės nebuvo visiškai jai patikimu laikomas ir po kelerių metų iš Lietuvos kitur buvo iškeltas. Kitas lietuvis, taip pat bene per Senapilę perėjęs, Muraška, kurį laiką ne tik lenkų, bet ir lietuvių buvo keikiamas, kaip besisukinėjąs po Lietuvą lenkėdiškiausio maskolių laikraščio "Moskovskija Viedomosti" agentas, savo korespondencijose ne tik puldinėjęs lenkus, bet ir kurstęs lietuvius nusistatyti priešlenkiškai ir prorusiškai. Kiti lietuviai net vieni su kitais

gaudavo susikirsti, kaip štai jaunasis Jonas Basanavičius rusų laikraštyje "Novoje Vremia" iškeldamas Seinų vyskupo Strašinskio ir kitų vyskupijų lenkų daromas lietuviams skriaudas kalbos atžvilgiu, o atsakydamas jam lenkiškame kunigų laikraštyje "Przegląd Katolicki" pavyskupis Antanas Baranauskas gynė lenkus nuo jo priekaištų. Vėliau, kai įsikūrė lietuviškoji laikraštija, lietuviai suvesdavo savo sąskaitas su lenkais jau savo spaudoje, o lenkai jiems atsakinėjo savoje, retkarčiais ir lenkas ką lietuviškai parašė dėl lietuvių lenkų santykių, o lietuvis lenkiškai dėl to paties, tik vieni ir kiti paprastai jau vengė kreiptis į maskolių spaudą tarpusavio santykių išlyginimo reikalu.

Kaikada — jau spaudą leidus — kaikurie Sąjungos dėl teisių grąžinimo lietuvių kalbai bažnyčiose veikėjai (pvz. Jonas Kriaučiūnas) sueidavo su Vilniaus činauninkais ir (nepasirašydami) rašinėjo jų oficioze "Vilenskij Viestnik" apie lietuvių lenkų santykius, bet tam nepritarė kiti Vilniaus lietuviai, kad ir pripažino ne tik Sąjungos veikimo reikalą, bet ir tokio Kriaučiūno pateikiamųjų dokumentų teisingumą. 1908 m. buvo ypatingai išgarsėjęs išspausdintas liberaliniame (konstitucionalistų demokratų, vadinamųjų kadetų) Petrapilio rusų dienraštyje "Rieč", kuriame prieš tai administracijoje dirbo lietuvis Alfonsas Morauskis ir Bernotaitė - Jurgelionienė, šiuo metu jau dirbę "Vilniaus Žinių" administracijoje (bene padėjo jiems "Riečėje" įsitaisyti jos administratorius ir po I-jo Pasaulinio karo rygiškio dienraščio "Segodnia" redaktorius, išėjęs Šiaulių gimnaziją ir nenutraukęs santykių su lietuviais minėtasis teisininkas Hanfmanas), keliolikos Vilniaus lietuvių laikraščių redaktorių ir organizacijų pirmininkų pasirašytas kreipimasis į liberalinę rusų inteligentiją dėl lietuviams lenkų daromų Vilniaus vyskupijoje skriaudų; prieš šitokį kreipimąsi į svetimą lietuviams ir jos reikalams visuomenę protestavo M. Biržiška ir A. Janulaitis.

Kadangi žymi lietuvių dalis, ypačiai Vilniuje ir Vilniaus krašte, buvo aplenkinta, tad jiems, drauge su lietuvių spaudos perkėlimu į Vilnių, lietuvių veikėjai ėmė leisti lenkiškas brošiūrėles ir net laikraščius ("Litwa", "Lud", "Glos Ludu" ir pan.), kuriuose aiškino ir lietuviškai lenkiškus santykius. Pasirodydavo ir didesnių lenkiškų veikalų apie lietuviškus dalykus ir lietuvių siekimus, kaip štai Mykolo Roemerio "Litwa" 1908 m., Mykolo Biržiškos "Pismiennictwo

litewskie" 1919 m. ir kt. 1919 m. Varšuvai užgriebus Vilniaus kraštą, lietuviai ėmė čia ginti Lietuvos reikalus net lenkiškais dienraščiais: "Glos Litwy", "Echo Litwy", "Straž Litwy", "Dzwon Litwy" ir kitais. Lietuvių pozicijai čia suprasti ir jų argumetams pažinti skyrium iš ten būdavo atmušami ištisi straipsnių rinkiniai, pvz. M. Biržiškos "Na posterunku wilenskim" 6 tomai.

Aušra. Savo – lietuviško – laikraščio reikalas jau buvo bebręstąs dar lenkmečio gadynėje. Čia ne tik anksčiau minėtieji "Aitvaro" ir "Pakeleivingo" leidimo sumanymai, bet ir apie 1860 m. susimetę kuopelėn Maskvos universiteto studentai lietuviai Koncevičius, Lipštavičius, Daraškevičius, Juozas Savickis, Enrikas Bukauskis ir kiti, besiginčydami su Slucko gimnaziją išėjusiais nežinomais mums karštais lietuviais (Daukša ir kitais?), kurie reikalavo lietuviškai išversti Mickevičiaus, Krašiauskio, Kondratavičiaus ir kitų kūrinius apie Lietuvą, surašė savo kaip ir laikraštėlį su motto "Kol saulė patekės, rasa akis išės", siūlydami visų pirmą parūpinti naudingų žmonėms šviesti raštų. Tikrai, Lipštas - Lipštavičius parašė mineralogiją, kitas kas geografiją ir pan. 70-ųjų metų pradžioje įsikūrusi kita Maskvos lietuvių studentų kuopelė, taip pat, rodos, iš buvusiųjų Šiaulių gimnazijos auklėtinių (Paškevičiaus, Šimkevičiaus ir kitų) susidarusi (senapilietis Botyrius bene buvo jau baigęs universitetą), gal bus ir apie laikraštį svajojusi, o Petrapilio lietuvių studentų kuopelė (pasvalietis Petras Vileišis, viekšniškis Pačerinskis ir kiti) kiek vėliau ėmė net leisti savo rašytąjį laikraštėlį "Kalvį Melagį". Po to 1880-1881 m. Maskvos lietuvių studentų kuopelė (gruzdietis Jonas Šliūpas ir kiti) išleido keliolika hektografuotos "Auszros" numerių su straipsneliais, pasakomis, dainomis. Visos tos studentų kuopelės veikė slaptai be maskolių žinios, bet ir niekad nebuvo susektos.

Su išėjusiu du fakultetu Vincu Pietariu Maskvos universitete susidraugavęs Jonas Basanavičius, abudu senapiliečiu, dar 70-ųjų metų pusėje kuopon buvo subūręs kiek senapiliečių ir šiauliečių studentų, kurie gėrėjosi Mickevičiaus ir Kondratavičiaus lietuviškumu, rinko dainas, gal kiti jųjų ir apie laikraštį pagalvodavo ar net pakalbėdavo, bet maskvinė "Aušra" tepasirodė Basanavičiui ir Pietariui jau baigus medicinos mokslus ir išvažiavus iš Maskvos. Bulgarijoje apsigyvenęs Basanavičius ne tik pasiskyrė – be medicinos

darbo – dar lietuvių etnologijos tyrinėjimams ir jų praeities aiškinimui, bet ir ėmė vykdyti savo seniai svajojamą sumanymą – įkurti lietuvišką laikraštį. Jis ima rašinėti apie lietuvius ir jų praeitį Prūsų lietuvių (gotiškomis raidėmis) spaudoje (jo rašinys apie Lietuvos piliakalnius turėjo būti nutrauktas dėl iškeltų jame kryžiuočių piktų ir žiaurių darbų), užmezgia santykius su tokio laikraščio redaktorium Šernium, Jurgiu Mikšu, su pamėgusiu lietuvių kalbą ir ėmusiu Šerniaus laikraštyje lietuviškai spausdinti karštas daineles fenomenaliu poliglotu – mokančiu keliasdešimt kalbų vokiečiu Jurgiu Zauerveinu, su Višteliu, "Vitolioraudos" vertėju, kurį jau Kražiauskis ragino leisti lietuvišką laikraštį, su inž. Petru Vileišiu ir kitais jau žinomais lietuvių kalbos mylėtojais. Dar studentaudamas domėdamasis tautiniu čekų atgijimu ir čekiškai paskaitydamas, kurį laiką gyveno Prahoje, prisižiūrėdamas tautiniam čekų darbui, buvo galvojęs įsteigti laikraštį Serbijos Belgrade, bet paskiau ir jis ir kiti nutarė jį leisti artimiausioje Didžiajai Lietuvai Mažojoje Lietuvoje, pritraukiant prie jo ir Prūsų lietuvius, ir tuo būdu paverčiant jį bendru *visos tautos* laikraščiu.

1883 m. kovo mėn. prūsinėje Ragainėje pasirodė mėnraštis "Auszra", kuri per trejus savo ėjimo metus (ligi 1886 m.) šlubuodama, nereguliariai pasirodydama, nevienodai rašoma, nevienodai redaguojama, ne visus lietuvius težavinti, o svetimųjų dažnai barama ir peikiama – keliais savo tomeliais išvarė tokį kultūros barą, jog jaja teisingai pradedama tautinio lietuvių atgijimo gadynė, žiūrint į klasiškai romantiškąjį Vilniaus universiteto ir daukantiškai valančiškąjį laikotarpį, be to, dar į kelerių metų *proaušrį* kaip į tautinės dirvos parengimą lietuvių tautai viešai prabilti. Ji prabilo "Aušroje".

"Aušros" pasirodymas sukėlė ne tik lietuvių susidomėjimą, bet ir subudrino kaimynus: lenkus, maskolius, prūsokus. Lenkai ją laikė prūsokų arba maskolių darbu, nukreiptu prieš lenkus, maskoliai – lenkų arba prūsokų prieš maskolius, o prūsokai – maskolių arba lenkų prieš prūsokus. Tik retas kuris pašalietis laikė ją tuo, kuo ji tikrai buvo: pačių lietuvių darbu, nes ji iš jokio kaimyno nieko negavo ir neprašė, tik vengė sakytis prieš vokiečių politiką Prūsų Lietuvoje, joje bespausdinama, o silpna būdama ir tikėdamasi (veltui!) susilauksianti leidimo būti platinamai Didžiojoje Lietuvoje, atsargiai teiškeldavo maskolių administracijos da-

romas lietuvių atžvilgiu "klaidas", dar ir lenkus mėgi
įtikinti liautis lietuvius skriaudus. Mažutė, silpnutė "Aušr
tiktai kukliomis kelių lietuvių lėšomis buvo leidžiama, pr
džioje dr. Basanavičiaus, paskiau ir kitų lietuvių – "tėvyn
mylėtojų", ir labiau taikė į pačių lietuvių širdis, stengdama
pakelti tautą iš ilgamečio miego, tad branginti savo prae
ir kalbą, išgauti savo tautai tokias pat teises, kokias tu
kitos tautos.

Basanavičius čia vis primindavo garsią lietuvių taut
praeitį, kurią jis išskaitė ne tik iš istorijos raštų apie didžiu
sius Lietuvos valdovų žygius, bet ir ypačiai iš senųjų pili
kalnių ir jų padavimų, ir kėlė ją skaitytojams, kad šie su
prastų esą didžiųjų karžygių palikuonys ir drąsiau apli
save dairytųsi, pasijusdami nemenkesni esą ir net garsinges
už savo kaimynus. Spausdino čia savo eilėraščius lietuv
bičiulis Jurgis Zauerveinas. Buvęs 1863 m. sukilėlis, Pozn
nėn pabėgęs ir po kelerių metų išvykęs Argentinon (t
mirė beprotnamyje) užnemunietis Jurgis Vištelis-Vištelia
kas, jau žinomas Krašiauskio "Vitolioraudos" vertimu, "Au
roje" išspausdino išpopuliarėjusią, melodingą, tik perda
ištęstą dainą "Op, op, kas ten, Nemunėli" ("Regėjimą"), k
rioje graudžiai šaukėsi didžios senovės grįžimo. Mažia
vykusiuose eilėraščiuose ir dainose Rygos policijos nuov
dininkas, taip pat lenkmečiuose dalyvavęs, Juozas Milev
kis (Miglovara), irgi tik kelias klases teišėjęs senų žemait
kų tradicijų Mečys Davainis Silvestraitis ir bene miesti
tebaigęs Petrapilio Viešosios Bibliotekos tarnautojas, vėli
pagarsėjęs savo lietuviškąja ir lituanistine bibliografi
("Sbornik biliografičeskich materialov" ir "Spisok litov
kich i drevneprusskich knig") Silvestras Baltramaitis visa
stengėsi iškelti lietuvių kalbos gražumą ir senumą, senosi
Lietuvos garsą. Panašiai rašė tilžiškis dr. Vilius Bruož
kuris priėjo išvadą, jog Šventraščio rojus buvęs Lietuvo
tad rojuje lietuviškai kalbėję. Iš Lietuvos kilusi, bet Mi
taujoje tuo metu gyvenusi Aglė - Malinauskaitė (vėli
Jonienė Šliūpienė), vienintelė moteris "Aušros" rašytojų ta
pe (Liudvika Nitaitė Didžiulienė pradėjo rašyti "Aušra
jau užgesus), taip pat davė eilėraščių. Autoriaus neat
klausus, dėl ko jis ir supyko, įdėta dar klierikinė, parašyt
prieš 25-rius metus, bet visai atitikusi aušrininkų nuotaik
lyg iš jų lūpų išimtais žodžiais ir vaizdais graudžiai prim
nanti galingą senovės Lietuvą ir jos nuopuolį, Antano B

ranausko, jau pavyskupio, daina "Giedu dainelę, savo giesmelę" apvainikavo visą "Aušros" poeziją, nors dainos autorius vis į šį laikraštį skersavo.

Basanavičiui buvo sunku iš tolo laikraštį beredaguoti, tad kurį laiką jį redagavo pabėgęs iš Lietuvos Šveicarijon ir iš ten atkviestas Prūsų Lietuvon buvęs Petrapilio studentas, karštas lietuvis socialistas, draugavęs su Lietuvos socialistais dvarininkaičiais Liudu Janavičium, Vladimiru Zubovu ir kitais, lietuviškai vertęs lenkiškai jų rašytus atsišaukimus, jųjų žadamo Šveicarijoje leisti lietuviško socialistinio laikraščio numatomas redaktorius Jonas Šliūpas. Kad ir iš tolo Basanavičiaus prilaikomas, jis už aną griežčiau ėmė rašyti, pavyzdžiui Simano Daukanto biografiją, kurios betgi negavo pabaigti sukėlęs kunigų nepasitenkinimą nepalankiu Valančiui šiojo santykių su Daukantu nušvietimu. Šliūpui jau teko aiškintis "Litauische Litterarische Gesellschaft" vokiečių susirinkime, jog "Aušra" neveikianti prieš vokiečius, kaip ji šiųjų buvo kaltinama, bet vis dėlto jis gavo pasišalinti iš Prūsijos į Jungtines Amerikos Valstybes, prieš tai užsukęs Senapilėn, čia su kitais sustatęs memorandumą apie reikalą grąžinti lietuviams spaudą ir nuvažiavęs Varšuvon (savo brolio Stanislovo pasu) įteikęs generalgubernatoriui. Kadangi memorandumo autoriai mėgino paveikti maskolių činauninkus priešlenkiškais pasisakymais ir kitokiais dirbtiniais argumentais, po 20 metų jį pasmerkė už tai Mykolas Roemeris savo knygoje "Litwa".

Šliūpui išvažiavus, prie "Aušros" nuoširdžiai dirbo naivus, dar pat pradžioje padaręs jai meškos patarnavimą, Kražiauskio - Višteliо "Vitolioraudos" reikšmę lietuviams prilygindamas Šventajam Raštui, kuo ne be pagrindo kunigai buvo pasipiktinę, jaunas Prūsų lietuvis Jurgis Mikšas. Jam vėliau atėjo talkon pasitraukę iš Maskolijos sūduviai Juozas Andziulaitis ir Jonas Mačys, kurie mėgino "Aušros" turinį daryti prieinamesnį ir įdomesnį sodiečiams, keliant artimesnius jų kasdieniniam gyvenimui klausimus. Dar mokinių senapiliečių rašytame laikraštyje "Iššiepdantis" satyra "Nelaimės dainiaus" Mačys jau buvo pajuokęs dažnai neturiningus aušrininkų eilėraščius. Jiedu išvažiavo, kaip ir Šliūpas, Amerikon, kur Andziulaitis kurį laiką dirbo lietuvių spaudoje, o Mačys dar pasireiškė poetu ir 1901-1902 m. redagavo "Vienybę Lietuvninkų". "Aušra" lyg ir pati savaime nustojo ėjusi, nei Basanavičiaus nei kitų aušrininkų ne-

bepalaikyta. Vėliau dr. Basanavičius buvo manęs ją atgaivinti ir siūlė tai kitiems padaryti, bet nauji veikėjai pasirinko sau savarankišką "Varpo" kelią. Martyno Jankaus 1892 m. leidžiama "Nauja Aušra" gerokai jau buvo suvėluota, o ir pats leidėjas tam darbui buvo persilpnas.

Aplink "Aušrą". "Aušra" atgaivino ir pateikė lietuvių tautai Vilniaus romantikų Stanevičios ir Daukanto simanišką dvasią, Barono ir Kašarausko įtvirtintą, o Basanavičiaus, Šliūpo ir kitų aušrininkų pritaikintą pobaudžiavinei visuomenei ir Maskolijoj įsivyravusiai su caru Aleksandru III visuomeninės nejudros gadynei, kuri pakeitė 60-ųjų metų carinių reformų ir 70-ųjų metų revoliucinio maskolių jaunimo bruzdėjimo laikotarpį. "Aušra" stengėsi suburti bendram tautiniam darbui visus lietuvius, tiek subrendusius dar 1863-ųjų metų įvykių nuotaikose lenkų kultūros vyresniuosius, tiek ypačiai jau maskolių mokyklos veikiamus jaunesniuosius, – tiek linkusius tik į ramų kultūros darbą, tiek ir siekiančius politinių ir socialinių tautos reikalų išsprendimo, – tiek pasauliečius, tiek ir dvasiškius. Dėl viso to laikraščio pakraipa svyravo, bet vis dėlto bent pasauliečiai žiūrėjo į jį kaip į tautinį savo organą ir kiek susiprasdami jį rėmė, ypačiai paleisdami jį per rankas skaityti. Nevieną lietuvį "Aušra" tokiu būdu yra prikėlusi iš tautinio snaudulio ir, kaip pirma Daukanto "Būdas" ar Valančiaus knygelės, Mickevičiaus, Krašiauskio ar Kondratavičiaus poezija, taip dabar "Aušros" straipsneliai ir dainelės kėlė, žadino apsnūdusią tautos sąmonę.

Vyriausi "Aušros" platintojai buvo rygietis Miglovara - Milevskis, raseiniškis Davainis Silvestraitis ir ypačiai reikšmingas savo įtaka Sūduvoje, taip Senapilės gimnazistams, taip ir kitiems, tenykštis gimnazijos mokytojas, buvęs Petrapilio Dvasinės Akademijos klausytojas, bet į kunigus nesišventinęs Petras Kriaučiūnas, savo mokinių ilgai tebeatmenamas kaip energingas ir iškalbingas jų tautybės išryškintojas. Ilgabarzdis stambus vyras skardžiu balsu, turėjęs daug lituanistinių žinių, bet raštu mažai jų įtvirtinęs ir paskleidęs, gyvu žodžiu jis autoritetingai jas teikė žmonėse kur beprieidamas, sugebėdamas ir lenkams atsikirsti ir činauninkams statytis aiškiu, susipratusiu lietuviu, nors dėl to jam tekdavo ir kratų pakelti, ir būti šalinamam iš tarnybos. Jo bičiulis, kitas Senapilės mokytojas Petras Arminas išvertė Kondratavičiaus "Piastų dukterį" (su daina "Tegul

giria šlamščia, ūžia") ir parašė keliasdešimt pasakėčių, kurių vienos, Šventraščiu pasekta, išvada "kas nedirba, mielas vaike, tam nė valgyt duot nereikia", virto patarle, kaip ir Duonelaičio "Eik tinginy, eik dirbt ir ką pats pelnei, laikyk per savo dalyką". Armino našlę vedė Kriaučiūnas, kartu paveldėjęs ir visus jo rankraščius, iš kurių jis vėliau ir paruošė du Armino raštų leidimu. Veiverių mokytojų seminarijoje nemažą vaidmenį suvaidino mokytojas Tomas Žilinskas, atsargiai palaikęs savo auklėtinių lietuviškumą.

Kunigai "Aušrą" kad ir skaitė, kiti net teikė jai žinių (pvz. apie lietuvių lenkinimą Vilniaus vyskupijoje) arba leisdavo ir ištisus savo kūrinius išspausdinti, kaip sūduvis kun. S. Norkus, kurio dar prieš "Aušrai" pasirodant išversto Kondratavičiaus "Margyrio" pirmąją giesmę ten skaitome, ar kaip kun. Maculevičius - Žvalionis (būsimasis Maironis) davęs jai aušrininkišką eilėraštį "Nedaugel mūsų, broliai, čion yra", dar kitais raštais ją paremdavo, tik bemaž visi dvasininkai skersavo į visiškai pasaulietišką jos turinį, kryptį ir vadovybę, kas ligitolinėse lietuviškose sąlygose buvo visai naujas reiškinys. Tiek vyresnieji kunigai - valančininkai, įpratę ir visuomeniniame darbe būti nustatomi vyskupų, senų ("gerų") senovės tradicijų natūralūs gerbėjai, tiek ir jaunesnieji, artimesnieji pasauliečiams veikėjams, tad ir žinantieji juos dažnai turint nušalusius tikybinius jausmus (pvz. Jakštas-Dambrauskas apie savo gimnazijos draugą Joną Šliūpą), nepasitikėjo šiuo maskolių mokyklą išėjusiu jaunimu, tad ir jų redaguojamu be kunigų priežiūros laikraščiu. Žymusis 70-80-ųjų metų Vilniaus vyskupijos lietuvių žadintojas, dar prieš "Aušrai" pasirodant paskelbęs "Trakėnams", "Pro Lydos mūrus pravažiuojant" ir kitus patriotinius eilėraščius, taip pat sukūręs lenkiškai "Niema borow, niema lasow", Lietuvos Bičiuliu pasirašinėjęs kun. Silvestras Gimžauskas atskiro "Priešaušrio" leidimu mėgino nužymėti kunigų poziciją prasidedančio pasauliečių sąjūdžio atžvilgiu.

Šiaip betgi ypačiai besimokąs jaunimas — gimnazistai, studentai, mokytojų seminarijos mokiniai ir net klierikai — su "Aušra" gavo išgyventi kiekvienas savą tautinę aušrą, o ir vyresnioji karta — kunigai ir nekunigai — net ir dvarininkai netarpiškai ar tarpiškai apie ją ir prasidedantį sąjūdį išgirsti visokių, nekartą iškreiptų ir fantastinių, gandų ir šiaip ar taip dėl jo nusistatyti. Lenkiškai skaitanti Lietuvos bajorų ir kunigų visuomenė gaudavo apie "Aušrą" pasiskai-

tyti Petrapilio savaitraštyje "Kraj", kuriame "litvinai" (pvz. Adomas Jačinauskis, Žemaičiuose užaugęs, bet baigęs Petrapilio universitetą ir apsigyvenęs Varšuvoje, ten su lenkais sutapęs) ir lietuviai (Budrys - Adomaitis - Šernas) pranešdavo apie pasirodančius "Aušros" numerius.

Kaimo visuomenė buvo įtraukiama "Aušros" veikimo įtakon ne tik paties laikraščio, bet ir jo leidžiamų kalendorių. Jau tuo metu sodžiaus jaunimą pasiekia daina "Kur banguoja Nemunėlis, kur Šešupė miela plaukia", padarusi įtakos garsiai Maironio dainai "Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka". Kiek vėliau išspausdinta kaip Ksavero Vanagėlio (mokytojo dzūko Sakalausko) kūrinys, "Kur banguoja Nemunėlis" jo draugų buvo laikoma kito mokytojo kūriniu. Toje pačioje "Aušroje", kur savo rašinius spausdino Ks. Vanagėlio ir kitais slapyvardžiais Ks. Sakalauskas, tuo pačiu Vanagėlio slapyvardžiu rašė eilėraščius ir J. Jablonskio svainis Laurynas Sketeris, kaip tik nuo Lietuvos šiaurės Nemunėlio upės kilęs, ir J. Jablonskio šeimos tradicija jį kaip tik laiko aną eilėraštį parašius; Nemunėlis čia buvęs ne mažybinė Nemuno lytis, bet anas šiaurės Nemunėlis[74]. Nors lietuvių poezijoje Ks. Sakalauskas šiaipjau nėra užėmęs žymesnės vietos, ir kiti jo eilėraščiai ir dainelės dažniausia yra silpnučiai rimavimai, vis dėlto iš čekiškos dainos "Kde domov moj" jo 1905 m. vertimo "Kur namas mūs" ir kaikurių kitų jo dainų matyti, jog ir sukurti "Kur banguoja Nemunėlis" jis nebūtų persilpnas buvęs. Taigi jo kaltinimas svetimo poetinio kūrinio pasisavinimu ar tik nebus koks nesusipratimas? Gal bus jis draugo parašytą dainelę labiau ar mažiau perdirbęs, patobulinęs ir tokią jau pats ar kitas kas jo vardu paskelbęs? Bet atrodo, jog netenka čia kalbėti ir apie pasisavinimą, nes ne jis pats tą kūrinį savu skelbė, bet skaitytojai, žinodami jo slapyvardį ir nežinodami, jog tuo pačiu vardu rašė ir kitas asmuo, patys jam tą eilėraštį priskyrė, o jis tik prieš tai niekur neprotestavo[74]. Valiūno "Biruta" ilgai buvo laikoma Poškos kūriniu, kuris jį tik perdirbo, ir kad ne literatūriniai kitų (Daukanto, Jucevičiaus) nurodymai, nebūtume žinoję ją esant ne Poškos, tik Valiūno.

Baigdami su "Aušra", prisiminkime kad ir joje dar nerašiusį universitetinį Basanavičiaus draugą, dr. Vincą Pietarį, apsigyvenusį rusiškoje gubernijoje ir ten sukūrusį

[74] Vacl. B-kos pastaba.

rusišką šeimą, bet nenutraukusį ryšių su apsigyvenusiu užsienyje Basanavičium, ir vėliau, ypačiai ištremto iš Lietuvos kunigo Aleksandro Jakšto-Dambrausko veikiamą, gabia savo plunksna pasireiškusį lietuvių literatūroje. Senkevičiaus trilogijos suragintas, jis parašė penkiatomę istorinę apysaką iš XIII a. "Algimantą", pirmąją ir ligi šioliai geriausią lietuvių literatūroje, — įdomią sūduvinių aušininkų tautiniam brendimui suprasti knygą "Iš mano atsiminimų", "Keidošių Onutę" ir kitas apysakaites, istorinių Lietuvos pradmenų tyrinėjimą "Varpe" ir kt.

Šliūpas Amerikoje. Amerikon atvykęs, Šliūpas rado jau lietuvių išeivių, kurie po 1863 m. ir dviejų badmečių iš Lietuvos pakilę, o kiti vėliau bėgdami nuo kareiviavimo ar šiaip jieškodami geresnės duonos, atsirado Jungtinėse Valstybėse, slaptai per Maskolijos - Vokietijos sieną pereidami ir per "Amburką" Amerikon išvykdami (Amerikoje nebuvusio Burkaus "Pasvaliečio dainoje": "Užaugau Pasvaly, Lietuvos miestely, išėjau vandravot, sau laimės pajieškot... Amburke sustojau...")), jūroje ir baimės patyrė, o Naujame Sviete gavo sunkiai dirbti ir nemažai vargti, ypačiai Pensilvanijos kasyklose. Radę skaitlingesnę už juos lenkų išeiviją, patys dar tautiškai nesusipratę kaimo bernai, lietuviai iš pradžių lengvai davėsi lenkų prikalbinami steigti bendras su jais parapijas ir statyti bendras bažnyčias, kur bendri kunigai, nekartą dėl dalyvavimo 1863 m. sukilime kuo įsipykę maskoliams ar dėl savo būdo vyskupų sunkiau suvaldomi, geriau ar menkiau lietuviškai mokantieji pabėgėliai iš Lietuvos, kartais ir aiškesnieji lietuviai, drauge aptarnaudavo vieną ir kitą tautą, bet paprastai taip, jog lietuviai savo "vyresniųjų brolių" būdavo nuskriaudžiami, dėl ko lietuvių tarpe kildavo nepasitenkinimo ir pasipiktinimo.

Dar prieš Šliūpui atvykstant ir net dar "Aušrai" nepradėjus eiti, 1879 m. New Yorke jau buvo pasirodžiusi "Lietuviszka Gazieta", bet veikiai užgeso, bemaž jokios įtakos lietuviams nepadariusi. Šliūpas iš pradžių su buvusiuoju "Liet. Gazietos" leidėju išzakristijoniu Mykolu Tvarauskiu leido lietuviškąją "Uniją", kurioje mėgino žmonėms aiškinti lietuviškus dalykus, bet bendrame laikraštyje jausdamasis perdaug suvaržytas laisvai sakytis, nuo 1885 m. liepos 2 d. ėmė pats rašyti, rinkti ir spausdinti tame pat New Yorke "Lietuviszkąjį Balsą", kuriuo per keletą metų įtakingai veikė Amerikos lietuvius, stengdamasis juos atskirti nuo lenkų

ir atskirai suorganizuoti, o ir Lietuvą mėgino paveikti, keldamas bendruosius lietuvių kultūrinius, socialinius ir politinius klausimus, aiškiau sakydamasis ne tik negu "Unijoje", bet ir "Auszroje" anksčiau kad pasisakydavo. Su nemažu triukšmu pavyko jam paveikti dalį lietuvių, kad suorganizuotų savo tautinį Susivienijimą Lietuvių Amerikoje ir imtų kurti savas parapijas, nepriklausomas nuo lenkų. Jis susisiekė su Vilniaus krašto lietuvių veikėju kun. Aleksandru Burba, kurį dėl lietuvių kalbos teisių parapijose gynimo lenkiškoji Vilniaus kapitula buvo uždarydinusi Gardino vienuolynan, ir prikalbino vykti Amerikon, kurioje jie drauge kiek laiko dirbo tautinį darbą.

Kun. Burba dar bene Žasliuose surašė iš sulenkintų lietuvių nežmonišku lenkiškai lietuvišku žargonu atkalbamus poterius ("Vimia oca" ir tt.), kuriuos panaudodavo ir lenkinamiems Amerikos lietuviams prigėdinti ir paveikti. Jo poemėlė "Ponas Bartkus" ir kiti eilėraščiai kurį laiką buvo populiarūs dar nedaug tereikalavusių iš poezijos Amerikos lietuvių tarpe. Ne tiek betgi savo poezijos kūriniais, kiek gyvu žodžiu ir agitacija spaudoje jis veikė mūsų išeivius. Per Paukščio leidžiamą brooklyniškę "Vienybę Lietuvninkų" ir šiaip kur su žmonėmis sueidamas, jis įgijo didelę įtaką, kaip kunigas daugiau už Šliūpą išjudindamas katalikiškąją visuomenę, galutinai atskyrė lietuvius nuo lenkų, bet ir po kelerių metų, sekdamas kitų kunigų pavyzdžiu, išsiskyrė su linkstančiu į radikalinį socialistinį darbą Šliūpu.

Ilgainiui susidarė du lietuviškuoju kaip ir sroviniu susibūrimu su dviem atskirais susivienijimais, kunigų vedamu katalikiškuoju ir bendruoju tautiškai - radikaliniu - socialistiniu, priešininkų "šliūptarniais" pravardžiuojamiems laisvamaniams vėliau dar ir skyrium susibūriant, socialistams vėl skyrium, paskiau dar tautininkams, sandariečiams, mūsų laikais ir komunistams. Ryškėjęs Šliūpo ir jo "Lietuviškojo Balso" radikalizmas Lietuvos mokytiniams atrodė — vieniems perankstyvas, o kitiems ir iš viso svetimas, lietuviams žalingas.

Skyrium dar laikėsi populiari ir įtakinga tautiškai mažiausiai susipratusių, bet ne daugiausiai nutautusių, Pensilvanijos mainierių (angliakasių) ir kitų sunkiadarbių tarpe, buvusiojo zakristiono ar vargamistros Bačkauskio, o paskiau jo sūnų leidžiama, mahanojiškė "Saulė" (savaitraštis, paskiau pussavaitraštis) su jos atsilikusia lenkiška rašyba (su

sz, cz, r kt.) ir žargonine kalba, mažai ir nerangiai tesekančia lietuvių spaudos kalbinę raidą, ir "Saulės" leidiniai su tokia pat rašyba ir kalba — "1001 naktis", "Moraliszka kabala", "Išguldymas sapnų" ir daugybė kitų, dažniausia iš lenkų kalbos verstų ar perdirbtų apysakų, apsakymų, įvairių "istorijų" ir jų rinkinių, literatūroje kadaise labiau ar mažiau reikšmingų, bet seniai jau atskambėjusių ir leidėjų bei vertėjų triūsu dažnai ir šiūkšlėmis paverstų, tik savo literatūrinę ar kultūrinę paskirtį kad ir kituose sluogniuose, kad ir pašaliečių dažnai niekais laikomų, savotiškai atliekančių. Bačkauskinės "Saulės" darbas tik vietoje — jos skaitytojų tarpe — tegali būti tikrai pažintas ir teisingai įvertintas.

Kudirka. Basanavičiaus, Višteliо, Zauerveino ir kitų įteikta "Aušrai" romantinė kryptis pastaraisiais laikraščio gyvavimo metais gerokai jau buvo nublukusi, užleisdama vietą šviesuomenėje įsivyraujančiai realistinei, vis labiau atitinkančiai įsigalinčias antroje 80-ųjų metų pusėje besimokančio lietuvių jaunimo nuotaikas. "Maskviečiai" (slapta Maskvos lietuvių studentų draugija) pamėgino bendradarbiauti su kunigais Lauryno Kušeliausko ir kitų lėšomis Prūsuose leidžiamame laikraštyje "Šviesa", kur buvo spausdinami Petro Leono (P. Liūto) straipsniai, Antano Kriščiukaičio (Aišbės) apsakymėliai ir kitų maskviečių - senapiliečių rašiniai. Susitarimas su kunigais nebuvo patvarus, abi pusi viena kitą varžė ir galvojo apie tolimesnį jau savarankišką, nebepriklausantį nuo kitos pusės, darbą.

Varšuvos lietuvių studentų draugija, kurios priekin iškilo "Aušros" įtakoje tautiškai atgijęs Vincas Kudirka, ėmė tuo reikalu susirašinėti su Bulgarijoje gyvenančiu dr. Basanavičium ir su maskviečiais, tik nelaukdama galutinio su jais susitarimo, pati 1889 m. ėmė leisti Tilžėje "Varpą" mokytiniams - intelektualams, o nuo 1890 m. ir "Ukininką" sodiečiams. Nepatenkinti šiuo varšuvinių draugų "išsišokimu", maskviečiai pradžioje prie bendro darbo nesidėjo, bet po kelių mėnesių jau reikšmingai savo raštais jį palaikė, juo labiau, jog 1890 m. pasirodė kunigų leidžiamas laikraštis "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga", 1896 m. pakeista naujo, kun. Juozo Tumo-Vaižganto redaguojamo konservatyvaus "Tėvynės Sargo" (1896 m. kurį laiką ėjo greta ir "Ž. ir L. Apžvalga" ir "Tėvynės Sargas", tik pastarasis pirmąją tuojau nukonkuravo). Tiek pasauliečių "varpininkų", tiek kunigų "apžvalgiečių" ir "sargiečių" prūsiniai leidiniai ėjo ligi spau-

dos uždraudimo panaikinimo ir turėjo lemiamos įtakos tiek kovai dėl spaudos grąžinimo, tiek tautiniams siekimams išryškinti ir nustatyti, tautiškai brėsti ir kilti tiek mokytiniams, tiek iš jų įtakos gaunantiems sodiečiams.

"Varpo" ir "varpininkų" centrinis asmuo ne tik ligi gyvos galvos (mirė 1899 m.), bet ir miręs idealu šviečiąs tiek bendro darbo varpininkams, tiek ir iš jų kilusiems liaudininkams demokratams, buvo daktaras Vincas Kudirka. Senapilės gimnazijoje aplenkėjęs, bet universitete "Aušros" pagautas jau atsigavęs, kad ir veikiamas įtakingos tuo laiku pažangesniuose lenkų sluogsniuose realistiškai pozityvistinės spaudos ("Przegląd Tygodniowy", "Prawda" ir kt.) ir, gal vėliau, tebeužsimezgiančios liaudininkiškai tautininkiškos srovės ("Glos"), kuri ilgainiui virto aršiausiu atbundančios lietuvybės priešu, literatiškai nustatomas lenkų publicistų (Prus-Glowacki ir kt.) ir poetų (Asnyk ir kiti), rusų satyrikų (Saltykov - Ščedrin), lietuvių mėgiamuose ir branginamuose feljetonuose "Tėvynės Varpuose", satyriniuose apsakymuose ir vaizdeliuose "Viršininkuose", "Lietuvos tilto atsiminimuose", "Vilkuose", visuomeniniuose eilėraščiuose "Ne tas yra didis", "Jeigu audra ištikus verstų stulpą vieną" ir kt. svetimos įtakos jis nėra vergiškai palenktas, tik natūraliai, gyvai ir sąmojingai, sveikai, gaspadoriškai dėsto galvojančio lietuvio aiškias, šviesias ir sektinas mintis. Kas reikia - pagiria, kas reikia - papeikia, nesigailėdamas nei savųjų "kinkadrebių". Savo poetiniams vertimams jis pasiima tik tokius kūrinius, kurie būtų reikšmingi tautiniam lietuvių augimui savo temomis, kaip štai Schillerio "Vilių Telių" ir "Orleano Mergelę", Mickevičiaus "Vėlinių" III dalį (be improvizacijos), Asnyko "Keistutį", Vrublevskienės "Mindaugą", taigi stiprinančius ir įtikslinančius meilę tėvynei ir pasiryžimą jai aukotis.

Pats poetas, muzikas mėgėjas (smuikininkas), besirūpinęs pakelti lietuvių literatūrą ir net kitiems parašęs eilėdarą, jis betgi rinkosi sau tik tai, kas šiuo metu atrodė būtinai reikalinga tautiniam sąjūdžiui kelti. Todėl suprantamas jo redakcinis patarimas pradėjusiam versti lietuvių kalba "Odisėją" gimnazistui Jeronimui Raliui geriau rašyti korespondencijas, tuo tarpu kai po dvidešimties metų išspausdintas šis vertimas pasirodė esąs labai vykęs ir kaip tik reikalingas kad ir mūsų jaunimui Nepriklausomosios Lietuvos mokyklose.

Stiprindamas jaunimą didiesiems žygiams ir darbams, rodydamas jiems sektinus kilnumo ir heroizmo pavyzdžius, savo parašytame Tautos himne jis liepė semtis jėgų iš Lietuvos praeities didvyrių darbų ir pats ėjo didžiausiu patriotizmo ir pasiaukojimu pavyzdžiu, kai per metų eilę, dieną iš dienos su didžiausiu pavojumi vis rašė ir rašė savajam "Varpui", sekamas žandarų, džiovininkas, savo kambarėlyje užsirakinęs ir parengęs žvakę rankraščiams sudeginti, jei ateitų kratyti, retai kieno lankomas, net savo bendradarbių privengiamas, kad santykiai su juo neužtrauktų šiam darbui pavojaus būti nutrauktam. Nestebėtina, jog tokio autoriaus himnas, nežiūrint Čiurlionies ir kitų iškelto jo muzikos panašumo į maskolių "preobraženskio" pulko maršą, kalbos trūkumų ir nesykį kartojamo priekaišto, jog mūsų himne neminimas Dievas ir turinyje pasireiškianti laisvamaniškoji autoriaus dvasia, šiltai buvo priimtas mylinčios savo didįjį patriotą, jau tik ne bedieviškos, tautos ir sustiprintas 1919-1920 metų kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės prisiminimu, taip pat ir 1919-1939 m. Vilniaus lietuvių persekiojimu dėl jo giedojimo, 1940 m. pradžioje Vilniuje, o paskiau ir visoje Lietuvoje imamas giedoti (lenkų pavyzdžiu) ir bažnyčiose dideliu susijaudinimu ir dvasios pakilimu. Mėginimai pakeisti jame žodžius "Tegul saulė Lietuvos tamsumus prašalina" į "Tegul Dievas Lietuvos tamsumus prašalina" Dievą su tuo "tegul" kaip ir lygiomis pastato su tolesne "meile Lietuvos", kas atrodo kažkokiu netinkamu dievybės sąvokos lopu, tad ir himnas dažniausia tebegiedamas senoje redakcijoje, klausančių ir giedančių, kad ir ne žodžiu, bet jausmu tikrai įdievinamas.

Čia Kudirka jau savo tautos yra sutaikintas su Bažnyčia, tautinis pozityvistas virto kaip ir tautiniu šventuoju.

Jablonskis. Kitas varpininkas tautoje pakilęs augščiau už visuomeninį srovingumą, nors pats, pergyvenęs Kudirką 30 metų, ligi mirties išliko kudirkinis "varpininkas", buvo jo draugas iš gimnazijos laikų Jonas Jablonskis, "Varpo" laikais žinomas Obelaičio (lenk. jablon - liet. obelė), o paskiau Kriaušaičio vardu, didysis bendrinės lietuvių kalbos nustatytojas ("tėvas"). "Aušros" metu Maskvos universiteto studentas drauge su kitais ją palaikė, tad senatvėje Nepriklausomoje Lietuvoje, drauge su tebegyvais kunigais Aleksandru Jakštu - Dambrausku, Maironiu ir kitais seniais, jaunos visuomenės buvo keliamas "aušrininku", bet pats nė

tuomet, nė seniau nebuvo "aušrinis" romantikas, tik "varpinis" realistas prademokratas, kaip Mykolo Roemerio kad būtų jis apibūdintas, vėliau nuėjęs ne su Povilo Višinskio - Jono Vileišio liaudininkiškai demokratinės krypties veikėjais, tik buvo artimesnis tautiškai realistinei Antano Smetonos ("viltininkų") krypčiai, gi savo kritikose ir pasisakymuose nekartą tebepasireikšdavo jaunuoliškai ("varpininkiškai") status ir griežtas demokratas.

Universitete rengiamas ne mokslininku, tik mokytoju, Mintaujos gimnazijos senovės kalbų mokytojas, iš savo įvairiataučių mokinių griežtai reikalavęs gero lotynų kalbos gramatikos aiškių taisyklių mokėjimo, jis ir spiesdamas aplink save lietuvius gimnazistus, paskiau studentus ir mokytojus, tokius pat jiems aiškaus ir griežto taisyklingumo reikalavimus statė jų vartojamai ir jo mokomai rašytinei lietuvių kalbai. Ne kalbos tyrinėtojas kaip Baronas, Jaunius ar Būga, tik vis "iš žmonių" pasimokąs, iš savęs ir iš kitų daug reikalavęs kieto sąžiningumo mokytojas, tiek "Varpe", tiek "Vilniaus Žiniose" (pat pradžioje jos redakcijoje bedirbdamas), tiek "Viltyje", tiek ir Nepriklausomosios Lietuvos laikais "Lietuvoje", "Švietimo Darbe" ir kituose laikraščiuose jis vis ką taisė, mokė "kaip reikia ir kaip nereikia" sakyti arba rašyti, tad dažnas jo plunksnos paliestas ilgai į jį paskersuodavo. Jo griežti kalbos ar rašybos nuostatai sukeldavo kitų griežtuolių (pvz. Aleksandro Jakšto - Dambrausko, Antano Vireliūno), didesnės kalbinės laisvės reikalaunančių literatų (Vinco Krėvės Mickevičiaus ir kitų) ir kalbininkų tyrinėtojų (prof. K. Būgos ir jo mokinių) kritiką, kartais net griežtą pasipriešinimą, bet kaip tik dėl savo teikiamų taisyklių, nurodymų ir patarimų jis buvo ypatingai branginamas mokytojų ir straipsnių bei knygų kalbos lygintojų ("taisytojų").

Jis pats nevieno "Varpo" ir ypačiai "Vilniaus Žinių" straipsnio ar vaizdelio kalbą išlygindavo, nevieną rašytoją (pvz. Žemaitę) per savo raudoną plunksną pervarė, gramatikai (etimologijai) ir sintaksei nustatė kriaušaitiškas taisykles, pagrinde šleikeriškai kuršaitiškas, tik dar patikrintas iš gyvos kalbos ir pritaikintas lietuvių spaudai ir mokyklai. Kalbotaisiams ir mokytojams jis įgijo kalbinio "popiežiaus" ("autos efe" - *Patsai* tai pasakė) autoritetą, kuriuo kiti jųjų mėgindavo ir savo kalbinius reikalavimus įtvirtinti, prisidengdami jiems tariamai jo sakytais, bet niekur jo ne-

įrašytais žodžiais arba jam pačiam nekartą pasvyravus ir savo nusistatymą bei reikalavimus pakeitus, nusitvėrę kurios vienos jo redakcijos ir pavertę ją vieninteliai galiojančiu jo reikalavimu.

Jurgis Šlapelis, Antanas Smetona, priešjablonskininkiu virtęs Antanas Vireliūnas, Juozas Balčikonis, ekscentrikas Dabušis buvo jo žymiausi kalbos mokiniai, kurių kiti, drauge su daugeliu kitų mažiau už juos pasireiškusių jablonskininkų, nekartą dar labiau už jį sukriaušaitindavo bendrinę, ypačiai rašytinę, kalbą. Jųjų tarpe Antanas Smetona pasireiškė originaliu stilistu. Mokykloms Kriaušaitį labiau pritaikė Juozas Damijonaitis, Petras Klimas ir kiti. Spauda ir mokykla savo kalbą subrandino aiškioje Jablonskio kalbos įtakoje. Jos trūkumai ypačiai ėmė ryškėti, nekalbant jau apie ankstyvesnius neautoritetingo Jakšto - Dambrausko ar kieno kito priekaištus, tik Nepriklausomai Lietuvai atsikūrus, ne tik stiprėjant ir gilėjant kalbos mokslui, bet ir pačiam didžiajam kalbininkui dėl ligos gavus užsidaryti savo kambaryje ir nustojus gyvo santykio su kaimo žmonėmis ir jųjų kalba, tik besantykiaujant su savo universitetiniais klausytojais ir atlankančiais jį senais pažįstamais, kurie nekartą jam pateikdavo klaidingų informacijų apie tas ar kitas šnektų savybes, kas jį vienaip ar kitaip paveikdavo, taip jog dėl paties Jablonskio kalbinių ir rašybinių svyravimų spaudoje, mokykloje ir kitur kildavo nesusipratimų, nepasitenkinimo ir kritikos.

Vis dėlto jo sprendžiamasis vaidmuo Lietuvos kultūros (spaudos, mokyklos ir iš viso bendrinės kalbos) istorijoje dar nėra pasibaigęs, kaip ir tiek jau kartų laidojama "pomaironinėje gadynėje" Maironio poezija vis tebėra tautos gyvenime, ypačiai tragingose jos valandose, nenuvytusi, vis iš naujo atgyja, jaunuoliškai gyva, kad ir nesunku jos trūkumus iškelti VII-VIII klasės gimnazistui ar kuriam pasišiaušusiam poetėliui, o ką jau bekalbėti apie rimtą literatą ar literatūros tyrinėtoją.

Leonas ir Mašiotas, Kriščiukaitis ir Šikšnys. Taip pat senapiliečiai ir maskviečiai buvo varpininkai Petras Leonas ir Pranas Mašiotas, abudu reikšmingi, bet pilnai tepasireiškę Nepriklausomoje Lietuvoje.

Maskvos lietuvių studentų draugijos pirmininkas ir vadas, Leonas dar tebestudentaudamas kartu su savo draugais bendradarbiauja "Šviesoje" ir ne išsyk ima dirbti varšuviečių sumanytame "Varpe", bet maskviečiams su šiuo

laikraščiu susiartinus, jis pasireiškia P. Liūto pasirašomais rimtais, originaliai sugalvotais, "Varpe" tikrai rimčiausiais straipsniais — ir taip jis per visą savo gyvenimą eina rimtu, tvirtu, *savu* žingsniu. Apie 10 metų tebeteisėjaudamas tolimuose Maskolijos rytuose (Turkestane), ne tik sukūrė lietuvišką šeimą, bet ir nenutraukė santykių su likusiais tėvynėje veikėjais. 1904-1905 m. lietuviams atsiveriant vartams į platesnį veikimą savo krašte, Leonas apsigyvena Kaune ir savo pasaulietiškai pažangia, bet partijų varžytynių ir kovų vengiančia nepriklausoma pozicija tuojau iškyla į pirmąsias veikėjų eiles, čia atlaikydamas lietuvių pozicijas pačiame mieste prieš lenkų veržimąsi pirmauti ir toliau lenkinti tamsuolius, čia pravesdamas lietuvių naudai rinkimus į petrapilinę Valstybės Dumą ir pats joje Lietuvai rimtai atstovaudamas, čia pirmininkaudamas kauniškei menо ir literatūros "Dainos" draugijai, čia rimta nuomone, rimtais referatais ir apdairia taktika pasireikšdamas kituose bendruose tautinės lietuvių kultūros ir politikos darbuose. Pirmojo Didžiojo Karo metu kartu su tremtiniais atsidūręs už Lietuvos sienų, Maskvoje, kaip Lietuvių Draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centro Komiteto narys, jis savo aiškia, vyriška laikysena atkreipė į save visuomenės dėmesį, tad 1918 m. lapkričio mėn. Vilniuje susidarant pirmajam Lietuvos ministerių kabinetui buvo pakviestas teisingumo ministeriu (antrajame kabinete vidaus reikalų ministeriu). Paskiau versdamasis kaip rimčiausias Lietuvos advokatas, su kurio nuomone teismai gavo rimtai skaitytis, kaip visuomenininkas vadovavo seiminių rinkimų pravedimui, o kaip universiteto profesorius ir Teisių fakulteto dekanas ne tik pasireiškė rimtais kursais ir pareigingu vadovavimu, bet ir turėjo didelę, ne tik teisinę, bet ir etinę įtaką savo draugams ir studentams, garbingai išauklėdamas Nepriklausomosios Lietuvos jauną teisininkų kartą.

Jo draugas iš gimnazijos ir universiteto, bičiulis ligi pat mirties, Antanas Kriščiukaitis, "Šviesoje" ir "Varpe" pasireiškė lengvai, gyvai parašytais apsakymėliais iš sūduvinių ūkininkų gyvenimo, kurie 1892 m. buvo išleisti Aišbės (Antano iš Bugnų) vardu bendra antrašte "Kas teisybė, tai ne melas". Per 25 metus giliojoje Maskolijoje teisme betarnaudamas ir tegrįžęs jau Nepriklausomon Lietuvon, čia kad ir augštai iškilo kaip Lietuvos Tribunolo pirmininkas ir, kaip ir Leo-

nas, profesoriavo universitete, bet spaudoje tepasireiškė "atliekamu literatu".

Mašiotas, kaip ir Leonas, nuo pat jaunystės rimtai, kietai atlikdamas pasiimtas visuomenines pareigas, spaudoje pasireikšdavo gyviau ir dažniau už savo retai tesiimantį plunksnos draugą, ypačiai senatvėje. Matematikas, keliasdešimt metų Rygoje mokytojaudamas, o paskiau ir inspektoriaudamas, jis virto tenykštės lietuvių kolonijos galva, įsisteigiančių tenai draugijų ir susirinkimų pirmininku, "Varpo", vėliau "Vilniaus Žinių, "Rygos Garso" ir kitų laikraščių publicistu, Mark-bis'u (Bismark), Pr. Ašakaičiu ir kt., dar kalendorių redaktorium P. M. Pirmojo Pasaulinio Karo metu, 1915-1918 m. jis buvo Voronežo mieste įsteigtos lietuvių gimnazijos direktorius ir tenykščių kultūrinių ir politinių darbų dalyvis, visų gerbiamas dėl savo teisingumo ir tiesumo, drauge su J. Jablonskiu ir K. Grinium susikivirčijusių savo tarpe politinių grupių kviečiamas jųjų ginčams išspręsti. Nepriklausomoje Lietuvoje švietimo viceministeris, padarė didelę įtaką besikuriančiai lietuviškai mokyklai, bet tiesus, kaip ir Leonas, nelinkęs lankstyti savo pažiūrų, derintis prie besikeičiančių valdžios partijų ir jų nusistatymų, ministerio Bistro buvo nustūmtas ir atsidūrė Klaipėdoje lietuvių gimnazijos direktorium, kur kad ir jautė persunkią toms pareigoms savo amžiaus naštą ir vis labiau negalavo, tebebuvo visoje joms reikiamoje augštumoje ("formoje"). Dėl ligos gavęs iš direktoriavimo pasitraukti, Kaunan grįžęs jis pasiskyrė vien literatūrai, leisdamas arba kartodamas savo seniau parengtus ir dabar parašytus keliasdešimt matematikos vadovėlių, mokslo populiarizacijų ir vaikams bei jaunimui skaityti raštų — originalių arba vertimų. "Kai aš mažas buvau" (kūdikystės atsiminimai), "Kai knygas draudė Lietuvoje" ir kiti garbingo Dėdės raštai mokyklinio amžiaus vaikams virto mėgiama lektūra, pasireikšdami gražia, aiškia (ypatingai Jablonskio branginama) kalba ir kitomis literatūrinėmis savybėmis.

Drauge su Pranu Mašiotu Rygos lietuvių kolonijos gyvenime gyvai dalyvavo taip pat varpininkas matematikas, taip pat maskvietis, bet ne sūduvis, Marcelinas Šikšnys - Šiaulėniškis, lietuviškos scenos režisierius, moksleivių lietuvių kalbos mokytojas, dar studentu pasireiškęs Nekrasovo "Ukaži mne takuju obitel" populiariu lietuvių jaunime sulietuvinimu "Pasakyk mano mylimas krašte, ar vietelė kur

yr' Lietuvoj, kur būt galima žmones ten rasti, kurie linksmai, be vargo gyvuoj", patriotinio armėnų eilėraščio (deklamacijai) "Arakso ašaros" vertimu iš rusiško vertimo ir kitais eilėraščiais. Rygoje jis kūrė scenos kūrinius — patriotinį "Pilėnų kunigaikštį" (sekant Kondratavičiaus "Margyriu"), simbolinius "Sparnus", "Likimo kelią". Šeimoje pakėlęs sunkią dramą, kai vienos savaitės bėgyje mirė du jo vaiku, dėl ko jų motiną visam amžiui prislėgė sunki dvasinė depresija, jis pasitraukė iš visuomeninio veikimo, bet Voroneže padirbėjęs su Pr. Mašiotu, o paskiau 1918-1939 m. Vilniaus lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazijoje sunkiausiomis sąlygomis ne tik mokytojaudamas, bet ir (nuo 1922 m.) jai vadovaudamas, pagarsėjo bene geriausiuoju matematikos mokytoju ir vadovėlių autorium, taip pat ir dideliu taktu visuomeniniame ir kultūriniame darbe Vilniaus lietuvių tarpe.

Matulaičiai ir mokslo populiarizacija. "Vienybės Lietuvninkų" 1900 m. yra tilpęs J. Mačio - Kėkšto eilėraštis "Kankintinių motinai". Ji neįvardyta, tačiau nors kiekvieno dėl lietuvybės nukentėjusio veikėjo — nubausto kalėjimu, ištremto ar prieš laiką gavusio skirtis su šiuo pasauliu — motina sunkiai pergyveno savo sūnaus keliamą vargą, pavojus ir kančias, šis eilėraštis buvo skiriamas labiau už kurią kitą sielvarto kankinamai motinai — Matulaitienei. Sūduvinių lygumų ūkininkai Matulaičiai teisingai didžiavosi, keturius savo sūnus - Petrą, Stasį, Vincą ir Praną, paskiau, rodos, ir kitus vaikus, leisdami į mokslą: Petras ir Stasys išėjo Maskvoje medicinos mokslus, Pranas ten pat mokėsi gamtos, o Vincas išėjo į kunigus. Visi gabūs, visuomeniški, geri lietuviai. Paulium pasirašydamas, Petras gyvai dalyvavo "Varpe" ir ypačiai "Ukininke". Stasys nuo jo ne tik neatsiliko, bet dar pralenkė, kaip aštrus visuomeninis kritikas Sėbraitis (žinoma jo aštri Maironies "Kur išganymo" kritika), sąmojingas antiklerikalinis, tikriau net prieškuniginis satyrikas Šventmikis ("Parmazonas", "Smertis"), gyvas gamtos mokslų populiarizatorius S. M., plačiai žinomas Pilviškių gydytojas, kartu su gydytojais Juozu Bagdonu - Bogdanavičium ir Kaziu Griniumi - Grinevičium parėmęs Vilniuje užsimezgusią Lietuvos Socialdemokratų Partiją, susirišdamas su tenykščiais veikėjais dr. Andrium Domaševičium, Alfonsu Morauskiu ir kitais. Vėliau ėmė domėtis Lietuvos istorija ir

parašė jos vadovėlį. Iš Frano ir kunigo Vinco taip pat laukta reikšmingų tautai darbų.

Ir štai, 90-iesiems metams įpusėjus Sūduvoje - Suvalkijoje dėl platinamų "Varpo" ir "Ukininko" ir iš viso dėl lietuviško veikimo maskolių buvo padaryta daug kratų ir suėmimų, paskiau paskirta administracinių pabaudų kalėjimu ir ištrėmimu. Ištremtųjų tarpe atsidūrė ir broliai Matulaičiai, kurių Petras nebegavo jau grįžti, 1900 m. Viatkos gubernijoje pasimiręs, Vincas ir Pranas ilgainiui atsidūrė JAV-se, o grįžęs dr. Stasys nepasitraukė iš visuomeninio darbo, susilaukė spaudos grąžinimo, tolimoje Mandžiurijoje išėjęs rusų - japonų karą kaip mobilizuotas gydytojas ir vėl grįžęs, 1906 m. apsigyveno Vilniuje, veikliai dalyvaudamas LSD Partijos leidžiamuose savaitraščiuose "Naujoje Gadynėje", "Skarde", "Žarijoje" ir 1907-1909 m. demokratų ir socialdemokratų nustatomose "Vilniaus Žiniose", o vėliau rašė Lietuvos istoriją, kurios spausdinimas nutrūko dėl prasidėjusio pasaulinio karo. Pirmojo Didžiojo Karo metu gavęs gyventi gilioje Maskolijoje, po bolševikinio perversmo, drauge su kaikuriais kitais elesdiečiais (V. Kapsuku, Z. Aleksa ir kitais) virto komunistu, 1919 m. grįžo Lietuvon ir apsigyveno Marijampolėje, iš kur betgi, po kelerių metų, negalėdamas savo pažiūrų sutaikinti su Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimu, išsikėlė į TSRS, kur Minsko universitete dėstė Lietuvos istoriją ir net buvo pakeltas Gudų Mokslų Akademijos akademiku. Tik ir ten nesutapo su esamąja tvarka, ypačiai bene su baltarusišku Gudijos komunistų šovinizmu, ir buvo nuo pareigų nušalintas. Lietuvon grįžo 80 metų senelis, kai ji jau buvo įjungta Tarybų Maskolijon.

Iš gabios ir judrios Matulaičių giminės yra kilęs ir kilnusis Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis (Matulevičius) ir dar keli mūsų veikėjai — Andrius, Juozas, kitas Vincas.

Stasio Matulaičio veikla mokslo populiarizacijoje įstato jį į eilę kitų mūsų populiarintojų, atlikusių labai svarbų plačios visuomenės išmokslinimo darbą, kitur nekartą atliekamą liaudies (laisvųjų) universitetų. Iš rusų arba lenkų kalbos verčiami lietuviškai gamtos, visuomenės ir kultūros mokslų veikalai arba praktiniai (žemės ūkio, namų ruošos, amatų ir kt) vadovėliai, dažnai jau patys būdami vertimai iš anglų, vokiečių arba prancūzų kalbos, per daugelį metų mūsų žmonėms teikiami dažniausia ne kaip tikri vertimai, tik kaip "sulietuvinimai", ne tik savo kalba, bet ir turiniu

labiau ar mažiau vykusiai jiems pritaikyti, suprastinti. Populiarizacija anomis kalbomis daugiausia būdavo skiriama jau išmokslintam, bent vidurinius mokslus išėjusiam jaunimui, norinčiam pasiskaityti ir ne savo specialybėje dalykų, o tuo tarpu lietuviškoji populiarizacija turėjo reikalą ypačiai su pradžios mokyklas teišėjusiais arba jos net neišėjusiais sodiečiais, savamoksliais, gimnazistais, kuriems anos svetimos populiarizacijos — jei ir būtų gerai išverstos — nekartą būtų buvusios persunkios, tad jos ir turėjo būti pritaikytos ypačiai sodžiaus žmonėms ir įprastai galvosenai, nekalbant dar apie pačią lietuvių kalbą, anais laikais daugeliui mokslų šakų dar nepakankamai tepritaikintą. Žymiausias lietuvių populiarintojas, ypačiai Amerikos Jungtinėse Valstybėse anuomet pamėgtų "storų" knygų autorius, buvo ten apsigyvenęs "varpininkas" Juozas Adomaitis, Šerno vardu (populiarusis "dėdė Šernas") ne tik redagavęs čikagiškę Antano Olšauskio "Lietuvą", bet ir išvertęs keliolika gamtos mokslų populiarizacijų. Kiti žymesnieji populiarintojai (neminint dar Simano Daukanto ir kitų anos gadynės sodžiaus švietėjų): Petras ir Antanas Vileišiai, Jonas Biliūnas, Pranas Mašiotas, Petras Avižonis ir kiti.

Višinskis. 90-jų metų pusėje suvalkinių lietuvių sąjūdžio persekiotojo, lenkų kilmės žandarų viršininko Vonsiackio įvykdyti veikėjų suėmimai, daugiausia palietę "Varpo" ir "Ūkininko" darbuotojus, kuriam laikui apsilpnino šiųjų dalyvavimą ir įtaką tautiniam pasauliečių darbui, kurio priekyje dabar atsistoja už juos jaunesni kauninės Nemuno pusės veikėjai, daugiausia išėję Šiaulių, o vėliau ir kitas gimnazijas: Povilas Višinskis, Jonas Vileišis ir kiti Demokratų Partijos steigėjai, su kuriais dėl įtakos vis labiau rungėsi ir nuo kurių vis labiau nepriklausomai veikė socialdemokratai, su Augustinu Janulaičiu, Vladu Sirutavičium ir Steponu Kairiu priekyje, su savo spaudos organu "Darbininkų Balsu" (nuo 1901 m., prieš tai 1896-1898 m. "Lietuvos Darbininkas" ir 1899 m. "Aidas Lietuvos Darbininkų Gyvenimo"), tariamai Londone, bet tikrai Tilžėje spausdinamu. Vėliau pereina į socialdemokratus ir jaunesnieji veikėjai Vincas Mickevičius - Kapsukas, Vladas Požėla ir kiti mintaujiečiai, daugiausia L. Didžiulienės - Žmonos bendrabutyje gyvenę moksleiviai — bemaž visas gyvas, judrus ir karštas didžiulynas.

Kudirkai dar tebeveikiant, kaip tautinis veikėjas ypa-

tingai iškyla, išėjęs Šiaulių gimnaziją ir Petrapilio universiteto gamtos fakultetą, džiovininkas kaip ir Kudirka, Povilas Višinskis (mirė 1906 m. Berlyne vos trisdešimties metų tesulaukęs ir palaidotas Vilniaus Rasose), daugiausia veikęs šiaurinėje Žemaitijoje, ypačiai įtraukdamas į susipratusiųjų lietuvių eiles nemažai šviesaus, gabaus jaunimo ir net vyresniojo amžiaus žmonių (Žemaitė!), kurių ypačiai moterys jo įtakoje kūrė savo pirmuosius literatūrinius veikalėlius, vėliau mūsų literatūroje užimdamos itin reikšmingą vietą. Kaip kiti jieško žemėje suslėptų mineralinių ar kitokių turtų, taip Višinskis jieškojo lietuvių literatūrai talentų. Jo radinys buvo Žemaitė, Šatrijos Ragana, iš dalies Lazdynų Pelėda. Nemaža jo įtaka buvo ir Petkevičaitei. Nesigailėjo jis laiko ir darbo "Ūkininko" kaimo korespondentui ir eiliuotojui Jonui Krikščiūnui - Laukiniui - Jovarui pakelti reikšmingesniu poetu, tik šis, pasireiškęs tokiais graudžiais ir neeiliniais kūriniais, kaip "Ko liūdi, berželi", vėliau tedavė šabloniškus publicistinius (revoliucinius) neaugštos vertės eilėraščius ir Šiaulių gimnazisčių šunyčių bei katyčių pagyrimus. Kartu su Jonu Vileišiu turėjęs didelės įtakos sudarant Demokratų Partijos programą, partijoje Višinskis ir Vileišis su kitais sudarė radikalesnį sparną, politinėje ir kultūrinėje dirvoje nekartą bendradrabiaujantį su socialdemokratais prieš dr. Juozo Bagdono, Antano Smetonos ir kitų vis labiau išryškėjančią liberalistinę ir nuosaikesnę tautinę kryptį.

Spaudą leidus ir inžinieriui Petrui Vileišiui Vilniuje steigiant pirmąjį lietuvių dienraštį "Vilniaus Žinias", leidėjas pavedė Višinskiui suorganizuoti redakciją, iš kurios betgi po kelių savaičių šis pasitraukė dėl nesutikimų su leidėju, nekartą savo žmonos veikiamu, ir įsteigė kaimo visuomenei šviesti "Šviesos" bendrovės leidyklą, išleidusią nemažai gražių knygelių, kurioje mielai bendradarbiavo ir socialdemokratai, Višinskiui mirus ją perėmę ir, deja, po kelerių metų užmigdę.

Nors jo vaidmuo, ypačiai neviešas, dažnai slaptas, keleriais paskutiniais spaudos draudimo ir pirmaisiais dvejais metais spaudą atgavus ligi šioliai dar nėra tinkamai nušviestas, tik jau minėtoji jo "užkulisinė" įtaka literatūrai yra, ypač istorikų, pastebėta, kad ir nepilnai nustatyta. Jul. Butėno monografija "Povilas Višinskis" tuo atžvilgiu mūs kad ir nepatenkina, bet vis dėlto autorius nemažai darbo yra jon įdėjęs ir surinkęs vertingos medžiagos, kuri be jo nebūtų

sumedžiota ir, raštu neįtvirtinta, iš dalies būtų net žuvusi.

Beletristikos pradžia. Nekalbant apie tautosaką kaip nerašytinę kūrybą ir neliečiant tikybinių prozinių raštų literatūrinių pradų, tenka pažymėti, jog kaip daug kur kitur, taip ir Lietuvoje literatūra prasideda bažnytine giesme. Jai dar vyraujant, atsiranda pamokomoji apysaka ir šiaip rimuotoji ir nerimuotoji kūryba. Apysaka įsigali ir ima pirmauti literatūriniuose žanruose. Pradžioje poezija, paskiau beletristika. Po bažnytinės giesmės pasaulietiški eilėraščiai ir rašytinės dainos, paskiau "Jonas Išmisločius", "Pamokslai išminties ir teisybės", "Genovaitė", "Kvestorius žmones bemokinąs", "Šiaulėniškis Senelis" su "Stepu Raudnosiu", "Paaugusių žmonių knygelė", "Palangos Juzė", "Antano Tretininko pasakojimai" — štai toji pomokomai apsakomoji literatūra — sukurta tiek pasauliečių, tiek dvasininkų, parengusi skaitytoją kopti tolesniais literatūrinės apysakos raidos laipsniais.

"Aušroje" gausu patriotinių dainelių ir eilėraščių, bet prie apysakos nenusileidžiama (tėra tik atsitiktinis Senkevičiaus pasakojimo "Szkice węglem" vertimas) — perdaug "aušriška" tam buvo "aušrininko" dvasia! Bet jau Mačio pajuokiamas dažnai dirbtinis daugelio plunksnagraužių "aušrininkų" poetingumas — pozityvistai deda literatūros pagrindan gyvą, natūralų žmogaus žodį — realistinę kūrybą — apysaką iš gyvenimo imtą ir gyvenimui skirtą, tą gyvenimą ypačiai moterų impresionistiškai įjausmintą, o Šiaulėniškio savo "Sparnuose" net simbolistiškai paimamą.

Aišbei - Kriščiukaičiui dar prieš "Varpui" pasirodant ėmus rašyti nesudėtingus, gyvus kaimo gyvenimo apsakymėlius ir visuomenei nebesulaukiant daugiau apysakininkų, imtasi kaip ir priverstinės beletristinės kūrybos. Maskviečiams, varšuviečiams įpratus studentų draugijose iš nario pareigos skaityti referatus arba rašyti laikraščiams straipsnius. korespondencijas, bemaž ir eilėraščius (bent "Aušros" metu parašyti patriotinis, kiek šlubuojąs rimais ir ritmika, bet jausmo ir Lietuvos linksniavimo kupinas eilėraštis atrodė kaip ir natūralu, bemaž privaloma raštingam geram lietuviui) *pavesta* buvo nei geriau nei blogiau už kitus Varšuvos studentų draugijos ("Lietuva") narius lietuviškai kalbančiam Jonui Gaidamavičiui (Gaidžiui) parašyti "Varpui" apysaką. Ir ėmė jis rašyti apysaką "Antanas Valys", bene nuo numerio ligi numerio, kol jam darbas savaime nutrūko,

nebeturint tam laiko, o ir pašalinė talka čia apysakos neišgelbėjo. Redakcija kaltino jį apsileidimu, nepakankamu pareigingumu, tik bene tikriau bus jis supratęs, jog literatūrinė kūryba jam perdaug yra svetima. Greitai po to į tolimą Maskolijos guberniją išvažiavęs, Lietuvai jis kuriam laikui buvo prarastas, bet ir grįžęs Lietuvon jau spaudą leidus su literatūra nebesusirišo; mirė Aluntoje 1912 m.

Žmona. Kiek palūkėjus, parašo "Varpui" kelis apsakymėlius Liudvika Nitaitė, indrioniškiečio Stanislovo Didžiulio žmona, tad Žmona ir pasirašanti. Jos vyras, Griežionėlių dvarininkas, kad ir jo protėviai savo pavardę sutraukė "lenkiškuoju" "Dydziul" ir dalyvavo "lenkiškuose" sukilimuose (1831 m. išeivis Didžiulis Prancūzijoje, kitas vėl sėdėjo kalėjime Vilniuje kartu su vėliau sušaudytu emigrantų emisaru Simanu Konarskiu), pats ne tik bajoriškai nesipūtė, bet ir mielai bendravo su kaimo žmonėmis, nesikratė lietuvių kalbos, o "Aušra" nustatė jo kelią kaip susipratusio lietuvio. Nuo pat jaunystės jis rinko lietuviškus raštus (tuo jis žinomas garsiam lenkų bibliografui Karoliui Estreicheriui ir pabėgusiam Galicijon nuo maskoliško kareiviavimo Krokuvos bibliotekininkui Maurikiui Stankevičiui, kuris išleido "Bibliografija litewska do r. 1701"), ypač pilnai spaudos draudimo gadynės leidinius, sudarydamas pirmąją lietuviškųjų raštų biblioteką, jo taip užslėptą nuo pašalinių akių, jog nei jo vaikai nežinojo, kur ji slepiama. Ne visuomenininkas, draug su žmona šliejosi betgi prie "varpininkų".

Jo žmona gyveno su vaikais Mintaujoje ir, Jablonskio suraginta, priiminėjo gyventi kitus moksleivius, kurie sudarė "Kūdikio" draugijėlę ir dažnas vėliau pasireiškė visuomeniniame gyvenime: Antanas ir Vytautas Didžiuliai, Vanda Didžiulytė - Mickevičienė poetė, Aldona Didžiulytė - Kazanavičienė tapytoja ir vaikų rašytoja, prof. Petras Avižonis, advokatas Vladas Požėla, socialistas, paskiau komunistas Vincas Mickevičius - Kapsukas ir kiti. Gyvendama savo auklėtinių siekimais ir rūpesniais, stebėdama išėjusio į žmones jaunimo tolesnius kelius, nusilpimus ir nukrypimus nuo "Kūdikio" nusistatymų ir svajonių, savo apsakymėliuose iškėlusi savo stebimos jaunos šviesuomenės silpnumus, dar ryškiau ji juos parodė vėliau paskelbtoje komedijoje "Lietuvaitės". Nors visuomenė gavo ją pamatyti spaudos uždraudimą jau panaikinus, kai Vilniuje ir kitur ji buvo kelis

kartus suvaidinta, bet toji komedija kildintina dar iš ankstyvesnio Mintaujos lietuvių teatro, kuriame Didžiulienės bendrabutis aktingai dalyvavo.

Po 1905-1907 m. (lietuvmečių, kaip teisingai A. Janulaitis pavadino Lietuvos revoliucinį judėjimą prieš carizmą, atskirdamas jį nuo lenkiškai nudažytų 1863-1864 m. bajoriškos Lietuvos lenkmečių ir 1831 m. krakosmečių), Žmona nustojo ištremtų Sibiran vyro ir dviejų sūnų, kurių vyras (jau paliegęs) ir Antanas (šis jau iš Krokuvos, kurion jis iš Sibiro per Vilnių buvo pabėgęs) grįžo tik Nepriklausomon Lietuvon, o Algirdas krito kaip kareivis per Didįjį Karą. Pergyvenusi dar savo žento (Vandos vyro) Kapsuko ilgametį kalėjimą ir ištrėmimą, Didžiojo Karo metu ji veikė Kryme tremtinių lietuvių tarpe, iš kur grįžusi, suraginta vaikų ir ypatingai J. Tumo, surašė "Ką aš beatmenu". Šiuos atsiminimus spaudai beredaguodamas, kunigas Juozas Tumas vaižgantiškai juos kiek suvėlė.

Bitė. Penkeriais metais už Didžiulienę jaunesnė joniškėlietė Gabrielė Petkevičaitė visuomenei buvo žinoma plačiau už aną ir spaudoje svariau reiškėsi. Bajorė, šviesaus gydytojo dvarininko duktė, nuo pat kūdikystės silpno ir sužaloto kūno (kuprelė), Lauryno Ivinskio mokinė, mokyklos, kaip ir kitos lietuvės prieš spaudą leidus, nedaug tegavusi, tik pati per save prasišvietusi daug skaitydama ir bendraudama su einančiu augštąjį mokslą jaunimu, gabi, jautri ir gailestinga, mylinti savo kraštą ir žmones, ji nesvyruodama priėmė "Varpo" ir Didžiojo Varpininko visuomeninius idealus. Šiam mirus, ji dirbo su Povilu Višinskiu, Jonu Vileišiu ir kitais tos krypties demokratų veikėjais.

Pradžioje, kaip ir Didžiulienė, pasireiškė "Varpe" keliais Bitės (B.) apsakymėliais, kurių "Motina" kreipia mūsų dėmesį ypačiai vaizdingu palanginės jūros parodymu. Paskiau ji labiau įsitraukė į visuomeninį "varpininkų" veikimą taip, jog per eilę metų vaišingas jos tėvo Puziniškis virto ne tik to reikalingos jaunuomenės prieglauda, bet ir svarbiu slapto lietuviško darbo centru. Stebėdama tėvų spiriamų ir nenorinčių eiti į kunigus, dėl to nustojančių tėvų paramos, moksleivių sunkią būklę, kurioje kiti jųjų palūždavo kūniškai ir dvasiškai, ji tat įspūdingai atvaizdavo apsakymėlyje "Nebepirmas" (poeto Prano Vaičaičio istorija, išspausdinta 1902 m.) ir kartu su keliomis kitomis moterimis įsteigė slaptą moksleiviams šelpti draugijėlę "Žiburėlį", gyvuojančią

ligi Lietuvos nepriklausomybės laikų ir net mūsų metų, daugeliui nieko iš namų negaunančių arba mažai begaunančių jaunuolių padėjusią išeiti augštuosius mokslus, pasireikšti visuomeniniame darbe, literatūroje, mene. Prof. Petras Avižonis ir dr. Jurgis Šaulys, dainininkas Kipras Petrauskas ir dirigentas Tallat Kelpša – štai, pavyzdžiui, kelios pavardės iš ilgo šios draugijos stipendininkų sąrašo.

Kudirkai mirus, tad "audrai... išvertus stulpą... kuris prilaikė... mūsų namų sieną", ji tuoj ėmė "Varpe" jį pavaduoti feljetoniniais "Pasišnekėjimais" (paskiau "Pasikalbėjimais") *aktualiomis temomis*. Jais prasideda jos publicistinis darbas, vėliau tęsiamas "Vilniaus Žiniose" (1908-1909 m., kai ji čia dirbo redakcijoje)ir iš jų išriedėjusiose "Lietuvos Žiniose", kur ji mielai prisiimdavo kruopščiausią ir juodžiausią darbą, pvz. vertimus iš lenkų ar rusų spaudos, bet kaikada atsigaudavo ir savarankiškais straipsniais. Po kelerių metų žurnalistinio darbo pasitraukusi iš Vilniaus Puziniškin (o daug vėliau Panevėžin), čia ji gavo pakelti Didžiojo Karo sunkenybes ir vargus, čia susilaukė Lietuvos nepriklausomybės ir pateko į Steigiamąjį Seimą (nuo liaudininkų demokratų partijos). Vyriausia amžiumi, ji pirmininkavo Seimo atidarymui. Tatai, žinoma, buvo atsitiktinis dalykas, nesiradus vyresnio už ją atstovo, bet dėl lietuvaitės vaidmens tautiniame atgijime, labiausia literatūroje, ir ypačiai dėl pačios mūsų Bitės gražios ilgametės tautinės veiklos toksai atsitiktinumas atitiko istorinį teisingumą.

Kol galėjo, ji sąžiningai ėjo Seimo atstovės pareigas. Paskiau kelerius metus rūpesningai mokė literatūros savo mielojo Panevėžio gimnazijoje iki, pavargusi, užsidarė savo Puziniškio ūkyje, iš kurio tačiau vėliau persikėlė į tą patį Panevėžį, rašydama atsiminimus (1927 m. "Iš mūsų kovų ir vargų" ir kt.). Čia ji susilaukė gražaus 80 metų amžiaus, Lietuvos visuomenės ir ypačiai Lietuvos moterų su pagarba ir meile atžymėto. Mirė jau vokiečių okupacijos metu 1943 m.

Visą savo amžių svajodama apie apysakos parašymą, senatvėje apsilpusiomis jėgomis ji parengia autobiografinės kilmės apysaką "Ad astra". Jei šis autorei brangus kūrinys būtų pasirodęs 25-30 metų anksčiau, tuometinėje lietuvių literatūroje jis būtų nemaža reiškęs ir gal būtų įstatęs ją į kelią, kuriuo ji literatūroje būtų užkopusi dar augščiau, šiaipgi dabar apysaka nesukėlė naujosios kartos literatūrinio

susidomėjimo. Čia istorinė būtinybė virto moraline Bitės skriauda, niekam čia nenusikaltųs.

Žemaitė. "Varpo" gadynėje didžiausia ir labai reikšminga lietuvių literatūros istorijoje kūrėja Žemaitė pati buvo tiek "Varpo", tiek "varpininkų" kūrinys. Bajoriškos kilmės Julija Beniuševičiutė, ištekėjusi už sodiečio Žymanto ir per ilgus metus visiškai su sodžiumi sutapusi, "bajoriškai" sakant, "sumužikėjusi" ("mužikiškiausia" lietuvių rašytoja — ir ta bajorė, kaip Petkevičaitė, Pečkauskaitė, Ivanauskaitės!), Žymantienė beveik ligi 50 metų savo amžiaus buvo darbšti savo ūkio šeimininkė (gaspadinė), gera žmona ir rūpesninga motina, kaip tūkstančiai kitų dorų Lietuvos "mužikių". Sveikai galvojanti, pastabi, drąsiai, sąmojingai ir vaizdžiai pasisakanti, kad ir besidominti, "kas sviete girdėti" (dėl karų ar iš politikos), taigi "vyriškais" dalykais, ji betgi, greičiausia, būtų — nepasireiškusi — likusi nepastebėta — žemėje užkastas turtas, jei ne jos giminaitis Povilas Višinskis. Šis, dar gimnazistu parvažiuodamas namo ir sueidamas su teta Žymantiene, buvo pirmasis jai visokeriopų žinių suteikėjas, susidomėjęs tetos pastabumu ir originaliu pasakojimu suragino ją rašyti pasakojamus sodžiaus gyvenimo vaizdelius, paskiau ir tikrus apsakymėlius, kuriuos jis (dar Kudirka, vėliau Jablonskis, Avižonis) perrašydavo savo išlyginta bendrine kalba ir spaudos rašyba, žinoma, nesusilaikydamas ko ne ko "nepataisęs" ir šiaip įvairių literatūrinių patarimų jai nedavęs, ir pasiųsdavo "Varpui" ar Amerikon išspausdinti; taip pat elgėsi jos atžvilgiu ir anie perrašinėtojai. Tatai buvo anie garsieji "Paveikslai" — mūsų kalbos ir literatūros branguolėliai, įtvirtinę Žemaitės rašytojos vardą.

Šavo Poviliuko ne tik spaudon įvesta, bet ir pamokoma, ypačiai suteikiant jai lietuviškų, lenkiškų ir rusiškų raštų, tiek literatūrinių kūrinių, tiek ir mokslo populiarizacijos ar šiaip reikalingų — jo ir jo draugų nuomone — jos sodietiškam akiračiui praplėsti veikalų, po kelerių metų jo buvo ji supažindinta ir surišta su Gabriele Petkevičaite, pas kurią kiek laiko ji pagyveno, ne tik betęsdama poviliukinę "akademiją" jau Gabrielei vadovaujant, bet ir drauge su šiąja gavo naują uždavinį — rengti slaptajam (Lietuvoje) ir viešajam (Petrapilio, Rygos, Mintaujos "lietuviškiems vakarams") lietuvių teatrui scenos veikalus. Čia ir buvo Dviejų Moterų (taip jiedvi pasirašinėdavo savo bendrai parašytus

kūrinius) parašyta "Velnias Spąstuose" 1902 m., "Kaip kas išmano, taip save gano" 1904 m., "Parduotoji laimė" 1905 m. ir kiti teatriniai veikalėliai. Petkevičaitei, kaip labiau apsiskaičiusiai, ne kaip teatro žinovei, kurio ji nedaug tebuvo mačiusi, čia priklausė literatūrinis vadovavimas ir talkininkavimas rašant, o Žemaitei naracinis (pašnekesinis), Petkevičaitės vairuojamas, rašymas.

Petkevičaitė ir pati viena parašė dramą "Kova" ("Litvomanai" parašyti kartu su Žemaite), bet daugiau nebesiėmė jų rašyti, tuo tarpu kai Žemaitei prasivėrė naujas kūrybinis kelias: scenos veikalų rašymas sodžiaus teatrui. Jos "Valsčiaus sūdas", "Mūsų gerasis" ir kitos komedijėlės savo išpopuliarėjimu prilygsta garsiajam šio teatro veikalui — Keturakio (J. Vilkutaičio) "Amerikai pirtyje", o savo gyvenimišku turiniu, gyvu veiksmu ir sąmojinga, natūralia sodiečių kalba išsiskiria iš maskolmečio lietuviškų scenos kūrinių tarpo, kad ir jos veikalų sceniniai, psichologiniai ir kiti trūkumai neatlaiko Nepriklausomosios Lietuvos teatro profesinių reikalavimų.

Ne tik kaip rašytoja, bet ir kaip visuomenininkė subrendusi ir nusistačiusi labiausia iš "Varpo" ir "Ukininko" "varpininkų įtakos, spaudą leidus tarpusavyje įvirusioje "pirmeivių" ir "atžagareivių" kovoje nesvyruodama ji stojo pirmųjų pusėje, kas vis labiau atsiliepė jos raštų krypčiai, kaip štai "Kelionei į Šiluvą" arba jos pasirodymui pirmajame Lietuvos moterų suvažiavime Kaune. Kai branginęs jos raštų sodietišką kalbą, sodietišką pastabumą ir gyvenimišką nusivokimą Jablonskis gavo redaguoti jos raštus Petro Leono sumanytam rinktiniam jų leidimui, tam pasikviesdamas autorę teikti jam reikalingų paaiškinimų, kalbininkas neiškęsdavo jos nepabaręs dėl, jo nuomone, dirbtinės, negyvenimiškos kitų jos kūrinių krypties, dėl ko nekartą ji ašarodama iš jo išeidavo.

Prieš Didįjį Karą apsigyvenusi buvusiojo Rusijos Dumoje Suvalkijos atstovo (trudoviko - darbiečio), iškalbingo advokato Andriaus Bulotos šeimoje, kad ir nelengvai ji kėlė rusės Bulotienės "poniškumą", bet jųdviejų atstovaujamai radikalinei krypčiai visiškai pasidavė. Su Bulotomis karo metu išvažiavusi Maskolijon, iš ten su Bulota buvo nuvykusi pas JAV lietuvius, kur rado ir savo sūnų išeivį, ir ten palaikė Bulotos žygius.

Bulotai rezervuotai laikantis besikuriančios Nepriklau-

somos Lietuvos atžvilgiu, drauge su juo Lietuvon grįžusi ir Marijampolėje apsigyvenusi, 75-rių metų senutė pasisakė dabartinėje Lietuvoje Lietuvos neradusi. Tuo tarpu šitokia, ne kitokia, Lietuva ne tik drįso pareikšti savo nepriklausomybę ir ją apginti prieš vokiečių, maskolių ir lenkų pastangas ją sau pasiglemžti, bet ir per 20 metų savo nepriklausomo gyvenimo pasiekė tokios ūkinės ir kultūrinės pažangos, jog ir minėtuosius kaimynus nustebino, ir pagarsėjo platesniame pasaulyje. Tiesa, tatai pasiekta Žemaitei jau mirus.

Lyg ir išimta iš sodžiaus aplinkos gera jo gyvenimo atvaizduotoja, pakelta tautos rašytoja, nustojusi tiesioginio ryšio su nepriklausomybei pakilusiu sodžiumi, o į tautą ėjusi kitų nustatoma, ilgainiui ji dairėsi aplink save jau nebe savo sodietiškomis akimis, tik žiūrėdama per svetimus (savo "mokytojų") akinius ir tikro, gyvo gyvenimo nebestebėjo, tikros Lietuvos nebesuprato, kad ir literatūroje neginčijamai užėmė vieną iš žymiausių vietų, o ir tauta po senovei su meile ir pagarba nusilenkia skaryte galvą prisidengusios, ryškiais bruožais senutės atminimui. Puikus yra Petro Rimšos darbo Žemaitės raižinys, kurį tenka statyti greta jo "Lietuvos mokyklos" ir "Gana to jungo" kaip ryškų būdingų jos bruožų įamžinimą būsimoms kartoms stebėti ir stebėtis.

Keli tomai Žemaitės raštų pasirodė A. Bulotos lėšomis.

Pelėda. Savo kaimyno ir giminaičio, Kairiškių dvarininko studento elesdiečio Vlado Sirutavičiaus ir studento Povilo Višinskio įtakoje lietuvių literatūroje atsirado Lazdynų Pelėda. Tryškių žemaitė Sofija Ivanauskaitė buvo Paragių dvarininko ir tapytojo duktė, iš motinos pusės garsaus lenkų meno kritiko ir žymaus tapytojo žemaičio Stanislovo Vitkevičiaus giminaitė. Ištekėjusi už "Tribuliauskio" (taip žemaičiai tardavo jos vyro sulenkintą Przybylowskio - Pšibilauskio pavardę) ir susilaukusi iš jo dviejų vaikų, nebepakeldama sugyvenimo su geru žmogumi, bet silpnavaliu girtuokliu, veikiama idėjinio jaunimo ir "Varpo" lektūros, susipratusi lietuvė ir linkusi į savarankišką gyvenimą, kad ir susietą su vargais ir net pavojais, ji ne tik prisidėjo prie slapto lietuviško darbo, platindama draudžiamuosius raštus ir pati ėmusi rašyti tilžiniams laikraščiams, bet ir ryžosi su vaikais apleisti vyrą ir pasiskirti literatūriniam darbui. Tam darbui ji ir anksčiau buvo linkusi, beskaitydama lenkiškas apysakas, pavyzdžiui toli nepirmaujančio literatūrinio

žurnalo "Biesiada Literacka" apsakymus, dar veikiama žymios lenkų poetės suvalkietės Marijos Konopnickienės, kuri savo kilnia poezija kėlė užuojautą vargstančiam ir skriaudžiamam darbo žmogui, bet dėl kurios vėliau ji nusivylė, patyrusi apie erotinį poetės gyvenimą, nors ir pati nebuvo tam svetima.

Pradėjusi korespondencijomis "Ukininkui", ji ėmė rašyti iš žvairiai stebimo dvaro darbininkų ir sodiečių gyvenimo gyvus, linkstančius į ironiją apsakymėlius, kuriuose ypačiai buvo keliamos žmonių silpnybės, vargas ir visokios šelmystės, skaitytoją čia įspėdama, ten graudindama ir sukeldama užuojautos jausmus. Tokie apsakymai, kaip "Klajūnas" (1903 m.), "Judošius" (1902 m., iš 1863 m. sukiliminių pasakojimų), "Pavasario rytmetį" (1905 m.) ar "Davatka" (1905 m.) sudarė jai literatūrinį vardą.

1905 m. gyvendama ir vargdama Vilniuje, ji stebėjo miesto darbininkų ir varguomenės gyvenimą, bendraudama ne tik su lietuvišku jaunimu, bet ir turėdama santykius su rusų socialdemokratais, gudų revoliucininkais (hromadininkais) ir kitais. Tuo pat laiku, vadinasi, vis stiprėjančio revoliucinio sąjūdžio metu, kyla jai nebepasitikėjimas tamsia ir permaininga minia, neramumas dėl galimo dėl to revoliucijos nepasisekimo — ir ji paskaito Višinskio literatūrinėje kuopelėje, kurioje daugiausia dalyvavo socialdemokratinis jaunimas (Ant. Purėnas, Mykolas Biržiška, Pel. Bugailiškis ir kiti) savo vaizdelį, kur revoliucininkas yra žudomas tos pačios minios, kurios gerovei jis buvo pasiaukojęs.

Nebegalėdama savo vaikų išlaikyti ir mokyti iš savo menkai apmokamo literatūrinio ir kitokio darbo, ji pasitraukia iš miesto ir gaspadinauja čia pas Vievio vaistininką Milančių, čia pas kurį kleboną. 1910 m. Vilniaus "Viltis" išspausdina jos didžiausią apysaką "Klaidą", kurioje ji galutinai pasmerkė praūžusią revoliuciją ir atsiribojo nuo "griaunamojo" revoliucinio darbo, dėl ko jai, žinoma, kaip ir dėl 1905 m. vaizdelio, teko išgirsti iš šio darbo dalyvių karčių priekaištų. Ji ir toliau rašė apsakymėlius, nemesdama plunksnos ligi pat mirties.

Jai mirus, paaiškėjo nesumažinęs rašytojos garbės, bet visuomenei nelauktas ir seniau reta-kam bežinomas, jos kūrybos nagrinėtojams labai įdomus ir svarbus faktas, jog Lazdynų Pelėda buvo ne vienas asmuo, bet du — ir daugelis Lazdynų Pelėdos kūrinių yra parašyti ne Sofijos Pšibilaus-

kienės, bet jos sesers Marijos, ištekėjusios už gudų veikėjo ir literato Vaclovo Lastauskio, kurios (*Marijos Lastauskienės*) vardu tik viena apysaka "Auka" tebuvo paskelbta. Marija, jaunesnioji Sofijos sesuo, pradžioje vaizdelius rašė lenkiškai ("Ponocny" ir kt.), paskiau (apie 1910 m.) pradėjo rašyti ir lietuviškai, bet savo vardu nelengvai prie leidėjų prisimušdama, kaip dar nežinoma rašytoja, sesers pritariama savo kūrinius ėmė pasirašinėti šios literatūriniu vardu ir per šią juos teikti spaudai. "Tikrajai" Lazdynų Pelėdai tuo laiku jau nustojus visuomenėje savo aktualumo ir su savo naujais kūriniais augščiau nebepakylant, sesers gimininga, bet blankesnis talentas (pats Marijos gyvenimas buvo nemažiau vingiuotas ir vargingas už sesers gyvenimą) neatšoko nuo "tikrosios" (Sofijos) paskesniųjų kūrinių, tad ir nesunku buvo suklaidinti ir leidėjus, ir skaitytojus, ir kritikus. Dabar, kai dalykas paaiškėjo, metas jau būtų ir kritikai ne tik vieną nuo kitos rašytojos atskirti, bet ir rimčiau pasvarstyti Marijos kūrinius ir nustatyti tiek bendras su Sofija, tiek skirtingas nuo šiųjų Lastauskienės savybes. Reikia pastebėti, kad kritikų darbą čia apsunkina tas faktas, jog pats Lazdynų Pelėdos dvilypumas buvo iškeltas tik Sofijai jau mirus ir remiasi vien tiktai Marijos pareiškimu, kuris išlikusiais rankraščiais negali būti patikrintas, nes jie visi yra rašyti Sofijos ranka[75].

Įsidėmėtina, jog ir jųdviejų brolis Gustavas Ivanauskas, nebaigęs (Šiaulių) gimnazijos septyniaklasis vargšas alkoholikas, buvo malonus, sąmojingas ir nepaprastai gyvas pasakotojas, iškalbingumu pralenkęs ne tik susikaupusią Mariją, bet ir kalbią ironikę Sofiją. Deja, jis nieko nerašė.

Šatrijos Ragana. Žemaičių dvarininkaitė, kaip ir Ivanauskaitės, nuo netolimo Šatrijos Kalno pasiėmusi Šatrijos Raganos literatūrinį vardą, Marija Pečkauskaitė taip pat Višinskio buvo patraukta į tautines lietuvių eiles ir įvesta į lietuviškąją literatūrą. Nors visuomeninis Višinskio radikalizmas negalėjo patenkinti dvarininkaitės tvirtų konservatyviųjų tradicijų ir namie įsigytųjų nusistatymų, tad ir jų dviejų keliai greitai išsiskyrė, bet jai pasiliko pagarba ir dėkingumas jos gyvenimui lemiamai įtakingam idealistui. Pirmoje savo didesnėje apysakoje (iš viso lietuvių literatūroje ji buvo pirmoji didesnioji apysaka) "Viktutė" (para-

[75] Vacl. B-kos pastaba.

šyta 1901 m., išspausdinta 1903 m.), kuri savo literatūros dar neišlepintų skaitytojų maloniai buvo priimta ir ilgai ėjo per rankas, jauno gydytojo atvaizdas ypatingai primena mums simpatingą gydytoją, nuo Viekšnių kilusį Dominiką Bukantą, bet turi taip pat ir višinskinių bruožų. Jau tuo pirmuoju savo ryškesniu pasirodymu literatūroje (po kelių mažesnių vaizdelių "Varpe" ir kitur), išspausdintu katalikiškame žurnale "Dirvoje-Žinyne" ir turinčiu aiškią katalikišką kryptį, nedvejodama (o galėjo ir dvejoti, mylimo ir įtakingo Višinskio veikiama) visuomeninių srovių ir pasaulėžiūrinių kovų lauke Pečkauskaitė užėmė savą vietą, kuriai liko ištikima ligi mirties, taip, kaip, pavyzdžiui, Petkevičaitė visą amžių kad ėjo skirtingu nuo jos, bet taip pat aiškiu keliu.

Linkusi į pedagogiją, kunigų paremta, ji mokėsi Šveicarijoje pas pagarsėjusį pedagogą Foersterį, kurio raštus ji paskiau vertė lietuviškai ir jo kilnius mokymo dėsnius mėgino pritaikyti savo vedamoje Marijampolės "Žiburio" draugijos mergaičių progimnazijoje. Didžiojo Karo pradžioje ji gavo su ta mokykla keltis į Trakus, o paskiau ir Maskolijon. Jos apysaka vaikams "Vincas Stonis" (1906 m.) ir Senkevičiaus nuotykinės vaikams apysakos "W pustyni i w puszczy" vertimas (1921 m. "Dykumose ir giriose") taip pat yra susiję su jos visuomeniškais pedagoginiais siekimais.

Nepriklausomoje Lietuvoje katalikiškoji srovė gavo jau laisvai ir gyvai pasireikšti, bet žymi katalikiškoji rašytoja nestojo į visuomeninių ir srovinių kovų sūkurį, tik labiau linkusi į ramų užkampio ("provincijos") nuošalumą ir tykų, susikaupusį gyvenimą, ji apsigyveno Žemaitijoje prie kunigo Bukanto, noriai ir sąžiningai dalyvaudama ir vietinės ("mažos") bendruomenės darbe.

Nepriklausomos Lietuvos laikais pasirodė jos antroji didžioji apysaka — aiškiai autobiografinio pobūdžio, kaip ir pirmoji — "Sename dvare". Reikšminga: nei viena iš didžiųjų lietuvių rašytojų, dvare užaugusių ir brendusių, bet savo paskesniame gyvenime susipažinusių ir su miesto gyvenimu, nepanorėjo mieste likti, tik traukėsi iš miesto ir jieškojo sau prieglaudos kas dvarelyje, kas miestelyje.

Vaičaitis ir kiti. Nebe Višinskio radinys buvo žymiausias prieš Putiną sūduvinis poetas, sintautietis Pranas Vaičaitis. Senapilės gimnazijoje jis turėjo lietuvių kalbos mokytoju Petrą Kriaučiūną, kuris savo mokinius supažindino

su Duonelaičio ir Barono poezija, savo platinamais "Aušra" ir "Varpu" įtraukdamas juos į lietuvių sąjūdį, o Vaičaitį, be to, veikė dar gimnazijoje einami rusų poezijos klasikai su Puškinu priekyje; nesvetimi jam buvo ir lenkų poetai. Iš čia pas jį randame Duonelaičio hegzametro mėgdžiojimą, lenkų ir rusų poezijos sekimų, vėliau dar ir ištisą, Petrapilyje studentaujančiam daug palankumo rodžiusio prof. E. Volterio dar spaudos draudimo metu lotynų raidėmis ten pat jau išspausdintą Puškino poemos "Skupoj rycar" ("Šykštusis raitelis") vertimą, panašiai, kaip versdavo seniau jo mokytojas Kriaučiūnas Deržavino ir Lomonosovo odes ir tuos savo lietuviškus vertimus skardžiu balsu paskaitydavo gimnazijos iškilmėse (aktuose) surinktiems mokiniams (daugiusia lietuviams), sukviestiems maskolių činauninkams ir sulenkėjusiai miesto ponijai, taip jog maskoliškos gimnazijos mūrai drebėjo, raukėsi svetimieji mužikinius garsus girdėdami, o lietuviukų širdys iš džiaugsmo šokinėjo.

Jautrus lyrikas, veikiamas meilės gimtinei ir jos žmonėms, nustatomas visuomeninio "varpininkų" gadynės pozityvizmo, o pastaraisiais studentavimo metais ir savo džiovos, neatsparus svetimoms literatūrinėms įtakoms ir ypačiai dar neįveikęs literatūrinės gimnazistinės įtakos, Vaičaitis patraukia į save daugelio savo kūrinių patriotiniu turiniu ("Būki mūs' krašte, būki laimingas" ir kt.), maloniais, nevisados originaliais, gamtos vaizdais, kaikuriais vykusiais vertimais (pvz. "Kur bakūžė samanota", St. Šimkaus harmonizuota ir ligi šioliai koncertuose ir vakaruose dainuojama), bene stipriausias graudžiuose eilėraščiuose iš savo pergyvenimų, ypačiai nujaučiant besiartinančią mirtį ("Gyvenimo mano saulutė jau leidžia kaskartą šešėlius ilgyn ir ilgyn"). Perankstyva jo mirtis tik baigus universitetą (jis mirė dvidešimt ketverių metų amžiaus) neleido jam kaip poetui labiau subręsti ir savarankiškiau pasireikšti.

Petrapilio lietuvių rengiamiems saviems vakarams su koncertais kviečiamiems svetimiems ir (vėliau) saviems solistams vertė lietuviškai svetimus romansus, dainas ir daineles tuomet dar studentas Andrius Bulota, vėliau virtęs advokatu, visuomenininku ir Valstybės Dumos nariu, pats pamiršęs kadaise eilėraščius rašęs ir "Varpe" A. B. P. parašu spausdinęs; taip pat studentaudamas ir vėliau valdininkaudamas kitas sūduvis, būsimasis Lietuvos valstybės kontro-

lierius Justinas Zubrickas, ligi mirties nenustojęs eiliavęs kiekviena reikšminga lietuvių tautai ar Lietuvos valstybei proga ir dėl savo ištęstų, daugiažodžių ir patetinių eilėraščių kitų pravardžiuojamas "odopiscu" (klasikinio pavyzdžio odžių rašytoju - odininku). Čia prisimena dar vienas, greta Zubricko, klasiškai ir net pseudoklasiškai kūręs sūduvis kunigas Jonas Užupis, kuris Šerengos vardu prieš Pirmąjį Didįjį karą buvo išleidęs "Lietuvos Eneidos" dvi giesmi (kitos giesmės liko rankraštyje mokytojo Tijūnaičio teskaitytos), Vergiliaus pavyzdžiu iš tikrųjų, tariamųjų arba ir paties sugalvotų padavimų surimuodamas vos bepaskaitomą naivią istorinę, net praistorinę poemą apie Lietuvos pradžią, savotišką XX amžiaus palemoniadą.

Su Vaičaičiu poetu, kaip ir nuslenkančiu nuo "varpininkų" ir linkstančiu į neutralesnį literatūrinės kūrybos kelią, nustojame apie juos ("varpininkus") kalbėję, nors kiti jųjų — Jonas Kriaučiūnas, Motiejus Lozoraitis, Juozas Bagdonas-Bogdanavičius, Motiejus Čepas, Kazys Grinius, Gabrielius Liandsbergis-Žemkalnis ir dar kiti — "Varpo" ar "Ukininko" spaudoje ir "varpininkų" veikloje svariai yra pasireiškę. Gabus publicistas Lozoraitis dėl ligos gavo anksti iš darbo pasitraukti. Čepas apsigyveno tolimoje Maskolijoje ir grįžęs Nepriklausomon Lietuvon, tenkinosi teisėjo darbu. Kriaučiūnas, kad ir "Varpą" redagavo, "varpininkams" buvo kaip ir atsitiktinis bendradarbis. Rimtas publicistas Bagdonas gavo pasitraukti į užsienį, dirbo Anglijoje lietuvių tarpe ir, padedamas amerikiečių J. Šliūpo, kunigo Jono Žilinsko ir kitų, dr. Griniaus, Povilo Višinskio ir kitų Lietuvoje likusiųjų veikėjų, paryžiečio dr. Geršinskio, Mažosios Lietuvos Dovo Zauniaus ir Mortos Zauniutės, suorganizavo Lietuvių skyrių Tarptautinėje Paryžiaus parodoje, pirmąjį viešąjį lietuvių pasirodymą tarptautinėje arenoje (carizmo laikais!) ir ne tik kaip atskiros, bet ir kaip kovojančios dėl savo spaudos ir teisių tautos. Kurį laiką jis buvo artimesnis už kitus "varpininkus" socialdemokratams, bet spaudą atgavus, grįžęs Lietuvon, vis labiau krypo į nusivarpininkaujantį tautinį centrą, o Nepriklausomoje Lietuvoje labiausiai pasiskyrė profesūrai ir buvusios savo visuomeninės veiklos palikimų ir atsiminimų sutvarkymui, neatsisakydamas ir nuo visuomeninių pareigų (blaivybės propagavimo ir tt.). Apie "varpininkiškai" - "ukininkiškai" ilgai tebeveikusį ir tautoje vėliau užėmusį labai svarbias

pozicijas dr. K. Grinių arba apie pasireiškusį dar dramaturgu Žemkalnį kalbėsime vėliau.

Ir vėl Šliūpas. Pradėję ir nutraukę apie Šliūpą, pasekime dar kiek jo tolesnę amerikinę veiklą, kuri yra išryškėjusi spaudos draudimo laiku, kad ir ligi pat savo mirties 1944 m. spalių mėn. veikdamas tiek Amerikoje, tiek ir ne Amerikoje (Lietuvoje ir už jos sienų), jis savo "šliūpizmą" įvairiai reikšdavo.

Likvidavęs "Lietuviškąjį Balsą" ir parsikvietęs Amerikon kun. Al. Burbą, tuo sustiprinęs lietuvių atitraukimą nuo lenkų, o taip pat ir katalikiškąjį lietuvių organizavimą, pats jis išėjo gydytojo moslus ir apsigyvenęs nedideliame Pensilvanijos mieste Scrantone, ne tik pasiskyrė gydytojo praktikai, bet ir grįžo į visuomeninį gyvenimą, tik jau nebedirbdamas drauge su kunigais, bet veikdamas kaip atviras antiklierikalas, laisvamanis, linkęs ir į socializmą. Su jo vardu siejama lietuvių socialistinio sąjūdžio pradžia, su jo dar 1883 m. pradėta, bet tuomet nebaigta spausdinti ir 1886 m. teišspausdinta knygute "Išganymas vargdienio", su jo redaguojamais arba remiamais socialistiškai anarchistiniais laikraščiais "Nauja Gadyne", "Kardu", jo prakalbomis, nurodymais, patarimais. Laisvamanybei jis kiek tiesė kelią jau "Lietuviškuoju Balsu", aiškiau 1892-1893 m. žurnalu "Apšvieta", Buechnerio "Spėkos ir medegos" vertimu, vėliau žurn. "Laisvąja Mintimi", Nepriklausomoje Lietuvoje savo įsteigta Etinės Kultūros Draugija ir kt.

Dar jaunas 1890 m. išleidęs atskira knyga "Lietuviškus raštus ir raštininkus", dar prieš tai dalimis spausdintus "Lietuviškame Balse", o 1900 m. "Latvių tautą kitkart ir šiandien", kuri betgi knygrišykloje visa sudegė, išlikus tik dviem — autoriaus ir leidėjo — egzemplioriam, jis vis labiau atsidėjo Lietuvos istorijos darbui, 1899 m. išleisdamas "Lietuvių pratėvius Mažojoje Azijoje", vėliau "Lietuvių tautos senovėje ir šiądien" tris tomus (1904, 1905 ir 1909 m.), kiek dar įvesdamas ją į XIX a. straipsniais "Laisvoje Mintyje".

Nors dar 1904 m. jis buvo numatomas Lietuvos socialistų atstovu į Tarptautinį socialistų suvažiavimą ir karštai rėmė 1905 m. revoliucinį Lietuvos sąjūdį, bet paskiau ėmė kritiškai į šį žiūrėti, pasisakydamas tuo reikalu knygutėje "Lietuviai, ar gerais keliais žengiame priekyn?" (1907 m.). Didysis Karas sujudino JAV lietuvius, supratusius ateinant Lietuvos išlaisvinimo valandą, ir vienas energingiausių dėl

to kovotojų buvo Šliūpas, paskiau dalyvavęs Lietuvos misijoje Londone, buvęs taip pat Lietuvos atstovu Latvijoje, su kuria vienybės jis ir anksčiau lietuviams siekė, pirmas viešai spaudoje iškeldamas jos reikalą.

Beveik po 35 metų nebuvimo apsigyvenęs Lietuvoje, turėdamas jau arti 60 metų, jis stojo, galima sakyti, į "organinį darbą", kaip jo jaunystėje lenkų pozityvistai vadino susijusį su kasdieniniu visuomenės, net tik bendruomenės, gyvenimu kultūrinį ir ekonominį darbą. Dalyvauja ekonominėse organizacijose, Biržuose steigia spaustuvę, moko Šiaulių gimnazijoje, universitete skaito medicinos istoriją, dalyvauja tautiniuose susirinkimuose, pagaliau apsigyvenęs Palangoje eina valsčiaus viršaičio pareigas. Pasilikdamas veiklus laisvamanis, neprisiima bolševikų 1940-1941 m. primestos tvarkos ir 1944 m. pasitraukęs Vokietijon, čia miršta Berlyne, pasirengęs skaityti per radiją Amerikos lietuviams apie bolševizmą ir apie reikalą vaduoti iš jo Lietuvą.

Domaševičius. Ketveriais metais už Šliūpą jaunesnis dr. Andrius Domaševičius, virtęs socialistu, ligi pat mirties liko ištikimas socialistinei idėjai. Panevėžietis (iš Liaudos bajorų, kurių XVII a. protėviai lenkų rašytojo Enriko Senkevičiaus buvo atvaizduoti jo istorinėje apysakoje "Potop" (Tvanas), o kitų Lietuvos bajorų pajuokiami kaipo "liaudančikai su pagaliuku" - šlėktiškai pasipūtę plikbajoriai), išėjęs Šiaulių gimnaziją ir Kijevo universitetą, jis apsigyveno Vilniuje, kur išpopuliarėjo ne tik kaip gydytojas, bet ir kaip veikėjas darbininkų tarpe. Po kelerių metų veiklos, drauge su savo sumaningu bičiuliu, taip pat išėjusiu Šiaulių gimnaziją, panevėžiečiu Alfonsu Morauskiu (Moravskiu), ir kitais 1896 m. įsteigė Lietuvišką Socialdemokratišką Partiją (LSDP), kuri politiniu savo uždaviniu pasistatė iškovojimą Lietuvos demokratinės respublikos ir, jei to būtų Lietuva reikalinga, laisvo jos susifederavimo su tos pat Vakarų kultūros kaimynais.

LSDP-ai teko vesti sunkią kovą ne tik prieš caro vyriausybę, bet ir prieš pretenduojančią į Vilnių Juozapo Pilsudskio vadovaujamą lenkų socialistų partiją (PPS - Polska Partja Socjalistyczna). Vilniaus darbininkams — ne tik lietuviškai, bet ir lenkiškai ar gudiškai kalbantiems — elesdiečiai buvo artimesni, lyg ir savesni, už pilsudskinius lenkus, tad Domaševičiaus ir jo draugų įtaka darbininkų tarpe vis augo "pepeesų" nenaudai. LSDP rišo sulenkėjusį ir masko-

linamą Vilnių su visa Lietuva, įgydama taip pat savo darbui pritarimą, iš dalies ir parėmimą tų "varpininkų", kurie domėjosi socializmu (sūduvių gydytojų Stasio Matulaičio, Juozo Bagdono ir Kazio Griniaus), paskiau patraukdama ir jaunesniuosius "varpininkus". Vilniuje Domaševičius dirbo ir tautinį darbą, būdamas vienas iš vadinamųjų "dvylikos lietuviškųjų apaštalų" — 12 susipratusiųjų lietuvių veikėjų, pasiryžusių atgaivinti primigusią Vilniaus lietuvybę. Dideliu vargu lietuviams sau iš Vilniaus lenkų vyskupo ir lenkiškos kapitulos išgaunant šv. Mikalojaus bažnyčią, jis ėjo net pas generalgubernatorių ir bažnyčioje drauge su kitais lietuviškai giedojo.

Po kelerių metų jis gavo nukentėti kovoje prieš carizmą, patekęs kalėjiman, o paskiau penkeriems metams ištremtas Sibiran, iš kur grįžęs 1904 m., spaudą jau leidus, vėl apsigyveno Vilniuje ir grįžo į visuomeninį darbą. 1905 m. revoliuciniame Vilniuje jis buvo ypatingai populiarus kaip kalbėtojas, LSDP vardu veikliai ir atvirai dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime, kurį laiką gavo dėl to Tilžėje slėptis, o grįžęs partijoje pasireiškė kaip jos federacinės programos gynėjas prieš kaikurių kitų, rusų revoliucijos įtakoje reikalaunamą, apsiribojimą Lietuvos autonomija Rusijos valstybės ribose. Pastarajai krypčiai partijoje ėmus įsigalėti, o ir Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, caro valdžiai įveikus revoliucinį sąjūdį, Domaševičius stojo į legalų visuomeninį darbą, pasiskirdamas koperacijai, steigdamas "Rūtos kliubą", "Visuomenės" žurnalą, paskiau su gydytojais St. Matulaičiu ir P. Avižoniu žurnalą "Medicina ir Gamta" ir tt.

1917 m. lietuvių konferencijoje Vilniuje veikliai dalyvavo ir Domaševičius, karštai reikalaudamas Lietuvos nepriklausomybės. 1917 m. Rusijos revoliucijai rudenį atsiliepus ir vokiečių okupuotam Vilniui, Domaševičius visu karštumu ėmė dirbti LSDP-je. Kai 1919 m. sausio mėn. Vilnių užėmė raudonmaskolių pulkai ir ten įsivyravo "revoliucinė Lietuvos darbininkų ir valstiečių" (Vinco Kapsuko) valdžia, jis prisidėjo prie jos darbo, bet vis reikalavo Lietuvai nepriklausomybės, o ir paversdamas sau prieinamas LSDP organizacijas komunistinėmis, stengėsi, bet veltui, jas apdrausti nuo susiliejimo su Gudijos komunistų partija, kaip žingsnio į susiliejimą su visos tarybinės imperijos komunistų partija.

1919 m. balandžio mėn. lenkams užėmus Vilnių, Do-

maševičius buvo suimtas, paskiau paleistas, bet vėliau išvežtas koncentracijos stovyklon Krokuvos apylinkėse. Išsivadavęs, grįžo Nepriklausomon Lietuvon ir apsigyveno Panevėžyje, kur dėl savo atvirai reiškiamų radikalių pažiūrų būdavo ir suimamas, ir tremiamas, ir visaip kaip nukentėdavo, ligi pat mirties judrus, vis ką sumanąs ir visuomeniškas.

Janulaitis. Iš Šiaulių valsčiaus kilęs ir ėjęs Šiaulių gimnaziją ,tik dėl rastų pas jį lietuviškų raštų gavęs ją baigti Rygoje, Augustinas Janulaitis Maskvoje bestudentaudamas visu savo gyvumu šoko į lietuvišką darbą. Pradėjęs dirbti "Varpe" ir "Ukininke", ilgainiui jis virto vis aiškesniu socialdemokratu, drauge su Vl. Sirutavičium, St. Kairiu ir kitais stodamas LSDP priekyje, kai maskolių žandarams išardžius jos Vilniaus (Morauskio ir Domaševičiaus) organizaciją, apimančią daugiausia lenkiškai kalbančius darbininkus, ėmė stiprėti organizacinis ir agitacinis partijos darbas lietuviškai kalbančių Lietuvos darbo žmonių tarpe.

Gyvas, judrus, vienas pirmųjų Lietuvoje šokęs ant dviračio ir iš Šiaulių juo plačiai ją išvažinėjęs, daugiausia Žmogumi, bet ir kitais slapyvardžiais pasirašinėdamas, korespondencijomis ir straipsniais tuojau atsiliepdamas į pastebėtus ar nugirstus gyvenimo įvykius ir įvykėlius, kurstydamas žmones prieš caro valdžią raštu ir gyvu žodžiu, pats ir atsišaukimus prieš ją lipdydamas, prireikus pasirodydavo ir scenoje, kaip štai 1899 m. garsiame lietuvių spektaklyje Palangoje, kur viešai suvaidinus "Ameriką pirtyje" (nuo 1819 m. Palanga buvo atplėšta nuo Lietuvos ir priskirta Kuršui, kurio maskoliškoji policija nežinojo apie lietuvių spaudos uždraudimą ir viešojo lietuvių kalbos vartojimo neleidimą, tad pavyko gauti leidimas lietuviškai vaidinti, nors kitur Lietuvoje tuo metu niekas nebūtų jo davęs) buvo suimtas žinomo žandarų rotmistro Vonsiackio (lenko), kuris įtikinęs savo vyriausybę esąs likvidavęs sūduvių lietuvių patriotinį sąjūdį, gavo uždavinį jį likviduoti ir kitoje Nemuno pusėje (Kaunijoje). Drauge su gydytoju Liudu Vaineikiu ir kitais įpintas politinėn bylon, po kiek laiko patyrė gavęs kelerius metus ištrėmimo Sibiran ir spruko į Prūsus, o iš ten Šveicarijon.

Užsienyje būdamas, per kelerius metus (nuo 1902 m. Nr. 4) redagavo LSDP organą "Darbininkų Balsą", leido agitacinius lapelius ir knygutes ir šiaip dalyvavo partijos darbe. Pats savo nusistatymu Lietuviškos Socialdemokratiš-

kos Partijos vardą ištaisė į Lietuvių Socialdemokratų Partiją, kas vėliau, 1905 m. vasarą, VI-jo LSDP suvažiavimo buvo pakeista Lietuvos Socialdemokratų Partija. Partijoje gal labiausiai apsiskaitęs marksistinėje, kautskinėje ir kitokioje socialdemokratų literatūroje, kirstukas, smarkokai nusistatęs prieš "Varpo" demokratus ir nuo jų į socialistus pereinančius kapsukininkus, susikirsdavo dėl to (Lizdeikos vardu) su remiančiais visas lietuvių revoliucines organizacijas amerikiečiais, su perdaug, jo nuomone, nusileidžiančiais partijos vadais, net su paskirais žmonėmis, pvz. dr. J. Basanavičiaus trakologinius lietuvybės aiškinimus pajuokdamas 1903 m. knygelėje "Kur lietuvių senovėje gyventa?" 1906 m. sausio mėn. bevažiuodamas traukiniu iš Prūsų su partijos raštais ("literatūra"), rusų žandarų suimtas vokiečio Nowako pasu, apsimetė tesusikalbąs tik vokiškai ir todėl tegavo tik 8 mėnesius kalėjimo, kaip nežinojęs, ką jam tie nelabieji lietuvių revoliucionieriai pakišę nuvežti.

1907 m. išėjęs iš Lukiškių (Vilniaus) kalėjimo ir kaip "Prūsų valdinys" ištremtas į Prūsus, apsisukęs ir vėl grįžo Lietuvon jau tikruoju savo vardu. Nuvykęs Maskvon išleidžiamųjų kvotimų laikyti, gavo teisininko diplomą ir apsigyveno Vilniuje advokatu. Po senovės tebelikdamas socialdemokratas, bet skersaudamas į partijos vadovybę ir šiaip laikydamasis nuošalyje, bendradarbiavo legaliuose socialdemokratų laikraščiuose "Žarijoje" ir "Visuomenėje", palaikė pirmeiviškas "Vilniaus Žinias", kai (1907-1909 m.) jųjų redakcijoje dirbo ne tik demokratai advokatas Jonas Vileišis ir Gabrielė Petkevičaitė, bet ir socialdemokratai Stasys Matulaitis ir Mykolas Biržiška, o paskiau rašinėjo ir "Lietuvos Žiniose", kurių redakcijoje socialdemokratų nebebuvo, ir pats leido radikalios krypties knygeles. Taip pat gyvai dalyvavo Vilniaus lietuvių visuomeniniuose ir kultūriniuose darbuose, nekartą gaudamas aiškiai ir griežtai skirtis nuo kitų vilniečių nuomonių ir nusistatymų. Labiausia betgi pasiskyrė Lietuvos politikos, visuomenės ir kultūros istorijos tyrinėjimui.

Dar gimnazistu pradėjęs ir studentu teberinkęs tautosaką, jis skelbė ją tilžinėse "Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft" (1898-1903 m. "Malavėnų dainos" ir kt.) ir petrapiliniame žurnale "Živaja Starina" (1907 m. "Litovskija sujeverija i primety" ir kt.). Bestudijuodamas visuomeninius ir teisinius mokslus ir nemažai prirašęs visuo-

meninio pobūdžio straipsnių ir knygelių, ypač mielai rašė, kompiliavo ar vertė Lietuvos istorijos ir ypačiai Lietuvos teisės istorijos dalykus, kaip štai Lietuvos dvarininko Eugenijaus Roemerio (jį reikia atskirti nuo kito Eugenijaus Roemerio, Galicijos geografijos profesoriaus, tik jiedu abudu buvo endeku) vokiškos disertacijos perdirbimą "Baudžiava Lietuvoje" (1901 m.), propagandinį "Adomą Mickevičių" (1902 m.) arba vėliau (dar 1918 m.) S. Kutrzebos veikalo "Historya ustroju Litwy" vertimą. Vilniuje sugebėdamas įsisprausti į kitiems neprieinamus, maskolių budriai saugojamus archyvus, iš surinktos ten ir kitur medžiagos skelbia reikšmingas istorijos monografijas ir monografijėles: "Klebono karčiama" (1908 m.), "Liudvikas Adomas Jucevičius" (1910 m.), "Simanas Daukantas" (1913 m.), vėliau (Kaune) "Mikalojus Akelaitis" (1920-1921 m.), "Kiprijonas Zabitis-Nezabitauskis" (1931 m.), arba tokius stambius veikalus: "Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI-XVII a.", "Imperijos Rūmų Teismas" (1927 m.), "Užnemunė po Prūsais" (1928 m.), "Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje 1817-1819 m." (1929 m.), "Ignas Danilavičius" (1932 m.) ir kt. 1930 m. jis įsteigė ir redagavo Lietuvos Istorijos Draugijos organą "Praeitis", kurios išleido keletą tomų, davęs ir nemaža savo surinktos ir aprašytos istorinės medžiagos ("Juodieji Broliai Kražiuose" ir kt.).

Pirmąjį Pasaulinį Karą pasitikęs griežtu Maskolijos priešu, koks jis visados buvo, įsitikinęs, jog su jos pralaimėjimu Lietuva sulauksianti nepriklausomybės, vokiečių okupacijos metu drauge su kitais lietuviais socialdemokratais prisidėjo prie bendro Vilniaus lietuvių įtemptai varomo politinio ir kultūrinio darbo, nevengdamas nei visiškai naujo jam istorijos mokytojo darbo Vilniaus lietuvių gimnazijoje ir ypačiai pasiskirdamas Lietuvių Mokslo Draugijos jam pavesto mokykloms vadovėlių leidimo vadovavimui, iki begindamas vokiečių skriaudžiamus žmones 1916 m. okupacinių organų buvo suimtas ir išvežtas Čersko koncentracijos stovyklon, kur betgi, nenusiminęs, rengė vėliau išleistus vertimus Ibseno scenos kūrinių, Gumplowicziaus Sociologijos ir kitų veikalų.

1917 m. rudenį lietuvių konferencijos atgautas Vilniui, 1918-1919 m. antrajame Lietuvos Ministerių Kabinete buvo užsienio reikalų ministeris, dėl ko savo priešininko Vinco Kapsuko, 1919 m. Lietuvon atėjusio su maskolių pulkais,

buvo suimtas, bet ištardytas ir vėl paleistas, kaip nenusidėjęs prieš Lietuvos darbininkus. Kaunan persikėlęs advokatavo ir teisėjavo (Vyriausiajame Tribunole drauge su Mykolu Roemeriu), nuo 1922 m. (su vienerių metų pertrauka) dirbo Vytauto Didžiojo Universitete kaip Lietuvos teisės istorijos profesorius ir 1935-1940 m. Teisių Fakulteto dekanas. 1940 m. Vilniun perkeltas drauge su savo fakultetu, laikė ten paskaitas, bet po senovės gyveno Kaune savo gražioje bibliotekoje. Svetimas bolševizmui, šiam Lietuvoje su II-ju Pasauliniu Karu įsiviešpatavus, buvo ujamas ir įžeidinėjamas. Mirė 1950 m.

Vydūnas. Pereinant nuo varpininkų ir socialistų prie kitų mūsų veikėjų, reikia dar sustoti ties tilžiškiu Vilium Storosta - Vydūnu, didžiuoju mūsų rašytoju, pasireiškusiu Mažojoje Lietuvoje, o spaudą leidus — ir Didžiojoje. Tilžės miesto mokyklos svetimų kalbų mokytojas, o paskiau ten pat ilgametis pensininkas, nuo pat jaunystės jis taip pat pasiskyrė lietuviškam darbui ir raštui. Tėvų užaugintas lietuvių kalboje ir stipriai suaugęs su prūsine lietuvybe, mokykloje ir mažamiesčio visuomenės aplinkoje prūsiškai (prūsokiškai) įdrausmintas, protestantiškos Bažnyčios nustatytas, vokiškos mokyklos, tiek vietinės vidurinės (augštesniosios), tiek universiteto, mokslo ir literatūros, tiek, pagaliau, ir bendraudamas su paprastąja ir rinktine vokiečių šviesuomene perleistas pro vokiečių kultūrą, ja giliai persiėmęs ir augštai ją vertinąs, savyje susikaupęs svajotojas, linkęs į grožį ir meną, ypač veikiamas teosofinės srovės ir savo kūrybinio reiškimosi — toks Vydūnas stoja prieš mus ir savo gyvuoju ir rašytiniu žodžiu įspūdingai prabyla į tautą, tikriau į jos rinktinę, kaip jos gyvenimo ir kelio gilintojas ir įprasmintojas, kiekvienam nuoširdžiam gyvenimo prasmės jieškotojui jos rodytojas ir patarėjas.

Kaip savo įsteigtos Tilžės Lietuvių Giedotojų Draugijos choro vedėjas, jis pradeda dainą ir ją ne tik harmonizuoja, bet ir stengiasi dar labiau įdvasinti, įgilinti ir pats parašo tam pačiam chorui nevieną kūrinį. Nepritardamas naujai atgijusios ("Aušros" metu dr. Viliaus Bruažio ir kitų įsteigtos ir vėliau apmirusios), J. Vanagaičio ir kitų nustatomai "Birutės" draugijos krypčiai, nepriklausomai nuo jos darbo jis su savo draugija pasireiškia ne tik dainos choru, bet ir vaidinimais. Tam reikalui jis rašo komedijėles "Birutininkai", "Jonuks, mergų bijąs", "Piktoji gudrybė", "Tėviškė" ir kitas,

kurioms temas ima iš pasakų, iš "birutininkų" ir šiaip iš vietinių lietuvių gyvenimo. Šie jo rengiami ir režisuojami vaidinimai veda jį į gilesnę ir reikšmingesnę dramos kūrybą.

Pasirodo draminė misterinio pobūdžio trilogija "Probočių šešėliai" (Stefanija Jablonskienė ją išvertė lenkų kalba, pavadindama "Cienie przodkow"), kurių ypačiai antroji drama "Ne-sau žmonės", vaizduojanti XVIII amžiaus, tad Duonelaičio laikų lietuvių būrų santykius su ponais vokiečiais, graudinanti klausytojus ir skaitytojus tragišku Prūsų lietuvių "ne-sau žmonių" likimu ir amžiną tautos dvasią įkūnijanti žmonių sąmonės ir noro virsti sau-žmonėmis žadintojo ir kėlėjo, einančio per kraštą, per žmones *Visuomio* asmenybe, prigijo ir Didžiosios Lietuvos teatre kaip reikšmingiausioji prieškarinio lietuviško repertuaro drama, virsdama pagaliau klasiškuoju mūsų literatūros istorijoje kūriniu, per mokyklą tebeveikiančiu, tebenustatančiu ir tebeformuojančiu lietuviškąjį jaunimą. Paskiau sekė kita misterinė trilogija "Amžina ugnis", po I Pasaulinio Karo didžioji drama "Gaisras", dar "Jūrų varpai" (Jablonskienės išversta lenkų kalba "Dzwony morza" vardu), "Žvaigždžių takas" (Jablonskienės išversta "Drogami gwiazd"), "Vergai ir dykiai" ir kitos.

Šioje savo draminėje kūryboje Vydūnas pasireiškia giliu minties, žodžio ir vaizdo simbolistu, kurį būtume linkę gretinti su genialiu mūsų tapytoju - muziku simbolistu Čiurlioniu, kad ir vienas kitam jie kokios įtakos nėra čia darę. Kaip scenos kūriniai, Vydūno dramos, iš dalies ir komedijos, dar skaitomos kaip Lesedramen ir paprastai tokį įspūdį daro žiūrovams, kai jas vaidina mėgėjai ar net profesionalai sceniniukai dėl vos beslenkančio dramos veiksmo, neįtikrovintų, neryškių, atitraktinių jos veikėjų, lyg ir įšaldyto karščiausiems, labiausiai įkaitintiems jausmams reikšti dailinto - perdailinto, sakytume, rimšiškai išdrožinėto, išgrožinėto žodžio. Tačiau šie ir gal dar kiti sceniniai tų dramų trūkumai (palaikytume ne tiek trūkumu, kiek reikšminga savybe, jo kūrybinio talento švelnų moteriškumą, kuris betgi jo dramai atsiliepia *permažu* veikėjų savaimingumu — ryžtingumu — vyriškumu) turėtų atpulti ar bent susilpnėti, jei jas vaidintų *simbolistinis* teatras su savo vaidintojais, kiaurai paveiktais simbolizmo ir ypačiai tautiškojo vydūniško simbolizmo, jį ne vaidinančiais, bet išgyvenančiais. Taip, kaip yra Šekspyro ar Ibseno, maskviniai Dailės ar Kamerinis

teatrai, taip pat turi būti *Vydūno teatras*, kuriam dar nebuvo priaugusi nei spaudą tik atgavusi lietuvių visuomenė, nei Nepriklausomoji Lietuva per pirmuosius dvidešimt savo gyvavimo metų. Kaip nekartą atsitinka didžiąjai kūrybai, Vydūno teatras įsikurs Vydūnui nebent jau mirus, jei iš viso kada beveiks tokia meno šventykla!

Savo dramomis Vydūnas atidaro sau duris Didžiojon Lietuvon, tiek į jos rinktinę, tiek ir į visą lietuvių tautą. Pats jis ten pasirodo, visados mielas svečias, tiek Vilniuje Lietuvių Mokslo Draugijos susirinkimuose, tiek ir kitur kitomis progomis, savo paskaitomis - pranešimais sukeldamas didžiulį susidomėjimą tiek dėl savo savotiško jųjų turinio, tiek dėl savo kalbėjimo būdo ir laikysenos, tiek ir, pagaliau, o kitiems gal ir visų pirma, dėl pačios savo išvaizdos. Taip pat vėliau ir Nepriklausomoje Lietuvoje. Jo pranešimų turinys daugiausia siejasi su jo jau spausdintais ar tik parengtais, net teberengiamais rašiniais apie gyvybę ir mirtį, asmens ir tautos likimo kelius, etinius ir kitokius klausimus. Jo paskaitų ir raštų kryptis — teosofinė, tad giminingа anglės Besant, rusės Blavatskos, vokiečio Hartmanno ir kitų racionalistinių tikėjimo derintojų su mokslinių pažangumu krypčiai, tik pats jis meniškai tat reikšdamas ir pritaikydamas lietuviams, bebrangindamas savo giliai pergyvenamą savarankiškumą lyg nelinkęs savo skelbiamų minčių ir vaizdų lenkti teosofinei ar kitokiai etiketei. Raštu jis yra jas daugiausia išreiškęs bertainiame žurnale "Šaltinyje", kurio paskiri numeriai buvo leidžiami ir atskiromis knygelėmis — "Visatos saranga", "Mirtis ir kas toliau", "Gimdymo slėpiniai" ir kt., vėliau ir kituose savo kiek įvairesnio turinio žurnalėliuose — "Jaunime", "Naujovėje", "Dabartyje".

Besilankydamas Didžiojoje Lietuvoje, suėjęs su jos veikėjais, bet pažinęs ne tik Lietuvos praeitį, bet ir pačią lietuvių tautą daugiausia iš raštų, tik patirtas žinias savaip pergalvojęs, jis parūpino didesnį veikalą apie lietuvių tautos išeitąjį kelią ir tolimesnes perspektyvas — "Mūsų uždavinį". Reikšmingomis savo mintimis ir pastabomis, naudingais patarimais šis veikalas nepasiekia savo tikslo — paveikti tautą jo norima kryptimi, ne tik dėl autoriaus minčių daug kam svetimo savotiškumo ("vydunizmo") ir iš viso dėl nuošaliai nuo visuomenės besilaikančio mintytojo atitrauktinio nuo pilkos tikrovės gyvenimo reikalų aiškinimo, bet

ir dėl savo vokiškojo išsimokslinimo, lyg ir susiaurinto Lietuvos dabarties ir praeities pažinimo. Nemokėdamas nei lenkų, nei rusų kalbos, kuriomis yra pasirodę tiek svarbių veikalų iš Lietuvos istorijos (pvz. Szajnocha, Prochaska, Kochanowski, Liubavskij, Leontovič ir kt.) ir net apie dabartį (M. Roemerio "Litwa", seniau Jucevičiaus "Litwa", Krašiauskio "Litwa" ir kt.), ir gavęs verstis negausinga, atsilikusia nuo lenkiškos ir rusiškos, nekartą kryžiokiškai nustatyta lituanistine vokiečių istoriografija (pasenusio Daukanto ar patriotinės Šliūpo istorinės kompiliacijos čia neminėsime), nepažinęs Ad. Mickevičiaus, Krašiauskio, Kondratavičiaus originalios lituanistinės poezijos, net kaip simbolistinės krypties tautinis kūrėjas negavęs pažinti nei rusiškai rašiusio lietuvio Jurgio Baltrušaičio simbolistinės poezijos, nei lenkiškų, bet užkliudančių ir Lietuvos praeitį tautinių Wyspianskio dramų, tad ir pilniau, giliau, svariau spręsti savo uždavinio, Vydūnas mūs neįtikina nei aiškindamas Vytautą Didįjį, nei šiaip keldamas tuos ar kitus praeities momentus, dažnai net ir kalbėdamas apie dabartį.

Jo raštai ne tik turinio atžvilgiu yra vieni su kitais susiję, vieni kitus kaip ir papildydami, nušviesdami vieną po kitos jo mokymo apimamą sritį, bet ir savo išore yra griežtai susiję su jo asmenybe ir pasaulėjauta. Turime čia galvoje ne tik grafiškai suderintus su turiniu jo knygų viršelius, kas, žinoma, grožinėje literatūroje labai jau įprasta, tik "ankstyvojo Vydūno" laikais lietuvių literatūroje tebebuvo dar naujiena, kiek *tautiškai* jo nustatytą rašybą su meniškai tam pritaikintais ženklais, taip savotišką, jog pradžioje sunku betkuris jo raštas beskaityti, bet paskiau skaitytojas ją įveikia, įpranta ir, pagaliau, nusilenkia savaimingai, įtikinančiai jos logikai. Vydūno rašmenimis vargiai berinktume ne Vydūno raštus, o jo rašybą paliktume kaip individualią vydūninę. Tuos jo raštus daugiausia leido jo didelė gerbėja, šviesi Tilžės lietuvaitė Morta Raišiukytė, tuo įrašiusi savo vardą lietuvių tautos literatūros istorijon. Ji kiek ir pati rašinėjo, pvz. Tilžės "Mitteilunguose" buvo įdėtas lietuviškai parašytas ir išspausdintas jos straipsnis apie lietuviškųjų juostų audimą[76].

Savotiškai gražus ir įspūdingas, nejieškąs tuščių efektų, nors kaikurių kaltinamas artistiniu ("teatrišku") pozavimu,

[76] Apie M. Raišiukytės str. Vacl. B-kos pateikta.

ramus jo kalbėjimo būdas nejučiomis palenkia klausytojus jo skelbiamoms mintims ir jų autoriui - kalbėtojui, tik "publika" a la Herbačiauskio klausytojai, kuriuos šis ne tik apiberdavo efektingais, kad ir rizikingais, kits kitam prieštaraujančiais paradoksais, bet ir veikė savo "hamletišku" veidu ir "figariška" laikysena, "kūrybiškai" pasišiaušusiais plaukais, gyvu mostagavimu ir net ilgu tamsiu švarku su kravatka po kaklu, tokius klausytojus traukė ne tiek Vydūno paskaitų turinys, kiek žinia, jog jis mintąs riešutėliais (Vydūnas iš tėvo yra paveldėjęs organišką — ne teoriškai nustatytą — vegetarizmą, kuo jis yra linkęs aiškinti ir ilgametį savo sveikatos stiprumą), ne tiek net jo įdvasintas išminčiaus veidas ir, sakytume, mąstančios akys, kiek šilkinis švarkas, po kaklu lietuviška juostėlė (Raišiukytės išausta) ir gintaro sagtelė — natūralus ir suderintas su jo gyvenimu - mokymu apdaras, iš niekur jo neskolintas, bet ir kitam kam vargiai betikęs.

Čia mažas prisiminimas. Dr. Basanavičius brangino Vydūną kaip tautinį veikėją ir kūrėją, bet pats 70-80-ųjų metų mokslo nustatytas, niekais laikė šiojo teosofinius išvedžiojimus. 1920 m. gegužės mėn. Kaune Rotušės salėje išklausęs Vydūno paskaitos, kurioje šis, pastebėjęs įėjusį Basanavičių, ir apie jį šiltai užsiminė, po paskaitos gretimame kambaryje, kitų akivaizdoje šypsodamasis Vydūnui tarė: "Ale, kad Tu ir melagis!" Reikėjo matyti Vydūno nustebimą ir sumišimą, Basanavičiui čia prieteliškai juokiantis.

Pirmasis Didysis karas sukrečia visus lietuvius, ne tik Didžiosios, bet ir Mažosios Lietuvos, kurie patiria sunkią priešo invaziją, išvežimą Maskolijon daugybės lietuvių ir vokiečių, pvz. Jankaus šeimos (Martyno Jankaus senutis tėvas nebegavo jau grįžti), o ypačiai sukelia Prūsų lietuviams vilties nusikratyti prūsokų valdžios ir susijungti su Didžiąja Lietuva. Vydūnui, kaip ir Gaigalaičiui, pavyko likti savo krašte, ir tai jiedu abudu panaudojo kilusiems naujiems lietuvių reikalams ginti, visų pirma prieš tykojančius "lietuviškos erdvės" vokiečių politikus ir kultūrtregerius, ir pačiai vokiečių visuomenei aiškinti, jog Lietuva turi savo gražią istoriją, jog lietuviai nėra kokia kitiems virškinti tamsi masė, tik yra nemenkesnė už kitas, garbinga ir vertinga tauta, vėliai kylanti prie laisvo ir nepriklausomo gyvenimo. Rašo apie tai reichstago atstovas dr. V. Gaigalaitis, rašo ir Vydūnas.

Dar seniau mielai sueidamas su vokiečiais, mėgindamas

juos palenkti lietuvių naudai, demonstruodamas jiems koncertuose melodingą lietuvišką dainą, gražius lietuviškus rūbus, rimtą sodiečių laikyseną ir stengdamasis pasikalbėjimuose veikti geruosius vokiečių jausmus, Vydūnas skyrėsi nuo "birutininkų" kovingumo, nekartą pasireiškiančio tik tuščiu šūkavimu, kuriuo betgi naudojosi prūsokai savo visomenei prieš lietuvius nustatyti. Ir dabar jis nepolemizavo su tais, kurie planavo pavergti Lietuvą, nesiskaitant su lietuvių norais ir reikalais (tam taktiškai atkirsdavo Gaigalaitis), tik savo knygoje "Litauen in Vergangenheit and Gegenwart" (1920-1921 m. vilniečių išverstoje lenkų ir rusų kalbomis) stengėsi parodyti lietuvių tautos reikšmingą senovę, kilnias tautos būdo ir kultūros vertybes. Tuo pačiu reikalu — padėti vokiečiams tikrai pažinti lietuvius ir visų pirma jų seną, skambią ir turtingą kalbą, jis vokiškai parašė lietuvių kalbos vadovėlį, tos kalbos, kurią jis reikšmingai ir kilniai vartojo, lankščiai taikė savo raštuose ir paskaitose, sukurdamas naujus žodžius arba kitų vartojamus savaip įprasmindamas. Pradžioje tardamasis su kitais, pvz. su Jurgiu Šauliu arba Jurgiu Šlapeliu, dėl savo raštuose vartosimos rašybos ir paskirų žodžių, vėliau nebesijautė jau reikalingas čia kokios pagalbos. Nevirtęs sektinu kalbos klasiku ar autoritetingu kalbos žinovu, jis betgi savo raštuose sukūrė turiningą ir įdomią, savą, individualią kalbą. Kaikurie jo žodžiai ir sąvokos pateko ir bendrinėn intelektualų kalbon.

Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos, Vydūnas liko po vokiečiais Tilžėje, kaikada nuvykdamas ir Nepriklausomon Lietuvon su paskaitomis ar šiaip sau, pavyzdžiui, vasaroti Palangoje. Kurį laiką jis net dėstė lietuvių kalbą Telšių gimnazijoje. Drauge su atstovaujančia Vilniaus kraštui dr. Basanavičiaus ir kitų delegacija, 1920 m. gegužės 15 d. ir Vydūnas atstovavo Mažajai Lietuvai Kaune atidarant Steigiamąjį Seimą. Tilžėje jis vis veikė kiek atokiau nuo bendrų lietuviškųjų organizacijų ir aplink save spietė savuosius šalininkus, su kuriais vokiečių atžvilgiu laikėsi senosios taktikos — santykių švelninimo, negriežtos kovos, dėl ko nekartą lietuvių veikėjų būdavo kaltinamas oportunizmu ir laužymu bendros tautinės kovos linijos, o ir vokiečių tarpe mažai susilaukdavo teigiamo atbalsio į savo taikingą taktiką, vargiai kurį vokietį įdrąsinusią laužyti prūsokišką kryptį prieš lietuvius. Nacionalsocializmui priėjus prie valdžios, kaip ir kovingiems lietuvių veikėjams, taip ir

Vydūnui, būdavo daužomi langai. Dar anksčiau jis buvo išleidęs vokiečių kalba storą veikalą "700 Jahre deutsch-litauischen Beziehungen", kurioje vokiečiams pasakė daug karčios tiesos, kaip paprastai susilaikydamas nuo smarkesnių kaltinimų ir žodžių, kas betgi nacionalsocialistų nesulaikė nuo knygos persekiojimo. Lietuviškoje Tilžės sargyboje Vydūnas liko ligi pat jai pasiliekant vokiečių valdžioje, tikėdamasis, jog teisingumas turės pagaliau imti viršų ant neteisingumo ir Mažosios Lietuvos lietuviai išgaus, pagaliau, pamintas savo tautos teises. Tačiau, nežiūrint savo taikingos taktikos, jis vis dėlto neišvengė nacionalsocialistinio kalėjimo, hitlerinei Vokietijai žlugus – ir sunkios tremtinio dalies.

Jakštas. Išėjęs Šiaulių gimnaziją, kur draugavo su Šliūpu, vėliau Mintaujoje besimokiusiu, bet nenutraukusiu santykių su buvusiuoju savo draugu, Petrapilio universitete klausęs matematikos, bet čia jau mokslą nutraukęs ir išėjęs Kauno kunigų seminariją, paskiau Petrapilio dvasinę katalikų akademiją, kun. Aleksandras Dambrauskas yra vienas iš pačių didžiųjų povalančinių katalikiškų Lietuvos stulpų - veikėjų.

"Aušros" metu jau susipratęs lietuvis ir anksti pradėjęs eilėraščius rašyti, spaudoje jis pasireiškė dar 1884 m. "Aušroje", bet ypač pradėjus eiti Tilžėje "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgai", drauge su kitais Žemaičių vyskupijos kunigais ir kaikuriais Kauno seminarijos klierikais savo vedamaisiais straipsniais nustatydamas jai aštrią tikybinę ir smarkiai priešmaskolišką kryptį. Eilėraščius pasirašydamas Adomu Jakštu, buvo laikomas pasirašąs slapyvardžiu, tačiau Jakštas, kaip Vydūnas arba Krėvė, nėra slapyvardžiai arba kurie tik literatūriniai vardai, bet tikros lietuviškosios šių žymiųjų mūsų rašytojų pavardės greta jų slaviškųjų pavardžių: Dambrausko, Storostos, Mickevičiaus.

Kurį laiką Panevėžio realinės mokyklos kapelionas, pasipriešinęs katalikų varymui cerkvėn, jis buvo ištremtas Pskovo gubernijon, kur Ustiužnoje susipažino su gyvenančiu ten Basanavičiaus draugu gydytoju Vincu Pietariu ir padrąsino jį svariau pasireikšti lietuviškoje raštijoje. Be Jakšto kaszin ar būtume turėję, bent išspausdinę, Pietario "Iš mano atsiminimų" ir "Algimantą", gal ir kaikuriuos kitus jo kūrinius.

Bendradarbiaudamas daug už jį jaunesnio kunigo Juozo Tumo redaguojamame katalikiškai konservatyviame laikraš-

tyje "Tėvynės Sarge", jis kartu buvo vienas iš sumanytojų to paties Tumo, o paskiau A. Miluko redaguojamo ir mokytiniams skiriamo žurnalo "Žinyčios", lyg ir vėlesniosios "Draugijos" pirmuonio. Skyrium jis parašė sukėlusią nemaža kalbų, ne raginančią, bet šaukte šaukiančią Lietuvos dvarininkus ir bajorus prisidėti prie bendro lietuviško darbo brošiūrėlę "Glos Litwinow do mlodej generacyi magnatow, obywateli i szlachty na Litwie" (1902 m.), į kurią sulenkėję bajorai atsakė Juozapo Kordzikauskio nuo Panevėžio (pasak kitų — Simano Meištavičiaus) knygele "Przenigdy" (niekados!), bet kiti jųjų ir patys rimčiau ėmė tikrinti savo poziciją tautinio lietuvių sąjūdžio atžvilgiu ir anksčiau ar vėliau kas sau nusistatydavo lietuviu. Pats Jakštas 1905 m., jau beprofesoriaudamas Petrapilio katalikų akademijoje, kartu su kunigu Maculevičium - Maironiu ir keliais Petrapilio lietuviais mėgino susiprasti su Lietuvos dvarininkais inž. Boleslovu Jaloveckiu ir gen. Aleksandru Babianskiu dėl bendro darbo, pav. steigiant Vilniuje visuomeninį universitetą, bet nieko rimto iš tų kalbų neišėjo.

Po 1905 m. revoliucijos Lietuvos dvasininkijai ėmus organizuoti viešąjį katalikiškąjį lietuviškąjį darbą, Jakštas išeina jo priekyn kaip kauniškės šv. Kazimiero draugijos katalikiškiems raštams leisti, virtusios Lietuvoje gausingiausia (per 1000 leidinių) ir įtakingiausia leidykla, pirmininkas, mėnesinio visuomenės - literatūros žurnalo "Draugijos" (nuo 1906 m. ligi 1914 m., atnaujintos 1918 m. ir kelerius metus to paties Jakšto vedamos) redaktorius, plačiai visuomenei jau iš seno žinomas kaip 1894 m. išspausdinto eilėraščių rinkinio "Dainų skrynelė" autorius, kurio "Lietuvaitei nemokančiai lietuviškai", "Jūra motinėlė tur dukrelių būrį" ar "Naują dirvą Dievas duoda" ypatingai yra paplitę per lietuviškus vakarus ir mokykloms skiriamas skaitymo knygas.

Kaip poetui, jam svetima yra laki vaizduotė ar nenuvaldomas jausmingumas. Nepasireiškė jis ir kūrinių gausingumu, tik retomis, daugiausia visuomeninio pobūdžio progomis ir visuomenei pamokyti eilėraščius bekurdamas, jis jai davė protingos ir naudingos, bet šaltos ar tik įšaldytos poezijos klasiškai užbaigta forma. Pats vienuoliškai (seminariškai - akademiškai) gyvenąs asketas, mažo ūgio ir smulkios kūno sudėties, didelio darbštumo ir apsiskaitymo vyras, jis nebuvo šaltas, kaip kad galėjo atrodyti iš savo poezijos ar teorinių straipsnių, tik priešingai, kaip polemistas ar kri-

tikas pasireiškė nemažu temperamentingumu, smarkumu, ne tik sąmojingai, bet nekartą ir piktai puldamas "priešą" - oponentą ar tik nepatikusio jam veikalo autorių. Pasakoja jį ką rašant ne tik nervingai po kambarį bėginėjus, bet ir kėdėmis iš susijaudinimo trankiojus, tik straipsnį leidus paprastai, bet ne visuomet, jau labiau mažiau apvaldytą.

Jo sąmojingumas, ironingumas, mažūgiškas šokinėjimas — badinėjimasis — dūrinėjimasis atrodė lyg ir sunkiai besuderinamas su jo kanauninko — vėliau prelato — dogmatiko — matematiko (Baronui esant matematikui autodidaktui [savamoksliui], Jakštas matematiką studijavo universitete ir vėliau sekė jos pažangą) — esperantininko rimtimi, bet kirstis, ką pajuokti jis labai mėgo (tai buvo jo "silpnybė"), ką įrodė per eilę metų redaguodamas satyrinį laikraštį "Garnį", kurį jis beveik vienas visą pirašydavo nuo 1909 m. pabaigos. Temperamentingumui pajuokoje ir satyroje randant sau išeitį, galbūt nevienas publicistinis straipsnis, kritika ar recenzija išėjo iš po Jakšto plunksnos ramesni ir nuosaikesni, negu kad būtų jie pasirodę "Garniui" neinant. Tad ir "Garniu" besitemperuodamas, kirstukas kaip ir Šliūpas, tik priešingos jam krypties, tad nuo kito galo, savo "Draugijoje" jis dažnai polemizavo. Čia rašybos, čia kitu kuriuo dalyku — vienur su socialistais ar pirmeiviais, kitur su lenkais ar dar su kuo — nevisados įtikindamas skaitytojus ir, žinoma, dar rečiau savo priešininką, bet visados drąsiai reikšdamas ir gindamas savo nuomonę, kad ji ir nesutiktų su autoritetų, visuomenės ar įtakingų grupių nuomone.

1912 ar 1913 m. jis sukėlė didelį skaitytojų nusistebėjimą, o kitų ir pasipiktinimą, kai jis, geras lietuvis patriotas, Kauno teismo prokuroro ar viceprokuroro maskoliaus įtikintas paskelbė, jog Lietuva esanti tik carui priklausančių namų — Rusų imperijos buto nuomininkė ar įnamė ir iš to turinti sau daryti tinkamas savo politinės ir tautinės elgsenos išvadas. Gražiai dėl to jam atkirto socialdemokratų vienadienyje "Kelyje" Steponas Kairys, o pats Jakštas, susilaukęs Lietuvos nepriklausomybės, jąja džiaugėsi ir nemėgo, kai jam kas primindavo jo nevykusį straipsnį. Smarkiai priešinosi Jakštas Jablonskio kalbos ir rašybos reikalavimams, tik spauda ir mokykla nuėjo Jablonskio, ne Jakšto nurodomu keliu. Palaikė jis Juozą Gabrį - Paršaitį net tada, kai šis garbėtroška jau Nepriklausomosios Lietuvos visuomenėje buvo palaidotas dėl savo vingiuotų politikos žygių

ir nerimtų išsišokimų. Nepripažino Čiurlionies, atmetė Vydūną, smarkiai kritikavo paskirus rašytojus, poetus, menininkus ir tt.

Matematikas ir logikas (1915 m. išleido net mokyklinį logikos vadovėlį), šiauliškių savo mokytojų įpratintas taikyti literatūriniams kūriniams literatūrinės teorijos vadovėlinius reikalavimus ir ilgai nestengęs nusikratyti mokyklinės įtakos, bet ir paskiau linkęs į literatūrinį dogmatizmą ir aiškų, griežtą sprendimą, jis į literatūrinius reiškinius žiūrėjo — sakytume — matematiškai logiškai ir juos vertino dogmatiškai, sausai, kad ir nekartą smarkiai ir piktai. Šia proga prisimintinas kad ir matematikos prof. Zigmas Žemaitis, kuris su matematišku mastu yra priėjęs ir kalbos duomenis, tik kalbininkų tarpe nerado sau pritarimo.

Nelinkęs istorijai, dėl ko ir pačioje "Draugijoje" nedaug buvo istorijos rašinių (o, kad jos redaktorium būtų kun. Tumas ar kun. Stakauskas buvęs!), Jakštas lietė literatūrinius duomenis be sąryšio su ja, atitrauktai, nedaug tekreipdamas dėmesio į literatūrinę raidą, literatūrinių srovių kilimą, brendimą ir puolimą, literatūrinio laikmečio įtaką ir tt. Kaip kritikas, jis reiškėsi nekartą sroviniu publicistu, smarkiau nusistatydamas prieš nesimpatizuojamos srovės literatą ir atlaidžiau sroviškai sau artimesnio, tad saviškio atžvilgiu. Jau po I-jo Pasaulinio Karo Švietimo Ministerijos išleista jo, kaip žymiausiojo lietuvių literatūros kritiko, kritikos raštų du tomu, kur nemažai rasime sveikų pastabų ir naudingų rašytojams patarimų, bet ir nekartą matome, kaip klaidingai jis vieną ar kitą rašytoją yra įvertinęs, kaip neatspėjo to ar kito literato augimo ir brendimo, kaip — pagaliau — nevieną pradedantį rašytoją išvaksijęs iš viso atbaidė nuo tolimesnio literatūrinio darbo, nuskriausdamas ne tik patį jaunuolį, bet ir mūsų literatūrą. Šiaip, betgi, turint galvoje prieškarinės Lietuvos jaunutę, vos pirmuosius žingsnius bežengiančią lietuvių literatūrą, jo kritiką, lyg ir gimnazistiškai literatus pervaranti per elementarius literatūros teorijos reikalavimus, istoriškai pateisinama ir veikė ne tik neigiamai, bet ir teigiamai, ne tik visuomenę jos literatūrinimo atžvilgiu, bet ir pasiduodančius pašaliniams nurodymams autorius, o stipresnieji talentai ir savarankiškesni, kietesni charakteriai jos iš viso nepaisė.

Nepriklausomosios Lietuvos literatūrinė raida nepa-

veikė jo taip, kad jis patikrintų savo kritikos pagrindus, tik priešingai, kaip matyti iš jo veikalo apie grožį, jis tik giliau ir plačiau grindė senas savo teorines pozicijas. Antra vertus, jis nebuvo sustingęs savo visuomeninėse pažiūrose, seniai jau pasitraukęs iš kaikurių "apžvalginių" ar prieškarinių "draugijinių" pozicijų ir greit nusivylęs krikščionių demokratų partijos pokariniu veikimu, statėsi jau kad ir neviešu, bet griežtoku jos kritiku, vis labiau traukėsi iš visuomeninio darbo (ne vien dėl savo amžiaus) ir susikaupė betirdamas gėrio ir pikto, Hoene-Wronskio filosofijos ir kitus atitrauktinius klausimus, dėl kurių laisvai ir savarankiškai pasisakydavo, dabar jau kaip Vytauto Didžiojo Universiteto garbės profesorius, Katalikų Mokslo Akademijos pirmininkas.

Maironis. Su Jakštu - Dambrausku Petrapilyje ir Kaune paprastai esti siejamas jo amžininkas ir profesinis bendradarbis kun. Jonas Mačiulis - Maculevičius, tad Maironis, tačiau nežiūrint jų draugiškų su kits kitu santykių ir turinčios jiedu dar labiau artinti poezijos (jiedu net kartais sukūrdavo tomis pačiomis temomis, pavyzdžiui apie vintą), jųdviejų kūrybiniai keliai nėra vienodi. Jakštas yra žurnalistas (straipsnininkas ir redaktorius), kritikas ir publicistas, be to, ir poetas, o Maironis tiktai poetas, ir todėl jo proziniai raštai ne tiek, galima sakyti, Maironio, kiek kun. Maculevičiaus yra parengti. Maironio poemose ir dramose neretai jaučiama ir prozininko Maculevičiaus. Kaip vėliau Jurgis Baltrušaitis, išėjęs Kauno gimnaziją, tik vieną kursą Kijevo universitete teišklausęs (Baltrušaitis Maskvoje išėjo visą gamtos fakultetą), kaip Dambrauskas nutraukęs universitetinį mokslą ir išėjęs Kauno kunigų seminariją, o Petrapilyje katalikų dvasinę akademiją, šioje Maculevičius drauge su Dambrausku profesoriavo (rimtas bažnytinės teisės specialistas), Kauno seminarijoje rektoriavo, vis beturėdamas bendradrabį Dambrauską. Iš rektoriavimo pasitraukęs, kaip kapitulos prelatas toliau tebegyveno savo namuose, per aikštę nuo gyvenančio prie šv. Kazimiero draugijos Jakšto - Dambrausko. Dar seminarijoje besimokydamas, jis įteikė prof. kun. Antanui Baranauskui, savo branginamam poetui ir lietuvių kalbos žinovui, savo "baroniškai" - "aušriškai" sukūrtą patriotinę poemėlę "Lietuvą", kurią šis, su klierikais nebendravęs, kad ir (šaltai) priėmė paskaityti, bet paskiau niekados apie ją neužsiminė, gal labai žemai ją teįvertinda-

mas, o gal ir nepritardamas jos "aušriškai" krypčiai, nors ir "Aušra" ir Maironio "Lietuva" buvo nemažai Barono poezijos nuteiktos. Viena pirmųjų Maironio lyrikų "Nedaugel mūsų, broliai, čion yra" aiškiai rodo jį ne parnasiškai nuo visuomenės esantį atsiskyrusį, bet kartu bent su nedaugeliu patriotų (savo seminarinių ir akademinių draugų) būreliu veikiantį. "Šviesoje", "Apžvalgoje", "Tėvynės Sarge", "Žinyčioje" ir "Dirvoje Žinyne", paskiau "Lietuvių Laikraštyje", "Šaltinyje", "Draugijoje", "Vaire" pasirodo kad ir negausingi, bet visuomenei ne tik ausin, bet ir širdin pataikantieji lyriniai kūriniai, kuriuos jis surinkęs jau 1895 m. išleido "Pavasario Balsų" vardu. Šį rinkinį kas keleri metai spausdindamas nauju leidimu, vis papildė naujais kūriniais, bet ir senuosius vis taisė tobulino, taip jog kiti jųjų paskiausiuose leidimuose žymiai skiriasi nuo anksčiau paskelbtų jų tekstų.

Kaip plati yra Lietuva, kaip karštai plaka joje patriotinio jaunimo širdys, taip keliasdešimt metų skamba joje Maironio "Kur bėga Šešupė", "Eina garsas nuo rubežiaus", "Užtrauksme naują giesmę, broliai" ir kitos. Vakarėliuose ir mokyklose deklamuojama "Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį iš kapų milžinų", "Ežero skaisčios bangos liūliavo žaliu smaragdu", "Pelėsiais ir kerpėm's apaugus augštai Trakų štai garbinga pilis", "Antai, pažvelki, tai Vilniaus rūmai" ir kiti jo eilėraščiai, o visai neseniai ir bažnyčiose, greta su Strazdo "Pulkim ant kelių", pasigirdo Maironio "Marija, Marija... apsaugok nuo priešo baisaus"... Rūpesningai išlyginta, išdailinta, naujuose leidimuose sekanti literatūrinės ir bendrinės kalbos raida ir pažanga, jo kūrinių forma neatšoka nuo klasiškų (ne klasikinių) Mickevičiaus, Puškino ir kitų jį veikusių pavyzdžių, nejieško naujų kelių ir efektų. Turinys paprastas, nesudėtingas, kiekvienam suprantamas ir artimas. Nėra čia mistinių gilybių, tik sveikos mintys — natūralūs jausmai — aiškūs vaizdai — lengva forma — skambi gaida — štai Maironio poezijos populiarumo paslaptis. Tai ne didysis tautos pranašas, tai ne mickevičiškai, o ką besakyti — čiurlioniškai, net ne vydūniškai gilus kūrėjas, tik mielas, malonus, savo kraštui ir žmonėms toks *savas* dainininkas.

Tiesa, jo poeziją, ypač libretą "Kur išganymas", "Pavasario balsų" pirmam leidimui drauge su šiuo libretu pasirodžius, karštas visuomenininkas ir pradedantysis socialistas, Pilviškių gydytojas Stasys Matulaitis smarkiai "Varpe" iš-

peikė, kas nekartą dabar primenama, kaip nevykęs publicisto išsišokimas prieš poetą. Žinoma, tatai būtų galima sugretinti iš dalies su įgarsėjusio maskolių radikalo Pisarevo straipsniu apie Puškiną, kur autorius nusivarė ligi to, jog suniekinęs genialų poetą, iškėlė augščiau už jo "tuščius" eilėraščius porą gerai pasiūtų batų, tad Matulaičio pasmerkimas "nenaudingos" Maironio poezijos bus ne tik gimininga Pisarevo pozicijai, bet gal Pisarevo ir įkvėptas. Čia dar įsidėmėtina, jog Matulaičio kritikuojama Maironio poezija tebebuvo tik pačioje savo užuomazgoje, tad nesunku buvo pirmoje jos redakcijoje pastebėti ir formos trūkumų, o dėl krypties (tiesa, ne tiek lyrikos, kiek "Kur išganymo" ar "Tarp skausmų į garbę") priešingo nusistatymo veikėjui juo lengviau buvo galima pasišiaušti. Tik gerai, kad Maironis nieko bendra su (kudirkiniu) "Varpu" neturėjo ir, skaitė ar neskaitė, neatrodo, kad būtų Matulaičio straipsnio paveiktas; kitaip nebūtume sulaukę Maironį subrėstant.

Vėliau buvo atžymėta, jog Maironio kūrybai kenkusi jo kunigystė, prieš ką nesunku buvo atkirsti, jog nei Strazdeliui, nei Baronui, nei Putinui jų kunigystė poezijos kenkėja neskelbiama. O vis dėlto kaip tik Baronas pats vėliau "kunigiškai" buvo prieš poeziją apsidraudęs, Strazdelis kaip laisvas ne tik poezijos, bet ir gyvenimo kūrėjas vis kirtosi su Drazdauskiu kunigu (čia jo gyvenimo drama), o Putinas, pagaliau, iš kunigų pasitraukė. Maironis nekunigas būtų kitoks poetas buvęs, laisvesnis, platesnis, ypačiai moteriškesnis tąja prasme, jog moterys, kurios jo gyvenime nemažą vaidmenį vaidino, būtų ir jo kūryboje svariau pasireiškusios, negu dabar, kai jis vieną "Pavasario balsų" leidimą "nei iš šio, nei iš to" sugalvojo neskoningai papuošti kelių moterų atvaizdais. Nekunigo Maironio talentas nebūtų didesnis, bet kunigo susivaldymas, be abejo, yra jo poezijai atsiliepęs, tik ir dar labiau jo lyriką suskaistinęs ir sušvelnijęs, o jo jausmingumas nesidavė perdaug būti įšaldomas.

Čia turėtume dar pažymėti, jog be reikalo J. Ambrozevičius buvo pultas, priminęs moteris kun. Maculevičiaus gyvenime — juk taip ir buvo, kaip Ambrozevičius sakė! Tik iš literatūros nagrinėtojo raikalaunama tokius faktus kelti tiktai tuomet, kai jais galima kas kūryboje išaiškinti.

Maironio, kaip negyvenančio visuomenės kovų sūkuryje kunigo — nuošaliojo užsidarėlio padėtis daug reikšmingiau, svariau, net aštriau yra atsiliepusi ne lyrikoje, tik štai kad ir

minėtame "Kur išganyme", kame rodoma studentija su savo bruzdėjimu, poeto griežtai smerkiamu. Universitete ilgai nebūdamas, jau linkęs į kunigus stoti ir vos paviršium per kelis mėnesius tepažinęs studentišką gyvenimą, o paskiau nuo jo atskirtas apie studentų bruzdėjimus iš kitų tegirdėdamas, iš viso svetimas maskolių visuomenės kovai su carizmu, Maironis nesuprato naiviai jaunų, bet istoriškai reikšmingų studentijos žygių, jų tinkamai neįvertino ir sukarikatūrino. Todėl suprantama, jog lietuvių studentija ir "Varpo" publicistai "Kur išganymo" atžvilgiu neigiamai nusistatė, laikydami jį nenusisekusiu tendencingu kūriniu.

Tvirtesniu pagrindu jis atsiremia savo poemose iš Lietuvos praeities "Per skausmus į garbę" (pirmame leidime "Tarp skausmų į garbę"; pagaliau "Jaunoji Lietuva") ir "Mūsų varguose", savarankiškiau ir laisviau versdamasis savo žmonių tarpe, prie savo žemės ir jos širdies širdimi prisiglaudęs, bet ir čia kunigo (akademiko, kabinetinio kunigo!) nuošalumas ir svetimumas daugeliui pro jį praeinančių gyvenimo reiškinių žymiai, anaiptol ne teigiamai, šiems kūriniams yra atsiliepę. Tose poemose jis atvaizduoja tautinį lietuvių atgimimą, ypačiai iškeldamas pasauliečių veikimą, bet pats tik iš šalies stebėjęs, nėra davęs įspūdingesnio tautinio lietuvių atgimimo vaizdo. Dar pirmoje šiųdviejų poemoje, "Jaunoje Lietuvoje", ypač pirmame leidime, kur labiau tebejaučiamas kūrinio artumas poetui ir pati ritmika artimesnė lyrikai, tebejaučiama paties poeto gyvenimo atgarsių, tema labiau susijusi su tebegyvais jo atsiminimais, tad ir daugiau čia gyvo jausmo, nuoširdžios šilumos. Tačiau jau antrajame leidime, kur autorius ryžosi poemą labiau atitraukti nuo savo asmens, labiau suepinti, subendrinti ir net ritmiką pakeitė epiškesne, ne tik jaučiame daugiau (epiškesnio?) šaltumo (darbo), bet ir paties poeto išgyvenimų nemažą suvaržymą, ir jam mėginant ką tautiniam sąjūdžiui priskirti, apibendrinti (generalizuoti) – nemažai dirbtinumo, kitur ir aiškų nukrypimą nuo tikrovės, deja, daugeliui žinomos tikrovės.

Dar aiškiau krinta į akis Maironio pozicijos nesutapimas su tuo metu vyraujančiomis ir, kas svarbiau, nulemiančiomis tautos raidą Lietuvos grupėmis ir jų vadovaujamu tautos kilimu antroje poemoje – "Mūsų varguose". Čia poetas išsyk epizuoja, ima platesnį foną, nebijo įvesti 1905-ųjų ir vėlesniųjų metų veikėjų, tik kartais (šiaip jau leistina poeti-

nė laisvė) sukeisdamas jų roles, rašydamas įtraukia vis naujesnius savo laikų įvykius, duoda ne tik modernią, bet ir aktualią poemą — deja, pats (lyrikas) jau bemaž visuose tuose įvykiuose nedalyvavęs, betarpiškai jų neatjautęs, nekartą aiškiai suklysta. Mickevičiaus "Pono Tado" poemoje randame nemažai poeto jaunystės kaimynų ir draugų pavardžių, tik jie ir tikrovėje dažniausia nekuo tepasireiškė, ir poemoje žymesnio vaidmens nevaidino, tesudarydami tik būdingą savo gadynei visuomenę; pagaliau, nuo tikrovės ligi poemos praėjo 10-20 metų, tad mažieji gyvenimo veikėjai buvo jau primiršti. Maironis, priešingai, rizikingai iškelia poemos rašymo amžininkus, plačiai žinomus veikėjus, tik sukeistomis rolėmis, kurių neatitikimas tikrovei yra dažnai perdaug jau aiškus.

Šiaipjau abiejose poemose ten, kur poetas laisviau pasireiškia ir lyrizuoja, jis vėl yra mums artimas, nekartą pagauna už širdies. Ne be pagrindo kitas savo poemų lyrikas įsidėjo jis dar į vėlesniuosius "Pavasario balsų" leidimus. Iš poemos paimtoji giesmė "Jau slavai sukilo" 1919 m. pradžioje dar tebekonkuravo su "Lietuva tėvynė mūsų", kaip ir virsdama antruoju tautiniu himnu (atmintina 1919 II. 16. Vilniuje). Poemų nelyrikoje — epiniuose pasakojimuose poetas susitraukia tik rašytoju — jis šaltas arba apišaltis, ir jo skaitytojai lieka šalti. Tą patį beveik tektų pasakyti ir apie "Raseinių Magdę".

Visos šios poemos einamos Nepriklausomosios Lietuvos mokyklose, bet ar visi mokytojai buvo (ir bus) pasirengę, literatūros istorijoje, taip susijusioje su bendrąja istorija, jas bedėstydami — patys suprasti ir taktiškai paaiškinti poeto atšokimus nuo tikrovės, kad iš šių poemų jaunimas nesisemtų klaidingo nesenos praeities vaizdavimo, bet jaustų kūrybinį ir tautinį poeto dydį, iš "Pavasario balsų" lyrikų jį pamylėjęs ir čia nenustotų jo branginęs ir mylėjęs?

Paminėtina dar jo lenkiška poemėlė "Z nad Biruty" (išspausdinta 1904 m.), jo mėgiamos ir kone kas vasarą lankomos Palangos ir jos jūros reminiscencija. Deja, nežinome tikrų jos sukūrimo akstinų, dėl ko ir kam ji buvo lenkiškai sukurta. Gal A. Jakštui parašius savo "Glos Litwinow" ir Maironiui buvo kilęs noras paveikti savo draugo pavyzdžiu? Šiaip buvo pasakojama — nežinau, kiek teisingai, jog ji buvusi sukurta poeto pažįstamai ir nesvetimai lietuviams grovaitei Marijai Tiškevičiutei.

Proziniai Maironio darbai – Lietuvos istorijos vadovėlis, pirmoje savo redakcijoje pasirodęs dar 1891 m., su Lietuviškos rašliavos apžvalga, ir jo Raštų rinkinyje tepasirodžiusi, vėliau už aną vadovėlį parašyta, Visuotinos literatūros apžvalga rodo jau nebe poetą, tik norintį kuo galint savo tautai patarnauti plunksnos darbininką, greičiausia, sutvarkiusį čia ir išplėtusį savo asmeninę lektūrą.

Nepriklausomosios Lietuvos laikais poetas mažai tepasirodo su naujais kūriniais, tik perredaguoja "Pavasario balsus" ir iš viso redaguoja savo Raštų šešis tomus, retkarčiais teatsiliepdamas spaudoje. Tų laikų jo satyra "Kaikas" ne tik svarbi savo turinio ir formos atžvilgiu, bet ir rodo nuoširdų poeto susirūpinimą savo tėvynės ir tautos einamuoju keliu ir pilietinį drąsumą ne tik viešai liesti tautos skaudes, bet ir pirštu rodyti, kone įvardyti įtakingus valdžioje ir visuomenėje savanaudžius kenkėjus. Uolus teatro lankytojas ir iš viso meno gerbėjas, poetas ne tik bendrauja su teatro vaidilomis, poetais, menininkais, muzikais (1919-1922 m. dideliu judrumu pasireiškusioje Lietuvių Meno Kūrėjų Draugijoje laikomas didelėje pagarboje), bet ir, šildomas visuomenės meile, žengia į naują kūrybinę sritį, Kauno teatrui rašydamas Lietuvos istorijos dramas. Apsiskaitęs ir gerai pažinęs kūriamųjų dramų istorinę buitį, jis čia nenutolsta nuo istorijos mokslo nustatytų faktų ar charakterių, bet kaip poemose, taip ir dramose lyrikas sunkiai tėra palenkiamas svetimo jo būdui, gyvenimui ir talentui dramizmo reikalavimų. Labiau už kitas jo dramas klausytoją veikia "Kęstučio mirtis", kurios tema ne tik nustato dramaturgą, bet jaudina ir lyriką.

Šiaip Maironis spaudoje, mokykloje, visuomenėje kelte keliamas, lyrikoje jau mažai bepasireikšdamas, o savo dramomis nesukeldamas entuziazmo, literatūros istorijoje buvo laikomas savo uždavinį kaip ir atlikęs, o naujosios *pomaironinės* poezijos gerbėjų ir kėlėjų visai ir pribaigtas, kaip savo poeziją aiškiai pergyvenęs, lyg ir atsilikęs nuo moderniosios jos raidos ir srovių. Tačiau tikroji Maironio reikšmė aiškėja ne tiek iš kruopščių jo kūrybos tyrinėjimų, mokyklinių dėstymų ir oficialių kėlimų padangėn, kiek ypačiai sunkiomis tautai valandomis – dar spaudos draudimo metu, 1940-1941, 1941-1944 m. arba nuo 1944 m., kada jo dainos ima nauja gaida skambėti, jauną ir seną graudinti, stiprinti gaivia savo

poezija. Maironis lyrikas ėjo su tauta — ir dabar jos neapleidžia, toliau su ja žengia.

Margalis. Maironiniu poetu turėtume laikyti kun. Juozą Šnapštį - Margalį (taip pat Paleistsparnį), "Volungėje" jau 1900 m. surinkusį savo poeziją, didelių gabumų kūrėją, neužėmusį betgi literatūroje tos vietos, kurios dėl jo poetinio polėkio buvo galima laukti, gal kaikieno ir buvo laukiama. Lengvai rimavęs ir melodingai (maironiškai) dainavęs, jautrus gamtos grožiui, gyvai atsiliepiąs į lietuvių išgyvenimus, bet nei gyvenime nei poezijoje nelinkęs valdytis, kad ir davė kelis skambius eilėraščius, atvirukais išpopuliarintus ir naudingus mokyklos darbui, nepaisė įprastos literatūrinės — sakytume — kūrybinės etikos, kurį lenkiškąjį ar rusiškąjį net žinomo poeto kūrinį, jį išvertęs ar perdirbęs, paleisdamas nekartą kaip savo sukurtą eilėraštį. Daugelio šių eilėraščių originalai yra žinomi, kitų gal dar bus nustatyti, taip jog sunku bekalbėti apie jį kaip apie originalų kūrėją, bet greičiau jį reikia laikyti gabiu vertėju ar sekėju.

Šiaip dažnas mūsų maironinės ir pomaironinės gadynės poetų ir poetėlių, ypač savo kūrybos pradžioje, esti Maironio poezijos paveikiamas ir jąja noromis ar nenoromis seka.

Dėdė Atanazas. Apysakinėje spaudos draudimo kūryboje anksčiau išvardytųjų rašytojų būrį tenka dar pagausinti ligi šioliai permažai įvertintu ir neteisingai pamirštu kun. Kazimieru Pakalniškiu - Dėde Atanazu. "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos" faktiškasis redaktorius ir "Tėvynės Sargo" bendradarbis, rašinėjęs ir kituose katalikiškuose lietuvių laikraščiuose, pastabus ir gyvas korespondentas, lengvas, visiems prieinamas - suprantamas publicistas, nesiskyrė jis su "provincija" ir jos pilku gyvenimu, jos žmonėmis, laikėsi eiliniu kunigu (kamendorium, paskiau klebonu ir kanauninku) ir nesiveržė į tautinio, paskiau ir valstybinio, gyvenimo centrus. Literatūron jis įsirašė savo gyvais, lengvais apsakymėliais. 1898 m. išspausdinti "Obrusitėliai", kurie vaizdžiai rodo kauninius maskolius, kaip Kudirkos "Viršininkuose" yra parodyti užnemuniniai, suvalkiniai; 1903 m. "Paveikslėliai iš sodos" (išspausdinti Tetutės Onos slapyvardžiu) su savais (ne žydiškais, bet lietuviškais, net katalikiškais) žmonių vorais ir jųjų aukomis; 1900 m. "Kandidatas į kunigus" (kiek šaržuota, bet gyva, gali eiti — nuo kito galo — Žemaitės "Mūsų gerajam" papildyti), ir kt. Turime

čia reikalą jau nebe su realizmu, tuo laiku lietuvių literatūroje įsivyravusiu su didesniu ar mažesniu impresionistiniu atspalviu, tik su gerokai natūralistiškai nudažyta — nepamirškime — kunigo kūryba, nevengiančia paliesti net drastiškai rizikingų momentų ne tiek literatūriniam efektui sukelti, kiek tikrovei teisingai parodyti. Nežinome, kodėl svariai prasidėjusi apysakinė Dėdės Atanazo kūryba paskiau, legaliose darbo sąlygose, nebepažengė nei augštyn nei platyn ir lengvai davėsi būti Vaižganto pralenkta ir peršokta. Jau paskutiniaisiais savo gyvenimo metais kun. Pakalniškis "Karo istorijos Archyve" išspausdino gyvai parašytus atsiminimus iš I-jo Pasaulinio Karo.

Prisiminkime čia dar vieną, deja, bemaž dabar niekam nebežinomą, vieno vienintelio 1902 m. "Varpe" išspausdinto (tais pačiais metais išleisto ir atskira knygute) istorijos vaizdelio "Vaidilos" autorių, Petrapilyje bene susisiekimo ministerijoje tarnavusį Karolį Jakštą (po savo kūriniu pasirašė Karolis Jak...s), Nepriklausomybės laikais Kaune pasimirusį. Šis vaizdelis, rodos, pradžioje buvo lenkiškai parašytas. Gaila, kad Jakštas tuo vienu kūrinėliu tepasireiškė.

Vaižgantas. Vaižgantas tiek svėrė paskutiniame apipilniame spaudos draudimo dešimtmetyje, paskiau, spaudą leidus, prieškariniame dešimtmetyje ir, pagaliau, Nepriklausomoje Lietuvoje, jog tik patogumo sumetimai leidžia mums jį visą apžvelgti šioje vietoje, o ne kalbant kur kitur (1904-1914 ar 1915-1935 m.), kur ir be to tektų jis minėti. Be abejo, povalančinėje katalikiškos Lietuvos istorijoje Jakštas, Maironis ir Vaižgantas sudaro vyriausią, gabiausią ir savaimingiausią trijulę, kurią yra davusi Lietuvai lietuviškoji kunigija.

Švėdasiškis Juozas Tumas išėjo Daugpilio realinę mokyklą (realinėse nedėstant lotynų kalbos, jis kad ir yra ją seminarijoje išėjęs, bet vis jo kalboje ir raštuose buvo jaučiama nesąs joje tvirtas) ir Kauno kunigų seminariją, kurioje jau, kaip kadaise klierikas Baronas, susirišo su savo draugais lietuviškojo darbo kuopelėn, kuri nesitenkino vien leidžiama tuo metu "Apžvalga" dėl jos perdidelio, šių klierikų nuomone, kovingumo prieš netikinčiuosius ar abejingai nusiteikusius Bažnyčios atžvilgiu pasaulietinius veikėjus, jųjų "bedievinimo", "nihilistinimo", "parmazoninimo" ir kitokio vulgarinio pravardžiavimo, iš viso perdidelio pačių tikinčiųjų "davatkinimo", ir pasiryžo pažangesnei katalikiškai

akcijai jieškoti susipratimo su kudirkiniais "varpininkais" (tad ne šliūpiniais ar matulaitiniais prieškuniginiais "davatkinais") ir katalikus labiau įtraukti į bendrą tautinį sąjūdį. Taip "Varpe" atsirado kaikas Tumo parašyta, taip 1896 m. radosi — greta su vienerius metus dar tebepasirodančia "Apžvalga" — tilžiškis "Tėvynės Sargas" su redaktorium Tumu, išugdęs visą "sargiečių" kryptį, ilgainiui įtraukusią į savo eiles ir kaikuriuos buvusius "apžvalgininkus". Šio laikraščio ir viso "sargiečių" darbo ašis buvo Tumas, čia Mintaujos gimnazijos kapelionas, čia lenkomaniškųjų klebonų ir džiakonų (Kuršėnų Eidimto, Viekšnių Zaleskio) kurstomo valančinių tradicijų vyskupo Paliulionio varinėjamas per parapijas kamendorius. Gyvas, judrus, greit įsikarščiuojąs ar nusimenąs, daug skaitąs, bet nelinkęs ką giliau studijuoti, iškalbingas ir žodingas (gyvoje kalboje ir raštuose), smarkus, bet ir atlaidus, greit ir lengvai rašąs Tumas, kad ir nebūtų galėjęs pasakyti, jog "Tėvynės Sargas" tai jis esąs, bet teisinga būtų pasakius, jog jis "Tėvynės Sargo" magna, net maxima pars fuit. "Tėvynės Sarguí" iš "Apžvalgos" perėmus vadovavimą patriotinei lietuvių katalikų akcijai, per laikraštį ir Tumui teko čia suvaidinti nemažą vaidmenį.

Tačiau ne visa, kas buvo "Tėvynės Sarge", bus iš Tumo išplaukę ar jo pažiūras atvaizdavę. Pats nebūdamas stiprus, toli numatąs ir apdairus politikas, tik karštas visuomeninininkas, nekartą jis buvo paveikiamas kitų ir sudarydavo sau trumpalaikę pažiūrą, kurią ir paskelbdavo, nors ji nevisados buvo suderinta su tuo, ką jis pats prieš tai skelbė ar ko prisilaikė, arba liberaliai spausdino kitų nuo jo atšokančias nuomonės, kaikada vyskupinės vyresnybės ar šiaip įtakingų kunigų spiriamas, kartais kaip tik iš anksto išskaidyti kuriems kylantiems prieš jį, laikraštį ar sargiečius savų ar svetimų vyresniųjų nepalankiems vėjams. Tuo būdu kartą "Tėvynės Sarge" atsirado paties Tumo priminimas, jog caras esąs lietuvių valdovas, ir toks "sargiečių" lojalumo pareiškimas, panašus į anksčiau paminėtąjį, tik vėlesnį, Jakšto pareiškimą, kovingos visuomenės buvo panašiai, su pasipiktinimu, pasmerktas. Šiaip "sargiečiai" ir Tumas čia buvo tvarkoje, pažymėdami kas tikrai buvo, bet sunkios kovos ne tik dėl spaudos, bet ir dėl laisvės metu toks pareiškimas buvo ir netaktingas, ir visuomenei žalingas. Vis dėlto Tumui neteko "Tėvynės Sargo" ligi galo redaguoti, vyskupui Paliulioniui ir vyresniąjai ("ramesniąjai") kunigų kartai prisi-

bijant jauno karštuolio, kad kur smarkiau neišsišoktų. O jis jau buvo pasireiškęs (suprantama, retam kam bežinomas) slaptąją lietuvių spaudą skaitančiai visuomenei ne tik kaip publicistas, bet ir kaip vaizdelių bei komedijėlių autorius, tokių kaip "Nepadėjus nėr ko rasti" (pirmą kartą išspausdinta 1896 m. "Tėvynės Sarge") ir kt., kurias jis jau Vaižgantu pasirašė (kunigas — pagonišku dievaičiu! ir niekas katalikiškoje Lietuvoje tuo nesipiktino, nes jau taip toli buvo pažengta tautine kryptimi).

Čia dar vienas Tumui būdingas žingsnis. Priverstas prieš savo norą atsisakyti nuo "Tėvynės Sargo" redagavimo, jis kurį laiką pradėjo aiškiai kryptį į "varpininkus", 1902-1903 m. bendradarbiaudamas tiek "Varpe", tiek "Ukininke" ir "Naujienose". Šį savo bendradarbiavimą jis vėliau pats slėpė, ir tas paaiškėjo tik "Varpo" palikime susiradus patiems, jo ranka rašytiems, jo straipsnių originalams. Pvz. 1902 m. "Varpe" Bugienio slapyvardžiu jis išspausdino straipsnį apie Juzumus, 1903 m. "Naujienose" Nuokartos slapyvardžiu išspausdino griežtą korespondenciją prieš kunigus lenkininkus, o 1903 m. "Ukininke" Niunio ir Vyturio slapyvardžiais kelias korespondencijas ne tik prieš netinkamus kunigus, bet ir prieš patį vyskupą. Kiekvieną tokį raštelį jis pasirašydavo kitu slapyvardžiu ir net redakcijai nepranešdavo savo tikrosios pavardės. Jei tokia padėtis ilgiau būtų užsitęsusi, tai dar nežinia, kur būtų Tumas nuėjęs[77].

Spaudą 1904 m. leidus ir iškilus 1905 m. revoliuciniam visuomenės sąjūdžiui, vyskupo toliau per parapijas varinėjamas kun. Tumas pradeda dar plačiau veikti. Jis rašo savo parapiečių reikalavimus maskolių vyriausybei, ne mažesnius, negu tie, kuriuos kitoms parapijoms ir valsčiams buvo parašomi demokratų ir socialdemokratų. Veikliai dalyvauja Didžiajame Vilniaus Seime, kur buvo pirmutinė proga pasireikšti ne tik politinei išminčiai ir srovinėms aistroms, bet ir lietuviškam iškalbingumui, tad ir kunigui Tumui stoti prieš 2.000 susirinkusiųjų minią. Prisideda prie organizuojamų krikščionių demokratų, šv. Kazimiero ir kitų katalikiškųjų organizacijų. Palaiko santykius su "Vilniaus Žiniomis", kurių redakcijoje dirba jo gera pažįstama Ona Pleiry-

[77] Visas šis posmas — apie Tumo rašinius "varpininkų" leidiniuose — parengtas Vacl. B-kos.

tė, vėliau ištekėjusi už kito tos redakcijos darbininko Kazio Puidos.

Nuo 1907 m. jis pats su vilniškiu Antanu Smetona perima jų redakciją į savo rankas, bet po kelių mėnesių nebepajėgiančiam dienraščio išlaikyti leidėjui Petrui Vileišiui jį perdavus savo broliui Jonui ir pirmeiviams, Tumas su Smetona suorganizuoja naują Vilniaus laikraštį "Viltį", kur dideliu atsidėjimu dirba apie trejus metus, savo redakciniu judrumu ir gyva plunksna padėdamas Smetonos vedamiesiems straipsniams sukurti tautinio centro ("viltininkų") kryptį, drauge gyvai dalyvaudamas Vilniaus miesto ir krašto lietuvių sunkiose kovose prieš lenkų agresingumą ir tautiniuose darbuose. Karštai ir griežtai gindamas lietuvių kalbos teises bažnyčiose, Tumas užsitraukia Vilniaus vyskupijos valdytojo kun. Kazimiero Michalkevičiaus (vingiuojančio tarp lenkų ir lietuvių karjeristo Mikalkėno, kunigų lietuvių paniekinamai "Michalka" pravardžiuojamo) nemalonę. Šis, lenkų kapitulos pakurstytas, prašo Žemaičių vyskupą Cirtautą atsiimti "betaktį kunigą" iš Vilniaus vyskupijos.

Cirtauto paskirtas geros Laižuvos parapijos klebonu, kur ligi 1897 m. ilgai klebonavo, ten palaidotas, poetas A. Vienožinskis, kun. Tumas neilgai gauna ilsėtis, nes 1911 m. drauge su kanauninku Olšauskiu vyksta Amerikon rinkti iš lietuvių aukų "Saulės" namams Kaune statyti. Bevažinėdamas per lietuvių kolonijas su paskaitomis, jis ne tik iškalbingai paremia Olšauskio žygius ir padeda surinkti "Saulei" nemažai pinigų, bet ir įsižiūri į lietuvių ateivių gyvenimą, kurį paskiau aprašo knygelėje "Ten gera, kur mūsų nėra". Toji knygelė iššaukia protestus kaikurių kritikos nemėgstančių Amerikos lietuvių.

Per I-jį Pasaulinį Karą pradžioje atsidūręs Rygoje, redaguoja "Rygos Garsą", o paskiau Petrapilyje dalyvauja Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komiteto ir iš viso lietuvių tremtinių darbuose. Nebesusivaikydamas partinėse rietenose ir giliai dėl jų susijaudinęs ir nusiminęs, viešai pareiškia politikoje nebedalyvausiąs, kas betgi jam nekliudo vykti Stokholman kartu su kitais lietuvių veikėjais kaip tik Lietuvos politikos reikalais. Tokių prieštaravimų Tumo veikloje ir daugiau pasitaiko, dėl ko betgi visuomenė ant jo nepyksta ir pirštais nebado, pamėgusi, paskiau ir pamylėjusi jį dėl jo nuoširdaus karščiavimosi,

nelaukdama iš jo nuosakumo. Svedijoje kelis mėnesius beturėdamas laukti vokiečių leidimo vykti jų tebevaldomon Lietuvon, jis rašo savo didžiąją kelių tomų apysaką iš spaudos draudimo laikų — garsiuosius "Pragiedrulius".

Augštaitis, bet ir žemaičius skersai ir išilgai išvažinėjęs ir pažinęs, iš kaimo ir miestelio gyvenimo prisiminimų, žmonių pažinimo, gamtos atjautimo, iš tautosakos ir savo vaizduotės, svetur atsidūręs ir savo krašto, savo žmonių skaudžiai išsiilgęs, kaip Mickevičius Paryžiuje "Poną Tadą", taip jis kuria savo graudžią apysaką apie anuos sunkiuosius (žiemos) laikus, kai Lietuvoje "anei rašto anei druko" maskoliai nedavė turėti, apie augštaičių ir žemaičių žmones, Rimus ir Nerimus, Napalius, Gintautus, Zelikmanus, atstumtų mergaičių kerštus, Lino mūką, Juodžiaus kelmą... Čia jau visas Vaižgantas — nesuvaldomas, nesutvarkomas, augštaitiškai gaivališkas, tik ir toks artimas savo suprastam broliui žemaičiui, vis jieškąs ir ką radęs, skubąs kitiems parodyti, *savu* gražumėliu pasidžiaugti. Apysaka nei baigta, nei nebaigta, kaip kas nori — vaižgantiška, ne kiekvieno ligi galo paskaitoma, nesunkiai kritikos priekaištų pataikoma, bet taip miela, taip graudžiai veikianti skaitytoją, jog tenka merktis dėl jos trūkumų arba ištęstumo, dėl kiek perdidelio žodžių gausumo, ir grožėtis atskirais epizodais, veikėjais, momentais, pasakojimais, gėrėtis stebėtinai gražių ir tikslių augštaičių žodžių atranka, susigraudinimo ašaromis sekti brangų, mielą pasakotoją.

Grįžęs Lietuvon, nebepolitikas (!) Tumas Vilniuje tuojau stoja Petro Klimo gražiai redaguojaman "Lietuvos Aidan" (1918 m.), kuriame jis dirba ligi šiam užsidarant su Laikinosios Lietuvos Vyriausybės pasitraukimu Kaunan. Pasilikęs Vilniuje po lietuviškais bolševikais, jis draugiškai kalbasi su jų vadu Vincu Kapsuku, kurį po kelerių metų straipsnyje peranksti, dėl klaidingų žinių, numarindamas, šiltai kaip lietuvį paminėjo, verčia knygeles Vaclovo Biržiškos vedamam švietimo komisariatui (Janžulės "Darbo pradą mokyklose" ir kt.) ir atsirgęs šiltine atsiduria po pilsudskiniais lenkais.

Išrinktas į Laikinąjį Vilniaus Lietuvių Komitetą, 1919 m. jis redaguoja "Nepriklausomą Lietuvą", čia gyvai reikšdamas vyraujančias vilniečių tarpe nuotaikas ir nusistatymus, čia kaikada netikėtai nuo jų atšokdamas. Artimas iš "viltininkų" išaugusiai Tautos Pažangos Partijai, kurios

reikšmingiausi ir jam artimiausi vyrai (A. Smetona, M. Yčas, L. Noreika, kun. Vl. Mironas ir kiti) buvo Kaune, jųjų ir kylančio ten stipraus literatūrinio ir meninio sąjūdžio traukte traukiamas, o Vilniuje jausdamasis kaip ir savo darbą atlikęs ir siauram, kad ir kilniam, vilniečių veikimui perdaug – prieš savo būdą – gavęs valdytis ar kitų būti suvaldomas, Tumas 1920 m. pradžioje išsikėlė Kaunan, kur gavo valdyti Vytauto bažnyčią ir pradėjo paskutinį savo gyvenimo laikotarpį, kaikuriais atžvilgiais dar svaresnį, negu ligi šioliai, tikrai vaižgantišką gyvenimą. Šiaipjau ir toliau artimas Smetonai ir kitiems pažangininkams, nesilaiko kitų nustatomos drausmės, tik laisvai eina į visuomenę, į Lietuvos vyrus ir moteris ir ypačiai į jaunimą.

Jis šaulys ir kurį laiką šaulių organo "Trimito" redaktorius, vevesas (Vilniui Vaduoti Sąjungos veikėjas), Lietuvos Pagražinimo Draugijos ir Blaivybės Komitetų narys, latvių ir lietuvių "Vienybės" draugijos veikėjas ir šiaip kone kiekvienos labiau ar mažiau reikšmingos organizacijos bendradarbis, Lietuvos Žurnalistų Sąjungos pirmininkas ir tt. Čia gyvu žodžiu (pamokslu, prakalba ir kt.), čia plunksna, čia kitokiu darbu remia tautinį darbą, visų mielai kviečiamas, visur suskumba atbėgti, nei visuomeninių nei šeimyninių pobūvių neaplenkdamas. Rektoriaudamas savo gražiai sutvarkytoje bažnyčioje, savo nuoširdžiais pamokslais ir solistų bei solisčių giedojimu jis stengiasi pritraukti bažnyčion ne tik tuos, kurie ir be to būtų joje lankęsi, bet ypačiai tuos, kurie buvo nuo jos atpratę, tad pratino "mieluosius bedievėlius" vėl rastis bažnyčios rūmuose. Rišo, "vinčiavojo" poras, kad tik susivinčiavotų, "kad negyventų kaip gyvuliai", dėl ko kartais nelauktai tenka jam ir Bažnyčios nuostatams nusidėti ir paskiau aiškintis, išsisukinėti, "bo co to szkodzi, pandzieju?" Nekartą baramas vyskupų ir prelatų, to paties savo seno ir simpatizuojamo antagonisto Jakšto - Dambrausko, pasaulietinę administraciją taip pat kartais pastato keblion padėtin, čia sargybinio sulaikomas kaip įtartinas žmogus, kunigu pasisakęs basas eidamas Kauno gatvėmis, čia teatre prezidento (A. Stulginskio) ir visos vyriausybės akivaizdoje atsistojęs, reikalaudamas išleisti iš kalėjimo buvusį pirmąjį Lietuvos prezidentą Smetoną, čia smarkiu straipsniu puldamas įvairių viršininkų girtuokliavimą ir išvardydamas nusidėjusius kariškius, kurių vardu gen. Katche labai gražiai jam atsako. Kai po keliolikos metų tame pačiame

teatre – kita proga ir dėl kito ko – Tumo kreipimąsi į prezidentą – šį kartą jau į Ant. Smetoną – buvo pakartojęs Justinas Paleckis, tas nepadarė nei įtakos nei įspūdžio: kalbėjo ne Vaižgantas, tik paleckėlis.

Visur savas žmogus, Vaižgantas ypatingai gerai jaučiasi literatų, operininkų, teatrinių vaidilų tarpe. Pats kad ir netęsia "Pragiedrulių", bet vis kaikada ir literatūroje tebepasirodo, čia su "Dėdėmis ir dėdienėmis", čia su "Šeimos vėžiais", čia – lyg Daukanto keliu beeidamas – lietuviškuoju "Robinzonu". Gyvai – ne kaip žinovas ar specialistas – tik kaip koks maloniai besišypsąs, atlaidus, geras dėdė lietuviškomis akimis bežiūrįs, stipresniu lietuviškosios širdies plakimu atsiliepiąs į visą, ką matė ar girdėjo, ypačiai uoliai seka ir karštai atsiliepia į jaunutės lietuviškos operos pirmuosius žingsnius, entuziastingai sveikindamas bemaž kiekvieną dainininkų pasirodymą, čia vieną, čia kitą dainininkę spaudoje pakeldamas "lakštingala", nors ji būtų tik žvirbliu tesučirškėjusi.

Dar "Tėvynės Sargą" beredaguodamas ir vėlesniais laikais, jis mėgsta visuomenei priminti vieną ar kitą pamirštą arba net nežinomą rašytoją ir veikalą, čia spausdindamas Valančiaus "Užrašus" ir "Margumynus" (1929 m. jo išleistus atskira knyga kaip "Pastabos pačiam sau"), čia tremtinio Anupro Jasevičiaus "Ištremtojo laiškus iš Spasko", čia petrapiliniame lenkų savaitraštyje "Kraj" rašydamas apie Daukantą ir Valančių ir pateikdamas jų dviejų savo surastus autentinius atvaizdus, paskiau Rygoje 1915 m. leisdamas "Vyskupo M. Valančiaus blaivybės gromatas" ir tais pačiais metais Vilniaus "Vaire" rašydamas apie kun. Vincentą Juzumą, Kaune 1924 m. spausdindamas J. Dovydaičio biografiją ir 1925 m. leisdamas jo "Šiaulėniškį senelį" (kartu su ketvirtąja dalimi "Gyvenimu Stepo Raudnosio") ir pan.

Jo skelbiamoji medžiaga buvo itin brangi ir nekartą atitaisydavo kokią visuomenėje įsivyravusią klaidingą nuomonę ar žinią. Taip, Zenkavičiaus darbo Daukanto portreto paskelbimas nuvainikavo išpopuliarėjusį paskutiniame XIX-jo amžiaus dešimtmetyje Daukanto pseudoportretą, kurį iš pasakojimų mačiusių šį mūsų didelį patriotą senų žmonių buvo nupiešęs – reikia pasakyti, neblogiausiai – Aleksandras Ratkus, nekoks piešėjas, "bet geras lietuvis", Gruzdžių ar kurio kito miestelio fotografas, tatai atlikęs šio darbo prireikus, leidžiant Amerikoje Daukanto istoriją ir "Vienybės

Lietuvninkų" korespondentui M. Davainiui Silvestraičiui bene tarpininkaujant. Ratkinis Daukantas taip buvo visuomenėje prigijęs, kaip ir dar XVI amžiuje kronikininkų sukombinuoti Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių — Gedimino, Algirdo, Kęstučio ir kitų — atvaizdai, arba XIX a. pusėje taip pat iš žmonių pasakojimų Edvardo Roemerio nutapytas Strazdelis, jog mūsų visuomenė ilgai nenorėjo jų išsižadėti. Kai dėl mūsų valdovų "portretų", tiek autentiškų, kiek ir gen. Vlado Nagevičiaus užsakymu Karo Muziejui arba Karininkų Ramovei mūsų ir nemūsų menininkų iš kits kito nutapytų, ji ir dabar, neturėdama geresnių, tebesiverčia.

Savo medžiagą Tumui berankiojant iš pažįstamų veikėjų, klebonų, dvarininkų ir kt., ilgainiui jos tiek susirinko apie senuosius lietuvių rašytojus ir veikėjus, jog tikrai sveikintinas buvo Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto dekano prof. Krėvės Mickevičiaus žygis įvesdinant Vaižgantą fakultetan lietuvių literatūros docentu, nežiūrint, kad jis ne tik neturėjo mokslo laipsnio ir moksle nepasireiškė, bet ir augštojo mokslo nebuvo išėjęs. Savo gyvomis paskaitomis ir dėdiškai draugišku santykiavimu su klausytojais įgijęs didelio populiarumo, savo paskaitas jis ir spaudai paruošdavo, išleisdamas "Ivinskį", "Baroną", "Juzumus", "Maironį", "Skrodzkį", "Draudžiamosios gadynės rašytojus", aušrininkus, šviesininkus, apžvalgininkus ir kitus. Šie raštai dažnai esti feljetoniškai "lengvi" arba vaižgantiškai suvelti, ne bešališki moksliniai tyrinėjimai, tik brangūs dėl Vaižganto tesurašytų faktų gausybės, įdomių, nors nevisados teisingų pastabų ir gyvo senų veikėjų atvaizdavimo, tad visuomenei prieinamesni už sausus išvedžiojimus. Specialistų reikalas žymėti Vaižganto klaidas ar nukrypimus ir juos taisyti. Savo surinktą gausingą naujosios lietuvių istorijos medžiagą sutvarkęs, jis ją perdavė universitetui kaip Literatūros archyvą, o jam mirus universiteto bibliotekoje buvo įrengtas Vaižganto muziejus.

Žilius ir *Milukas*. Kalbant apie Vaižganto literatūrinius darbus ir istorinius mėginimus, prisimena dar du į istoriją linkusiu kunigu literatu, daugiausia JAV lietuvių tarpe pasireiškusiu sūduviu, Jonas Žilinskas ir Antanas Milukas.

XIX-jo amžiaus paskutiniojo dešimtmečio antroje pusėje taktiškai vadovaręs Susivienijimui Lietuvių Amerikoje kun. Žilinskas yra parengęs svarbią pirmą istorinę Amerikos lietuvių gyvenimo apžvalgą ("Lietuviai Amerikoje" 1899 m.,

"surinko, pataisė ir parengė į spaudą Ir. Jonas"), leidęs lietuvių klasikus, kaip štai "Lietuviški dainiai pradžios XIX šimtmečio" (1899 m.), nekaip vertęs Mickevičiaus poemas, ypatingai daug pasidarbavęs, veikdamas sutartinai su kitais, Lietuviškajam Skyriui Paryžiaus Tarptautinėje parodoje įrengti, papildydamas šiai parodai A. Zanavikučio (J. Angrabaičio) surašytą draudžiamųjų lietuviškųjų raštų statistiką ir apžvalgą JAV lietuvių išleistųjų raštų tokiu pat statistiniu istoriniu sąrašu (1900 m., "Suskaita arba statistika visų lietuviszkų knygų, atspaustų Amerikoje"), parengdamas Basanavičiaus trakiškos teorijos įkvėptą pranešimą apie lietuvių kilmę iš getų - gudų (1900 m., "Gudai ir lietuviai") ir kt. Srovių kovoje Susivienijimui skilus į katalikiškąjį ir liberališkąjį, Žilinskas gavo nuo vadovavimo pasitraukti ir užleisti jį aiškiau ir griežčiau sroviškai pasireiškusiems veikėjams, bet ir toliau po senovei dalyvavo literatūroje ir bendruose tautiniuose darbuose. Po 1905 m. pasirodydavo jis ir Lietuvoje, ypačiai Vilniuje Lietuvių Mokslo Draugijoje, kurioje, jam prašant, dr. Basanavičiaus pristatyti Vilniaus dviklasės lietuvių mokyklos mokiniai perrašinėjo jam tos Draugijos turimą tautosakinę medžiagą — dainas ir pasakas, reikalingas jo studijoms.

I-sis Pasaulinis Karas drauge su J. Šliūpu ir kitais amerikiečių veikėjais ir jį, jau nebe Žilinską, tik Žilių, pristatė prie bendrosios lietuvių akcijos Lietuvos nepriklausomybei išgauti, o po karo, jau būdamas Lietuvoje, jis aktingai prisidėjo prie kovų dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Nepriklausomosios Lietuvos, buvo jos pirmasis lietuviškas gubernatorius, o paskiau ten gyveno ir mirė, prieš kelerius metus ten vedęs ir sukūręs šeimą. Pasiturįs, per savo gyvenimą nemažai paaukojęs tautiniams lietuvių reikalams, jis ir savo naudai išleidžiamus pinigus skirdavo, turėdamas galvoje ir tautos reikalą, pavyzdžiui namus įsigydamas ne Kaune, bet tik Vilniuje ir Klaipėdoje, kad ir tas (Vilniaus namai) nekartą buvo, amerikietiškai tariant, neperdaug bizniška.

Klaipėdoje gyvendamas, mėgino jis literatūrinėms XVI a. Palemono - Brutenio legendoms patiesti istorinį ir tautosakinį pagrindą. Apie Jonilos vardu išleistas jo dvi eilėraščių knygeles poetas Balys Sruoga spaudoje parašė labai šiltai, bet jos tiek literatūroje, tiek ir visuomenėje liko kaip ir nepastebėtos.

Kiek Žilius ėjo per gyvenimą tvirtai, ryžtingai, kaip tik-

ras marijampolinis suvalkietis, kaip sau-žmogus, siekdamas savo tikslų, santykiuose su kitais pasireikšdamas susivaldymu ir taktu, priešingai — Antanas Milukas buvo dzūkiškai karštas, nesusivaldąs, peštukas, judrus ir gabus, bet ir nesusitvarkęs plunksnos darbininkas. Dar būdamas Seinų seminarijos klierikas, gavęs dėl savo lietuviško darbo pasitraukti iš seminarijos ir iš Lietuvos, Tilžėje kiek pasitrynęs prie "Varpo", Amerikon atvykęs, pradžioje buvo dar taikingai nusiteikęs, bet paskiau srovių kovoje įsikarščiuodavo, čia susikirsdamas su šliūpininkais (ne tik nepripažino aiškių Šliūpo nuopelnų žadinant Amerikos lietuvių tautinę sąmonę, bet ir pyko, kai kas šį veikėją paminėdavo geru žodžiu), čia išsiskirdamas net su sau artimiausiais katalikiškosios srovės veikėjais (pavyzdžiui, I-jo Pasaulinio Karo metu vesdamas savarankišką Lietuvos gelbėjimo akciją), čia, pagaliau, nesugyvendamas ir su savo parapiečiais.

Kaip "Dirvos" žurnalo, paskiau ir "Žinyčios" redaktorius, iš kurių 1903 m. kilo "Dirva - Žinynas" (dėl Amerikos pašto taisyklių JAV likęs ta pačia "Dirva"), jis paskelbė svarbią Mečislovo Davainio Silvestraičio surinktą "Medegą S. Daukanto biografijai", išspausdintą 1898 m. pirmuoju "Dirvos" numeriu, kurioje paskelbti lietuviškame vertime S. Daukanto korespondencijos originalai ir jų nuorašai iš dalies mums jau, deja, yra prapuolę; dalis tos korespondencijos — K. Moigio laiškai — A. Miluko pasiųsta į Kauną E. Volteriui, laimingai aplenkusi Volterio rankas, pateko į VDU biblioteką[78]. Kun. Milukas ten pat išspausdino J. Basanavičiaus "Lietuviszkai - trakiszkas studijas" (1898m.), "Lietuviszkas pasakas" (1898, 1902 m.), "Ožkabalių dainas" (1902 m.), taip pat ir kitų rašytojų vertingus raštus, o savo nuo 1904 m. leidžiamoje "Žvaigždėje" davė, ypatingai vėlesniaisiais laikais, daug svarbios medžiagos iš spaudos draudimo gadynės, apie "Aušrą" ir aušrininkus, taip pat reikšmingą medžiagą Amerikos lietuvių istorijai. Daugumas tos medžiagos paskiau buvo jo išleista ir atskiromis knygomis.

Ilgametė kun. Miluko, rašytojo ir veikėjo padėjėja, jo raštų leidėja ir faktinoji "Žvaigždės" redaktorė buvo išgarsėjusio hebraisto kun. Justino Pranaičio sesuo Julija Pranaitytė, išspausdinusi ir savo įspūdžius iš kelionių Lietuvon.

[78] Skliaustinė Vacl. B-kos pastaba.

Jos pastangos apie 1925 m. išgauti iš Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto kun. Miliukui garbės daktaratą nedavė rezultatų.

Liaudis kyla. Nesunku būtų atžymėti dar daugiau įvairių draudžiamosios gadynės veikėjų ir rašytojų, labiau ar mažiau prisidėjusių prie bendros lietuvių kovos "dėl raidžių" ir iš viso dėl savo žodžio ir rašto teisės arba pasireiškusių tuomet spaudoje, visuomeniniame gyvenime, literatūroje, bet turbūt gana bus ir augščiau suminėtųjų ir trumpų jų veikimo ir raštų palytėjimų, kad šis laikotarpis prieš mus aiškesnėje šviesoje atsistotų. Čia ne lenkų (?!), kunigų ("katoličeskich ksendzov") ar studentų ("buntujuščich studentov") darbas, tik visos lietuvių tautos judėjimas — kilimas — žygis — Valančiaus ir jo kunigų, zakristionų, vargamistrų ir davatkų "dėl vieros ir tėvynės" pradėtas — spirito kontrabandininkų dėl pelno pasiimtas, bet ilgainiui virtęs tik Prūsų spaustuvinikams pelninga, o lietuviams prakilnia, reikalaunančia didelio pasiaukojimo, knygnešyste, nuo valančinių katekizmų ir maldaknygių pakilęs ligi periodinės spaudos, Mickevičiaus, Puškino, Schillerio ir Byrono rinktinių raštų vertimo (Homerui tebeliekant dar ateities literatūriniu luxus'u), nuo vienai vienos lietuviškos parapijos ligi srovių įvairumo, demokratų ir socialdemokratų partijų, šliūpinių laisvamanių ir "bedieviškų raštų", nuo bendro "Aušros" mėnesinuko ligi srovinių žurnalų, su "Ukininku" (dar ne "Ūkininku"), "Apžvalga", "Tėvynės Sargu", "Kryžium" gimnazijų nėjusiems sodiečiams, su "Varpu", "Dirva", "Žinyčia" ar "Dirva - Žinynu" mokytiems, su kalbininkais ir publicistais, su varpininkų, socialistų ir kitų slaptais suvažiavimais, su slauniomis tautinėmis Šiaulių gegužinėmis, kur esą Janulaičio buvę baudžiami lenkiškai prasitarę ir Jablonskis Lietuvos karaliumi buvęs išrinktas, su slaptais spektakliais ir tt. Kas svarbiausia, įsisteigė slaptų sodžiaus švietimosi organizacijų, tokių kaip "Sietynas", "Artojų draugystė" ir kt. Šūduvoje, garsaus Panemunėlio klebono ir švietėjo kun. Katelės išmokslintų sodžiaus vaikinų, būsimojo "Vienybės Lietuvninkų" ir "Kovos" redaktoriaus Juozo Širvydo ir kitų kuopelė su savo "leidžiamu" per dvejus metus rankraštiniu laikraštėliu "Triūsas Mužikėlio" (su gausinga ir labai įdomia tautosaka), ypačiai iš visokių kuopelių atsirado "Ukininko" ir "Tėvynės Sargo" sodžiaus korespondentai ir iš jų paaugę K. Stiklius - Liepukas ("Davatkų gadzin-

kų", "Girtuoklių gadzinkų" autorius, humoristinio "Ežio" redaktorius), J. Baltrušaitis - Mėmėlė (revoliucinių dainų kūrėjas, vėliau "Kovos" ir jumoristinių "Dilgelių" redaktorius), poetas Jovaras - Krikščiūnas ir vėliau, tik jau spaudą leidus, Albinas Rimka (būsimasis "Lietuvos Ūkininko" ir amerikinių žurnalų redaktorius, Lietuvos žemės reformos labai reikšmingas darbuotojas, finansų ministeris, universiteto profesorius, fakulteto dekanas ir Mokslo Akademijos narys) ir kiti.

Pagaliau, ar daug kas iš Lietuvos mokytinių nebus kilęs iš sodžiaus ir piemenų akademijos neėjęs! "Kiaulių neganęs, ponu nebūsi" — šioji patarlė visiškai tinka ne tik anam laikotarpiui, bet dar ilgai ir vėliau. Nestebėtina, jog iš kiaulaganių kilusiai šviesuomenei, jos pirmajai kartai nekartą atsirūgdavo "piemeniškoji kilmė" — sveika ir natūrali, bet ne iš piemenų, tik iš "ponų" ar miesčionių kilusiems pašaliečiams nekartą atrodanti lyg kas žemesnio. Kylanti lietuviškoji "ponija" permažai buvo poniška, kad kitiems ar net ir saviems imponuotų, svetur (Maskvoje, Varšuvoje, Rygoje) nekartą buvo permažai atspari svetimoms įtakoms ir antroje kartoje nekartą tautiškai ištirpdavo. Amerikoje lietuvių išeivija kad ir "be ponijos" yra susitvarkiusi, prasišvietusi ir tautiškai susipratusi, bet taip pat antroje ar bent trečioje kartoje svetimai įtakai dažnai neatsilaikanti.

Šiaip šis tautinis sąjūdis kilo ir stiprėjo su dideliu žmonių pasišventimu ir didelėmis jų aukomis, vis aiškiau jausdamas brėstąs didesniems žygiams ir pajėgiąs visas tam kliūtis įveikti. Iš šalies beveik nestebima, savyje susikaupusi *lietuvių parapija* kovoje dėl savo teisių *subrendo* vis labiau save pažįstančia ir siekiančia bendrų tikslų *tauta*, kuriai teko dabar viešai pasirodyti kitų Rusijos pavergtų tautų tarpe ir kovoti dėl savarankiškos savo buities.

1904 m. grąžinama spauda, o po pusantrų metų — 1905 m. pabaigoje Didysis Vilniaus Seimas viešai taria lietuvių tautos valią.

V. TAUTA BRĘSTA DIDŽIAJAM ŽYGIUI.

Sunki legaliosios spaudos pradžia. Po ilgos kovos ir didelėmis aukomis spaudą atgavus, teko visų pirma perkelti ją "iš Prūsų į Rusus", iš Mažosios Lietuvos į Didžiąją ir prisitaikinti prie bendrųjų darbo sąlygų maskolių imperijoje, gauti išcenzūruoti prūsinių leidinių žymią dalį, kad juos galima būtų platinti ir Maskolijos ribose. Nemažai čia padėjo Petrapilio universiteto privatdocentas Edvardas Volteris, kurį maskolių vyriausybė buvo paskyrusi pirmuoju lietuviškų raštų cenzorium, o paskiau nuolatiniu lietuvių scenos veikalų cenzorium. Jam padedant, laimingai pavyko nemažai tilžinių ir amerikinių spaudinių paleisti viešumon, tiek tiktai, kad tiems spaudiniams, kuriuose neteisingai buvo pažymėtas Vilnius, kaip tariamoji spausdinimo vieta ir tariamasis cenzūros leidimas, vadinamoms kontrafakcijoms, teko iš naujo spausdinti antraštinį lapą (be tų kontrafakcinių požymių). Vis dėlto gerokai raštų, ne tik socialistinių ir revoliucinių, bet ir iš viso politinio arba priešmaskoliško turinio, nebuvo įsileisti ir vis buvo slaptai platinami.

Tilžiniai, bet ne Mažosios Lietuvos lietuvių gotikiniai, laikraščiai vienas po kito likviduojami ir ta ar kita forma perkeliami Didžiojon Lietuvon. Jau 1904 m. likviduojasi kunigų leidžiami "Tėvynės Sargas" ir "Kryžius". Demokratų "Naujienos" sustojo jau 1903 m. pabaigoje, bet "Ukininkas" ėjo dar ligi 1905 m. lapkričio mėn., o "Varpas" ligi kovo mėn. 1906 m. (tebepasirodo paskirais numeriais ir vėliau). 1906 m. pavasarį LSDP sustabdė savo "Darbininkų Balso" ir "Echo Życia Robotniczego na Litwie" Tilžėje spausdinimą. Sustabdytųjų laikraščių vietoje Kaune pasirodė kauniniai "Nedėldienio Skaitymai", nuo 1905 m. gruodžio mėnesio virtę "Vienybe" (su kun. A. Karosu, paskiau Jakštu - Dambrausku, o vėliau A. Alekna), Seinuose nuo 1905 m. "Šaltinis" (nuo 1909 m. ir "Spindulys") ir kiti katalikiškieji laikraščiai, Vilniuje demokratų "Lietuvos Ūkininkas" nuo 1906 m. pradžios, socialdemokratų "Naujoji Gadynė" (nuo 1906 m. gegužio pradžios) ir kiti laikraščiai.

Prūsinė spauda Didžiajai Lietuvai nustoja savo reikšmės, knygnešiai imasi kitų, ramesnių darbų, bet tilžinės spaustuvės tebeaptarnauja Rusijos lietuvių reikalus, po senovei atlikdamos iš jų gaunamus užsakymus, ne tik pradžioje, kol gavo įsisteigti ir susitvarkyti Vilniaus, Kauno ir kitos

spaustuvės, bet ir vėliau, kai vis dėlto kaskart didėjąs lietuvių spaudos darbas nestengė pasitenkinti vietinėmis lietuvių, žydų ir lenkų spaustuvėmis, prūsinės Mauderodės, Šenkės, Jagomasto spaustuvės vis tebegaudavo užsakymus iš Vilniaus ir kitur, patraukdamos ir geresniu už "didlietuviškąjį" techniniu darbo atlikimu. Atgijo Valančiaus leidiniais praturtėjęs, spaudos draudimo metu išgarsėjęs be savo žinios, bet savo vardu leidžiamomis kontrafakcijomis Vilniaus lenkų spaustuvininkas, bene ketvirtosios spaustuvininkų kartos, Zavadzkis, vėl ėmęs leisti lenkiškas ir lietuviškas knygas. Be naujosios Petro Vileišio spaustuvės, Vilniuje įsisteigė dar kunigo Juozapo Kuktos lėšomis jo brolio Martyno Kuktos spaustuvė ir kitos. Nuo 1906 m. pradžios Kaune pradėjo veikti Saliamono Banaičio spaustuvė. Petrapilyje Lietuvių ir Žemaičių Labdaringai Draugijai paaukotoji, bet A. Smilgos vardu užrašytoji; Vilniuje panašiai Novickis įsisteigė lenkišką spaustuvę vyskupo Roppo lėšomis.

Vilniuje, Kaune, Seinuose atsiradusi legalioji lietuvių spauda ypatingo likimo ilgai plakama, tikrai ne dėl savo kaltės, bet dėl maskolių valdžios vieno iš daugelio biaurių nusikaltimų lietuvių tautos atžvilgiu — ilgamečio spaudos draudimo. Jei spauda nebūtų buvusi uždrausta, per 40 metų, tikrai, ne tik Vilniuje, Kaune ir dar gal kur kitur jau būtų ji sutvirtėjusi, bet ir, suprantama, tai spaudai ir literatūrai parūpinti būtų veikusios ir tinkamos spaustuvės, kuriose būtų susidaręs prityręs lietuviškai mokančių raidžių rinkėjų sąstatas, o šiaip, po ilgametės tuo atžvilgiu tuštumos, teko dabar pradėti darbą su menkai apmokytais arba visai neapmokytais, nemokančiais lietuviškai darbininkais, lietuviams visai dar į šį darbą nelinkstant, o kuris rinkėjas lietuviškai susikalbėjo, tik ir jis niekur dar nebuvo nustatytos rašybos ir net bendrinės kalbos išėjęs. Iš Prūsų Lietuvos bene vienintelis bus Didžiojon Lietuvon perėjęs prityręs rinkėjas, lietuvis patriotas ir socialdemokartas klaipėdietis Ansas Bruožis, autorius rūpesningai parengtų ir labai naudingų raštų (jau kiek vėliau išspausdintų) — Mažosios Lietuvos lietuvių kovos dėl savo kalbos teisių istorijos, tenykščių rašytojų biografijų, Maž. Lietuvos spaudinių ir periodinės spaudos istorijos autorius, Klaipėdos krašto lietuviškųjų dainų surašytojas. Tačiau jis buvo reta išimtis. Šiaip ne tik pirmaisiais legaliosios spaudos metais, bet ir dar ilgai po to rinkėjai paprastai nesuprato, ką rinko, rinkdami nuo-

latos apsirikdavo, taip jog korektūra buvo labai sunki (daug sunkesnė negu kitomis kalbomis), dėl spaustuvininkų priešinimosi perdaug dažnoms korektūroms ir jų reikalavimo papildomai jiems už sugaištą laiką mokėti korektūrų būdavo permažai atliekama. Ypačiai laikraščiuose, kur ypatingai tekdavo skubėti, likdavo daugybė spaudos riktų ir net aiškių klaidų, dargi piktų kipšiukų.

Taip pat sunkino spaudos darbą ir jos kalbą, jos stilių — korektoriai (vadinamieji "kalbos taisytojai"), o ką kalbėti apie pradedančius straipsnių, korespondencijų ir net knygų autorius, kurie, išskyrus sūduvius, tad suvalkinius užnemuniečius, nėjo lietuviškos mokyklos, dažnai nebuvo skaitę lietuviškos gramatikos ir nekartą net buvo užaugę ne lietuvių, bet lenkų, rusų, vokiečių arba latvių kalboje, tik vėliau lietuviais susipratę, lietuviškai šiaip ar taip pramokę, nebuvo nusikratę svetimų kalbų įtakų ir dažnas savaip rašė, kitas net nelinkęs kalbos nei rašybos iš kitų pasimoktyti. Pats didysis mūsų kalbos mokovas — Jonas Jablonskis, galima sakyti, nustatęs lietuvių spaudos kalbą, bent jai daugiausia įtakos padaręs, pats turėjo nelengvą stilių, nemažai parėjusį nuo jo liguisto būdo! O toks mums brangus ir mielas žmogus, kaip Petras Vileišis, nesikratė bemaž jokiomis svetimybėmis, kad tik būtų "kaip žmonės kalba". Vydūnas tebesilaiko savo rašybos. Domas Šidlauskis - Visuomis iš ekonominių sumetimų, kai jis tebebuvo koperatininkas, ekonomistas ir dar nesiėmė kurti naujų tikybų, siūlė reformuoti lietuvišką raidyną (kaip prieš 50 metų Edvardas Daukša). Jau Nepriklausomybės laikais atsirado amerikinis kunigas (Ambraziejus), kuris išleido storą giesmyną, pritaikęs tam anglų rašybą; sumanymas gal ne taip jau būtų nevykęs, jei tik jį būtų prisiėmę Amerikos lietuviai ir jei tuo būdu būtų galima juos sulaikyti nuo nutautėjimo. Dar 1909 m. Kuršėnų klebonas Jonas Eidimtas Vilniuje buvo išleidęs "Senowes poterius" dar Valančiaus rašyba.

Šiaip legalioje spaudoje, pasekusioje "Varpo", "Tėvynės Sargo" ir kitų savo pirmatakų pavyzdžiu, jau pat pradžioje nusistatė labiau ar mažiau jablonskinė (pradžioje "Vilniaus Žinių") kalba ir rašyba, paskiau ėmusi smukti apysunkia ir dirbtine, dažnai pamiršusia dar draudžiamosios spaudos kalbos laimėjimus, "spaudos taisytojų" kalba, kuriai betgi savo gyvąsias tarmes ir tėvų kalbą geriau mokančių gabesniųjų publicistų, literatų, kalbininkų pastangomis ir pačios

visuomenės gyva išlyginamąja įtaka pavyko kilti, virsti gyvesne, įvairesne, individualesne, nepažeidžiančia bendrųjų kalbos nuostatų. Čia yra nupelnas ir darbas Jono Jablonskio, Jurgio Šlapelio, Jurgio Šaulio, Juozo Balčikonio, Antano Smetonos, kun. Tumo, Stasio Matulaičio, Kazio Griniaus, kun. Laukaičio ir daugelio kitų, nekartą kits kito priešininkų, kurių geras savo kalbos mokėjimas arba gražūs raštai dar labiau pakėlė Basanavičiaus, Kudirkos, Žemaitės, to paties dar jauno Jablonskio ir kitų draudžiamosios spaudos rašytojų sukurtą bendrinę kalbą ir išlygino tuos ar kitus perdaug savim pasitikinčių arba arbitralių "kalbos taisytojų" iškrypimus ir silpnybes. Graži "Aušros", "Varpo", "Žinyčios" kalba, legaliosios spaudos pradžioje susidūrusi su platesniais gyvenimo reikalavimais, su platesne, lietuviško rašto dar neragavusia skaitytojų visuomene ir ypačiai su dienraštinio darbo reikalavimu skubiai čia pat spręsti naujus kalbinius klausimus, šen ir ten aiškiai suklupusi, įlinkusi ar nevykusiai iškrypusi, sukeldama nemažai ginčų ir triukšmo, bet ir, palyginti, greitai sustiprėjo, prisiderino prie viešojo darbo reikalavimų, pagausėjo žodžiais, rašytojų ir net laikraščių stilius paįvairėjo. Ji tiek subrendo, jog po I Didžiojo Karo susidūrusi su dar didesniais reikalavimais, statomais valstybės, ekonomikos, kultūros, politikos, specialiųjų mokslų, pasirodė daug lankstesnė ir gyvybingesnė, negu įžengdama į 1904-1905 metus.

Slapyvardžiai ir atsakingieji redaktoriai. Spaudos draudimo metu buvo lyg nusistatęs tilžinis mėnraščio tipas, kuris betgi dabar teko pakeisti savaitraščiu, sekant Amerikos lietuvių pavyzdžiu, kuriems savaitinis laikraštis seniai jau buvo prigijęs ("Vienybė Lietuvninkų", "Lietuva". "Žvaigždė" ir kt.). Dienraštis tepasirodė tik "Vilniaus Žinios", kurios sau neturėjo jokio lietuviško pavyzdžio, o savaitraščiai ("Lietuvos Ūkininkas", "Nedėldienio Skaitymai", [vėliau "Vienybė"], "Šaltinis" ir kiti) įprastą tilžinių mėnraščių turinį stengėsi labiau suderinti su pasikeitusiomis sąlygomis, ypačiai atsižvelgiant į maskolių cenzūros po 1905 m. kiek palengvėjusias sąlygas. Čia lyg ir pasitvirtino kaikurių spaudos draudimo veikėjų abejojimai, ar su spaudos leidimu nebus tik pralaimėta spaudos laisvės atžvilgiu. Tik kad ir taip — vis dėlto ilgainiui rašytojai išmoko rašyti, o skaitytojai skaityti neaiškią, lyg ir nekalto turinio sakinių prasmę, nukreiptą prieš vyriausybę ir šiaip prieš maskolius.

Tilžinėje spaudoje savaime buvo suprantamas ir būtinas dengiamasis slapyvardžiais, savo pavardėmis tesirašant Prūsų lietuviams arba išeiviams Basanavičiui, Šliūpui ir dar kaikam, daugiausiai betgi amerikiečiams; tik kartais netyčiomis prašokdavo vieno kito Didžiosios Lietuvos bendradarbio pavardė. Slapyvardžiai tik rašytojui mirus buvo atidengiami (ir tai nevisados) visuomenei, nebent srovių kovoje įsikarščiavęs kas čia negražiai išsišokdavo. Kai "Varpe" Kudirka davatkas pajuokiančiame vienaposmiame eilėraštyje iš pirmųjų eilučių raidžių sudarė žodį "davatka" ir po eilėraščiu pasirašė savo dažnai vartota slapyraide Q. D. ir K., "Apžvalga" išspausdino prieš jį nukreiptą eilėraštį, kurio pirmosios eilučių raidės sudarė žodį "Kudirka" (neatsargus, tad smerktinas išsišokimas). Kaikurie slapyvardžiai buvo tik tariamieji slapyvardžiai, pavyzdžiui neviešos, taip sakant — naminės, artimų kaimynų tevartojamos Jakšto, Vydūno pavardės. Kiti slapyvardžiai virto pastoviaisiais literatūriniais vardais, tikrąją rašytojo pavardę lyg ir nustumiančiais į šalį. Naujose spaudos sąlygose slapyvardžiai tik iš dalies tebuvo reikalingi, bet ir toliau vartojami be kokio rimto reikalo ir perplačiai; pradedantieji rašytojai juos vartojo dėl suprantamo jų nedrąsumo, o publicistai ir korespondentai — dažnai norėdami, pasislėpus už redakcijos nugaros, drąsiau kirsti. Pasirašinėjimas kokiu (dažnai atsitiktiniu ir neskoningu) slapyvardžiu virsdavo lyg ir žurnalistinio "gero tono", nekartą tik paprasto plunksnos palaidumo požymiu, neigiamai veikdamas spaudos įpročius ir trukdydamas žurnalistų ir pačios visuomenės drąsumo ugdymą Vakarų kultūros dvasioje. Šitokį plunksnos palaidumą būtume linkę nekartą palaikyti net plunksnos banditizmu (kaukėtu puolimu) ar bent paprastu huliganizmu.

Pati visuomenė taip pat buvo klaidinama tuo, jog tikrieji laikraščio krypties idėjiniai vadovai — redaktoriai, vedamųjų straipsnių rašytojai ir kiti redakcijos nariai — dažnai nebuvo rodomi ir viešai žinomi, bet buvo skelbiami tik atsakingieji, vokiškai vadinami "sitzredaktoriai", kurie, laikraščiui kuriuo savo straipsniu ar žinia nusikaltus kelintam Baudžiamojo Statuto straipsniui ar spaudos taisyklėms, vietoje tikro kaltininko — paties rašytojo ar tikrojo redaktoriaus — gavo atsakyti teisme arba administracijai. Šį, sakytume, paties gyvenimo iššauktą reiškinį jaučiame vis dėlto esant nesuderintą su mūsų teisingumo supratimu ir pajutimu.

Tatai irgi buvo paveldėta iš tilžinės spaudos, kai Didžiosios Lietuvos rašytojams ir redaktoriams negalint čia savo vardu veikti, suprantamas buvo "Aušros", "Varpo", "Tėvynės Sargo" ir kitų laikraščių "verantwortlichų" redaktorių Jankų, Jagomastų, Lapinų, Žaunių ir kitų pasirašinėjimas. Galima su pagarba minėti atsakinguosius idėjinius (nemokamus) zicredaktorius, kaip štai Povilą Gaidelionį, Stefaniją Mošinskaitę (būs. Paulavičienę), Aleksandrą Paulavičių, Mariją Domaševičienę (dakt. And. Domaševičiaus žmoną), Bronislavą Šėmytę (būs. Mykolienę Biržiškienę), Viktoriją (Česlovienę) Liandsbergienę ir kitus bei kitas, bet nemažai buvo ir atsitiktinių, kurie, dirbdami laikraščio administracijoje ar spaustuvėje, noromis nenoromis turėjo darbdavio siūlymui paklusti, kitas nei nesuprasdamas ką pasirašo (lietuviškai nemokąs raidžių rinkėjas), nekartą dar už tai skyrium atlyginamas.

Dažnesnis spaudos lankymasis pas savo skaitytojus, ypačiai dienraščio veikimas, be abejo, greitino kultūrinį, politinį ir iš viso tautinį mūsų brendimą ir atsiradusio dėl spaudos draudimo, iš viso dėl posukiliminių Lietuvos gyvenimo sąlygų atsilikimo nuo kitų Maskolijos pavergtų tautų išlyginimą, kurio išdavos ypatingai efektingai išryškėjo vėlesnėje kovoje dėl nepriklausomybės ir dar vėliau — dėl Klaipėdos, dėl Vilniaus, prieš Antrojo Pasaulinio Karo okupacijas ir kt. Čia, galima sakyti, tik retomis išimtimis, beveik kiekvienas lietuvių laikraštis yra labiau ar mažiau nusvėręs, nors kartais vienas jų apie kitą būdavo koblogiausios nuomonės ir smarkiausiai su kits kitu kovojo.

Su spauda į revoliuciją. Mūsų spauda, žinoma, nebuvo atsijusi nuo visuomenės gyvenimo ir sąjūdžio, kuris Mikalojaus II caravimo laiku Maskolijoje vis labiau nusistatė prieš carizmą, ypač smarkiai ir aštriai pasireikšdamas 1904 m. prasidėjus rusų - japonų karui, maskolių laivynui ir armijai gaunant vieną po kito japonų taikliai kertamą smūgį ir visuomenei vis aiškiau susivokiant dėl pagrindinės pralaimėjimų priežasties — pasenusios valstybinės santvarkos, atsilikusios nuo visuomenės ne tiek subrendimo, kiek noro ir veržimosi pačiai tvarkyti valstybinius, tad ir militarinius reikalus. XIX amžiaus pradžioje didžiūnams pasmaugus carą Povilą I, o paskiau, mirus Aleksandrui I, Petrapilio gvardijai sukilus, bet pralaimėjus, pradėtoji visuomenės kova su carizmu, 60-70-ųjų metų revoliuciniam studentijos sąjū-

džiui pasibaigus efektingu Aleksandro II nužudymu, bet ir žiauriomis priemonėmis paties sąjūdžio numalšinimu, po keliolikos metų tylos ne tik atsigavusi, bet ir einanti platyn ir smarkyn, rado gyvą atbalsį ir lietuvių visuomenėje, kuri turėjo ir savų, daug didesnių, sąskaitų ne tik su carizmu, bet ir su maskoliais iš viso.

Garsūs ir kilnūs, bet nevykę, iš šalies (iš Varšuvos) Lietuvai primesti ir Lenkijos reikalams naudoti 1831 ir 1863 m. Lietuvos sukilimai (krakosmečiai ir lenkmečiai), kad ir, ypač paskutiniajame, juose dalyvavo ir Lietuvos kaimiečiai, ne tik talkininkavę bajorų būriams, bet ir kūrę savarankiškus valstiečių būrius (Bičio, Puidoko, Lukošiūno, iš dalies kun. Mackevičiaus ir kitų), privertė maskolių valdžią daug geriau aprūpinti žeme iš baudžiavų paleistuosius Lietuvos valstiečius, negu tat buvo padaryta kitose caro imperijos dalyse, tačiau nesiskaitydami su pačios rusų visuomenės galimu vaidmeniu kovoje prieš carizmą, tikriau su jos dar tam nepribrendimu, pasibaigė skaudžiu visuomenei pralaimėjimu. Vėlesniajame rusų studentijos sąjūdyje lietuviai mažai tedalyvavo. Pradžioje dažniau mūsų dvarininkaičiai (Liudvikas Janavičius, Vladimiras Zubovas, Bronislovas ir Juozapas Pilsudskiai, Gabrielius ir Stanislovas Narutavičiai, ir kiti), rečiau ūkininkaičiai (Jonas Šliūpas, Vincentas Janavičius, Jonas Bielskis ir dar vienas kitas), bet vėliau dvarininkaičiai užleido kitiems pirmavimą, patys pasitraukdami į labiau jų luomui tinkančią pašalinių stebėtojų poziciją. Daug svarbesnis ir reikšmingesnis buvo pačios lietuvių visuomenės politinis brendimas, sukeliamas jos pačios reikalų.

Čia didžiausioji kurstytoja buvo pati rusų vyriausybė, kuri maskolindama, stačiakindama ir ypačiai drausdama lietuviams spaudą, atliko daugelio tūkstančių kurstytojų darbą, suerzindama ne atskirus asmenis jų ekonominių ar šiaip materialinių reikalų užgavimu, bet visą tautą, per ilgus metus užgaudama ir pažeisdama jos giliausius jausmus, tradicijas ir teises. Lojalistas Valančius pirmasis pastūmėjo žmones į savarankišką, nebe lenkų diktuojamą, valdžios pažeidžiamų, savo reikalų aprūpinimo ir gynimo kelią, tik jis dar nenumatė būsimojo griežto tautinio lietuvių atsiskyrimo nuo lenkų, dviem tautom tą pačią katalikybę nevienodai sau prisitaikant ir išgyvenant. Kelias gimnazijos

klases išėjęs knygnešių vadas Jurgis Bielinis Lietuvoje karštai užstoja žmones prieš dvarininkus, kurie dar prieš baudžiavas panaikinus ir jas naikinant juos nuskriaudė. Nuvykęs Paryžiun, išmokslintų lenkų politikų susirinkime jis aiškiai pasisako prieš Lietuvos reikalų jungimą su Lenkija, ir visą savo amžių svajoja apie maskolių išvijimą iš Lietuvos. Šliūpas prieš išvykdamas iš Lietuvos verčia lietuviškai lenkiškų socialistų atsišaukimus, paskiau patekęs į užsienį, rašo ir spausdina "Išganymą vargdienio"; tolimoje Amerikoje jis ne tik kursto socialistinį ir laisvamanišką sąjūdį, bet ir pirmas dar 1887 m. kelia "liuosybės", tad Nepriklausomos Lietuvos, šūkį. Vėliau tą šūkį, nepriklausomai nuo Šliūpo, į savo reikalavimus įrašo besikurianti Lietuvos Socialdemokratų Partija su Andrium Domaševičium ir Alfonsu Morauskiu priekyje, tuo atsiribodama nuo lenkų PPS keliamo Lenkijos, lenkų suprantamos drauge su Lietuva, nepriklausomybės šūkio. Privengdama, kaip ir kitų Rusijos pavergtų tautų socialistai, rusų maskoliškų apetitų ir jų agresingumo kitų tautų atžvilgiu, dar nepasitikėdama pačios Lietuvos pajėgumu prieš rytiečius atsispirti, LSDP savo šūkį papildo dar laisvąja federacija su kaimynais. Vėliau už LSDP iš "varpininkų" išriedėjusi Lietuvos Demokratų Partija taip pat ėmė siekti Nepriklausomos Lietuvos.

Tačiau 1905 m. pačių rusų gyvenamose gubernijose plačiai pasireiškus revoliuciniam sąjūdžiui ir kelių Maskolijos valdomų tautų tarpe ėmus kilti autonomijos reikalavimui, kuris atrodė tikrai galimas įkūnyti bendromis tų tautų pastangomis, silpniau tam, negu atsiskyrimui, besipriešinant rusų visuomenei, be to, plačiajai lietuvių visuomenei tik dabar pradėjus susipažinti su politiniais klausimais ir nesant dar pasirengusiai kovai dėl nepriklausomybės, daugumai pasauliečių mokytinių ir bemaž visai dvasininkijai tesitikint šiame sąjūdyje išgauti tik kiek geresnes lietuvių tautai teises, LSDP ir LDP buvo priverstos laikinai sutikti su Lietuvos autonomijos, bet su Vilniaus seimu, reikalavimu. Tuo metu šis reikalavimas virto bendru lietuvių tautos reikalavimu, efektingai viešai pareikštu 1905 m. gruodžio 4-5 d. Didžiajame Vilniaus Seime ir paskiau plačiai pradėtu Lietuvoje vykdyti. Pirmą kartą čia lietuvių tauta, jau nebe lenkų ir bajorų vedama ir nebe Lenkijos naudai, savo liaudies atstovams ir išmokslintiems jos vadams bendrai susipratus savo krašto ir tautos reikalais,

iškėlė *savą* revoliucinį šūkį ir atsistojo greta kitų kovojančių už savo teises maskolių pavergtų tautų.

Autonomijos šūkis ją jungė ir stiprino politinį jos pajėgumą ligi Pirmojo Pasaulinio Karo, kada lietuvių tautai šitokis šūkis pasidarė jau persiauras, nes tarpvalstybiniai ir tarptautiniai santykiai leido kelti senesnį, platesnį ir didesnį nepriklausomybės reikalavimą. Ne koks galvočius, tik negudragalvis klierikas Antanas Baronas dar baudžiavos laikais, ne politine formule, tik lietuviškos širdies ikvėptais žodžiais tą patį išreiškė sušukdamas, jog didžioji Maskolija griūsianti, o mažoji Lietuva kilsianti "kaip saulė". Kai tą patį liuosybės šūkį, kaip matėme, toliau kėlė Šliūpas, Domaševičius ir kiti, daugelis mūsų "blaiviai besiskaitančių" su caro imperijos "nenugalimumu", dabar jau seniai pamiršti mandruoliai, dar pravardžiuodavo juos "tuščiais ir pavojingais svajotojais". Tačiau nuo 1905 m. autonomijos ligi 1918 m. vasario 16 d. nepriklausomybės paskelbimo visuomenei nebuvo jau perstaigu šokti. Čia, kaip ir kitose tautinio darbo srityse, spaudai teko suvaidinti didelį vaidmenį, keliant politinį žmonių susipratimą ir jų kultūrinį brendimą.

"*Lietuvių Laikraštis*". Spaudą leidus, į maskolių vyriausybę tuojau ėmė kreiptis įvairūs asmenys, prašydami sutikimo lietuviškam laikraščiui leisti. Tokį leidimą norėjo gauti kaikurie Lietuvos dvarininkai, kad būtų galima laikyti žmones savo įtakoje ir apdrausti juos nuo "litvomanų" kurstymo suardyti "amžiną lenkų ir lietuvių (čia dvarininkų ir sodiečių) vienybę". Taip pat dvasininkija su vyskupais priekyje norėjo savo laikraščio, kuriuo visuomenė atitinkamai būtų veikiama. Norėjo, pagaliau, ir kiti, kam šiaip netrūko geros valios, kad ir neturėjo nei žurnalistinio patyrimo, nei nusimanymo apie būsimąjį darbą, arba ir tie, kas tikėjosi iš laikraščio net pelno. Tik demokratai ir socialdemokratai iš viso nemėgino dar rūpintis sau laikraščio leidimu, nesitikėdami jo gauti ir net pradžioje iš viso nelinkę atsisakyti ar siaurinti savo nelegalųjį darbą, tik kylant visuomeniniam bruzdėjimui caro imperijoje, stengdamiesi savo darbą dar sustiprinti. Suprantama, kad vyriausybė nesistengė visų prašytojų patenkinti ir tik labai atsargiai tedavė vos porą leidimų.

Pirmasis pasirodė 1904 m. lapkričio 18 d. (nauj. kalend. gruodžio 1 d.) Petrapilyje, leidžiamas tenykščio žemaičio Antano Smilgos, remiamas Petrapilio Lietuvių ir Žemaičių

Labdarybės Draugijos ir Dvasinės Akademijos profesorių, o universiteto privatdocento E. Volterio cenzūruojamas savaitinis vaizdaraštis "Lietuvių Laikraštis". Jame pasirodė Maironio, Jakšto - Dambrausko, Šnapščio - Margalio, Ksav. Sakalausko - Vanagėlio ir kitų poetų eilėraščių, dar vieno kito tilžinės spaudos bendradarbio ir Petrapilio studentų ir nestudentų raštų, naujai pradėjusių rašyti korespondentų žinių iš Lietuvos, bet daugiausia gaudavo prirašyti čia dar visiškas naujokas, vos 22 metų gabus vaikinas Karolis Račkauskas, virtęs tikruoju "Lietuvių Laikraščio" redaktorium. Leidėjui ir laikraščiui daugiausia darė įtakos Petrapilio lietuvių kolonija, tikriau jų labdarybės draugijoje susimetę, nuo Lietuvos gyvenimo kiti ir labai atitrūkę valdininkai ir kiti petrapiliečiai, o taip pat ir iš tolo testengę stebėti Lietuvos gyvenimą Dvasinės Akademijos profesoriai, toli nuo Lietuvos leidžiamas laikraštis pačioje Lietuvoje mažai tebuvo žinomas ir pasiekdavo tik paskirus skaitytojus, susidomėjusius naujenybe jo ėmėjus, ypačiai kunigus, tad su Lietuvos visuomenės gyvenimu mažai tebuvo susirišęs, kad ir darė redaktorius tam pastangų, ir neturėjo jam įtakos. Ypačiai 1905 m. kilus revoliucijai ir Lietuvai prie jos prisidėjus, "Lietuvių Laikraštis", kad ir Vairo - Račkausko redaguojamas, nebsuvaldė vairo. Mėginimai kunigų profesorių ir kaikurių pasauliečių, ne tik petrapiliečių, bet ir kitų iš Lietuvos tuo reikalu atvykstančių vyrų nustatyti santykius čia su rusų konstitucionalistais (Basanavičius ir kiti), čia su lietuviams palankesniais, bet atitrūkusiais nuo kitų Lietuvos dvarininkų, Petrapilyje tarnaujančiais iš Lietuvos kilusiais dvarininkais (Bol. Jaloveckiu, Aleksandru Babianskiu), buvo svetimi revoliuciniam Lietuvos sąjūdžiui, o tų mėginimų žymėjimas "Lietuvių Laikraštyje" šio laikraščio nepopuliarino. Jam buvo neįmanoma rungtyniauti su dienraščiu "Vilniaus Žiniomis".

Ėjęs tik nuo 1904 m. lapkričio 18 d. ligi 1906 m. sausio 6 d. "Lietuvių Laikraštis" sustojo, o Vairas - Račkauskas po kiek laiko atsirado JAV-se, kur jo išmiklintoji plunksna rado progų plačiau pasireikšti, aptvarkant JAV lietuvių statistiką, redaguojant "Tėvynę", verčiant Merimee Baltramiejaus naktį, Longfellowo Hiawathą, Aisopo pasakėčias ir kitus literatūrinius kūrinius, kaiką originaliai parašant ar iš kitų veikalų sutraukiant. Paaiškėjo jo organizaciniai gabumai kaip Susivienijimo Lietuvių Amerikoje sekretoriaus. Jo var-

das kaip veikėjo pakilo, dalyvaujant bendruose tautiniuose žygiuose, kaip štai organizuojant Basanavičiaus ir Yčo rinkliavą JAV lietuvių tarpe Tautos Namams Vilniuje pastatyti, I Pasaulinio Karo metu dalyvaujant žygiuose dėl Lietuvos nepriklausomybės išgavimo ir kt. Tačiau Nepriklausomoje Lietuvoje jam ne tik nepavyko svariau pasireikšti, kaip kad yra pasireiškęs kitas buvęs amerikietis Br. Balutis, bet kaip netvarkingas valdžios pareigūnas susilaukęs biaurių bylų, jis nustojo čia JAV įgyto gero vardo.

Petras Vileišis ir "Vilniaus Žinios". Trys savaitės po to, kai pasirodė "Lietuvių Laikraštis", 1904 m. gruodžio 10/23 d. Vilniuje išeina dienraštis "Vilniaus Žinios", leidžiamas inžinieriaus Petro Vileišio. Sena šio mielo, gero lietuvio sieloje išsaugota ir dabar įvykdyta svajonė, sutvirtinusi lietuvių tautos pajėgas, stojant į kultūrinį rungtyniavimą su kitomis, toliau pažengusiomis Maskolijos pavergtomis tautomis, ir kovą dėl savo teisių prieš maskolius ir lenkus. Jo leidėjas nei redaktoriai nebuvo savo tautiečiams nežinomi, kaip Smilga ar Račkauskas kad buvo. Pasvalietis Petras Vileišis gražiai išėjo Šiaulių gimnaziją, Petrapilio univ. matematikos fakultetą ir Kelių Inžinierių Institutą, savo specialybėje pasitobulino Belgijoje ir virto vienu geriausiųjų caro imperijoje geležinkelių, ypač tiltų, statytojų. Pats savarankiškai juos statydamas, kartą pelnydamas, kitą pralaimėdamas, pavyzdžiui, potvyniui nunešus baigiamą statyti tiltą, jis savo įsigytuoju turtu pralenkė kitus pasiturinčius lietuvius, ir įsteigė Vilniuje žemės ūkio įrankių fabriką "Viliją", pasistatydino puošnius rūmus, o jo aplenkėjusi šeima (žmona buvo lenkė voluinietė, dvarininkaičių mokytoja) buvo linkusi bendrauti su Vilniaus lenkų aristokratija. Du jo sūnu ilgainiui sutapo su lietuvių visuomene, katrų Vytautas paskiau buvo Vytauto Didžiojo universiteto neolituanas, baigęs inžinierijos mokslus buvo Lietuvos susisiekimo ministeris ir mirė Lietuvos atstovu Latvijoje. Vyriausioji trijų dukterų (Jaloveckienė) buvo tėvui artimiausioji ir nesipurtė prieš lietuvių kalbą, bet ne visuomenininkė, kaip ir antroji (Stulginskienė), o trečioji — Marija Baženskienė - Raciborskienė, mokinė dvarininkaitės Liudvikos Žickaitės, kilusios iš Raseinių apskrities ir jaunystėje ("Aušros" laikais) karštai apdainavusios Lietuvą, bet Vilniuje savo jėgas paskyrusios slaptam lenkiškam mokymui, taigi jauniausioji Vileišytė pasireiškė lenkų literatūroje keliais

poezijos rinkiniais, kur kaikas buvo ir lietuviškomis temomis. Petras Vileišis, nebūdamas savanaudis kaip kiti Maskolijoje pralobę iš Lietuvos kilę gabūs inžinieriai (Stulginskiai, Guževskiai ir kiti), ne tik padėjo savo broliams išeiti mokslus, prie savo statybos darbų mielai prileisdavo lietuvius ir juos visų pirma priimdavo "Vilijon", bet ir nuo pat jaunystės rėmė lietuviškąjį darbą ir lietuvių raštiją, veikliai ir pats joje dalyvaudamas.

Dar tebestudentaudamas, jis su savo draugais rašė laikraštėlį "Kalvį Melagį". Pasinaudojęs trumpu atoslūgiu vidinėje maskolių politikoje, išgavo leidimą ir išleido Petrapilyje kelias lietuviškas knygeles, kurių pamokomąjį apsakymėlį "Jons ir Aniuta" po 55 metų mėginta Kaune įfilmuoti. 70-80 metais lietuviškais reikalais susirašinėjo su Basanavičium ir kitais lietuvių patriotais, o vėliau nemažai pinigų paklojo augštiems Petrapilio valdininkams paveikti, kad pritartų ar bent nesipriešintų lietuvių spaudos grąžinimui. Nelinkęs į publicistiką, nedaug tedalyvavo tilžinėje arba amerikinėje lietuvių spaudoje, bet parašydavo arba išversdavo ir išleisdavo populiarias sodiečiams pasiskaityti ir moksleiviams pasimokyti knygeles apie gaspadorystę, apie žemę ir orą, aritmetiką, fiziką, geografiją, net apie kapus didžiųjų kunigaikščių Vilniuje ir daug kitų, lyg ir tęsdamas, tik daug didesniu mastu, Daukanto ir kitų populiarintojų darbą ir savo pavyzdžiu suragindamas savo brolį gydytoją Antaną taip pat savo plunksną paskirti populiarizacijai. Antano parašytąsias knygutes iš gamtos ir ypačiai iš medicinos mokslo Petras išleisdavo savo lėšomis. Iš viso ligi spaudos draudimo pabaigos per 20 metų Petras Vileišis savo lėšomis ir daugiausia nemokamai išplatino apie 100 tokių knygelių, kurių dalį paskutiniame spaudos draudimo dešimtmetyje jis užsisakydavo parašyti Petrapilio augštųjų mokyklų lietuviams studentams, sumokėdamas jiems tokius atlyginimus, kad kitas jų, sulopęs ar išvertęs poros dešimčių puslapių knygelę, galėjo pusmetį iš to gyventi; čia buvo tam tikras būdas remti mūsų mokslus einančią jaunuomenę[78]. 90-jų metų pabaigoje apsigyvenęs Vilniuje, jis čia rėmė "dvylikos Vilniaus lietuvybės apaštalų" darbą, kur ir jo broliai Antanas su energinga žmona Emilija ir Jonas dalyvavo, dosniai padėjo gražiai restauruoti iš Vilniaus

[78] Vacl. B-kos informacija.

lenkiškos kapitulos lietuvių atkovotą šv. Mikalojaus bažnyčią ir visaip stengėsi sutvirtinti Vilniuje užsimezgantį lietuvybės centrą.

Pats būdamas praktikas ir kultūrininkas, nesidėjo su kuriomis visuomeninėmis arba politinėmis grupėmis, tik dirbo savo išmanymu, kaip jam pačiam atrodė geriausia, dėl ko tekdavo jam ne tik prasilenkti ir net susikirsti su vyraujančiais politinių grupių nusistatymais, bet ir būti nepritartam sodžiaus žmonių, kurių "gaspadorišku protu" jis pasitikėjo, tik išėjęs iš jų prieš keliasdešimt metų, nepajuto, kad per tą laiką šie gerokai pasikeitė, veikiami ne tik bendrųjų sąlygų, bet ir tilžinės spaudos skaitytojų, kurie ir dienraščiui dabar sudarė bene žymiausią ėmėjų sąstatą. Neturėdamas laiko, tad ir nesiimdamas pats redaguoti ir tik kaikada savo dienraštyje atsiliepdamas vienu kitu klausimu, jis ne tik turėjo pasitikėti savo neprižiūrimais redakcijos nariais, bet ir bemaž netikrino sąžiningos, bet atsitiktinės ir nepritykusios administracijos darbo. Tad savo kūriniui nesigailėdamas lėšų (be dienraščio, jis įsteigė dar spaustuvę ir knygyną), bet negaudamas tiek ėmėjų, kad dienraštis apsimokėtų, jis jaudinosi, kaltino redakciją ir administraciją, laikas nuo laiko čia įsikišdamas (pats asmeniškai arba jo žmona - lenkė, kas jau buvo visai negerai), nuo ko betgi dienraščio padėtis negerėjo, o pats leidėjas, permažai susirišęs su lietuvių visuomenės gyvenimu, greičiau būdamas tik nuošalus jo stebėtojas, negu veiklus dalyvis, nematė ir negalėjo matyti, kad ne tiek visuomenė nėra dar dienraščiui pribrendusi, kaip jį kiti, ypačiai lenkai, kad "ramino", kiek dienraštis permažai susijęs su naujuoju tos visuomenės gyvenimu, nelabai buvo jos branginamas ir palaikomas. Kita vertus, ekonominiu atžvilgiu Lietuva tikrai dar nebuvo priaugusi lietuviško dienraščio, nes joks dienraštis pasaulyje neišsilaiko vien iš prenumeratos, bet svarbiausią pajamų šaltinį jam sudaro įvairūs miestiečių skelbimai, tuo tarpu Lietuvos miestai tebebuvo dar sužydėję ir sulenkėję, ir vietinių pirklių ir pramoninkų skelbimai palaikė lenkų, rusų ir žydų dienraščius, bet beveik visai nebuvo duodami lietuviškiems laikraščiams.

"Vilniaus Žinių" redaktoriai, straipsniai ir korespondencijos. Pradžioje redakcijon pakvietęs partinius demokratus Povilą Višinskį ir Antaną Smetoną ir jiems artimą seną "varpininką" Joną Jablonskį, kurie talkon pasišaukė visus

jų pasiekiamus tilžinės spaudos bendardarbius ir kitus jiems žinomus plunksnos darbininkus, leidėjas bemaž iš pirmos dienos su redakcija nesusiprasdavo dėl kalbos, kurioje jis nepritarė jablonskiniams naujadarams, dėl paskirų straipsnių ir viso dienraščio krypties, kuri jam atrodė neatitinkanti Lietuvos "prastų žmonių" reikalų ir dvasios, ir todėl jau bemaž nuo pirmųjų dienų Višinskis su Smetona iš redakcijos pasitraukė, o Jablonskis dar kurį laiką liko kalbai prižiūrėti, nekartą betgi gaudamas nusileisti savo nepritariamiems kalbiniams leidėjo reikalavimams. Redakcijoje įsivyravo trijulė: Višinskio iš Varšuvos pakviestas bene apdraudimo įstaigos tarnautojas, buvęs Maskvos universiteto studentas ir kadaise "Varpo" redaktorius sūduvis Jonas Kriaučiūnas, baigęs Senapilės gimnaziją ir vos pradėjęs Vokietijoje techniką studijuoti Kazys Puida (iš tikro Andrius, kuris pasinaudojęs Vokietijoje mirusio savo brolio Kazio inžinieriaus dokumentais grįžo Lietuvon "inžinieriu"[80]) ir Latvijoje gimusi ir ten ėjusi gimnaziją, kiek aplatvėjusi, jaunutė Ona Pleirytė, vėliau ištekėjusi už (A.) Puidos. Kalbai lyginti Jablonskį vėliau pakeitė kuklus korektorius Adolfas Vėgėlė.

Savaime susidariusi atranka nebuvo jau taip bloga, kaip paprastai apie tat kalbėta. Kriaučiūnas, Puida ir Pleirytė mikliai valdė plunksnas, o jaunas pasimiręs Vėgėlė kad ir nebuvo autoritetingas, bet labai rūpesningas kalbos lygintojas, pats nemažai knygučių išvertęs, vėliau ir savarankiškai vieną kitą laikraštį redagavęs ("Žemdirbį" ir kt.). Kriaučiūnas vis labiau aiškėjo siauru priešlenkišku nacionalistu, vėliau dirbdamas "Sąjungoje lietuvių kalbos teisėms bažnyčiose atgauti", teikė nacionalistinei maskolių spaudai žinių apie lietuvių santykius su lenkais. Paskiau jis vertėsi agentūromis ir komerciniu tarpininkavimu, savo amžiuje teparašęs vieną vienintelę knygelę, išleistą jau Nepriklausomoje Lietuvoje ir nukreiptą prieš grįžusį iš Sibiro tremties dėl lietuviškos veiklos seną Palangos gydytoją Liudą Vaineikį, kaltindamas jį įdavus Kriaučiūną žandarams, nors iš tikrųjų Kriaučiūnas buvo suimtas tiktai dėl savo plepumo ir neatsargumo. Puida su Pleiryte pradžioje kiek buvo veikiami revoliucinės nuotaikos. Pleirytė mėgo dalyvauti visuomeniniame darbe, o jau abudu laikėsi literatais. Pra-

[80] Skliaustinė Vacl. B-kos pastaba.

dėjęs menkais Žegotos eilėraščiais, dar prieš Pirmąjį Pasaulinį karą Puida sklandžiau parašė ir Amerikoje išspausdino pretenduojančią į revoliucionizmą apysaką "Žemės giesmė", o jau Nepriklausomoje Lietuvoje istorinę apysaką "Magnus Dux". Pleirytė Vaidilutės slapyvardžiu. pasireikšdavo impresionistine feljetoniste, o Nepriklausomoje Lietuvoje išleido porą pretenzingų "psichologinių" apysakų ("Tėviškė", "Kada rauda siela" ir kt.); dėl vienos jų mūsų literatų buvo kaltinama ją pasisavinusi iš vokiečių. Nei vienas jųdviejų nebuvo visuomenėje populiarus, jų rašiniai jos nejaudino ir neveikė, bet jie mokėjo susiprasti su P. Vileišiu ir prisitaikinti prie jo reikalavimų, tad ir galėjo su juo ilgiau už kitus dirbti.

Dienraščio turinį pirmiausia sudarė oficialiosios Petrapilio Telegramų Agentūros žinios, kurių vertimai, pradžioje ypatingai Jablonskio prižiūrimi, turėjo įsavinti lietuvių kalbai daugybę svetimų įvardų ir naujų sąvokų. Čia buvo plati dirva kalbiniam vertėjų sumanumui pasireikšti, tik turint greitai, nedelsiant versti, paskubomis daug kas buvo nevykusiai išverčiama arba nukalama ir taip paskiau įėjo į skaitančios visuomenės kalbą, jog vėliau buvo sunku juos pakeisti labiau vykusiais įvardais. Vedamieji ir kiti straipsniai bendromis politinėmis temomis, politinės apžvalgos ir žinios dažniausia rėmėsi medžiaga, imama iš rusiškų ir lenkiškų laikraščių. Straipsniai lietuviškomis temomis buvo arba rengiami redakcijos darbininkų arba, dažniausia, atsiunčiami iš šalies, ir dėl jų netrūko tarpusavio ginčų ir polemikos. Labai daug buvo dedama korespondencijų iš Lietuvos miestelių ir kaimų ir iš svetur, kur tik kiek buvo apsigyvenusių lietuvių (ypačiai iš JAV, Prūsų Lietuvos ir Latvijos), taip pat tarpusavinės polemikos dėl vaidinimų ir pan. ir kartais labai aštrių straipsnių prieš lenkų spaudos, lenkų kunigų ir kitų veikėjų agresingus žygius lietuvių atžvilgiu. Atkarpose buvo apsakymėlių, feljetoninio pobūdžio straipsnelių, retkarčiais ir kritikos raštų. Straipsniai dažniausia būdavo ilgi, polemika nekartą įgydavo asmeninį pobūdį arba buvo vedama nesvarbiais klausimais.

Iš viso nebuvo jaučiama tvirtos redakcinės rankos, kuri būtų pajėgusi nustatyti dienraštinį laikraščio pobūdį. Trūko trumpų ir įvairių straipsnių, aiškių ir gausingų skyrių, kad kiekvienas skaitytojas galėtų lengvai rasti, kas jam svarbu ir įdomu, kitus dalykus tik prabėgomis teperžiūrėdamas.

Tačiau tatai labiausia atitiktų įvairių verslų miesto visuomenės reikalus, o jos šiuo tarpu lietuviai dar neturėjo. Be to, tam reikėjo ilgos dienraštinės praktikos, jieškojimų ir iš viso ilgametės spaudos darbo raidos, čia gi buvo tik pradžia! Tad "Vilniaus Žinios" buvo, kas jos tuomet tegalėjo būti: viešoji tribūna, kur bemaž kiekvienas, kas tik norėjo, galėjo kelti kokius tik norėjo klausimus ir kėlė, kaip norėjo, kiek tat, žinoma, leido maskolių ir iš dalies sava (redakcinė) cenzūra.

Nors griežčiau nusistačiusios politinės lietuvių grupės (demokratai ir socialdemokratai) šiąja tribūna mažai tesinaudojo, labiau prisilaikydamos savų tilžinių, paskiau ir Vilniuje leidžiamų spaudos organų, bet sroviškai dar neišryšjusi visuomenė turėjo čia kaip ir savo garsiakalbį savo ir paskirų savo tarpo asmenų reikalams, nuomonėms, norams ir reikalavimams labiau ar mažiau išreikšti. Tad iš "Vilniaus Žinių" išspausdintos medžiagos daugiau patiriame apie anų metų lietuvių visuomenės gyvenimą ir nuotaikas, negu iš partinių laikraščių, bent turime tą, įvairių šaltinių teikiamą, medžiagą kits kitu tikrinti ir derinti. Tuomet vaizdas gaunamas daug pilnesnis, negu tas, kurį iš tilžinės ir amerikinės spaudos sudarome, kalbėdami apie ankstyvesnį laikotarpį. Ilgos "Vilniaus Žinių" korespondencijos istorikams ir kitų sričių specialistams dažnai duoda nemažai vertingos medžiagos, kurios mes negausime iš trumpų, dar redakcijoje perdirbtų moderniniо dienraščio žinių. Na, bet periodinė spauda visų pirma aptarnauja savo skaitytojo, ne tyrinėtojo reikalus.

"Vilniaus Žiniose" buvo labai vertingų rašinių, kaip kun. A. Kaupo korespondencijos, plačiai apžvelgiančios JAV-bių lietuvių gyvenimą, Poškiečių Antano (kun. Antano Juozapavičiaus) straipsniai apie latvius, Jurgio Šaulio išverstoji (nebaigta) L. Krzywickio "Žmudž starožytna", kurie būtų tikę knygoms (vėliau Krzywickis buvo išleistas), tuo tarpu, be kelių politinių brošiuraičių, iš dienraščio atkarpų tebuvo atmušamos keisčiausio formato Puidos knygos, iš kurių jis pats paskiau juokėsi.

Petras Vileišis nebatlaiko savo dienraščio. Po dviejų "Vilniaus Žinių" veikimo metų jų deficitui neinant mažyn, bet vis augant, be to, paties leidėjo reikalams vis labiau pašlyjant iš dalies dėl revoliucijos silpninamų valstybinio Maskolijos ūkio ir finansų, jis mėgino sutvirtinti laikraščio

padėtį, pakeisdamas ligšiolinę, visuomenėje nepopuliarią, redakciją ir pavesdamas ją gerai visuomenėje žinomiem kunigui Juozui Tumui ir Antanui Smetonai, kad šie pritrauktų prie "Vilniaus Žinių" daugiau revoliuciškai nenusiteikusių žmonių ir išgelbėtų dienraštį. Iš senosios redakcijos sudėties buvo paliktas bene vienas tiktai prityręs "techninis" redakcijos darbininkas - korektorius ir "kalbos taisytojas" Adolfas Vėgėlė. Tačiau ir Tumo ir Smetonos vardai neką čia bepadėjo, kad ir pradėjo bendradarbiauti viena kita jų pritraukta seniau čia nerašusi plunksna. Smetona laikraštyje grindė nebeturinčios revoliucinių nuotaikų visuomenės poziciją politinių ir visuomeninių įvykių atžvilgiu, o Tumas gyviau dėl jų atsiliepdavo. Vienus ėmėjus tuo patraukus, kiti atkrito. Nors daugumas dabartinių skaitytojų gal ir buvo patenkinti įvykusia atmaina, bet jų neužteko dienraščiui išlaikyti.

Aplinkybių verčiamas laikraštį sustabdyti, leidėjas sutiko jį perleisti savo broliui Jonui Vileišiui, kuris drauge su dr. St. Matulaičiu, šiauliškiu Vladimiru Zubovu ir kitais pirmeiviais (demokratais, socialdemokratais ir jiems artimaisiais) sudarė bendrovę dienraščiui leisti, ir šioji dar apie pusantrų metų jį leido. Be Jono Vileišio, kuris, užimtas savo profesiniu advokato darbu, trumpam tegaudavo atbėgti redakcijon su vienu kitu straipsneliu, ir vedamųjų rašytojo S. Matulaičio, redakcijoje dirbo tas pats tylusis plunksnos darbininkas Adolfas Vėgėlė ir naujai pakviestieji - sekretorius Mykolas Biržiška ir Gabrielė Petkevičaitė (Bitė). Tačiau išskyrus J. Vileišį, kiti redakcijos darbininkai mažai tesvėrė bendrovėje, kuri teikė laikraščiui lėšų, bet administracijos vedėjas Alfonsas Morauskis, prieš keliolika metų drauge su A. Domaševičium įsteigęs LSDP, paskiau užsienyje studijavęs komercinius mokslus ir dirbęs Petrapilio liberalų dienraščio "Rieč" administracijoje, buvo ne tik bendrovei įtakingas, aiškindamas medžiaginę "Vilniaus Žinių" padėtį ir keldamas sumanymus, kaip jas pagerinti, bet ir redakcijai nustatinėjo, kas rašyti ir ko nerašyti, kad dienraštis kuodaugiausia pritrauktų ėmėjų ir nesustotų. Tad be idėjinių vedamųjų ir kitokių straipsnių, be literatų ir ypačiai menininkų keliamų kultūros klausimų ir gilesnio jų nagrinėjimo, tvirtų revoliucijoje įgytų pozicijų gynimo prieš Vilniaus "Vilties" ir Kauno ir Seinų dvasininkijos laikraščių kirtimus, Petkevičaitei, kuri traukte laikraštin traukė sau

artimus literatus ir menininkus ir karštai rūpinosi idėjine laikraščio kryptimi, teko dar, . Morauskiui reikalaunant skaitytojams pritraukti, versti kuodaugiausia "aktualijų", pavyzdžiui apie rusų socialistų revoliucionierių partijos provokatorių Azefą ir jo provokacijų išaiškinimą, kas davė medžiagos keliems numeriams, ir panašius dalykus. Tačiau revoliucinei visuomenės nuotaikai visiškai ištižus ir vis daugiau įgijant įtakos Smetonos ir Tumo suorganizuotiems "viltininkams" (būsimiems tautininkams ir iš dalies krikščionims demokratams, katrų antrieji ilgainiui išstūmė iš "Vilties" pirmuosius, kai Tumas jau prieš tai Vilniaus lietuvėdžių lenkininkų buvo išstūmtas ne tik iš laikraščio, bet ir iš Vilniaus, o Smetona savo vietą užleido kylančiai lietuvių katalikybės žvaigždei Pranui Dovydaičiui, vėliau tiek pasireiškusiam įvairiose katalikiškojo darbo srityse), dienraštis neatsilaikė, kaip ir 1907 m. Smetonos ir Tumo vedamas, ir 1909 m. kovo 4(17) užgeso, užleisdamas vietą demokratų (to pat Jono Vileišio, dr. K. Griniaus, Fel. Bortkevičienės ir kitų) leidžiamoms "Lietuvos Žinioms".

Perdavęs laikraštį kitiems, pats Petras Vileišis iš tolo tesekė tolesnį jo gyvenimą ir mirtį (formalią, nes, kaip matėme, jis buvo ir toliau leidžiamas, tik kitų žmonių ir kitų vardu). Gavęs Vilniuje susilikviduoti, sau ten tepasilikdamas namus, jis vėl ėmėsi statyti tolimoje Maskolijoje tiltus, tikėdamasis kada nors atgaivinti "Vilniaus Žinias". Čia betgi prasidėjo I Didysis Karas, kilo antroji ir trečioji Rusijos revoliucija, ir senas Vileišis grįžo jau Nepriklausomon Lietuvon, vos beturėdamas iš ko pragyventi. Pakviestas susisiekimo ministeriu, šis žymiausias Lietuvos inžinierius jau nebeturi darbui jėgų ir nebegali eiti pareigų. Miršta Palangoje, visuomenės gražiai palydėtas. Per demarkacijos liniją jis išvežamas į jo taip išsvajotą ir numylėtą Vilnių, kur sutiktas vietos lietuvių, išsiilgusių išsivadavimo iš Varšuvos jungo, palaidojamas Rasų kapuose savo šeimai kadaise statytame rūsyje.

"Vilniaus Žinios" kad ir nebuvo revoliucinis organas, bet Lietuvos revoliuciniame sąjūdyje suvaidino tam tikrą vaidmenį, kaip kasdieninis pranešėjas ne tiek apie lietuvių revoliucinį veikimą, apie kurį cenzūra neleido daug rašyti, kiek apie įvykius rusiškose, lenkiškose, kaukazinėse ir kitokiose Maskolijos srityse, apie kuriuos ir cenzūrai nepatogu buvo neleisti versti iš Petrapilio ar Maskvos didžiųjų

rusiškųjų laikraščių. Po 1905 m. spalių mėn. revoliucinio visuotinio streiko Maskolijoje ir caro manifesto apie laisves "Vilniaus Žinios" ne tik galėjo daugiau rašyti apie įvykius Lietuvoje, bet ir pačios pasireiškė aktingiau ir svariau berengiant ir aprūpinant didžiausią revoliucinį lietuvių tautos žygį — lietuvių suvažiavimą Vilniuje, kuris iškėlė revoliucinius reikalavimus, vėliau Lietuvos žmonių griežtai vykdomus.

Revoliucinis sąjūdis Maskolijoje. Aleksandro III laikais nuslopintas revoliucinis maskolių inteligentijos, ypačiai studentijos, sąjūdis, jam mirus atgyja ne dėl naujo caro (Mikalojaus II) būdo (perdidelio lepšio — pasak vienų, kraugerio — pasak kitų), tik ūkinei Maskolijos raidai iškeliant naują gyvybinį visuomenės sluogsnį — pramonės darbininkų luomą (klasę), dvarininkiškai valdžiai baudžiavas naikinant vengus "nuskriausti" saviškius ir šykščiai (su išperkamaisiais mokesniais ir tt.), sunkiomis sąlygomis, priskyrus žmonėms žemės, kurios nepakankant sodiečių "žemės badui" patenkinti, tad stiprėjant sodžiaus traukai į miestus ir juose susirenkant pigaus darbo minioms, skleidžiantis pramonei ir įsigalint prekybai — joms savo įsistiprinimui ir plėtimuisi prireikiant europinių sąlygų, visuomenei užtrokštant atsilikusiose nuo Vakarų Europos gyvenimo sąlygose, nerusų tautybėms nebepakeliant maskolinimo - rusinimo politikos, o caro biurokratijai tebesilaikant, įsikibus abiem rankom, vis labiau prakiūrančios "pravoslavijos, samoderžavijos ir narodnostės" (rusybės) programos. Vis dažnesni darbininkų streikai ir valstiečių maištai, kasmet pasikartojančios studentų riaušės (studenčeskija istorii), miestų ir ypačiai žemietijų savivaldybės organų nesutikimai su administracijos organais, valdžios darbų kritika, reikalavimai visokių pakeitimų ir įvairių reformų tarpžinybiniuose ir kitokiuose pasitarimuose, suvažiavimuose, liberalioje ir kitokioje spaudoje, pasikėsinimai prieš ministerius, administracijos susikirtimai su įvairiomis pavergtomis tautybėmis, reikalaunančiomis sau lygių teisių su rusais ir iš viso žmogaus teisių — vis tai išryškėjo jau antroje 90-jų metų pusėje ir vis dažniau, vis smarkiau kartojosi ir pasireiškė XX-me amžiuje. Mikalojaus II politika, nustatoma dar Aleksandro III reakcininkų su sinodo oberprokuroru (tikybos reikalų ministeriu) Pobedonoscevu priekyje, nebepajėgė atsilaikyti prieš stiprėjantį visuomenės sambrūzdį.

1904 m. sausio mėn. prasidėjęs Maskolijos karas su Japonija parodė ne tik militarinį milžiniškos imperijos nepasiruošimą karui, kur ji ėjo nuo pralaimėjimo prie pralaimėjimo, bet ir, panašiai kaip Krymo karo metu, valdžios aparato supūvimą, o taip pat ir tat, kad šis karas buvo reikalingas tik saujelei valdžiai įtakingųjų savanaudžių ir pačiam carui atitraukti nuo savęs visuomenės bruzdėjimą ir paversti jį neapykanta prieš japonus ("bezdžiones makakius"), tad visišką karo nereikalingumą pačiai maskolių visuomenei. Revoliucinėms organizacijoms (socialdemokratams, socialistams revoliucionieriams ir Išlaisvinimo Sąjungos - Sojuz Osvoboždenija liberalams, žydų darbininkų Bundui, lenkų Polska Partja Socjalistyczna ir Socjaldemokratyczna Partja Polski i Litwy organizacijoms, Latvijos socialdemokratams, pagaliau Lietuvos Socialdemokratų Partijai ir kitų tautų politinėms partijoms ir grupėms) nepopuliarus karas ne tik padėjo susmarkinti revoliucinį veikimą prieš vyriausybę, bet ir labiau suorganizuoti, apvienodinti kovos šūkius ir įvairias grupes labiau savo tarpe surišti. Be įprastų jau streikų dirbtuvėse ir demonstracijų gatvėse, nuo 1904 m. rudens prasidėjo pusiau vieši municipalininkų, žemietininkų ir visuomenininkų suvažiavimai su griežtais, vyriausybei statomais reikalavimais, veikėjų banketai su opozicinėmis ir revoliucinėmis prakalbomis, prieš ką betgi maskolių administraciją mažai tereagavo, dėl karo bemaž pro pirštus į tai priversta žiūrėti, griežčiau tepasirengusi veikti tik prieš pavojingesnius ir smarkesnius minių bruzdėjimus.

Toji *maskoliškoji biurokratija* ne tiek buvo rusiškoji, kiek rusiškai vokiškoji administracija, tiek dėl savo sudėties, tiek ir dėl kilusių iš to tam tikrų savybių, suvaidinusių ytin reakcinį vaidmenį. Prisiminkime kad ir Lietuvoje 1865 m. uždraudusį lietuvių spaudą Vilniaus generalgubernatorių Kaufmaną, 1893 m. kražiečių plakiką Kauno gubernatorių Klingenbergą, 1904 m. vilniečių plakiką gubernatorių von Wahlį. Šeduviškį baroną von Roppą XIX-jo amžiaus pradžios lietuvių rašytojas Ant. Klementas, pats dvarininkas, apibūdina: "Ciemięży (kankina) swego chlopa". XIX-jo amžiaus pabaigoje dabikiniškis (prie Akmenės) baronas von Sassas taip mušdavo savo darbininkus ir darbininkes, jog jį su šakėmis puolė vyrai ir sudegino jo rūmus; tokių "razbaininkų" žemaičių išsigandęs vokietis tuojau pardavė dvarą Zubovui ir išdūmė iš Lietuvos. Pačią Maskoliją XVIII

amžiuje valdė keli carių patikėtiniai Biron, Miunich, Ostermann ir kiti. XIX a. Mikalojaus I žandarų viršininkai Dubbelt, Benkendorf, Fock. XIX-XX a. politinių ir tautinių sąjūdžių Maskolijoje persekiotojai ir malšintojai Kleinmichel, Diebitsch, Pahlen, Bartholomaei, Drenteln, Kaulbars, Kleigels, Min, Reinhardt, Rennenkampf, Skalon ir kiti. Reakciniai Mikalojaus II ministeriai Schwarz, Stuermer, Bark ir kt. drauge su pačių rusų reakcininkais slėgė visą Maskoliją. 1902 m. reakcinį Maskolijos vidaus reikalų ministerį Plehwę, kilusį iš Lietuvos (jo protėvis Jokūbas Enrikas Plehwe 1758 m. iš Karaliaučiaus atvyko protestantų kunigu į Vilnių[81]), mesta bomba nudėjo revoliucionierius Sazonovas. Vokiečio ir latvės (latgalietės) sūnus Johann Obst, lenkų žurnalistas, pasireiškė ypatinga lietuvių neapykanta. Panašiai ir Berlyno prof. Aleksandras Brueckner, lenkų literatūros istorikas, slavistas ir lituanistas, tikriau antilituanistas! Tiesa, taip pat vokiečiai davė rusams ir daugelį Rusų Mokslų Akademijos mokslininkų (faktiškai ir pačią Akademiją jie įsteigė), garsų Sevastopolio gynėją ir korektingą Vilniaus generalgubernatorių Totlebeną, nusipelniusius rusų tautai Baehrą, Brandtą, Bungę, Kankriną, Grottą, Grimmą, Korsch'us, Korff'us, Koeppeną, Leshaftą, Noldę, Possę, Struves, Taubę, Tollį, Wittę ir daug kitų, kurių net teigiamieji darbai stiprino imperialistinę maskolių galybę.

Iš šitokių maskoliškųjų vokiečių tarpo išėjo garsi 1905 m. sausio 9 d. provokacija, kai Petrapilio miesto viršininkas vokietis Fullon, padedamas šventiko Gapono, suorganizavo tūkstantinių darbininkų ir darbininkių minių eiseną prie caro gyvenamų Žieminių Rūmų su valstybinėmis vėliavomis, caro paveikslais ir šventomis ikonomis carui įteikti prašymą jųjų būklei pagerinti, kurią šūviais pasitiko iš anksto parengta kariuomenė, paklodama tūkstančius suklaidintų žmonių. Provokacinė "pamoka" ne tik, kaip kad buvo laukta, nieko nenuramino, bet ir, priešingai, dar atsiliekančius įtraukė į bendrą kovą prieš carizmą, tą kovą išplėtė ir pasmarkino. Visoje imperijoje, didmiesčiuose ir miesteliuose, mieste ir kaime šis žiaurusis seniau minių dar garbinamo caro neprisileidimas prie savęs prašančių iš jo pagalbos ramių darbo žmonių ir jų šaudymas sukėlė visuotinį pasipiktinimą, kas pasireiškė daugybe protesto demonstracijų,

[81] Įskliaustoji Vacl. B-kos pastaba.

susirėmimų su policija ir kariuomene, pačios kariuomenės murmėjimu ir bruzdėjimu. Studentija visur nutraukė mokslą ir pasiskleidė po visą valstybę rengti visuomenę, revoliucinėms partijoms vadovaujant, žūtbūtinei kovai su carizmu. Pavasarį ir vasarą dar prie to prisidėjo valstiečių puolimai ir dvarų deginimai, laukų darbininkų streikai, laivyno bruzdėjimas.

Vyriausybė nebežinojo, ko griebtis. Veikiamas apdairesnių biurokratų, caras laikas nuo laiko pasireikšdavo kokiu neaiškiu pažadu, atšaukimu ar sumažinimu vieno ar kito visuomenės suvaržymo ar dar kuriuo palengvinimu, bet tas padėties nekeitė. Vasarą priėmęs kelių liberalų delegaciją, kuri prašė prie valstybės valdymo prileisti visuomenės atstovus, caras pagaliau paskelbė ilgai ministerio Bulygino komisijoje rengtą Valstybės Dumos įstatymą, kuriuo kad ir turėjo būti šaukiama visuomenės atstovų įstaiga, bet tiktai patariamuoju balsu; be to, čia neturėjo būti nei valstiečių nei darbininkų atstovų. Žinoma, toks įstatymas krašto nenuramino, nes daugiausia bruzdėjo kaip tik darbininkai ir valstiečiai, tad tokia Valstybės Duma jau iš anksto visuomenės buvo boikotuojama. Visuomenė organizavosi toliau profesinėse ir kitokiose sąjungose, kurios susimetė į vieną Sąjungų Sąjungą ("Sojuz Sojuzov"), dar didmiesčių darbininkų tarybose ("soviet rabočich deputatov"), ir štai spalių mėnesį prasidėjo visuotinis geležinkelių, įmonių, įstaigų, mokyklų streikas, kuris sukrėtė visą valstybę. Čia jau caras ryžosi paskelbti spalių 17(30) d. manifestą, kuriuo pažadėjo neaprėžti laisvių ir išplėsti šauksimos Valstybės Dumos teises. Streikas buvo nutrauktas, bet pati visuomenė, nelaukdama atitinkamų įstatymų paskelbimo, ėmė vykdyti žodžio, spaudos, susirinkimų, sąjungų ir tt. laisves, į ką administracija gavo žiūrėti pro pirštus.

Kad ir vyiausybė tikrai paruošė Valstybės Dumos teisių išplėtimą ir įvairius laisvinius įstatymus, bet įsikarščiavę revoliucijos vadai tuo nesitenkino ir, norėdami "pagilinti revoliuciją", gruodžio mėnesį paskelbė naują visuotinį streiką, kuris betgi darbo žmonių silpnai tebuvo palaikytas, pats savaime iširo, vyriausybei nepadarius naujų nuolaidų. Maskvos darbininkų mėginimas sukilti ginklu buvo numalšintas; vietinei kariuomenės įgulai nenoriai testojant prieš darbininkus, iš Petrapilio atgabenti Semionovo pulko lenkai ir lietuviai mielai čia mušė "maskolius".

Po to revoliucija augščiau nebepajėgė kilti, kad ir dar ilgai tebesitęsė smarki kova – streikai, sukilimai, atentatai ir tt. Visuomenėje kilo reakcija prieš ją, kaip "suirutės kaltininkę", kuo atsiremdama vyriausybė griežtomis Stolypino ir kitų priemonėmis ją malšino. Sąjungų Sąjungos ir darbininkų Tarybų vietoje stojo dabar Valstybės Duma, su kuria Maskolija padarė pirmąjį žingsnį į Vakarų Europos konstitucinę santvarką, o jos revoliucijos istorijoje prasidėjo naujas laikotarpis, lyg atoslūgis prieš naują darbo minių revoliucinį įsisiūbavimą, kad ir prasidėjusį prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą, bet tik karo metu tepasireiškusį net dviem 1917 m. revoliucijom.

Maskolijos revoliucija ir nemaskolių joje dalyvavimas. Dar Aleksandro III laikais Maskolijos valdomuose nemaskoliuose ėmus bręsti naujoms politinėms srovėms, jiems čia nusistatyti nemažai svėrė atsižvelgimas ne tik į valstybinės maskolių santvarkos atsilikimą nuo Vakarų Europos laisvės principų, bet ir į atsilikusį nuo nemaskoliškųjų vakarinių sričių (Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos) maskoliškųjų gubernijų ūkį, žemesnę maskolių kultūrą ir jų darbo žmonių tamsumą. Pavyzdžiui, Vilniaus žemaičio Juozapo Ginetos Pilsudskio ir jo draugų steigiamoji lenkų socialistų partija (PPS - Polska Partja Socjalistyczna) iškėlė Lenkijos nepriklausomybės šūkį ne vien iš grynai patriotinių, 1831 m. ir 1863 m. sukilimų kanonizuotų jausmų, bet ir turėdama galvoje Lenkijos ūkinės ir dvasinės kultūros pranašumą apdrausti nuo žemesnės už ją visais atžvilgiais Maskolijos kišimosi į jos reikalus ir jų lenkimo maskolių naudai. Priešingai, Lenkijos žydės Rožės Liuksemburgaitės, vilniečio Pelikso Dzieržinskio ir kitų, nesivaduojančių patriotiniais jausmais griežtųjų (ortodoksų) marksistų įsteigtoji Socjaldemokratyczna Partja Polski i Litwy (SDPPL, dažniau PSD), tenkinosi Lenkijos autonomijos reikalavimu maskolių imperijos ribose, laikydama tat būsiant naudinga pranašesnei Lenkijos pramonei ir jos šviesesniems darbininkams, o kitu kuo mažai besidomėdama. Lenkijos miesto inteligentija, iš esmės nebūdama priešinga savo krašto nepriklausomybei, jei ši būtų išgauta pigiu būdu, be didelių aukų, šiaip jau nebuvo linkusi atšokti nuo Maskolijos, tenkindamasi taip pat autonomija konstitucinėje imperijoje. Taip bent tą klausimą sprendė progresistai, tautininkai de-

mokratai (narodowa demokracja - N.D. - endekai), konservatoriai, krikščionys demokratai.

Latvijoje, kurioje nebuvo nepriklausomybinių kovų tradicijų, tik gyvi prisiminimai ilgaamžio griežto vokiečių baronų valdymo, kur Rygos, Liepojos, Ventspilio uostai ne tiek aprūpindavo savo krašto, kiek visos imperijos reikalus, o Rygos pramonė traukė ne tik latvių darbininkus, bet ir lietuvius, lenkus, rusus, taip jog augdamas šis miestas virto tikra vokiškai, latviškai, rusiškai, lenkiškai, lietuviškai žydiška tarptautinė, socialdemokratai ir kitos politinės latvių grupės dairėsi ne nepriklausomybės, tik visiems bendrų laisvių su savo krašto savivalda. Nepriklausomybininkai ir federalistai buvo čia visai nereikšmingi.

Lietuvos žydai, drauge su Gudijos, Lenkijos ir Ukrainos žydais caro vyriausybės sugrūsti "Vakarų Rusijos" gyvenamoje srityje (čerta jevrejskoj osedlosti), siekė išeiti į platesnę darbo ir verslo erdvę ir nenorėjo turėti nei tuometinės administracinės "sienos", juos atskiriančios nuo maskoliškų gubernijų, nei kurių iš caro imperijos išsiskiriančių valstybių su tokiomis pat gyvenimo sąlygomis, varžančiomis žydų judėjimo laisvę, naujomis sienomis, darančiomis jų likimą priklausomą nuo mažesniųjų, išsiskiriančių valstybių nusistatymo. Tad Lietuvos ir kitų Maskolijos pavergtų kraštų žydai nesisakė prieš jų gyvenamų kraštų autonomijos siekimus, bet patys sau tereikalavo teisės visur laisvai gyventi imperijos ribose ir tautinės žydų autonomijos. Tačiau įtakinga Lietuvos (su Gudija) ir Lenkijos žydų darbininkų sąjunga (Bundas), taip pat ir labiau ar mažiau jos paveikiamos kitos grupės, net siekusi įkurti Palestinoje žydų valstybę sionistinė sąjunga, kaip vėliau pasirodė, šiaipjau lengviau už kitas žydų grupes įaugdavo į savo gyvenamo krašto kylančią ir ypačiai į tvirtėjančią nepriklausomybę.

Lietuvos gyventojai ir revoliucija. Sąlygas, kuriomis lietuviai siekė laisvės — tiek autonomijos, tiek ir nepriklausomybės pavidalu, ypačiai išryškina faktas, jog Lietuva nebuvo tautiškai vienalypis kraštas, tik lietuviai kad ir sudarė aiškią gyventojų daugumą ir buvo seniausi jos gyventojai ir istorinio jos palikimo, jos tradicijų paveldėtojai, bet tikraisiais šio "iskoni ruskojo", "severnozapadnojo krajaus" šeimininkais save laikė maskoliškos administracijos pareigūnai — činauninkai, sūdžios, učiteliai, železnodorožninkai,

uriadninkai ir zemskiai, apicieriai ir saldotai, popai, stačiatikiai ir sentikiai poselencai, o dažnai maskoliai buvo vračai, prisiažnyje poverenyje, kupčiai, pomeščikai, kurie sudarė kaip ir privilegijuotą luomą, griežtai susijusį su petrapiline vyriausybe ir jos centralistine valdžios politika, nuo kurios kiek teatšokdavo negausingi maskolių liberalai, progresistai ir dar retesni socialistai, bet ir šiems taip pat rūpėjo visų pirma Maskolijos reikalai ir jie skersomis žiūrėjo į iščentrinius jos valdomų kraštų ir tautų siekimus. Ypatingai centralistiškai buvo nusistatę socialdemokratai menševikai (mažumiečiai), su jų vyriausiuoju teoretiku Plechanovu priekyje; jų tarpe nemaža buvo ir žydų (Martov, Dan, Martynov ir kiti). Menševikai, kaip ir Miliukovo konstitucionalistai demokratai (k. d., tad "kadetai"), Pirmuoju Didžiakariu pasireiškė karštais caro imperijos patriotais su slavofiliškais apetitais į galicinius Autrijos ukrainiečius ir lenkus, Prūsijos lietuvius ir mozūrus, kašubus ir lenkus. 1905-1907 m. Vilniuje buvo keli vietos menševikai su rusu studentu Vigilevu ("tovarišč Stepan") ir lenku inžinierium Sokolovskiu priekyje, kurie turėjo kiek pritarimo žydų visuomenėje, iš dalies odininkų, labiau rusų geležinkeliečių ir paštininkų tarpe, ir kuriuos palaikydavo artimi jiems lenkų socialdemokratai (PSD - Partja Socjaldemokratyczna Polski i Litwy) su advokatu Stanislovu Baginskiu priekyje. Rusiškiausi socialdemokratai bolševikai (didžiumiečiai), neką bendro beturėję su nerusiškomis Maskolijos tautomis, mažai tekreipė dėmesio į tautybių klausimą, kaip ir mažumiečiai, pasitenkindami (Leninas) tautų apsisprendimo teisės pripažinimu, ir vėliau vėlokai, 1905 m. revoliucijai jau praėjus, išreiškė savo grupės pažiūras į tautybių klausimą, kad ir ne ruso, bet kaukaziečio Stalino (Džiugašvili) 1913 m. parašyta, bet Lenino nustatyta ir sutvarkyta knygele apie marksizmą ir tautinį klausimą, kurios išreikštos pažiūros virto vėlesniosios Tarybų Sąjungos tautinės politikos teoriniu pagrindu. Lietuvoje bolševikų nebuvo, tad ir jokios jųjų įtakos nei visuomenei nei tik darbininkams nebuvo.

Lietuvos miestų ir miestelių gyventojų daugumą daug kur sudarė žydai, kurių rankose buvo prekyba, beveik visa pramonė, žymi amatų dalis, nemažai laisvųjų profesininkų (gydytojų, vaistininkų ir kitų). Jų verslo reikalai juos stūmė į Maskolijos pusę. Rusų kultūros veikiami, kiti ir pri-

siėmę rusų kalbą sau šeimos kalba, šlijosi į rusų pusę, kad ir rišosi tik su kovojančiomis prieš carizmą opozicinėmis - liberalinėmis ir revoliucinėmis grupėmis, sverdami jose nemažai savo intelektualumu, judrumu ir sumanumu. Lietuvos gyventojų daugumos lietuvių atžvilgiu laikėsi gana rezervuotai, bemaž nesidomėdami tautiniu jų gyvenimu ir politine kova dėl savo krašto savarankiškos buities, savo reikalų nejungė su lietuvių reikalais nei savo tautos ateities Lietuvoje su lietuvių ateitimi. Krikščioniškoji Lietuvos miestų ir miestelių visuomenė, šiokia ir tokia miesčionija, daugiausia buvo sulenkinta arba net ir lenkiška, kuri, vedama Varšuvos nustatomų inteligentų ir ypačiai pusinteligenčių, į lietuvius žiūrėjo kaip į tamsius, nuo lenkų atsilikusius sodiečius, kuriuos nesunku būsią atitraukti nuo "litvomanų" agitacijos ir sulenkinus nuvesti "tinkamu keliu" — "do Polščy" — tamsių miesčionių ir šlėktelių įsitikinimu, ar šiaip tik sujungti Lietuvos ir Lenkijos likimą Varšuvos predominacijoje — apdairesnių lenkų inteligentų pasisakymais, siekiant betgi to pat lenkiško lietuvių "įkultūrinimo".

Lietuvos dvarininkija, įpratusi krašto gyvenimui vadovauti ir neblogai sugyvenanti su maskolių administracija, po 1863 m. sukilimo smūgių nelinkusi į jokius sukilimus ir "tuščias svajones", tik norinti ramiai ir kiek galima linksmiau gyventi, su nepasitikėjimu žiūrėjo į kylantį lietuvių sąjūdį, ne tik nujausdama turėsianti užleisti pirmaujančią vietą kitiems, bet ir bijodama dėl jo įsipainioti į konfliktą su caro vyriausybe, su kuria ji neturėjo dėl ko ypatingai pyktis, tik norėjo, kad būtų panaikinti visokie suvaržymai, nukreipti prieš "lica polskago proischoždenija", tad ir prieš dvarininkus bei bajorus, ir kad "rimtoji visuomenės dalis", suprask - bajorai ir dvarininkai, galėtų tikriau ir laisviau kraštui vadovauti.

Vilniuje, kaip Lietuvos sostinėje, vyravo tikra tarptautinė, kiek kitokia, negu Rygoje, nes lietuviškai, gudiškai, lenkiškai, rusiškai žydiškoji, kiekviena tautybė su savais nusistatymais ir savo teisių į miestą ir kraštą supratimu. Čia 1905-1906 m., ypačiai darbininkų tarpe, veikė penkių Vilniaus tautybių 10 revoliucinių organizacijų, kurių kiekviena jautėsi ji tegalinti kalbėti ir tarti ne tik savo organizacijos ir tautybės, bet ir viso miesto ir krašto gyventojų vardu.

Tų visų tautybių tarpe ir nepalankiose įvairių nusistatymų nuotaikose lietuviams teko ne tik kaip politikos nau-

jokams (nekalbant apie daug už juos silpnesnius gudus) išsikovoti vietą *greta kitų*, bet ir taip taktiškai savo politiką išvairuoti, kad jų, kaip tikrųjų Lietuvos krašto šeimininkų, reikalai ir *valia* vyrautų ant kitų tautybių gyventojų, kurie turėtų prisiderinti prie šeimininkų, kaip gyventojų daugumos, neveltui amžiams suteikusių šiam kraštui savo, o ne kieno kito vardą.

LSDP ir elesdiečiai. Pirmoji (po Šliūpo) iškėlusi Lietuvos nepriklausomybės šūkį Lietuviškoji Socialdemokratiškoji Partija po didelių suėmimų jos tarpe, po dr. A. Domaševičiaus ištrėmimo į Sibirą ir A. Morauskio išbėgimo į užsienį, taip buvo nusilpusi ir pakrikusi, jog tuo pasinaudoję lenkų socialistai (PPS - pepeesai, lietuvių pajuokiamai papuasais vadinami) prisiviliojo kelis lenkiškai kalbančius Vilniaus darbininkus, kurie seniau turėjo santykius su LSDP, ir jų vardu paskelbė, kad LSDP susilikvidavusi ir kad jos nariai perėjo į PPS. Apie tą patį laiką buvęs LSDP narys Fel. Dzieržinskis su keliais kitais perėjo į SDPPL. Keli artimi LSDP-jai Vilniaus lenkų veikėjai ir vilniškiai Petrapilio studentai, pasvyravę tarp LSDP ir PPS, susigalvojo steigti naują revoliucinę organizaciją, kuriai gauti lėšų ryžosi, žudydami turtingą dvarininką Tomaševskį. Žudikus susekus, pats sumanytojas ir žudynių vadas Vinkleris (Winkler) pasislėpė ir niekados nesusektas kitu vardu kažkur Maskolijoje kažinkuo ilgai vertėsi, o studentai Maleckis ir Gulbinas ir darbininkas Daukša 1904 m. rudenį teismo buvo nubausti kelerius metus kalėti.

Vilniaus LSDP organizacija tebuvo atgaivinta jau naujų veikėjų, aiškių lietuvių, daugiausia iš "Varpo" išėjusių arba jo paliestų studentų. Kad ir eidami į sulenkėjusius miesto darbininkus nevisados taisyklingai - teisingai tartu lenkiškuoju žodžiu (pvz., toliau tebeleisdami partinį leidinį "Echo žyčia robotniczego na Litwie"), bet gindami šių kasdieninio gyvenimo reikalus, sodietiškai paprastai — sakytume — lietuviškai su jais bendraudami (kad ir ne visi buvo iš sodžiaus kilę, sodiečių sūnūs, tik visi kiaurai persiėmę tuo įgimtu lietuviui paprastumu, kuriuo jis daugiau pasiekia, negu koks lenkiškas ponaitis ar poniškas puslenkis savo manieriniu kytravimu) ir veikdami ne tik jų protus, bet ir jausmus, lietuviai socialistai laimėjo LSDP-jai jų pagarbą ir prisirišimą, rišo juos su bendru Lietuvos revoliuciniu sąjūdžiu ir kitiems jų sužadino primigusį lietuviškumą

ar šiaip prie jo pripratino, nors ir nevedė jųjų tarpe jokios tautinės agitacijos.

Partiniai inteligentai, kurie dirbo LSDP darbą Vilniaus darbininkų tarpe, gavo pramokti lenkiškai arba kiti jų jau nuo pat jaunystės lenkiškai kalbėjo. Tai buvo grįžęs iš ištrėmimo dr. Domaševičius ("nasz doktor"), Vladas Sirutavičius (Sūris, partiniu vardu Aleksander Cienki - Aleksandras laibutis), Steponas Kairys (partiniu Marijono arba Zosios vardu), Antanas Purėnas (Vilniaus lietuvių vadintas Aguonėle), Mykolas (Šešėlis, Baltasis ir kt) ir Vaclovas (Smūtkelis) Biržiškos, Jonas Jakstyris, Jurgis Šlapelis (kalbininkas), Bronislava Šėmytė (vėliau Mykolo Biržiškos žmona), kiek vėliau dr. Stasys Matulaitis (Šventmikis, Sėbraitis ir kt.), Vincas Mickelis - Mickevičius (literatūriniu Kapsuko vardu), Zigmas Aleksa (vėliau Angarietis) ir kiti. Daugelis jųjų savo tarpe tiesiog vadinosi vardais, tik ilgainiui vienam kitam jųjų labiau ar mažiau prilipo draugiškai vartojama pravardė, paverstas partiniu vardu straipsnio slapyvardis ir pan. Reta kieno tikroji pavardė nebuvo kitiems partijos nariams žinoma, tik nieks dėl to nenukentėjo. LSDP Vilniaus darbininkų organizacija turėjo ir svyruojančių narių, kartais perbėgančių į kurią maskolių ar lenkų s. - d. organizaciją arba iš šiųjų į LSDP, bet išdavikų valdžiai kaip ir neturėjo. Gal vienintelę šiuo atžvilgiu išimtį sudarė įdavęs policijai slaptą spaustuvę vad. Karolis, bet tai padaręs iš kerštо, jis vis dėlto tos spaustuvės gerai jam žinomų darbininkų policijai paskiau, jiems pasislėpus, neįdavė. Partijoje vėliau buvo sukėlęs įtarimų ir Pranas Eidukevičius, kuris savo negudria demagogija nemažai jai buvo pakenkęs.

Seni partiečiai, su LSDP sutapę Vilniaus darbininkai, arba pradedantieji partijos darbą jaunuoliai, tik dabar joje tesuėję su lietuvių inteligentais, šiaip ar taip suartėdavo su mūsų studentais ir kitais lietuviais; kitas jų sutapdavo ir su pačia lietuvybe. Vilniaus kurpius ir LSDP veikėjas Petras Suknelevičius, dr. A. Domaševičiaus idėjinis mokinys, gavęs iš Lietuvos bėgti, atsidūrė Škotijoje, kur suėjęs su lietuviais angliakasiais ir pramokęs lietuviškai, grįžo Lietuvon susipratusiu lietuviu. Žymaus Vilniaus elesdiečių agitatoriaus Aleksandro Birinčiko (Aleksander Gruby), ištremto Sibiran kurpiaus ir iš ten grįžusio felčeriu, vienintelio, kuriam 1905 m. Didysis Vilniaus Seimas leido prabilti Vilniaus darbinin-

kų vardu lenkų kalba, vaikai vėliau mokėsi Vilniaus lietuvių gimnazijoje. Lietuviškai nepramokęs, kilęs iš Vilniaus menininkų Čechavičių - Slendzinskių šeimos, kiek pasimokęs nuotraukas daryti, tad partijoje žinomas Fotografo vardu Antanas Čechavičius, švelniasielis džiovininkas, buvo žinomas ir nepartinei Vilniaus lietuvių bendruomenei kaip lietuviams ypatingai artimas žmogus, visų mėgiamas dėl savo malonaus būdo ir sąmojo.

Ne tik veiklūs LSDP nariai, bet ir artimi lietuviškai jos vadovybei buvo: kurpius Bonifacas Verbyla (Wierzbicki, kurį laiką pas save laikęs slaptą partijos spaustuvę, vėliau darbininkų statytas kandidatu į Valstybės Dumą, o 1919 m. sausio mėn. kaip Vilniaus darbininkų tarybos narys nusišovęs, nenorėdamas pasekti pabėgusių kitų tarybos narių pavyzdžiu arba pasiduoti apgulusiems juos lenkų legioninkams), taip pat ir jo žmona; kurpius Jonas Janulevičius (kaip ir Birinčikas, buvo ištremtas ir grįžo dar griežtesniu carizmo priešu, o po revoliucijos išsikėlė Minskan) su žmona kazoke (siuvėja); šepetininkas Boleslovas Simanavičius su žmona gorsetininke (Janina); kurpius Vladislovas Rožbickis (partiniu Kitelio vardu); trys broliai odininkai Valiukevičiai (Vladas, Jonas ir Kostas); raidžių rinkėjas gyvas ir sąmojingas Paškevičius; vėliau dar 1906 m. į Vilnių persikėlęs varšuviokas spaustuvininkas Jonas Bajevskis (virtęs nedidelės spaustuvės savininku, ligi mirties liko ištikimas savo jaunystės pažiūroms, nekartą spausdino socialdemokratinius ir komunistinius spaudinius, nevengdamas spausdinti ir slaptų atsišaukimų, bet mieliausiai spausdino LSPD lenkiškus ir lietuviškus laikraščius); Virbalo vardu raidžių rinkėjas Korfas (kaip ir Janulevičius, paskiau ištirpęs tarybinėje Minsko darbo tarptautinėje); raidžių rinkėjas Juknevičius (vėliau dirbęs Kaune, ten pasirodydamas ir lenkų mėgėjų scenoje) ir kiti.

Retas kuris jųjų buvo tikras lenkas kaip Bajevskis, nors kiti vėliau buvo lenkinamo Vilniaus įstūmti į lenkų eiles (Paškevičius, Kostas Valiukevičius). Kitas tebeprisiminė savo tėvus kalbėjus lietuviškai (Rožbickis), nekalbant jau apie tokius aiškius, susipratusius lietuvius, kaip grįžęs iš Sibiro ištrėmimo knygnešys - knygrišys Motiejus Baltūsis (drauge su Vaclovu Biržiška ir Stikliute Vilniuje dirbęs slaptoje partijos spaustuvėje) arba seniau Petrapilio darbininkas, vėliau Vilniaus Vileišio "Vilijos" dirbtuvės darbininkas

Pranas Kuzma, paskiau kaip socialdemokratas išrinktas į Valstybės Dumą, bet ten vos bepakentęs bendrą darbą su rusiškai kaukaziška socialdemokratų frakcija, šlijęs vis labiau į "viltininkus" ir apie savo veiklą Dumoje pasipasakojęs knygutėje "Valstybės Duma ir jos darbai" (Nepriklausomoje Lietuvoje kurį laiką buvo Ukmergės miesto burmistras). Paminėtinas dar ir dirbęs lenkų PPS-je Vilniuje, bet ją traukęs ir įtraukęs į LSDP, Kazimieras Petkevičius ("Algirdas"), kuris ištrėmime Sibire pramokęs lietuviškai, vėliau, jau iš partinio darbo pasitraukęs, lenkų kalba išvertė Duonelaičio "Metus".

LSDP Vilniaus darbininkų organizacija, lenkiškoji dažnokai čia vartojamos kalbos atžvilgiu, tarptautinė dėl bendrų savo socialinių ir politinių reikalavimų, lietuviškoji dėl savo vadovybės ir narių daugumos sudėties ir tikslesnių politinių siekimų, ligi pat reakcijos įsiviešpatavimo pasireiškė ne tik partiniu atsparumu kitoms darbininkų partijoms, bet ir laisvu, nuoširdžiu savo narių bendravimu, galima sakyti, draugiškais, bičiuliškais kits kitam jausmais. Įveikus 90-ųjų metų pabaigos ir 900-ųjų pradžios partinį pakrikimą, jau retas kuris elesdietis beatkrisdavo į kitas organizacijas kuo nors suviliotas (1905 m. toks partijos pereiva buvo Katedros šveicoriaus sūnus, žinomas Karolio slapyvardžiu, kuris, pagaliau, nukeliavo net ligi bendradarbiavimo su policija), o šiaip iš kitų organizacijų mielai ėjo į LSDP mažiau nuo sodžiaus atitrūkę ir labiau su Lietuvos kraštu sutapę darbininkai, kuriuos savaime prie partijos pririšdavo dar ir jaukus tarpusavinis bendravimas. Reakcijai išsklaidžius LSDP, kaip ir kitų revoliucinių partijų eiles, buvusiems jos nariams nuėjus įvairiais gyvenimo keliais, ne tik jiems liko brangūs bendro jaunystės darbo prisiminimai, bet ir nekartą vėlesni malonūs su kits kitu susitikimai, nežiūrint tautybių, pažiūrų ir visuomeninės padėties skirtumų.

Kai dar antroje 90-jų metų pusėje dėl gausių suėmimų LSDP darbas Vilniuje buvo nutrūkęs ir lenkų PPS jau buvo pasišovusi jį sau pasiveržti, atgaivino ne tik partinį, bet ir tautinį LSDP darbą, kaip matėme, nauji veikėjai, kurie nesitenkino darbu miesto darbininkų tarpe, bet jį plėtė ir į kaimą, tuo aiškiau jį sulietuvindami, bet ir nenusidėdami Tarptautinės reikalavimams. Kad ir siekdama visų pirma organizuoti darbininkus ir jais savo veiklą paremti, tačiau Lietuvos pramonei esant silpnai ir, be Vilniaus, Kauno ir

Šiaulių, iš dalies Panevėžio, niekur kitur bemaž nepasireiškiant, kituose miestuose ir miesteliuose LSDP turėjo tenkintis daugiausia amatininkais, o už miesto ribų dvaro ir kaimo darbininkais, dar bežemiais ir mažažemiais ūkininkaičiais. Tačiau sunkiau pasiekiami dvaro darbininkai ir labiau nuo kitų ūkininkų atsilikę bežemiai ir mažažemiai irgi nedaugiausiai partijoje tesvėrė, tuo tarpu gyvesni, energingesni ir labiau apsiskaitę pasiturintieji ūkininkaičiai ir net ūkininkai nekartą šlijo nuo demokratų leidžiamo "Ukininko" prie karingesnio ir revoliucingesnio "Darbininkų Balso", tuo ne tik aštrindami tarppartines LSDP ir LDP varžytynes ir spirdami LDP būti kovingesne ir ryžtingesne, bet ir pačią LSDP kiek "suūkininkaitindami", kas, suprantama, neleido jai išlaikyti grynai proletarinės partijos pobūdžio ir sukeldavo jai iš šalies priekaištų.

Ypačiai neseniai dar išėję iš demokratų tarpo naujokai, smarkiai veikiami rusų socialistų revoliucionierių ir menševikų literatūros, patys stambūs ūkininkaičiai, minėtasis Kapsukas - Mickevičius ir studentas Vladas Požėla smerkė LSDP neproletariškumą ir, įsteigę pradžioje "Draugo" organizaciją, kiek vėliau virtusią Lietuvių Socialdemokratų Darbininkų Partija su organu "Darbininku", stengėsi visų pirma organizuoti dvaro ir kaimo darbininkus, sukelti jų streikus ir tt. Gana greitai elesdarbiečiai su elesdiečiais susijungė vienon LSDP-on (tam nepritarė "Darbininkų Balso" redaktorius A. Janulaitis, laikydamas Kapsuką nesubrendusiu ["kūdikiu"], o jo organizaciją nerimta), o veikiai po to ir lenkų PPS organizacija Lietuvoje atsiskyrė nuo PPS ir prisijungė prie LSDP su K. Petkevičium ir sulenkėjusiu virbaliečiu Pranu Eidukevičium (partiniu Edmundo arba Marcelio vardu, vėliau Amerikoje pasireiškusiu A. Baranausku) priekyje.

LSDP ir revoliucija. Dar rusų - japonų karo pradžioje LSDP išleido atsišaukimą "Zapasniejei" ("varpininkai", ypač "Ukininke" dirbę dr. K. Grinius ir kiti, leido atsišaukimus jau nuo pusės 90ųjų metų, pvz., "Kas turi ausis, teklauso" ir kt.), kurio patarimo pasiklausę kiti atsarginiai išbėgo Amerikon, nenorėdami tolimoje Mandžiurijoje galvų guldyti už Lietuvai svetimus reikalus. Šiaip šie (1904-1905) metai partijai pradžioje buvo daugiau vidinio organizacinio darbo laikotarpis, negu viešojo, išorinio pasirodymo. Teko kantriai sekti nesėkmingo Maskolijai karo įtaką imperijoje visuomenės nuotaikoms, Lietuvos visuomenės reagavimą į

spaudos leidimą ir daboti, kad politinio jos vairo nepagautų į savo rankas valdžios atžvilgiu oportunistiškai nusistačiusios grupės, kurios pasinaudojusios spaudos legalumu kaikada bandė kliudyti brėstančiam revoliuciniam sąjūdžiui.

Ypačiai stengtasi veikti Petrapilio, Maskvos ir kitų universitetinių miestų lietuvių studentiją, kuri labiau ar mažiau įsitraukusi į Maskolijos studentų opozicinį ir revoliucinį bruzdėjimą gavo šiaip ar taip sueiti ir su socializmo mokslu. Kapsukas su Požėla (pradžioje prisidėjus ir Jonui Biliūnui) 1904 m. išleido du numeriu pirmojo moksleivių žurnalo "Draugas" (1905 m. jis ėjo jau ne kaip "jaunuomenės" žurnalas, bet kaip socialdemokratų organizacijos organas. tais pačiais metais virtęs "Darbininku"), kuris stengėsi energingesnius jaunuolius patraukti į revoliucininkų, paskiau į socialdemokratų eiles. Prie to žurnalo Kapsukas buvo pritraukęs ir Prūsų lietuvį Joną Vanagaitį, kurio betgi vaidmuo nebuvo čia reikšmingas. 1904 m. rudenį LSDP sušaukė Kairiškiuose, Vl. Sirutavičiaus dvare Tryškių valsčiuje, socialistinės jaunuomenės konferenciją - pasitarimą, kuriame dalyvavo Petrapilio, Maskvos, Tartu ir kitų univ. studentų atstovų ir jaunų partijos veikėjų. Lietuvių studentų draugijose ir moksleivių kuopelėse simpatizuoją socializmui moksleiviai susimeta dar į siauresnius socialistinius būrelius. Liepoja su žymiu LSDP propagandistu ir gabiu populiarizatorium, vėliau džiova apsirgusiu ir užsienyje besigydančiu rašytoju anykštėnu Jonu Biliūnu ("Laimės žiburio", "Kliudžiau", "Brisiaus galo", "Liūdnos pasakos" autorium) priekyje, kartu su Antanu Purėnu, Peliksu Bugailiškiu, Pranu Mažyliu, Mintauja su Kapsuku, Požėla, paskiau su Didžiuliais, Juozu Pakniu, Jonu Šepečiu, Ryga su Kipru Bieliniu, Šiauliai su Misevičium (vėliau gyvenime pašlijusiu) ir kitais, Marijampolė su Pijum Grigaičiu ir kitais, Maskva su Jonu Aleksa, Jurgiu Šlapeliu, Mykolu Biržiška ir kitais, Petrapilis su Sirutavičium ir Kairiu, Kl. Jurgelioniu, Vacl ir Vikt. Biržiškomis ir kitais, Tartu su Venclauskiu (paskiau Požėla), Varšuva su Zigmu Aleksa, Leipcigas su Domu Šidlauskiu (paskiau ir Biliūnu), Šveicarija su Augustinu Janulaičiu, Jurgiu Šauliu (paskiau dar Kapsuku su žmona Vanda Didžiulyte) ir kt. — štai tas gimnazistiškai studentiškas LSDP nugarkaulis, 1905-1907 m. revoliucijoje dar sustiprėjęs, atgavęs grįžusį iš Sibiro partinį veikėją dr. Andrų Domaševičių ir kitus, su susipratusiais dar-

bininkais ir ūkininkaičiais ne tik iškėlęs LSDP Lietuvos viešumon, bet ir turėjęs reikšmingą įtaką visam revoliuciniam Lietuvos sąjūdžiui.

1905 m. sausio 9 d. petrapilinė gaponiada sukrėtė Maskoliją. Tik suvažiavusi po Kalėdų atostogų į Petrapilio, Maskvos ir kt. augštąsias mokyklas studentija nutarė nutraukti mokslą ir eiti talkon revoliucinėms partijoms. Dėl Petrapilio žudynių LSDP išleido atsišaukimą drauge su kitomis revoliucinėmis organizacijomis. Lietuviai studentai socialdemokratai, demokratai ir kiti prisidėjo prie bendro studentijos streiko — mokslo nutraukimo ir grįžo Lietuvon. Vieni stojo Vilniuje į partinį ir nepartinį lietuvišką darbą, susirišdami su Petro Vileišio, Povilo Višinskio vedamos "Šviesos" arba Jono Jablonskio vedamos "Aušros" leidyklomis, versdamiesi vertimais, lietuvių kalbos pamokomis ir tt., o drauge dalyvaudami partijų darbuose, susirinkimuose, pasitarimuose, lietuviškame chore ir teatre, lietuviškuose vakaruose, gegužinėse ir kt. Kiti pasiskirstė Lietuvoje po kaimus ir miestelius dirbti tokį pat darbą. Vilniuje Konstantinas Jasiukaitis, Panevėžyje Pranas Mažylis, Šiauliuose Viktoras Biržiška ir kiti slaptose spaustuvėse spausdino atsišaukimus. reikalavimus ir tt.

Caro valdžios mėginimai skaldyti ir silpninti kylančią visuomenę, skelbiant čia vieną, čia kitą palengvinimą, nusileidimą, suvaržymo atšaukimą ir tt., Lietuvoje suvaržymų mažinimą Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, leidimą katalikams pirktis žemės ir pan. aiškiai rodė valdžios silpnumą ir blaškymąsi ir nei kiek nesilpnino revoliucinio sąjūdžio. Kunigai (Tumas ir kiti), demokratai (Petrapilio Kelių Instituto stud. Ernestas Galvanauskas, žinomas Gabrio vardu Odesos univ. stud. Juozas Paršaitis ir kiti), socialdemokratai rašo valsčiams ir kaimams visokių teisių reikalavimus, kurių aptarimas kelia politinį ir tautinį žmonių susipratimą, o sumanesnius ir ryžtingesnius vyrus paverčia vietos vadais. Tų nutarimų skelbimas "Vilniaus Žiniose" ir kitur pačius reikalavimus suvienodina, sukelia kaip ir bendrą visuomeninį nusistatymą, kuris revoliucinėms grupėms padeda jį susmarkinti ir įrevoliucinti.

Pavasariui atėjus, prasideda politiniai "pamokslai", kuriuos pašventoriuose, rinkose, vakarėliuose ir kitur sako partiniai "kunigai" - kurstytojai prieš maskolių valdžią. Pirmą tokį "pamokslą" buvo pasakęs garsaus knygnešio Jurgio

Bielinio sūnus Kipras Bielinis (buvęs Rygos gimnazistas), todėl draugų pramintas Kunigu, o jo pavyzdžiu pasekė ir kiti: Pranas Mažylis, Pijus Grigaitis, Jurgis Smolskis - Smalstys, Juozas Kačergis, Jonas Zacharevičius, Kapsukas, Vladas Požėla, Jonas Šepetys ir kiti socialdemokratai, paskiau ir kitų politinių grupių žmonės. Viekšniuose tokį pamokslą atliko net moteris, dramaturgo Žemkalnio - Liandsbergio duktė Stasė. Nekartą "pamokslai" baigdavosi demonstracijomis, kaikada ir susirėmimu su policija. Pasigirsta pirmieji šūviai, paleisti iš LSDP iš Prūsų gabenamų brauningų, mauzerių ir kitokių revolverių. Kurkliuose nušaunamas policijos uriadninkas Matulevičius. Šiauliuose per lietuvišką vaidinimą iš vyškių (galerijos) pasipyla atsišaukimai, dėl kurių policijai suėmus jų platintoją darbininką, vakaras nutraukiamas (Ernestas Galvanauskas buvo pradėjęs mozūrą šokti ir nenoriai sutiko jį drauge su kitais nutraukti). Jaunoji vyrų ir moterų publika apsupa policijos nuovadą, išlaužia vartus ir duris, išvaduoja suimtąjį ir, dainuodama revoliucines dainas ir pyškindama iš revolverių, trečią valandą nakties traukia miesto gatvėmis.

Vis atviresni, dažnesni revoliucininkų pasirodymai traukia prie jų ypačiai jaunimą. Nieko negelbsti Petro Vileišio "Vilniaus Žinių" ar Seinų vyskupijos administratoriaus kun. Antanavičiaus vieši visuomenės įspėjimai, o kun. Antanavičius sukelia net nemažą pasipiktinimą. Valdžios grąsinimai nueina niekais. Keli įsikarščiavę Petrapilio studentai, paveikiami rusų socialistų revoliucionierių ir lenkų PPS teroristinės veiklos pavyzdžio (Tadas Ivanauskas, Pijus Grigaitis ir Vaclovas Biržiška) steigia net Petrapilyje teroristinę "Giltinės" grupę, kuri betgi Lietuvoje išsprunka iš jų vadovavimo ir patenka į mokytojo Kunicko, Prano Paršaičio - Siūlelio ir kitų rankas, patvirksta, o jų vadai žūna (Kunickas), kas išbėga Amerikon (Paršaitis) ar kitur. Vilniaus LSDP kovos organizacijos vadas Domas Šidlauskis, buvęs karininkas, pabėgęs nuo mobilizacijos, taip pat nesugebėjo savo kuopos drausmėje išlaikyti, tad ji, su Braziukevičium ("Aleksanderek") priekyje, mėgino partijos naudai apiplėšti Riešos valsčiaus kasą, tuo sukeldama prieš save valstiečius ir karo teisme sulaukdama kelių mirties sprendimų, kurie betgi nebuvo įvykdyti. Gelbėdamas savo galvą, Braziukevičius, nuteistas ilgamečiam kalėjimui (kalėjime jis išbuvo ligi 1917 metų revoliucijos), ten virto žandarų šnipu. Iš ka-

lėjimo išleistas kaip politinis kalinys, jau bolševikmečiu iš archyvų paaiškėjus jo šnipinėjimui, vėliau buvo suimtas, tačiau, greičiausia, perėjo tuomet dirbti čekos agentu. Kelių Šiaulių gimnazistų mėginimai apiplėšti Meškuičių degtinės sandėlį (monopolį) baigėsi, jiems bebėgant, kelių jų nukovimu.

Kovos įtempimas visoje Maskolijoje pasiekė savo čiukurą visuotiniame spalių mėnesio streike, kuriam pasibaigus, carui paskelbus spalių 17/30 d. laisvių manifestą, valstybėje prasidėjo "laisvės gadynė", kai visuomenė savo nutarimu ir nusistatymu vykdė žodžio, spaudos, susirinkimų laisvę, o revoliucinės partijos rengė tolesnius užkariavimus. Lietuvoje revoliucija pasiekė augščiausią ir garsiausią politinio ir tautinio visuomenės pakilimo laipsnį istoriniame Didžiajame Vilniaus Seime.

Didysis Vilniaus Seimas. Dėl šio seimo Lietuvos viešumon iškyla dr. Jonas Basanavičius, kuris 25 metus išgyvenęs užsienyje, daugiausia Bulgarijoje, savo tautai, tikriau tiktai "aušrininkams", "Aušroje" blikstelėjęs, vėliau buvo pasiskyręs labiausia etnologiniams lietuvių tautos ir jos praeities tyrinėjimams bei tautosakos rinkinių leidimui (JAV-se buvo išleisti septyni jo lietuviškų pasakų tomai ir du tomu Ožkabalių dainų), Lietuvoje ligi 1905 m. tebeminimas kaip "Aušros" kūrėjas. 1905 m. vasarą jis grįžo Lietuvon, tikėdamasis, jog lietuviškam darbui gerėjančios sąlygos ne tik leis čia ramiai išgyventi savo senatvę, bet ir dirbti mokslinį ir kitokį tautinį darbą. Pasitikėdamas savo vardo populiarumu ir amžiumi, be to, jausdamasis pranašesnis už kitus Lietuvos veikėjus savo mokslingumu ir europinės kultūros, bent vokiškų, austriškų, čekiškų, bulgariškų santykių pažinimu, Basanavičius turėjo pagrindo laukti, jog tolesnėje lietuvių tautos istorijoje jam atiteks svarbus vaidmuo.

Būdamas tik kabinetinis darbininkas, per 25 metus savo kambaryje užsidaręs svajotojas, tad ir nematęs, nepatyręs tuo metu lietuvių gyvenimo, drauge su jais nedalyvavęs kasdieninėje kovoje dėl lietuvių tautos teisių, per tą laiką betarpiškai nesusidurdamas su politinėmis lietuvių srovėmis ir veikėjais, jis nekartą dabar keldavo sumanymus, kuriems nerasdavo visuomenėje tokio pritarimo, kokio tikėjosi, nekartą gaudavo suklysti dėl žmonių, su kuriais jam teko susidurti, vieno ar kito būdavo paveiktas, pakišant jam kokią nesveiką mintį ar nevykusį sumanymą, o ypačiai gau-

davo pamatyti savo mintį kitų kitaip įkūnytą negu pats tikėjosi. Tik jis iš tikro pasirodė tikras europietis, Vakarų išauklėtas demokratas, kuris sugebėdavo savo pažiūras ir nusistatymą nulenkti daugumos nutarimui ir savo darbą derinti su vyraujančiu nusistatymu, kad ir toliau jame pasireikšdamas sau būdingomis savybėmis.

Vilniuje jis pradžioje suėjo su savo senu pažįstamu Petru Vileišiu ir šiam artimaisiais, bet visuomenėje neturinčiais įtakos, daktaru Antanu Vileišiu, dvarininku Donatu Malinauskiu, Mečislovu Davainiu Silvestraičiu, dar ir su "Vilniaus Žinių" redakcija, greitai betgi ir su demokratais Jonu Vileišiu, Antanu Smetona, Povilu Višinskiu ir kitais. Jis dalyvavo ir jų tarpusavio pasitarimuose, kas lietuviams daryti vis smarkėjant Rusijos revoliucijai, o pačioje Lietuvoje revoliucinėms organizacijoms aiškiai rengiant ginkluotą kovą. Revoliucijai iškovojus spalių 17/30 d. laimėjimą, Basanavičius kartu su Malinauskiu ir būreliu kitų Vilniaus lietuvių inteligentų padarė nevykusį politinį žingsnį, lietuvių vardu kreipdamasis į Rusijos vyriausybę su kabinetiškai surašytu keturiais parašais pareiškimu, nesusijusiu su revoliucine Lietuvos raida ir nuotaika, bet nesusilaukė atbalsio nei maskolių administracijoje, nei lietuvių visuomenėje. Tik tatai buvo greitai išlyginta bene Jonui Kriaučiūnui pasiūlius sukviesti Vilniuje lietuvių suvažiavimą, kuris nustatytų tautos ateities gaires, kam pritarė Basanavičius ir kiti. Suvažiavimui kviesti buvo išrinktas komitetas su dr. Basanavičium priekyje, į kurį buvo pakviesti ir socialdemokratų atstovai dr. Domaševičius ir Vl. Sirutavičius, bet socialdemokratai, privengdami jų majorizavimo ir norėdami suvažiavime reikštis laisvai, komitetan nestojo. Komitetas paskelbė atsišaukimą, kuriuo suraginti valsčiai tuojau pradėjo rinkti atstovus į suvažiavimą.

Lapkričio 21 ir 22 d. (gruodžio 4 ir 5 d.) Vilniaus Miesto Salėje, Aušros g. Nr. 10, suvažiavimas karštai, iškalbingai ir nuoširdžiai aptarė Lietuvos reikalus ir kone vienu balsu priėmė nutarimus, kurių vyriausiasis buvo Lietuvos autonomijos reikalavimas su Vilniaus seimu, lietuvių tautai jau dabar laisvai susitvarkant, imant į savo rankas valsčių, mokyklą, teismą ir kt. Dar suvažiavimo išvakarėse Pagirių geležinkelio salėje buvo lietuvių vaidinimas, kuriam pasibaigus, elesdiečiai čia pat surengė mitingą kitą dieną atidaromo suvažiavimo dalyvių nuotaikai įkaitinti. Suvažiavime daly-

vavo apie 2000 valsčių atstovų, taip pat atstovų, atsiųstų iš lietuviškų kolonijų Rusijoje, partijų - srovių atstovų ir šiaip veikėjų, nes kiekvienas lietuvis čia buvo įleidžiamas. Tad buvo čia tikras lietuvių *tautos atstovų* suvažiavimas, tikrai *Didysis Vilniaus Seimas.*

Dr. Basanavičius, rengėjų numatytas suvažiavimo pirmininku, jį atidarė ir pasiūlė dienotvarkę, kurioje buvo pažymėti jo, Meč. Davainio Silvestraičio, J. Kriaučiūno ir kitų pranešimai su istorinės Lietuvos raidos apžvalga, nustatymu lietuvių ir latvių giminystės ir tarpusavinių ryšių reikalo ir panašiomis temomis. Toks rengėjų būrelio pasišovimas vairuoti suvažiavimą ramių istorinio ir etninio pobūdžio referatų ir bemaž akademinių diskusijų vaga, priekyje pastačius nuošalyje nuo lietuviškųjų kovų tebestovintį kabinetinio darbo žmogų, negalėjo patenkinti kovos karščiu degte degančios aiškios susirinkusiųjų daugumos ir visų pirma vadovaujančių revoliuciniam sąjūdžiui socialdemokratų ir kairiojo demokratų sparno — tik ką susiorganizavusios Valstiečių Sąjungos veikėjų. Po kelių valandų ginčų, kuriuos dr. Basanavičius, net ir kitų iš šalies padedamas, vos teįstengė aptvarkyti, ir kuriuose karštai dalyvavo visi žymesnieji įvairių grupių vadovai ir kalbėtojai — socialdemokratai (dr. Domaševičius, Sirutavičius, Step. Kairys ir kt.), demokratai (Višinskis, Smetona, A. Bulota iš Tallino ir kiti), valstietininkai (Paršaitis, M. Sleževičius, Jesaitis ir kiti), partiškai dar neišryškėję būsimieji tautininkai (Klimaitis ir kiti), užsimezgiantieji krikščionys demokratai (kun. Būčys, kun. Tumas ir kiti), pavyko, ypačiai Kairio, Višinskio, Smetonos, Tumo pastangomis, lietuviškai išeiti iš pavojingai įtemptos padėties, sudarius prezidiumą iš penkių asmenų: Basanavičiaus, Kairio, kun. Būčio, Smetonos ir, kaip atskiro ūkininkų atstovo, teisininko Stankevičiaus, kurie gavo pirmininkauti iš eilės, bet sunkesniuosius klausimus svarstant, suvažiavimą gavo tvarkyti Kairys, ypačiai pašalinus iš dienotvarkės parengtus referatus (jie ir vėliau nebuvo paskelbti, nebent perdirbti kurio laikraščio straipsniu) ir suvažiavimą paskyrus svarstyti opiausiems dienos klausimams - pranešimams apie tat, kas darosi ir daroma Lietuvoje, o po to gairėms nustatyti tolimesnės lietuvių tautos kovos už savo teises.

Žinoma, pranešimai apie paskirų vietų įvykius dažnai kartojo tą patį ir erzino susirinkusius savo vienodumu, bet

buvo neišvengiami, kad bent dalis valsčių atstovų galėtų pasisakyti, o ne vien kalbėtų tie patys partijų ir grupių kalbėtojai, prieš ką nekartą iš tos ar kitos suvažiavimo dalies pakildavo net protestų ir triukšmo. Vis dėlto prezidiumo pastangomis pavyko ligi pirmos dienos nakties laimingai baigti su pranešimais, suvažiavimui iš vagos neiškrypus.

Kita diena buvo paskirta dar didesniu įsikarščiavimu ir įsismarkavimu pasireiškusiam aptarimui bendros lietuvių tautos kovos programos ir buvo baigta sutartiniu nutarimų priėmimu. Pačioje suvažiavimo pabaigoje, jau besiskirstant jo dalyviams, Basanavičius paskaitė iš esmės teisingą, bet suvažiavimo neaptartą posmą apie lietuvių teisių skriaudimą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ir tas buvo išspausdinta kaip paskutinysis suvažiavimo nutarimas, bet tik išspausdinus, prezidiumo nariai ir kiti privertė Basanavičių pareikšti spaudoje, jog per klaidą nutarimų tarpe išspausdintas paskutiniuoju posmas iš tikrųjų nebuvo svarstytas ir nėra suvažiavimo nutarimas. Taigi, didysis Seimas nėjo ta linkme, kurios tikėjosi Basanavičius ir jo artimieji, bet jie nusilenkė daugumos nusistatymui, tad šis vieningai pareikštas nusistatymas tenka laikyti bendru tautiniu nusistatymu, Lietuvos istorijoje sudariusiu vieną iš aukso raidėmis išrašytų lapų.

1905-tieji metai baigiasi Vilniaus suvažiavimo nutarimų vykdymu bemaž visoje Lietuvoje, ypačiai Augštaičiuose ir Sūduvoje, kaikur, galima sakyti, pilnai, sudarant kaip ir savarankiškas valsčių respublikas, daug kur labai drausmingai ir tvarkingai likviduojant senąją tvarką ir įvedant naująją. Iš viso tuo laiku, kai Latvijoje stipresnis negu Lietuvoje revoliucinis sąjūdis miestuose nekartą pasireiškė didesniu masių dalyvavimo efektingumu, o sodžiuje latviai aštriomis priemonėmis išliejo per amžius neapykantos jausmo pritvinkusią širdį prieš baronus, degindami jų dvarus ir savininkus šaudydami, Lietuvoje, nežiūrint dvaro darbininkų streikų, sunkių sodžiaus žmonių prisiminimų iš baudžiavos laikų ir dvarininkų nekokių santykių su savo darbininkais, kumečiais ir kaimynais ūkininkais, vis dėlto dėl kitokio tautinio būdo, religinių tradicijų ir visuomeninio susidrausminimo nė vienam dvarininkui ar lenkpalaikiui nei plaukas nuo galvos nenukrito. Vengta taip pat aštriau pasielgti su caro administracijos pareigūnais, ramiai juos išvežant iš valsčiaus ribų ir tvarkingai jų vieton įvedant

savuosius rinktinius. Tik kartais buvo daužomi monopoliai kaip carinės degtinės sandėliai ir parduotuvės, kad maskolių vyriausybė iš žmonių girdymo negautų lėšų. Čia dalyvavo ir šiam sąjūdžiui vadovavo visas sveikas, idėjiškai nusistatęs ar tik laikinai įsikarščiavęs mokslo jaunimas, net menininkai, kaip dainininkas Mikas Petrauskas ar skulptorius Petras Rimša.

Išvytieji mokytojai maskoliai suvažiavo Kaunan, pasiskelbė pritarią lietuvių tautos reikalavimui savosios mokyklos ir meldė valdžios juos atsiimti iš Lietuvos. Gubernatoriai ir pats Vilniaus generalgubernatorius Frezė nežinojo, kas daryti. Tik kai Latvijos baronų įtaka Petrapilio vyriausybė griebėsi griežtų žygių prieš kylančius latvius, savo energingesniųjų šalininkų spiriama, ji pritaikė griežtas priemones ir kitose caro imperijos srityse, jų tarpe ir Lietuvoje. Buvo pasiųsti baudžiamieji dragūnų ir kitokios kariuomenės būriai, kurie net iš patrankų šaudė į namus, suiminėjo ir mušė žmones, vertė juos išsižadėti savo (Vilniaus seimo) reikalavimų ir šiokiu ar tokiu būdu atstatyti senąją tvarką. Daugelis valsčių veikėjų atsidūrė kalėjime, po metų, kitų gavo stoti prieš teismus ir buvo nubausti kalėjimu, ištrėmimu Sibiran ir kitokiomis bausmėmis. Kiti, vengdami suėmimo, dar 1906 m. arba ir vėliau, po teismo, gavo pasišalinti iš Lietuvos, išbėgdami į JAV, pvz., Montvydas - Antonovas, Mikalkevičius - Michelsonas, Pijus Grigaitis, Kleopas Jurgelionis (šis per Krokuvą ir Škotiją), Kačergis, Mikas Petrauskas, Jonas Grinius ir kiti. Belgijon išbėgo Jonas Šepetys (per Škotiją), Ernestas Galvanauskas, Jurgis Smolskis-Smalstys, Prancūzijon ir Šveicarijon Justinas Tumėnas, Juozas Paršaitis - Gabrys, Italijon Antanas Garmus, Krokuvon Pranas Mažylis, Justinas Vienožinskis (menininkas), Rasikas, iš Sibiro pabėgęs Antanas Didžiulis (Sibiran buvo ištremtas drauge su tėvu Stanislovu ir broliu Algirdu). Daugelis jų taip ir liko svetimuose kraštuose, bet kiti vėliau grįžo, susilaukę Nepriklausomos Lietuvos.

Juozas Paknys gavo kalėti kelerius metus. Augustinas Janulaitis kalėjo 8 mėnesius (už gabenimą draudžiamųjų raštų). Zacharevičius mirė kalėjime. Dar 1905 m. pabaigoje buvo suimtas Vincas Kapsukas, bet 1906 m. savo draugo Vlado Požėlos buvo atmuštas iš kalėjimo. Taip pat buvo iš kalėjimo išvaduoti Pijus Grigaitis ir Antanas Garmus (1940 m. išspausdintų "Lietuvos Žiniose" A. Garmaus atsiminimų

iš 1905 - 1906 m. tarybinė Lietuvos cenzūra neleido platinti atskira knygute dėl aiškiai juose pabrėžto Kapsuko lietuviško patriotizmo, nesuderinamo su 1940 m. tarybinės Lietuvos ponų antipatriotiniu nusistatymu). 1907 m. antru atveju Vilniaus gatvėje suimtas Kapsukas gavo sunkiųjų darbų kalėjimą ir ištrėmimą Sibiran, iš kur 1914 m. pradžioje pabėgo, o 1909 m. suimtasis Zigmas Aleksa buvo nubaustas panašiai, kaip ir Kapsukas, bet išlaisvintas tik 1917 m. revoliucijos. Daugelis nukentėjo, bet prieš vyriausybę nukreiptas darbas ėjo toliau, užtęsdamas revoliuciją ligi 1907 m., ir vyriausybė buvo priversta nevieną vieningą žmonių reikalavimą šiaip ar taip įvykdyti.

Revoliucija ir pirmoji Duma. Revoliucinė banga Maskolijoje persirito į 1906-sius metus, nei minioms, degančioms revoliuciniu karščiu, nei revoliucijos vadams nenujaučiant, kad ji jau buvo pasiekusi savo augščiausią pakilimą, nuo kurio prasideda jos puolimas, atoslūgis. Petrapilio Darbininkų Tarybos suėmimas su Trockiu ir Chrustalevu - Nosariu priekyje, darbininkams jų rimčiau nepalaikius ir negynus, palyginti nesunkus lengvapėdiškai sumegsto Maskvos sukilimo įveikimas parodė vyriausybei, jog revoliucinės pajėgos yra daug silpnesnės, negu kad ji ir visuomenė manė. Dėl dažnų streikų darbininkai pavargo, revoliucinės partijos vienos su kitomis labai sunkiai tesusiprasdavo, varžėsi dėl įtakos ir narių skaičiaus ir nesilaikė vieningumo. Aušo profesinė inteligentija, pramonininkai, pirkliai, valdininkai. Ėmė atsigauti ir parblokšti reakcininkai, kurie, padedami policijos, popų ir kitų valdžios agentų, revoliucijai priešintis organizavo tamsiąsias minias, dar aklai carizmui tebeatsidavusias, o ypačiai miestų atmatas ir mušeikas (huliganus - juodašimčius) — žudynėms, skerdynėms, plėšimams. Valstiečių sąjūdis sunkiai tesidavė nustatyti revoliucininkams ir vis dažniau iškrypdavo į deginimus ir plėšimus. Kariuomenėje linko į revoliuciją tik paskiri daliniai ar, dažniausia, tik kaikurie jaunesnieji karininkai arba vieni kiti kareiviai, šiaip gi kariuomenė laikėsi neutraliai, rezervuotai, o kitur ir aiškiai nusistatė prieš revoliuciją. Atsipeikėjusi biurokratija savo priemonėmis stengėsi atstatyti pakrikusią viešąją tvarką. Ypačiai pasireikšdavo griežtesnieji administratoriai, kurie nevengė smarkesnių priemonių, bet užtat nekartą ir savo galvomis atsakė revoliucininkams. Tačiau bene smar-

kiausia priemonė prieš tolesnį revoliucijos smarkėjimą buvo Valstybės Duma.

Valstybės Duma, kad ir nebuvo visiškas revoliucijos laimėjimas, bet vis dėlto būdama pirmasis Rusijos parlamentas, suvaidino daug didesnį vaidmenį, negu kad laukė abudu viens su kitu kovojančiu priešu — caro biurokratija ir revoliucija. Po spalių mėnesio revoliucijos priversta pagerinti savo prieš tai vadinamoje Bulygino komisijoje nustatytas rinkimo taisykles ir išplėsti Valstybės Dumos teises, biurokratija tikėjosi joje turėsianti tik klusnią jos sumanymų ir žygių tvirtintoją, kuri padėsianti jai pažaboti revoliuciją ir, kraštui nurimus, leisianti atgauti prarastąsias biurokratines pozicijas. Revoliucinės partijos, nusistačiusios toliau kovoti ir iškovoti tikrą, pilnutinį parlamentarizmą ir visišką carizmo ir monarchizmo likvidavimą, įvertindamos panašiai kaip ir biurokratai Dumos reikšmę kaip revoliucijos stabdytojos ir likvidatorės, daugiausia susilaikė nuo dalyvavimo rinkimuose į Dumą, skelbdamos Dumos boikotą ir raginda-mos žmones juose nedalyvauti. Jei žmonės būtų šio raginimo paklausę, biurokratija, žinoma, būtų laimėjusi tokią savo šalininkų išrinktą Dumą, kokios ji norėjo. Tačiau liberalioji inteligentija - konstituciniai demokratai ("kadetai") ir kaikurios kitos politinės, jiems giminingos, grupės, kaikur net ir vietinės revoliucinės organizacijos, o svarbiausia patys kaimiečiai ir iš dalies net miesto darbininkai Dumos rinkimų neboikotavo, tikėdamiesi, kad Duma padės įtvirtinti revoliucijos laimėjimus ir tuo būdu panaudos juos žmonių buičiai pagerinti, ypačiai aprūpinti kaimiečius dvaro žeme, kurios šie reikalaute reikalavo tiek prieš spalių revoliuciją, tiek ir vėliau.

Žmonės rinko atstovais į Dumą tuos, iš kurių jie laukė įrąsaus jų reikalų gynimo, nekartą net narius organizacijų, kurios boikotavo rinkimus. Pateko net keli socialdemokratai su gruzinu Ramišviliu priekyje. Miestai paprastai rinko "kadetus". Tuo būdu susidarė opozicinė inteligentų ir kaimiečių Duma, vadovaujama "kadetų" su Dumos pirmininku profesorium Muromcevu priekyje ir milionuose Rusijos kaimiečių išpopuliarinama karštomis vadinamųjų "trudovikų" kalbomis. Į trudovikus (darbiečius) susimetė daugumas kaimo atstovų, labiausia veikiamų socialistų revoliucionierių partijos, kuri reikalavo duoti valstiečiams žemės.

Nors dėl boikoto geriausios revoliucininkų pajėgos į

Dumą nepateko ir revoliucinį minių nusiteikimą reiškė kiek už kitus iškalbingesni ir prieš tai mažai kam bežinomi provinciniai kalbėtojai (Aladjinas, Anikinas ir kiti), tik labiau ar mažiau iš šalies veikiami dar už juos iškalbingesnių ir visuomenėje autoritetingesnių "kadetinių" žemietininkų (savivaldybių - žemietijų veikėjų, įgarsėjusių Rodičevo, Petrunkevičiaus ir kitų) ir miestiečių atstovų (Miliukovo, Maklakovo ir kitų), dėl kurių įtakos Dumos darbams ji įgijo "kadetinės Dumos" vardą, o dėl savo smarkių priešvaldinių kalbų dar buvo vadinama "tautos pykčio" reiškėja (duma narodnago gneva). Duma norėjo priversti biurokratinę caro vyriausybę ir jos ministerius, visokius Durnovus, Goremikinus, Krivošeinus ir kitus, užleisti vietą Dumos nurodytiems ir jai atsakingiems asmenims, su kuo savaime carininkai nenorėjo sutikti, lygiai kaip ir su Dumos reikalavimu žemės sodiečiams, laisvių įtvirtinimo ir tt. Įtempti santykiai tarp Dumos ir vyriausybės baigėsi Dumos paleidimu. Į tą žymi atstovų dalis su "kadetais" priekyje atsakė susirinkusi autonominės Suomijos Viborgo mieste ir iš ten kreipdamasi į visuomenę vadinamuoju "Viborgo manifestu", kuriame vyriausybė buvo pakaltinta už susidariusią padėtį, o žmonės buvo raginami nemokėti jai mokesnių ir visaip prieš ją veikti. Manifestą pasirašę atstovai kaip kurstytojai buvo patraukti teisman, nubausti kalėjimu ir nustojo teisės būti tautos atstovais.

Kėdainiškis Stolypinas. Pirmąją Dumą paleisdama, caro vyriausybė turėjo paskelbti rinkimus į antrąją Dumą, bet ligi rinkimų laimėjo kelis mėnesius Dumos nevaržomai veikti, kuriuos energingas ir ryžtingas ministeris pirmininkas Stolypinas panaudojo tolesniam revoliucijos sąjūdžio slopinimui ir stiprinimui priešrevoliucinių visuomenės pajėgų ir nuotaikų. Sūnus dar muravjovinių laikų Vilniaus generolo, kuris, be ko kito, pirmininkavo komisijai Vilniaus archeologijos muziejui likviduoti[82], paveldėjęs iš tėvo šio po 1863 m. pigiai gautą konfiskuotą Kalnaberžės dvarą netoli Kėdainių, kelerius metus ėjęs valdžios skirto Kauno gubernijos bajorų vado pareigas, santykiuose su Lietuvos dvarininkais kad ir liko jis ne tik rusas, bet ir rusininkas, bet geriau už kitus valdžios pareigūnus pažino Lietuvos tiek dvarų, tiek sodžiaus žemės ūkio savybes ir gerai pastebėjo lietuvių sodie-

[82] Vacl. B-kos pastaba apie gen. Stolypiną.

čiui būdingą linkimą į vienkieminį gyvenimą, kas šį ne tik tvirtino ūkiškai ir lengvino ūkinę pažangą, bet ir teikė jo būdui didesnį tvirtumą, pasitikėjimą savimi ir savarankišką reiškimąsi, savaimingą galvojimą, atsparumą šalinių įtakų atžvilgiu. Kad ir buvo reikšmingas Lietuvoje 1905 m. revolicinis sąjūdis, privertęs vyriausybę daug kame lietuviams nusileisti, tik jis čia nesireiškė nei latviškais dvarų deginimais, nei maskoliškais anarchistiniais sodiečių ekscesais, kas dar buvo galima aiškinti ir vakarietiška lietuvių kultūra, bet krito čia dar į akį ne sodietiškai būrinis (masinis), tik individualistiškai galvojančio ir nusistatančio lietuvio rimtas, nors ryžtingas, bet apdairus dėjimasis prie smarkiau nusiteikančių ir impulsyviau pasireiškiančių kitų imperijos sričių sodiečių bendrų reikalavimų ir savų (Vilniaus Seimo ir kitų) nutarimų tvarkingas vykdymas, kas tenka jau aiškinti ir vienkiemininko būdu. Tad ir pakeltas iš (Saratovo) gubernatorių į ministerius Stolypinas carizmui sustiprinti prieš revoliuciją ir minių pakrikimą ryžosi remtis ne vien durtuvais ir nagaikomis, bet ir sudarydamas maskoliškame sodžiuje tokius pat tvirtus vienkiemininkus, kokius jis matė Lietuvoje, tikėdamasis, kad šie nebus linkę, bent kurio pašaliečio pakurstomi, į kokius "visuomenės tvarkai pavojingus" minių išsišokimus.

Šia proga galima dar priminti, jog buvo dar du caro ministeriu, kilusiu iš Lietuvos: 1904 m. revoliucininkų užmuštas vidaus reikalų ministeris Plehwe ir paskutinysis caristinės Rusijos finansų ministeris Pokrovskis, kuris po 1917 m. spalių mėnesio revoliucijos grįžo į Lietuvą ir apsigyveno savo dvarelyje apie Kėdainius, o 1922 m. įsisteigus Kaune lietuviškam universitetui kelerius metus ten dėstė rusų kalba finansų teisę, lietuviams palikęs teisingo žmogaus, gero dėstytojo ir lojalaus Lietuvos respublikos piliečio atminimą. Kauno gubernatorius Veriovkinas buvo taip pat kilęs iš Lietuvos, nekalbant jau apie tokius grynakraujus lietuvius, kaip Rusijos jūrų laivyno štabo viršininkas admirolas Rusin (tikrumoje Rušinas nuo Viekšnių) arba Suomijos Abo gubernatorius Knipovič (tikrumoje Kniuipis nuo Skuodo), kurio sūnus vėliau buvo Rusijos Mokslų Akademijos narys.

Tuo būdu, kaip XIX-jam amžiui įpusėjant, ūkinį Lietuvos būdą ir didesnį, negu Maskolijos, jos dvarininkų pribrendimą socialinei - ūkinei reformai caro vyriausybė pa-

naudojo imdamasi baudžiavų naikinimo, taip ir XX-jo a. pradžioje malšindama revoliucinį sąjūdį, šioji vyriausybė ėmė Lietuvos pavyzdžiu skaldyti maskoliško sodžiaus bendruomenę vienkiemiais ("na chutora"). Nors ši sodžiaus žemės reforma, pravedama neplačiu mastu ir, be to, nutrūkusi prasidėjus 1914 m. karui, neturėjo tos visuotinės reikšmės, kokios iš jos laukė Stolypinas, tačiau ir ji kiek svėrė tiek valdžios priešrevoliucinių priemonių, tiek ir visuomeninės priešrevoliucinės reakcijos besireiškiančių pajėgų santveriksmyje.

Antroji Duma. Renkant antrąją Dumą, neką tesvėrė tik pradedamoji vienkiemių reforma ir kitos valdžios priemonės, bet rinkimams kiek atsiliepė "viborgininkų" nuteisimas ir dėl to jų nepatekimas į tautos atstovus, kurį betgi atsvėrė kiek aktingesnis revoliucinių grupių dalyvavimas rinkimuose. Tad ir antroji Duma nebuvo mažiau opozicinė už pirmąją.

Kiek dar pirmoje (1906 m.) Dumoje "kadetai" šiaip ar taip savo intelektualiu svoriu ir autoritetu veikė "darbiečius" ir darė aiškią įtaką Dumos darbams, tiek antroje Dumoje (1907 m.) atsiradus stipresnei negu pirmojoje socialdemokratų frakcijai, kurios vadų — rimto menševiko gruzino Ceretellio ir demagogo bolševiko Aleksinskio (kaip paaiškėjo vėliau - tarnavusio slaptų žandarų ochrankos agentu[88]) kalbos išgarsėjo toli už Dumos sienų, revoliucinis Dumos atstovų sparnas vis labiau atauštantiems iš revoliucinio įkarščio ir "Viborgo manifesto" nepasisekimo pamokytiems "kadetams" nesidavė paveikiamas. Tuo pasinaudojo Stolypinas, socialdemokratų frakcijai nekliudė ir ją net provokavo vis aiškiau virsti revoliucinio veikimo centru ir po kelių mėnesių iškėlė visai frakcijai bylą, suėmė jos narius ir ne tik paleido Dumą, bet ir pakeitė Dumos rinkimų įstatymą, kuris dabar sumažino darbininkų ir valstiečių, o taip pat nerusų atstovavimą, ir sustiprino dvarininkų ir ypačiai rusų kurijas (atstovavimą).

Trečioji ir ketvirtoji Duma. Tuo laiku ir visuomenėje revoliucinė nuotaika gerokai jau buvo atvėsusi. Revoliucijos vadai atsidūrė kalėjimuose arba buvo ištremti Sibiran, o kiti pabėgo užsienin. Revoliucinių partijų veikimas visai apsilpo. Aikštėn iškilo socialistų revoliucionierių teroristų vado Azefo

[88] Vacl. B-kos pastaba.

ir kitų slaptų politinės policijos agentų provokacijos, kurių atidengimas, atliktas revoliucininko Burcevo, kuriam padėjo policijos agentas Bakajevas, visuomenės nuotaiką dar labiau prislėgė. Visur pakėlė galvą reakcija.

Rinkimus į trečiąją Dumą laimėjo, ypačiai naujo įstatymo dėka, palaikantieji valdžią "spaliečiai" (oktiabristai - besitenkiną spalių 17/30 d. manifesto laisvėmis ir priešingi didesniam jų išplėtimui) su maskviečiu Gučkovu priekyje, taip pat nacionalistai ir kiti dešinieji vyriausybininkai, Dumoje sudarę aiškią daugumą (prieš socialdemokratus, darbiečius ir kadetus) ir jos priekyje, po dviejų Dumų pirmininkų kadetų, pastatę spalietį Chomiakovą. Dešinysis cinikas Puriškevičius beveik nevaržomas kėlė Dumoje skandalus prieš kairiuosius, o jo sėbrai visaip kaip trukdė kairiųjų kalbas ir veikimą. Duma visai nustojo savo revoliucinės reikšmės, nebebuvo vyriausybei pavojinga, net priešingai, nekartą buvo vyriausybės naudojama savo tikslams pasiekti, tad laimingai išgyveno visą jai įstatymo numatytą laiką.

Panašiai išrinkta ketvirtoji Duma, spaliečio Rodziankos pirmininkaujama, susilaukė Antrojo Pasaulinio Karo, kada jos vaidmuo įgijo didesnį svorį, prasidedant 1917 m. revoliucijai ypatingai reikšmingą. Tačiau tuomet Lietuva jau nuo 1915 m. rudens buvo vokiečių okupuota, ir ją mažai telietė Maskolijoje vykstančios atmainos. Jųdviejų gyvenimas, ačiū Dievui, jau buvo išsiskyręs, kaip pasirodo, bent vienai mūsų tautos kartai laisvai gyventi.

Lietuva ir pirmoji Duma. Lygiai kaip rusų ir Maskolijos okupuotų tautų (lenkų, latvių ir kitų) revoliucinės partijos, taip ir Lietuvos socialdemokratai ir demokratai (su Valstiečių Sąjunga) boikotavo 1906 m. pirmosios Dumos rinkimus. Tačiau pripratę atlikinėti kitas valdžios jiems skiriamas pareigas, dvarininkai ir valstiečiai juose dalyvavo. Apskrityse jie išrinko rinkikus, kurie suvažiavę gubernijų centruose Vilniuje, Kaune ir Suvalkuose išrinko Dumos atstovus, dalyvaujant ir miestiečiams, bet nuo rinkimų susilaikius darbininkams ir revoliucinei inteligentijai, Vilnius žydų balsais išrinko žydą Leviną, kuo buvo kirstas skaudus smūgis lenkų endekų pretenzijoms į šį, pasak jų, "visų lenkiškiausią miestą"; lietuviai čia nebalsavo. Gubernijiniuose rinkimų suvažiavimuose atstovams rinkti Vilniaus ir Kauno gubernijose įstatymai davė dvarininkams rinkikų beveik tiek pat, kiek ir valstiečiams, taip jog tik dideliu vieningumu vals-

tiečiai galėjo atsverti dvarininkų balsus. Šiaip įstatymas užtikrino vieną atstovą iš kiekvienos gubernijos dvarininkams ir vieną valstiečiams, o kitus atstovus turėjo rinkti bendrai dvarininkų, valstiečių ir miestiečių apskrityje išrinkti atstovai. Be to, Vilniaus miestas turėjo savo atskirą atstovą.

Vilniaus gubernijos dvarininkai pasinaudojo tos gubernijos sodiečių nesusipratimu ir tuo, jog šie sudarė tautinį lietuvių ir gudų, sugudėjusių arba sulenkėjusių lietuvių ir sulenkėjusių gudų, visokių tuteišių ir pustuteišių mišinį, taip pat ir jų nesugebėjimu bent savo valstietiškus reikalus išvien ginti, ir atstovais rinko (taip pat ir į kitas Dumas) vien dvarininkus, o įstatymų numatytą pačių valstiečių atstovą pravesdavo ponams klusnųjį Cijunėlį, kurio šie nuo savęs neatleisdavo ir Dumoje, o ten jie drauge su kitais Lietuvos ir Gudijos lenkais sudarė Lietuvos ir Gudijos grupę ("kolo"), artimą Lenkijos atstovų grupei.

Kauno gubernijoje pačių dvarininkų tarpe nebuvo visiškos vienybės atsiradus reikšmingiems veikėjams, nusistačiusiems demokratiškai ir lietuviškai (Zubovai, Narutavičiai, Putvinskiai ir kiti), bet reakciniai dvarininkai nesunkiai juos įveikdavo, laikydamiesi "lenkiškojo" solidarumo. Atstovus renkant, kauniniams dvarininkams teko prieš save turėti kaimo išrinktus lietuvių rinkikus ir miesto žydų rinkikus. Čia per visus rinkimus, į visas keturias Dumas, lietuvių ir žydų vadovams pavyko susiprasti ir išlaikyti vienybę, nors kartais vienas arba kitas kaimietis rinkikas, dvarininkų prieitas, ir pasvyruodavo; lietuviai balsavo už vieną atstovą žydą, o žydai balsavo už visus lietuvių kandidatus, dvarininkams tegaunant pasitenkinti tik vienu įstatymo jiems patikrintu atstovu. Prieš pat rinkimus rinkikams Kaunan suvažiuojant, čia jų tarpe veikdavo Kauno ir Vilniaus lietuvių veikėjai: advokatas Petras Leonas, kun. J. Tumas, M. Sleževičius, A. Smetona ir kiti. Į pirmąją Dumą iš čia pateko Plungės klebonas Vincentas Jarulaitis, veterinarijos gydytojas Lopas, Juozas Kubilius, lietuviams nesvetimas dvarininkas advokatas Milvydas ir kiti.

Suvalkų gubernijos rinkimuose dvarininkai buvo visai silpni, neturėdami net kitur įstatymo numatyto vieno atstovo iš dvarininkų, o lietuviai taip juos persverdavo, jog lengvai tik lietuvius teišrinkdavo, pradžioje po du atstovu nuo gubernijos, o paskiau, Stolypino pakeistu įstatymu, iš viso tik

vieną iš visos gubernijos. Pirmon Dumon iš čia pateko P. Vitkauskas ir ūkininkas Girnius.

Pačioje Dumoje tie keli, iš Kauno ir Suvalkų gubernijų išrinkti, lietuviai nesudarė savo kuopos, tik ėjo su darbiečiais (Lopas, Kubilius) arba su kadetais (į šiuos, rodos, šlijo Vitkauskas ir Jarulaitis), bet iškylant reikalui aptarti lietuvių reikalus, sueidavo savo tarpe. Be to, jie dalyvavo autonomistų grupėje, kurioje buvo susimetę įvairių tautų atstovai savo atstovaujamoms tautoms autonomijos reikalauti, tad lietuviai Lietuvai, tuo siekdami įvykdyti vyriausiąjį Didžiojo Vilniaus Seimo reikalavimą. Dumoje ne kuo bepasireiškę, likdami gana pasyvūs, pačioje lietuvių visuomenėje nei patys nesvėrė nei Dumos nepopuliarino, nors Lopas ir Kubilius gavo ir už pasirašymą Viborgo "manifesto" atkalėti. Bene labiausiai jų tarpe į politiką linkęs judrus ir ambicingas kun. Jarulaitis savo visuomenėje augščiau nepakilo. Nors jis vėliau, Pirmojo Pasaulinio Karo metu, jau kaip Viekšnių kanauninkas vokiečių buvo išvežtas į koncentracijos stovyklą, bet ne dėl kokios politinės veiklos, tik su jais susikivirčijęs dėl savo globojamo ir naudojamo svetimo dvaro. Jų visų reikšmingiausias buvo Juozas Kubilius, vėliau susiartinęs su A. Smetona ir su juo pasitraukęs iš demokratų, tikriau iš "Lietuvos Ūkininko" žmonių tarpo, ir patraukęs "Vilties" linkui. Apie 1910 m. lietuvių spaudoje ėjo įdomus ir nuoširdus jo susirašinėjimas su Petrapilio Katalikų Dvasinės Akademijos prof. kun. Pr. Būčiu tikybos klausimais, kurie jam, jau nuo Bažnyčios pasitraukusiam eksklierikui, ėmė vėl rūpėti, kaip ir prieš kelerius metus virtę gyvi ir aktualūs džiovininkui socialistui Jonui Biliūnui.

LSDP ir Duma. Kaip ir kitos revoliucinės organizacijos caro imperijoje, Lietuvos socialdemokratai pradžioje nedalyvavo Valstybės Dumos rinkimuose. Laikydami revoliucijos laimėjimus Rusijoje ir Lietuvoje tiek įtvirtintus, jog atrodė galima paversti legalia užsieninę partijos spaudą ir leisti ją Lietuvoje tam pačiam revoliuciniam partijos darbui tęsti, jie nustojo spausdinti Tilžėje "Darbininkų Balsą" ir "Echo życia robotniczego na Litwie" ir nuo 1906 m. pavasario pradėjo Vilniuje leisti savaitinę "Naująją Gadynę" ir "Echo". Dirbti "Naujosios Gadynės" redakcijoj į Vilnių buvo atkviestas neseniai grįžęs iš Mandžiurijos Lietuvon mobilizuotas rusų japonų karui Pilviškių gydytojas Stasys Matulaitis. žinomas Maironio kritikas "Varpe" ir antiklerikalinių

"Parmazono" ir "Smerties" autorius. Ten pat dirbo rimčiausias LSDP vairuotojas Steponas Kairys. Atvyko į Vilnių ir neseniai prieš tai savo draugo Vlado Požėlos iš kalėjimo išvaduotas Kapsukas, gyvos, smailios plunksnos ir neišsemiamos energijos partietis. Šie trys rašytojai labiausiai nustatė laikraščio turinį, kryptį ir toną. Čia talkininkavo dar Jurgis Šlapelis kaip kalbos tvarkytojas, Antanas Purėnas, Mykolas Biržiška, Peliksas Bugailiškis ir kiti. Kelioms savaitėms praėjus nuo "Naujosios Gadynės" pasirodymo, pradėta leisti ir lenkų kalba "Echo", kurį kelias pirmąsias savaites redagavo minėtasis Biržiška, padedamas buvusiųjų pepeesininkų Jurgio Jankauskio (Jerzy Szum) ir Adomo Gedvilos, o paskiau redagavo Steponas Kairys ir dr. A. Domaševičius. Kiek "Naujoje Gadynėje", be bendro su "Echo" LSDP centro įstaigų nutarimų, nuostatų ir kitokios partinės medžiagos teikimo, buvo atvaizduojamas visos Lietuvos partinis, revoliucinis ir profesinis darbininkų ir valstiečių gyvenimas, tiek "Echo" atvaizdavo Vilniaus ir Kauno darbininkų gyvenimą ir kilusius tenykščių darbininkų organizacijos klausimus ir ginčus.

Tuo metu "Naujoji Gadynė" buvo įtakingiausias lietuvių spaudos organas, nustatęs visuomeninio Lietuvos gyvenimo kryptį, pilnas kapsukinės ugnies, šventmikinio (Matulaičio) literatūrinio sąmojo ir kairinio rimto orientavimosi revoliucinės eigos įvykiuose. Ji nesiskaitė su maskolių cenzūra, rašė nesivaržydama, kirto iš peties. Dažnas, paskiau kone kiekvienas jos numeris buvo cenzūros sulaikomas, bet vikrūs laikraščio administracijos vyrukai paprastai išnešdavo pro užpakalines spaustuvės duris tūkstančius sulaikytų numerių egzempliorių ir juos išplatindavo visoje Lietuvoje. Puolamas jam priešingos spaudos, daugelio kunigų smerkiamas per pamokslus ir šiaip su žmonėmis sueinant, šis savaitraštis buvo revoliucinio darbininkų ir sodiečių jaunimo grobste išgrobstomas.

Taip pat bemaž kiekvienas "Echo" numeris buvo konfiskuojamas, bet išplatinamas tokiu pat būdu kaip "Naujoji Gadynė", lenkiškai tebekalbančių Vilniaus darbininkų grupėse ir kiek aplenkėjusiuose Vilniaus krašto kaimuose. Kitos (lenkų ar rusų) Vilniaus revoliucinės grupės tokio laikraščio neturėjo, tad jis prasiplatindavo ir kitoms partijoms priklausančių darbininkų tarpe, tuo pačiu juos priar-

tindamas LSDpartijai. Dėl įtakos jam teko varžytis ir smarkiai kovoti ne pačiame Vilniuje, tik Kaune, kur tuo metu organizavo katalikus darbininkus (lietuvius ir lenkus) į šv. Juozapo Draugiją energingas ir ryžtingas kanauninkas Konstantinas Olšauskis. Dėl jo paties ir jo vadovaujamų juozapiečių aiškaus sakymosi prieš revoliuciją ir ne tik prieš revoliucinio laikymosi, bet ir veikimo prieš LSDP ir kitas revoliucines partijas tų dviejų, viena kitai priešingų nusistatymų, grupių tarpusavinė kova buvo įtempta ir smarki. Kauniniai LSDP veikėjai Jz. Paknys, Kl. Jurgelionis ir kiti "Echo" skiltyse kaltino kun. Olšauskį ir juozapiečius artimumu maskolių gubernatūrai ir policijai, įdavinėjimu žandarams revoliucinių darbininkų ir pan. Daug vėliau tai susilaukė ir savotiškos reakcijos spaudoje. Tolimoje Amerikoje dar 1911 m. kun. J. Tumui ir kan. K. Olšauskiui renkant aukas "Saulės" namams Kaune pastatyti, socialistinėje "Kovoje" buvo išspausdintas iš Lietuvos pasitraukusio Kutros prisiminimas, koks buvęs kauninis kan. Olšauskio veikimas, tiesiog kaltinąs jį buvus Kauno žandarmerijos agentu, dėl ko amerikinėje lietuvių spaudoje kilo daug triukšmo ir ginčų. Tad tuo tariamai buvusio agento Kutros paliudijimu atsirėmus vienas besimokęs užsienyje mūsų studentas A. G. (ne Jasiukaitis, kaip kitų buvo manoma[84]) parašė brošiūrą apie K. Olšauskį "Otec Konstantin", o kiti vėl patį Kutrą ėmė skelbti maskolių žandarų agentu.

Tikrumoje, nei tas Kutra nebuvo koks buvęs žandarmerijos agentas, nei Olšauskis agentavęs, tik visa tai buvo sugalvota agitacijai prieš Olšauskio veikimą Amerikoje. Tikruosius santykius tarp Kauno gubernatoriaus ir Olšauskio nušvietė tiktai 1918 m. Vaclovas Biržiška, paskelbęs atskiroje brošiūroje jo surastus Kauno gubernatoriaus buvusiame archyve kan. Olšauskio susirašinėjimą su Kauno gubernatorium, iš kurio paaiškėjo, kad kan. Olšauskis nieko neįdavinėjo, bet tik būdamas aiškiai nusistatęs prieš revoliuciją, pakartotinai pareikšdavo savo ištikimybę Rusijai ir carui ir laikas nuo laiko prašė leidimo vienam ar kitam juozapiečiui laikyti ginklus, kad apsigintų nuo galimų revoliucininkų pasikėsinimų. Šis klausimas buvo dar sykį iškeltas jau Nepriklausomoje Lietuvoje, kada "Lietuvos Žinių" publicistas Januškevičius viename savo straipsnių buvo pakartojęs Kut-

[84] Vacl. B-kos skliaustinė pastaba.

ros kaltinimus ir kan. Olšauskis dėl to buvo patraukęs teisman už šmeižimą oficialią "Lietuvos Žinių" redaktorę F. Bortkevičienę. Girdėdama apie aną Vaclovo Biržiškos brošiūrą, kaltinamoji pusė buvo šaukusi jį liudininku, tačiau jo parodymai, atsirėmę tos brošiūros faktais, sugriovė visus Januškevičiaus tvirtinimus, ir redakcija taikos teisėjo Herubavičiaus buvo nuteista už šmeižimą[85].

Ir pats kan. Olšauskis tiek 1906m., tiek 1911 m. griežtai neigė iškeltus prieš jį politinio nešvarumo kaltinimus, bet ir patvirtindavo, kad jis atvirai kovojo prieš revoliucinį sąjūdį, kaip, jo nusimanymu, žalingą Lietuvai ir darbininkams. Kaip matėme, dokumentai šį jo neigimą pilnai patvirtino.

Nuolatos sustabdomi ir baudžiami, "Naujoji Gadynė" ir "Echo" turėjo į metų pabaigą sustoti, užleisdami vietą nuo 1907 m. pradžios leidžiamiems tos pačios krypties LSDP laikraščiams "Skardui" ir "Topor'ui", kurie taip pat buvo persekiojami rusų administracijos, o Lietuvos žmonių uoliai skaitomi. Elesdekinės spaudos prasiplatinimui ir įtakai tenka ypačiai priskirti nepaprastą socialdemokratų laimėjimą rinkimuose į antrąją Dumą Kauno gubernijoje, kur visi atstovai, be privalomo dvarininko ir sutartinio miestų žydo, buvo išrinkti socialdemokratai. Nuo Suvalkų gubernijos buvo išrinktas, prisidėjęs prie konstitucionalistų demokratų, rimtas Kauno advokatas Petras Leonas ir reikšmingai pasirodęs jau Didžiajame Vilniaus Seime ir po to vėl iš Lietuvos gyvenimo pranykęs Revelio - Talino advokatas Andrius Bulota. griežtai susirišęs su darbiečiais.

Antroje Valstybės Dumoje lietuviai socialdemokratai sudarė atskirą frakciją, bendrai palaikiusią Rusijos socialdemokratų frakcijos žygius, bet dar griežčiau surištą su LSDP vadovybe ir Lietuvos reikalais. Patys tos frakcijos nariai prieš tai nebuvo reikšmingi LSDP veikloje, kiti net, kaip gabus ir iškalbingas Kauno advokatas Vladas Stašinskis arba prieš tai nežinomas jaunas gydytojas Gudavičius (Nepriklausomoje Lietuvoje Vytauto Didžiojo universiteto profesorius), tik dabar tepasiskelbė socialdemokratais. Su Lietuvos gyvenimu labiausiai buvo suaugęs sveiko proto ir sodietiško sąmojo kupinas (Šiaulių) radviliškėnas ūkininkas Antanas Povylius, teišėjęs zubovinės "Šiaulių akademijos"

[*] Šis posmas Vacl. B-kos rašytas.

visuomeninio darbo "klases", veikiamas anksčiau demokrato Povilo Višinskio ir socialdemokrato Augustino Janulaičio, vėliau Jono Jablonskio ir "dėdės" Ambrozaičio, Šiaulių slaptų visuomeninių gegužinių ir partinių atsišaukimų, nelegalios ir legalios spaudos ir tt. Jis buvo savas, ištikimas Lietuvos žmonių žmogus, niekados jų neapvylęs, nebėgęs nuo jokios partijos ar krypties, tik visados liekąs tvirtas lietuvis, įsitikinęs demokratas, artimiausias socialdemokratams. Lietuvos socialdemokratų frakciją palaikanti LSDP spauda krašte įgijo dar daugiau reikšmės, kad ir ištikęs tuo laiku (1907 m. pavasarį) antras Kapsuko suėmimas Vilniuje, atplėšęs jį nuo aktyvaus darbo, o paskiau ir nuo Lietuvos, atėmė iš "Skardo" vieną jo gyviausiųjų plunksnų. Lietuvos socialdemokratų frakcija "Skarde" (Nr. 9) išspausdino kurstantį prieš valdžią manifestą, dėl kurio laikraščiui buvo iškelta byla ir po dviejų mėnesių (su Nr. 21, gegužės 23 d.) "Skardui" teko užsidaryti ("Topor" nustojo ėjęs jau gegužės 14/30 d.), o frakcijos nariai gavo po vienerius metus tvirtovės kalėjimo. Tačiau pats jų atsišaukimas buvo slaptai atmuštas atskiru lapeliu ir išplatintas, nežiūrint "Skardo" konfiskacijos. Atsakingajai "Skardo" redaktorei Bronislavai Šėmytei pavyko pasišalinti ir bausmės išvengti.

"Skardo" vietoje jau po savaitės (1907 m. gegužės 30 d.) pasirodė "Žarija", kuri ėjo ligi birželio mėn. 3/16 d. 1908 m., bet lenkiškasis laikraštis jau nebeatgijo. "Žariją" pradžioje redagavo Antanas Purėnas, paskiau P. Bugailiškis, Vl. Požėla, pagaliau A. Janulaitis ir M. Biržiška. Administracijoje dirbo Antanas Povylius, artimiausiems laikraščio bendradarbiams nekartą savo sąmoju praskaidrinęs nevieną sunkią valandėlę. Tačiau drauge su revoliucinės nuotaikos nykimu visuomenėje mažėjo ir "Žarijos" prasiplatinimas, o nuo 1908 m. teko sumažinti ir jos formatą — pasak Povyliaus (tie žodžiai pateko ir į laikraščio prospektą 1908-siems metams), "laikraštis bus mažesnis ir brangesnis, užtat dailesnis". Sirkino spaustuvei nesutikus išleisti eilinio numerio dėl nesumokėtų jai senų skolų, "Žarijos" darbas nutrūko ir nei kitu vardu nebeatsigavo. Ji net negalėjo taip aiškiai ir drąsiai rašyti, kaip "Naujoji Gadynė" ar "Skardas" kad rašė. Įpratę į anų laikraščių smarkavimą, "Žarijos" skaitytojai nusiskųsdavo negauną joje "smarkių žodžių". Tik ir "Žarijos" metu — sustiprėjusios reakcijos ir susiaurintų V. Dūmos rinkimų laiku — iš trijų Kauno gubernijos atstovų, kuriuos lietuviai

tegalėjo dabar į III Dūmą pravesti, Požėla ir Keinys dėjosi su darbiečiais, o vienas, Pranas Kuzma, buvo dar socialdemokratas. Suvalkų gubernijai III Dumoje atstovavo Andrius Bulota, darbietis.

Lietuvos dvarininkai, endekai ir dumos. Po nereikšmingo II-sios Dumos Vilniaus miesto atstovo advokato ir Vilniaus miesto burmistro ("gorodskoj golova") Mykolo Venslauskio (dėl 1863 m. Sibiran ištremto žemaičių dvarininko sūnaus), rinkimuose lenkų laimėto prieš žydus, Vilniaus lenkai savo tarpe suskilo, demokratams ir iš viso endekų priešininkams pastačius garsųjį politinių bylų advokatą Tadą Wroblewskį prieš populiarų tamsioje Vilniaus nutautėlių minioje, iš jos kilusį nacionalistą (endeką) kun. Stanislovą Maciejevičių, ypatingai smarkiai nusistačiusį prieš lietuvius. Laimėjo Maciejevičius, labai lengvai Vrubliauskį įveikęs.

Valstybės Tarybon teturėjo teisę rinkti tik stambūs dvarininkai, kurių tarpe beveik dar nebuvo pasireiškusių susipratusiais lietuviais. Per pirmuosius rinkimus buvo patekę nereikšmingi Aleksandras Tiškevičius, kretingiškis, nuo Kauno gubernijos, ir Aleksandras Chominskis, alksniniškis (olševiškis), nuo Vilniaus gubernijos. Bet per kitus rinkimus Kauno gubernijos ponija pasiuntė ambicingą karjeristą, besilaižantį rusų biurokratams Kauno dvarininkų žemės ūkio draugijos pirmininką ir Vilniaus žemės banko direktorių Aleksandrą Meištavičių nuo Panevėžio, išgarsėjusį dalyvavimu 1904 m. iškilmėse Vilniuje atidengiant carės Kotrynos II paminklą. Vilniaus gubernija pasiuntė iškalbingą ir europiškai apsišvietusį, dar ambicingesnį, bet ne tiek savanaudiškai, kaip Meištavičius, kiek luomiškai (visuomeniškai ir politiškai) nusiteikusį Oskarą Korviną Milevskį (nuo Lazdūnų). Meištavičius kad ir priklausė Povilo Končios ir Stanislovo Kognovickio vadinamajai "ugodovcų" dvarininkų grupei, kuri lietuvių tautinio sąjūdžio atžvilgiu buvo taikingiau nusistačiusi, bet pats ligi mirties negalėjo sutikti su "mužikų" įsigalėjimu Lietuvoje, taip 1921-1922 m. pirmininkaudamas Želigovskio "valdžiai" Vilniuje ir persekiodamas Vilniaus lietuvius, net reikalaudamas jų vadus iššudyti, taip ir vėliau ministeriaudamas Varšuvoje, dar ir sau artimą Vilniaus dienraštį "Slowo" kurstydamas prieš Nepriklausomą Lietuvą, kurios negalėdamas pakęsti nusikratė net savo panevėžiškiu dvaru. Oskaras Milevskis negavo su lietuviais

kirstis, tik jis iš viso neprisileido minties, kad "mužikai" gali sudaryti tautą ir savo kalbą pakelti "kultūringų tautų" kalba. O juk visi tie keturi tųdviejų Lietuvos gubernijų didžiųjų dvarų savininkų atstovai pirmuoju ir antruoju Valstybės Tarybos šaukimu buvo lenkų nacionalistų priešininkai! Dvarininkų rinkimai į Valstybės Dumą, kuriuose dalyvavo ne tik stambieji, bet ir vidutinieji ir smulkieji dvarininkai, Vilniaus gubernijoje duodavo neendekus bankininką Juozapą Montvilą nuo Troškūnų arba žurnalistą Česlovą Jankauską nuo Ašmenos, bet Kauno gubernijoje ir artimesnius endekams Zavišą, Račkauskį.

Andrius Bulota. Patekęs dar antrojon Dumon, bet ypačiai trečioje Dumoje lietuvių atstovų tarpe iškilo Andrius Bulota, virtęs vienu populiariausiųjų Rusijoje darbiečių kalbėtojų ir vedęs vieno tos grupės vadų dukterį - rusę. Neauksaburnis stačiokas, šokąs į akis vyriausybės atstovams, čia pat dar geriau atsikertąs į dešiniųjų Dumos atstovų jam paleidžiamas aštrias pastabas ar net užgaunančius žodžius, kad ir kartais savo kalbose prisimindavo gyvenimiškuoju pavyzdžiu "bratišką v Suvalskoj gubernii" ir keldavo susijusius su Lietuvos reikalais klausimus, tik jis nesitenkino Lietuvos žmonių atstovavimu, bet mielai ėmėsi valstybinio (rusiško) masto liaudies tribūno vaidmens. Lietuvoje artimiausias demokratams liaudininkams, bet Dumoje tuo savęs perdaug nevaržęs, o su kitomis Lietuvoje grupėmis nelabai tebendravo. Petrapilyje susirišęs su darbiečių frakcija ir artimai bendradarbiaudamas su socialistais liaudininkais ir net su socialistais revoliucionieriais, jis įprasdavo ir į Lietuvos krašto, Lietuvos žmonių reikalus žiūrėti jų akimis, o pačią Dumą pratino žiūrėti į lietuvius kaip į bulotinio nusistatymo žmones, į Lietuvą kaip į vieną Bulotos kairumo maskoliškųjų mužikų gubernijų. Ketvirtojon Dumon nebepatekęs, Lietuvoje Bulota nebepritapo prie besiplėtojančių visuomeninio, aiškiau sakant — tautinio gyvenimo sąlygų ir vis savarankiškesnio lietuvių visuomenės reiškimosi, vis drąsiau atšokstančio nuo maskoliško šablono.

Mūsų visuomeninės nuotaikos, nusistatymai, politinių ir visuomeninių grupių įtaka ir svoris nebesireiškė jau vis tik 1905-1906 m. išryškėjusia kryptimi, gyvenimas nesustingo įprastose prieš porą metų lytyse, tik ėjo pirmyn daug sudėtingesne vaga.

Pirmeiviai ir atžagareiviai. Revoliucinis Lietuvos sąjū-

dis, dėl socialistų, kitų nekartą pravardžiuojamų cicilikais, kuriuo vardu nei elesdiečiai labai nesipurtė ir kiti net buvo linkę jį sau priimti, įsivyravusios įtakos *cicilikmečiu* pramintas, ėjo į galą, aiškiai nyko. Lietuvos Socialdemokratų Partija palaikoma JAV lietuvių socialistų, o Lietuvoje pasiturinčiųjų partiečių ir partijos simpatikų aukomis, ilgainiui pritrūko amerikinių dolerių, nes užsitęsęs ir suvienodėjęs revoliucinis sąjūdis išeivijai permažai duodavo efektingų akstinų gyvesnei rinkliavai, o ir pačioje Lietuvoje pristigo partinių rublių, kada vieni partiečiai arba simpatikai pinigiškai išsisėmė, o kiti nusivylė, dvasiškai palūžo ir pasitraukė, gi partijai likę ištikimi daugiausia buvo bepinigiai. Dar svarbesnis buvo šiaipjau vis aiškesnis visuomenės persiorientavimas revoliucijos ir iš viso "kairiųjų reikalavimų", "kairiųjų siekimų" atžvilgiu.

Nors per rinkimus sodžiaus visuomenė vis teberinko socialdemokratus ir darbiečius, kaip žinomus savo apylinkėje vyrus, kurie "žmonių reikalų nei ponams nei valdžiai neparduos", ir tikrai, išskyrus Vilniaus gubernijos ponų cijūnėlius, nepardavė, bet ir Dumos dešinėjimas (ne vien dėl tam tikrai perdirbtų rinkimų įstatymų, bet ir dėl maskolių visuomenės nuotaikos pasikeitimų) teleido jiems besireikšti opozicinėmis kalbomis, o žmonėms neką teigiamą beteikti, tuo tarpu visuomeninis Lietuvos gyvenimas, įleidžiąs vis gilesnes šaknis ir vis plačiau išsišakojąs, spyrė naujų gyvevenimo reiškinių atžvilgiu nusistatyti ne vien opoziciškai, tad neigiamai, bet ir ką aiškiau ir tvirčiau poziciškai atlikti. Pačioje LSDP ataušta politinės kovos įkarštis. Gyvesnieji partiečiai, nesustingę gražiose revoliucinėse praėjusios dienos tradicijose, vieni tebesilaikydami partijos eilių ir šiokios ar tokios jos drausmės, kiti ir iš jos eilių pasitraukę, vienas po kito vis labiau įsitraukia į pozicinį visuomeninį ar kultūrinį darbą, stengdamiesi jį idėjiškai nustatyti savo pasaulėžiūros kryptimi. Valdžios organų sekami, ar "kramolninkai" ir kitokie "cicilikai" nebus kur savo gūžtos susisukę, ir dėl tų gūžtų naikinimo policinėmis ir kitokiomis administracinėmis priemonėmis, bet ypačiai savo darbui reikalingi labiau ar mažiau gimininių talkininkų, elesdiečiai visuomenininkai ir kultūrininkai bei jųjų artimieji nekartą dabar dedasi su demokratais, Valstiečių Sąjungos žmonėmis ir kitais į labiau ar mažiau išlaikytą bendrą *pirmeivių* darbą, kuris jų pačių,

ypačiai platesnės jiems palankios visuomenės, atskiriamas ir priešpastatomas *atžagareivių* darbui.

Kas gi tie atžagareiviai (atbuleiviai, atgaleiviai) ir atžagareivių darbas? Žodžio kilmė čia labai paprasta: maskolių spaudoje vartojamas lotyniškas re-ac(ak)tio(cio) ir ner — at-veik-ėjas atgaleiviu išversta neblogiausiai. Tačiau jo pritaikymas Lietuvos ir lietuvių tautos santykiams dažnai buvo perplatus, tad ir neteisingas, nekartą be reikalo užgaulus. Pačioje maskolių visuomenėje po 1905 m. spalių 17 d. caro manifesto reakcininkais tegalima buvo laikyti tiktai tuos, kurie norėjo grąžinti politinį ir visuomeninį gyvenimą į šio manifesto dar nesuvaržytą ankstyvesnę caro samoderžaviją. Tad čion būtų dėtini daugiausia su senuoju carizmu susiję administracijos ir policijos agentai, žandarai, šventikai, senojo raugo biurokratai, jau nekalbant apie tamsiuosius, paperkamus degtine mėsininkus - skerdikus, krominin-kus ir jų samdininkus - prikazčikus, policijos lengvai prieš bent ką pakurstomus mušeikas, pagarsėjusius "juodašimčių" vardu. Dumoje tai buvo vadinamieji nacionalistai ir kiti dešinieji, atvirai siekę sugriuvusio neriboto carizmo grąžinimo (restauracijos). Tačiau šioje dešiniausioje visuomenėje irgi ne viskas buvo vienoda, pvz., šventikai: daugumas su Jonu Kronštadskiu (prieš revoliuciją), Šavelskiu (priėmusiu pravoslaviją Šiaulių žydu), jeromonachu Iliodoru ir kitais panašiais priekyje daugiau ar mažiau nuoširdžiai arba ir iš savanaudiškų išrokavimų buvo atsidavę carizmui, bet pasitaikydavo ir kitokių, pvz., šviesusis Grigorij Petrov, kuris palaikė revoliucinį sąjūdį, kiek šis siekė pažaboti nusigyvenusį carizmą ir nustatyti laisvą visuomenės santvarką. Spaliečiai ir kitos grupės, kurios rėmėsi spalių 17 d. manifestu ir buvo nusistačiusios prieš tolesnę revoliuciją, tesirūpino manifesto laisvių suderinimu su rusų tautos tradicijomis, būdu, reikalais, suprantama — ir su savo luominiais reikalais, neturėjo būti laikomi reakcionieriais, tik konservatoriais - palaikytojais to, kas yra, tačiau partijų polemikos įkarštyje konservatoriai nekartą būdavo apšaukiami reakcininkais, kaikada net ir juodašimčiais.

Lietuvoje tikri reakcininkai - atžagareiviai tebuvo daugumas maskoliškų činauninkų (drauge su valsčiaus pišoriais ir pradžios mokyklų učiteliais), prieš lietuvius caro valdžios apgyvendinti pomeščikai ir kaimo poselencai, popai ir kiti maskoliai. Lietuvių ir lenkų tarpe sunku būtų buvę tuo metu

rasti, kas būtų svajojęs apie "senojo carizmo" laikų grąžinimą. Nebent kurie poniški ar mužikiški tamsuoliai, ypačiai seniai, nugąsdinti revoliucijos triukšmo ir nusistojusios tvarkos pairimo, belygindami naujuosius laikus su senaisiais, suprantama, senuosius augščiau tebekeldavo: "tuomet bent buvo tvarka!" Ko benorėti, jei ne tik tuojau po baudžiavų panaikinimo net paleistųjų baudžiauninkų tarpe atsirasdavo tokių, kurie beminėdami savo "geruosius ponus", bijodavo, kad žūsią be jų globos, bet ir Nepriklausomosios Lietuvos laikais vienas buvęs Viekšnių bažnyčios šveicorius, ilgą laiką Pavirvyčio dvare buvęs vežiku, piktinosi, girdėdamas "ponus" lietuviškai, ne lenkiškai šnekant ir užtarė baudžiavų laikus, kai svietas dar nebuvęs patvirkęs, nes ponai jį prižiūrėję ir draudę. Po I-jo Pasaulinio Karo Lietuvai sunkiai atkuriant savo valstybę, dar nevienas senos kartos sodietis abejingai kraipė galvą dėl ateities: "po maskoliais buvo geriau", "po ciesorium buvo tvarka" ir pan., o meištavičiniai dvarininkai nei neslėpė maloniau jiems buvę bendrauti su maskoliais gubernatoriais negu su mūsų mužikais ministeriais.

Daug kas šiaušėsi ir prieš gyvenimo pakrikimą revoliucijos metu, čia bijodami blogo galo, čia vieno ar kito revoliucijos stūmtelėjimo (streiko ir pan.) paliesti. 1905 m. vasarą Petras Vileišis savo "Vilniaus Žiniose" stengėsi sulaikyti žmones nuo revoliucinės maišaties, ir jam iš revoliucininkų smarkiau nekliuvo tik dėlto, kad jis buvo Petras Vileišis, kurio nuoširdų nusistatymą ir pasiaukojimą tautos gerovei jie žinojo ir brangino, tuo tarpu Seinų vyskupijos administratoriaus prelato Antanavičiaus aplinkraštis, įspėjąs žmones prieš revoliuciją, buvo priimtas su pasipiktinimu, o jį pasirašęs prelatas buvo apšauktas maskolberniu ir net juodašimčiu; šio aplinkraščio caro valdžios priminimas kaip Dievo duotosios, suprantama, pats vienas turėjo erzinti carizmo priešininkus. Kauno gubernatūros pinigais leidžiamas 1906 m. Kaune, žmonėms nuo revoliucijos atitraukti, žemaičio Antano Daukšos redaguojamas "Lietuvių Balsas", arba jiems atitolinti nuo katalikų kunigų įtakos valdžios subsidijuojama lyg ir marijavitinė "Teisybė", kurią 1907-1908 m. Kaune leido ir redagavo buvęs slaptasis Vilniaus žandarmerijos agentas K. Petrusevičius, tuo laiku, kaip ir Daukša, tarnavęs Kauno gubernatoriaus raštinėje, lietuvių visuomenei buvo tiek svetimi, jog žmonėse visai neturėjo pasisekimo

ir pačios valdžios buvo sustabdyti įsitikinus, kad jie visai nepateisina įdedamų į juos pinigų. Po spalinio manifesto ir po Vilniaus Seimo žmonėms ėmus plačiai revoliuciškai perdirbinėti valsčiaus tvarką, mokyklas ir kt. ir valdžiai ėmus gaudyti kurstytojus ir labiau už kitus pasireiškusius naujosios tvarkos vykdytojus, o baudžiamiesiems kariuomenės būriams pradėjus šaudyti, mušti ir daužyti, nevienas klebonas, valsčiaus viršaitis ar šiaip savo ar ne savo protu galvojąs žmogus čia jau nekartą "cicilikus" ir kitokius revoliucininkus pakeikdavo už tą, jog šie žmonėms nelaimę užtraukę, tik vis dėlto nebent koks besmegenis tegalėjo norėti, kad vėl, kaip prieš revoliuciją, būtų persekiojama lietuvių tauta, jos spauda, katalikų bažnyčia, kad grįžtų senoji tvarka. Taigi, lietuvių tarpe šiuo metu nebuvo ir negalėjo būti susipratusių, sakytume — maskoliškai nusistačiusių tikra to žodžio prasme atžagareivių, atgaleivių, atbuleivių ar dar kaip pavadintume, nebent kurie visiški neišmanėliai, kaip anas išvežikis, koks išliokajis ar šiaip koks sustingęs maskolbernis.

Kas kita, kad per amžius pripratusi vadovauti visuomenei, ypačiai sodžiuomenei, dvasininkija, bijodama Bažnyčios ir visuomenės rimčiai, tradicijoms pavojingų įtakų iš šalies, iš svetur, stengėsi ir toliau išlaikyti savo rankose visuomenės vadovavimą ir įtaką. Pamoksluose ir spaudoje ji kirtosi su socialistais, stengdamasi nuo jų įtakos apdrausti žmones, kaip seniau nuo "bedievių" ir "parmazonų". Kad kiti prieš "bedievius" įsikarščiavę kunigai bedievystę surasdavo ir ten, kur jos nei sapnuota, apšaukdami bedieviškais kone visus mokslus, o literatūroje nuo Voltaire'o bemaž visus žymiausius rašytojus bedievystės katile išmaudydami, ne ką bepalikdami žymesnio katalikams skaitytinai ir nuo bedievystės išvalytai literatūrai, stebėtis netenka, turint galvoje to laiko visuomeninį įkaitį, puolimus kunigų, kitų pamokslininkų smarkų temperamentą. Kitiems jų gydytojas, studentas, vengęs stoti seminarijon gimnazistas vis buvo "bedievis", tvarkos griovikas, "svieto lygintojas". Didžioji Prancūzų Revoliucija ir iš jos išriedėję demokratizmo pagrindai, postulatai ir tradicijos, Vakaruose išdygęs ir iš ten per Vokietiją, Lenkiją ir Rusiją mus pasiekęs socializmas, materializmas, darvinizmas, patys Vakarai su jų mokslais ir demokratizmu, vertė klebonus ir kamendorius ne ką gera

iš ten belaukti, ypačiai prieš slenkančią į mus iš Rytų revoliucinę anarchiją.

Petrapilio Dvasinės Akademijos profesoriai su kunigais Pranu Būčiu ir Jurgiu Matulevičium priekyje neperplačiausiai testengė Lietuvos kunigų visuomenę beveikti, kuri per šimtą su viršum metų Lietuvos priklausomybės nuo Maskolijos buvo kaip ir atkirsta nuo Vakarų, vėl ją susieti su katalikiškuoju Vakarų pasauliu, mokslu ir veikla. "Vėl" čia yra ne atsitiktinis žodis, lengvai ištartas, tik pavartotas, turint galvoje XVI-XVIII a. Lietuvos katalikybės glaudų sugyvenimą su Vakarų katalikybe, kad ir jėzuitus teprisiminus. Suprantama, Romos popiežiai ir XIX amžiuje tebevadovavo lietuvių tautos katalikybei, bet sunkiuoju maskolmečiu mūsų kunigams Roma sunkiai tebuvo pasiekiama ir daugiausia tekdavo tenkintis tik raštiniais ryšiais, kai tuo tarpu ir kunigams ir parapiečiams nuo savo lopšio ligi mirties vis teko turėti reikalo su iš visur juos siekiančia maskolija, taip jog ir rankom ir kojom nuo jos besistumiant, vis "šis tas" ir mūsų žmonėms, ir net patiems kunigams beprilipdavo. Dar laimė, kad Rusija vis tebebuvo maskoliška, kas šiaip ar taip sunkino mūsų žmonėms perdaug rusiškai persiimti.

Gabiausias ir moderniausias Lietuvos katalikų vadas, pats buvęs Dvasinės Akademijos prof. kun. Aleksandras Dambrauskas - Jakštas, aiškiai vakarietiškai nusistatęs ir į ten linkęs, Kaune atsidūręs, kad ir savo vedamąja mėnesine "Draugija" nemažai pakėlė ne tik lietuviškąją dvasininkijos kultūrą, bet ir aiškiai ją kreipė - statė veidu į Vakarus, tačiau kauniškėse činauninkų ir miestinių davatkų nuotaikose nekartą ir jis nusileido ligi tolimų vakariečiams pasisakymų, čia nevakarietiškai bepolemizuodamas pažangos ir demokratizmo klausimais su jaunu kun. Pranu Vilūnu (vėliau Vilniaus "Visuomenės" įtakoje virtusiu socialdemokratu, po 1917 m. Rusijos revoliucijos ir komunistu, žinoma, jau nieko nebeturinčiu su kunigyste, sovietuose redagavusiu "Raudonąjį Artoją", bet pačių bolševikų sulikviduotu už "lietuvišką nacionalizmą"), čia kartodamas ir pritardamas net maskolių prokuroro mintims *prieš* Lietuvos nepriklausomybę, apie kurią tuo metu, išskyrus socialdemokratus ir demokratus, mažai kas Lietuvoje ir begalvojo.

Visa tai dar labiau nustatė "antiklerikalus", nenorėjusius pasiduoti Bažnyčios vadovavimui už jos sienų, prieš

"klerikalus", kuriems pirmieji ėjo tikrais ar tik tariamais bedieviais. Jausdamiesi einą su gyvenimu, su mokslo pažanga, su Vakarų civilizacija, kas jiems nekartą mažai tebuvo pažįstama ir semiama maskoliams savaip tarpininkaujant, pirmeiviai rungėsi ir net kovėsi su tais, kurie draudėsi prieš pirmeiviškai suprantamą civilizaciją ir pažangą ir stengėsi užkirsti tokiam pirmeiviškumui kelią bent į Lietuvos kaimą, tad pirmeiviams šie ėjo ne tik atsilikėliais, bet ir pažangos trukdytojais, norinčiais pasukti istorijos ratą atgal, tad ir "atžagareiviais".

Tačiau ne vien žmonėms drausti nuo "bedieviškos pirmeivybės" ir šiai pulti Lietuvos "atžagareiviai" buvo savo jėgas paskyrę. Svarbiausias tautiškai susipratusių kunigų darbas buvo tautinės kultūros srityje, kurį padarė galimą kaip tik ta pati daugelio jųjų skersaujama ir dažno keikiama revoliucija. Kad ir caro vyriausybė buvo priversta įsileisti pradžios mokyklose lietuvius mokytojus lietuvių kalbai dėstyti, o kunigai ir seniau čia dėstė tikybos mokslą katalikų vaikams, vieni maskoliai ne tik toliau čia dėstė rusų kalbą, bet ir tebebuvo mokyklų vedėjai, tad maskoliai - stačiatikiai tebenustatė mokyklos kryptį; kitaip sakant, mokykla vis tebebuvo maskoliška. Siekdami turėti savą — katalikišką — lietuvišką mokyklą, kunigai stengėsi perimti į savo rankas 1905 m. revoliucijos pradėtąjį savos, Lietuvos žmonių mokyklos kūrimą ir jąja bent kiek atsverti svetimą maskolių valdžios mokyklą. Ne tik kunigai, bet ir kiti Lietuvos veikėjai steigė dabar lietuviškas mokyklas, pvz., Zubovai, sudarę ištisą tinklą lietuviškųjų mokyklų Medemrodėje, Naisiuose, Ginkūnuose, Dabikinėje ir kt.

Kaune įsisteigė energingo kanauninko Konstantino Olšauskio vadovaujama "Saulės" švietimo draugija, per kelerius metus įsteigusi Kauno gubernijoje nemažai mokyklų ir pačiame Kaune mokytojo Juozo Vokietaičio vedamą pirmąją lietuvišką mokytojų seminariją, vadinamą "Saulės" kursais. Seinų vyskupijoje įsikūrė "Žiburio" draugija, taip pat su daugeliu pradžios mokyklų ir Marijampolės mergaičių progimnazija, vedama Marijos Pečkauskaitės - Šatrijos Raganos. Lietuvių steigiamos mokyklos turėjo prisilaikyti valdžios programos ir laikytis rusų kalbos kaip dėstymo kalbos, bet galėjo taip pat rimtai pastatyti lietuvių kalbos dėstymą ir labiau apsidrausti prieš maskolišką dvasią. Kun. A. Dambrausko vadovaujama šv. Kazimiero draugija Kau-

ne leido daug tikybinių ar šiaip katalikiškos krypties knygų ir knygelių. "Blaivybės" draugija stengėsi, kad ir nesėkmingai, atgaivinti maskolių nutrauktą vysk. Valančiaus darbą, steigdama arbatines, skaityklas ir visaip stengdamasi atitraukti žmones nuo degtinės. Kun. Povilo Januševičiaus vedama katalikių draugija Kaune savo skyriuose ir savo "Lietuvaitės" laikraščiu stengėsi pakelti lietuvaičių susipratimą, paversti senos gadynės davatkėles sąmoningomis katalikėmis ir susipratusiomis lietuvaitėmis — žmonomis ir motinomis. Šv. Zitos tarnaičių draugijos Vilniuje ir Kaune dar anksčiau kėlė ir, sakytume, pilietino tarnaites lietuvaites, kurių ypačiai vilnietės zitietės suvaidino nemažą vaidmenį tautiniame Vilniaus miestiečių atgimime, ypačiai 1919-1921 m. ir vėliau, didžiausio Vilniaus lietuvių persekiojimo metu. Kunigų Antano Aleknos ir Juozo Bikino vedamas Kauno savaitraštis "Vienybė" (pradžioje "Nedėldienio Skaitymai") nustatė politinę ir visuomeninę katalikų bendruomenės gyvenimo kryptį. Ypatingai paplito ir išgarsėjo Seinuose labai gyvai ir sumaniai vedamas savaitraštis "Šaltinis", kurio paskelbtoji loterija naujiems skaitytojams pritraukti sukėlė pirmeivių pasityčiojimą ir pasipiktinimą, kas betgi nesutrūkdė laikraščiui toliau plisti. Kauno gubernijoje kunigai mielai ėmėsi steigti ir net vesti vartotojų bendroves, apdraudami žmones nuo krautuvininkų nesąžiningumo ir nekartą dėl to "krominin kais", "druskininkais" ir dar kitaip apšaukiami. Vėliau ir sodžiaus jaunimo tarpe ėmė dirbti žemaičio kun. Povilo Dogelio vedama "Pavasario" draugija, įsteigta Kaune, bet turėjusi skyrius visose trijose Lietuvos gubernijose.

Pirmeiviai, kur pajėgdami ir įveikdami rusų administracijos jiems statomas kliūtis įstengė, steigė savas švietimo draugijas, kaip pvz. Marijampolėje dr. K. Grinius ir kiti "Šviesą". Iš Vilniaus plačiai sklido liaudininkų demokratų (Petro Rusecko, Albino Rimkos ir kitų) vedamas pirmeiviškas savaitinis "Lietuvos Ūkininkas", su sodžiaus jaunimui skiriamu priedu "Jaunimu", ūkininkams skiriama "Žeme". Kad ir nesirišdamas su socialdemokratų "Skardu" ar "Žarija", tik veikdamas savarankiškai, šis laikraštis kaip ir talkininkavo jų darbui.

Iš Vilniaus ėjo katalikiškas savaitraštis "Aušra", kurios darbą Vilniaus vyskupijoje rėmė seno aušrininko, žemaičio bajoro Mečislovo Davainio Silvestraičio vedami ir nutau-

tusių lietuvių tarpe platinami lenkiškieji laikraščiai – mokytesniems nuo 1908 m. liepos mėn. "Litwa" (deja, vedama labai neinteligentiškai ir nekokia lenkų kalba) ir sodiečiams "Lud" (nuo 1911 m.), kurio pavyzdžiu Vilniaus lietuviai, stengdamiesi atsispirti lenkų administracijos ir dvasininkijos vedamai lietuvių nutautinimo akcijai, nuo 1919 m. buvo įsteigę laikraščius "Nasza Ziemia", "Nasza Niwa", "Lud" ir kitus populiarius savaitraščius.

Nevisados ir nevisur "pirmeiviai" ir "atžagareiviai" dirbo skyrium savitarpyje kirsdamiesi, tik kaikur mėgino ir drauge dirbti. Taip, Vilniaus švietimo draugijoje "Vilniaus Aušroje" buvo susimetę tiek Vilniaus kunigai su jiems tuo laiku įtakingais Antanu Smetona ir kun. Juozu Tumu, tiek ir pirmeiviai su Jonu Vileišiu ir Ona Pleiryte - Puidiene priekyje. Tačiau toks bendradarbiavimas neilgai tetrūko, šiaip draugijos veikėjams už jos ribų savo tarpe vis besirungiant, polemizuojant ir kovojant. Kai grupė primeiviškai nusistačiusių vilniečių kreipėsi į draugijos valdybą, prašydami įtvirtinti juos kaip Vilniaus skyrių, valdybos narių daugumas (A. Smetona, J. Tumas, dr. Juozas Bagdonas) prieš pirmeivius J. Vileišį ir O. Puidienę tą prašymą atmetė, pasak pirmeivių – bijodami, kad pirmeiviškas Vilniaus skyrius neįsigalėtų ir neimtų perdaug sverti nepirmeiviškoje draugijoje, bet argumentuodami daugiausia politiniu pavojumi, kokį gali draugijai užtraukti pirmeivių dalyvavimas. Tokiu būdu iš draugijos buvo išbraukti menininkas Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, būsimoji jo žmona, rašytoja Sofija Kymantaitė, tapytojas Antanas Žemaitis - Žmuidzinavičius, advokatas Augustinas Janulaitis, irgi advokatas Mykolas Biržiška ir kiti. Tačiau Janulaitis ir Biržiška pasirodė visuotiniame draugijos suvažiavime kaip Viekšnių skyriaus atstovai – skyriaus, kuris buvo įsteigtas kunigo pirmeivio Prano Vilūno ir kurio valdyboje buvo Biržiškos motina. Suvažiavime draugijos valdybos nariai mėgino juos pašalinti kaip neteisėtai išrinktus, dėl ko kilo narių tarpe smarkiausi ginčai, tik, rodos, susirinkimas tų dviejų atstovų nepašalino. Tuomet tatai gana nuošaliai stovinčiam nuo tautinio lietuvių gyvenimo "Vilniaus Žinių" administratoriui ekonomistui Morauskiui (nuo Panevėžio), LSDPartijos kūrėjui (kartu su dr. A. Domaševičium), beginant suvažiavime pirmeivių poziciją išspruko pranašingi žodžiai: "Kągi Jūs darote? norite pašalinti tikrus mokslo docentus Biržišką ir Janulaitį?" Šie

žodžiai pasirodė suvažiavimui juokingi ir juose paminėtiems jauniems veikėjams labai netaktingi, o tuo tarpu po 14 metų Lietuvos Universitete Kaune kaip tik gavo dirbti Biržiška, Janulaitis ir pats tat išpranašavęs Morauskis. Dėl kilusių suvažiavime ginčų, paaiškėjusio pirmeivių vaidmens ir iš viso maskolių administracijai jau seniai skersaujant į draugijos veikimą, greitai po suvažiavimo draugija buvo uždaryta. Tuo čia baigėsi pirmeivių bendradarbiavimas su nepirmeiviais, taip juos čia maskoliai "sutaikė".

Viltininkai ir Smetona. Dvasininkijos tautiškai katalikiškam darbui trūko pasauliečių talkos. Didesnė ar mažesnė kapelionų įtaka gimnazistams, dažniausiai pareinanti nuo kapeliono asmenybės, jo taurumo ir elgesio, baigdavosi jų auklėtiniams pabaigus gimnazijos mokslus, o dažnai nutrūkdavo jau vyresnėse gimnazijos klasėse. Čia nemažai svėrė ir mokyklos įtaka – rusų mokytojų, kurie kad ir nevertė stačiatikybėn, bet katalikybės atžvilgiu laikėsi priešiškai ar bent abejingai, istorijos vadovėlių, kurie istorijos eigą ir faktus nušviesdavo nepalankiai katalikybei, lektūros, teikiamos gimnazinių bibliotekų ir dažnai prieškatalikiškos, ir pan. Katalikų tikybos dėstytojai buvo čia labai suvaržyti tam priešveikti ir priešingą katalikybei įtaką nors kiek atsverti. Universiteto mokslas, suprantama, su katalikybe ir bendrai su tikyba nieko bendra neturėjo, be to, tolimoje Maskolijoje ir maskolių visuomenėje einamas, dar labiau silpnino lietuviškosios studentijos gyvus jausmo ir proto saitus su Lietuvoje įsigytąja katalikiškąja kultūra, tikėjimu ir galvosena. Nekalbant jau apie pasiliekančius Maskolijoje lietuvius intelektualus, ir grįžę Lietuvon dirbti saviškių tarpe ir saviesiems, kad ir paprastai katalikybės nesikratė, jai betgi dažnai liko abejingi, su Bažnyčia tebepalaikydami išorinius santykius arba ir be jų išsiversdami. Tokie aiškūs katalikai pasauliečiai, kaip Petrapilio valdininkas Andrius Dubinskas, be to, ėjęs Dvasinės Akademijos mokslus, kaip ir Petras Kriaučiūnas, tik šis vien lietuvybei pasiskyręs, buvo retenybė, ir jų reikšmė kaip katalikų Lietuvos gyvenime ir visuomeniniuose santykiuose buvo visai nežymi, nors kaip lietuviai jiedu, ypačiai Kriaučiūnas, savo vaidmenį suvaidino. Tiesa, gimnazijose jau augo naujoji karta, kuri po 1905 m. savo mokytojų tarpe kaikada ir lietuvį pamatydavo ir, kas dar svarbiau, gavo sau įtakos jau ne vien iš rusiškos spaudos ir rusiškų knygų, bet buvo gyvai veikiama ir savos,

lietuviškos spaudos, savo vis gyviau pasireiškiančio visuomeninio gyvenimo, ir pati gausingiau negu prieš 1905 m. užpildydavo Lietuvos mokyklas, jautė savo ir savo tautos kylantį pajėgumą, ėmė savarankiškiau ir lietuviškiau orientuotis aplinkos gyvenime ir santykiuose, bet tuo metu ji dar nevaidino jokio vaidmens lietuvių visuomenės gyvenime. Tačiau, kad ir ne iš to jaunimo tarpo, kultūrinė dvasininkijos akcija jau dabar susilaukė talkininkų iš šalies. Šie talkininkai buvo "viltininkai" su Antanu Smetona priekyje.

Iš buvusiųjų Taujėnų Radvilų kunigaikštinių baudžiauninkų kilęs ir gal net iš ten paveldėjęs pagarbos jausmą Radviloms, bet branginęs ir kitus dvarininkus, kiek šie nesikirto su lietuvybe, Smetona pasižymėjo savo lėtu būdu ir ramiu galvojimu, palinkimu į atitrauktinį bendrų klausimų nagrinėjimą, drąsa reikšti nuomones, kad ir priešingas daugelio, net daugumos nusistatymui, sugebėjimu apie save spiesti žmones kad ir be didelės atrankos, bet pasiduodančius jo autoritetui, kitus net, dėl perdidelio jo pasitikėjimo prisiartinusiais prie jo žmonėmis, vėliau tat piktam panaudojančius, svarbiose savo ar tautos gyvenimo valandose nekartą pasireiškė nelauktu tvirtumu ir ryžtingumu. Susipratęs kaip lietuvis jau besimokydamas Mintaujos gimnazijoje, kur dėl rimto savo kalbos mokėjimo buvo mėgiamas J. Jablonskio mokinys, dar bene būdamas gimnazistas keliomis klasėmis už jį žemesniems Juozui Tūbeliui ir Vladui Mironui virtęs visam amžiui autoritetu, su keliais vyriausiųjų klasių mokiniais vadovavo mokinių pasipriešinimui maldų skaitymui rusų kalba ir drauge su kitais iš gimnazijos pašalintas, su Jurgiu Šlapeliu ir kitais važinėjo kaip išvarytųjų mokinių delegatas pas švietimo ministerį seniuką Delianovą, kuris leido jiems baigti mokslus kitose gimnazijose. Petrapilio universitete kad ir dalyvavo bendrose studentų riaušėse prieš politinę Rusijos santvarką, bet neprisiėmė paplitusios tuo laiku studentijoje socialistinės pasaulėžiūros ir marksizmo, nekartą dėl to kirsdamasis su Technologijos Instituto studentu Vladu Sirutavičium, su kuriuo kiek laiko gyveno viename kambaryje, ir kitais. Universitete per kelerius metus buvo slaptos lietuvių studentų draugijos pirmininkas (po jo Steponas Kairys). Vilniuje apsigyvenęs paremti "12 apaštalų" (kun. Juozo Ambroževičiaus, Valentino Urbonavičiaus, Vileišių, Donato Malinauskio ir kitų) lietuviškąjį darbą, nors ir baigęs teisių fakultetą, greitai persi-

skyrė su reikalaunančia bėginėjimo po įvairius teismus ir teismelius, dažniausia neįdomiausių bylų reikalais, advokatūra ir stojo tarnauti į lenkų dvarininkų įsteigtą Vilniaus Žemės Banką, kur dirbo apie 15 metų, Banko vadovybės nevaržomas savo lietuviškoje veikloje. Kartą jis gavo smarkiau susikirsti su žodžiu įžeidusiu jį kaip lietuvį lenku tarnautoju (Zajančkauskiu), kuriam jis užtat — ne pats įsikarščiavęs, tik draugų (Petro Liseckio ir kitų) paragintas — skėlė per ausį, dėl ko abudu buvo pašalintu iš tarnybos, bet lenkams tarnautojams prašant buvo ir vėl atgal priimtu. Lietuviai tarnautojai pradžioje buvo atsisakę prašyti, laikydami Smetoną pasielgus teisingai ir vadovybę neteisingai jį atleidus, o ypač nenorėjo prašyti už kaltąjį Zajančkauskį, kaip vadovybė kad reikalavo, bet paskiau, lenkams tarnautojams atskiru raštu pareiškus draugams lietuviams, jog jie pripažįsta Smetoną teisų, o Zajančkauskį neteisų, sutiko prisidėti prie bendro rašto, kuris be jų parašų nebūtų buvęs vadovybės priimtas.

Gimnazijoje ir universitete "Varpo" skaitytojas, Vilniuje jis pradžioje dėjosi su demokratais, dar savo studentavimo laikais bendradarbiaudamas "Varpe". Lietuvių tarpusaviuose santykiuose ėmė jis labiau reikštis 1904-1905 m. pasitarimuose savo apgalvotomis, rimtomis nuomonėmis, užimdamas demokratų dešinę. Vilniaus seime pateko į prezidiumą, drauge su kitais šiojo nariais stengdamasis sulaikyti įkaitusias dalyvių aistras ir sujungti juos bendru nusistatymu ir nutarimais.

Revoliucinis sąjūdis neišmušė jo iš pusiausvyros. Dirbdami "Lietuvos Ūkininko" redakcijoje dar tuo laiku, kada demokratų jaunimas ir Valstiečių Sąjunga tebesikarščiavo ir, kaip ir socialdemokratai, tebesilaikė revoliucinio kelio, Smetona, dr. J. Bagdonas - Bagdonavičius ir kaikurie kiti demokratai, laikantieji save neapsvaigusiais dėl revoliucijos įkarščio, rimtai ir savarankiškai sprendžiančiais lietuvių tautos reikalus, atsakingais už tautos ateitį veikėjais, vienas po kito traukėsi iš nebeatitinkančio nei jų nuotaikos nei nusistatymo "Lietuvos Ūkininko" ir iš pačios Lietuvos Demokratų Partijos. Jau 1907 m. Smetona drauge su J. Tumu kelis mėnesius mėgino "Vilniaus Žiniose" suspiesti nerevoliuciškai nusistačiusią šviesuomenę, tad sakant tų laikų politine kalba — kaip ir dešinesnio už demokratus plauko žmones, beskiriančius savo jėgas ne tiek bendrai politinei kovai,

kiek kasdieniniam, visuomenei apčiuopiamos naudos darbui, daugiausia kultūrinei veiklai. Čia pirmą kartą prie bendro spaudos stalo suėjo pasauliečiai ir kunigai, jei neskaityti jau mažai reikšmingos ir seniai pamirštos tilžinės 1887-1888 m. "Šviesos" leidimo. Nors Smetonai su Tumu ir nepavyko savo rankose "Vilniaus Žinių" išlaikyti, kurias dabar Petras Vileišis atidavė demokratų ir socialdemokratų grupei, tik šis pirmas glaudesnis kunigų bendradarbiavimas su pasauliečiais neilgam tenutrūko ir dar tų pačių 1907 m. spalių mėnesį vėl buvo jau tvirtesniais pamatais atgaivintas, pradėjus leisti tris kartus savaitėje "Viltį".

Kaip socialdemokratų spaudoje rimčiausi buvo Stepono Kairio, o gyviausi ir karščiausi Vinco Kapsuko straipsniai, taip ir "Viltyje" gyviausia ir gabiausia plunksna priklausė Tumui - Vaižgantui, o visuomenei kelią rodė ypač A. Smetonos straipsniai. Ilgi, nekartą ištęsti, kaikada net nuobodoki smetoniniai straipsniai paprastai stengėsi imti aptariamą dalyką iš esmės. Čia jis atoritetingai rėmė kunigų spaudą, aiškindamas neteisingą pirmeivių savinimąsi pirmeivybės monopolio, čia gynė nuo puolimų kultūrinį kunigų darbą, čia iš viso tvirtino ir grindė pozicinį, kasdieninį, ramų kultūrinį darbą prieš efektingus, bet nevisados mums naudingus, o kaikada ir visai mums nenaudingus viešus pasirodymus svetur, pvz., A. Bulotos, laikydamas juos, kaip ir daugelį rusų visuomenei net gyvybinių dalykų, "ne mūsų dalyku", kur mums nereikėtų nei kištis nei iš viso dėl jų galvos sau varginti. Čia jis aiškino ir pačią maskolių administraciją ir gynė nuo bereikalingų, jo nuomone, beatodairinių jos puolimų ir smerkimų (be uriadninkų, kad ir maskolių, pagalbos vis viena neišsiversi!). Čia jis, pagaliau, stengėsi iš viso nustatyti lietuviškąją poziciją politinių ir visuomeninių klausimų atžvilgiu, revidavo visuomenės nusistatymą Dumos ir valdžios atžvilgiu, reikalaudamas, kad mes nebūtume aklu įrankiu maskoliškųjų partijų ar lenkiškųjų reikalų, tik kad rūpintumės vien savais lietuviškais reikalais, veiktume vadovaudamiesi tiktai savo tautos gerove ir sveiku savo protu.

Smetonos rezuonuojantieji straipsniai ne tik nustatė "Vilties" kryptį, bet ir davė tvirtą pozicinį toną, kurio labiau ar mažiau laikėsi ir kiti "Vilties" bendradarbiai ir kuris ėmė veikti vis labiau atauštančią nuo revoliucinio įkarščio visuomenę. Nesitikėta daugiau ko iš valdžios atkovoti, ypačiai

matant, kaip ji atsigauna ir tvirtėja, o maskolių visuomenės revoliucinis pajėgumas susitraukia į silpną, daugiau žodinį negu reikšminį opozicingumą, tad ir viltininkų argumentai rado visuomenėje gerą dirvą ir tinkamą atbalsį. Tuo tarpu pirmeivių spauda, dėl maskolių administracijos budrumo ir visuomenės nuotaikų keitimosi, gavo tenkintis vis sunkėjančiu, labiau ar mažiau vykusiu senų pozicijų gynimu, stebint, kaip vis siauryn eina jos veikiamas visuomeninis plotas ir kaip plečiasi "Vilties" ar Kauno ir Seinų kunigų nustatomos spaudos siekiamas plotas. 1909 m. "Vilniaus Žinias" pakeitusios "Lietuvos Žinios", taip pat pirmeiviškos, bet vedamos vien demokratų ir jiems artimų žmonių — dr. K. Griniaus ir perimtos iš "Vilniaus Žinių" G. Petkevičaitės, taip pat dr. Jurgio Šaulio ir kitų, kad ir kaikada spausdino ir vieno kito elesdiečio straipsnį, bet jau nebe taip efektingai ir smarkiai gynė pirmeiviškas pozicijas, kaip anos kad gynė, vis labiau buvo paveikiamos "Vilties" tono, iš dalies net ir pačios jos pozicijos, vis labiau siedamos su Lietuvos žmonių kultūriniais ir tautiniais reikalais, viltiškai imant — darėsi vis lietuviškesnės. Pirmeivių spauda visuomenėje nėjo platyn, bet pasiekiamą visuomenės dalį veikė giliau, labiau išsišakodama ir aprūpindama vis daugiau Lietuvos gyvenimo sričių: "Lietuvos Žinios" su priedais — moksleivių "Aušrine" ir mokytojų "Mokykla", "Lietuvos Ūkininkas" su priedais "Žeme", "Jaunimu", "Sveikata" ir "Žibute". Visuomenė, nustatoma tiek pirmeivių, tiek viltininkų, tiek ir kunigų spaudos, ne tik rimo, bet ir rimtėjo, skirstydamasi kryptimis, virsdavo labiau savarankiška, o tautos bendrieji reikalai labiau ar mažiau ją brandino, neleido jai pakrikti.

Tarp lenkybės ir lietuvybės. Vienas opiausiųjų bendrųjų lietuvių tautos reikalų, kurio atžvilgiu kiekvienas susipratęs lietuvis turėjo ar šiaip ar taip nusistatyti, buvo lietuvių santykiai su lenkais, ypačiai Vilniaus krašte. Sulenkėję bajorai ir ypačiai dvarininkai, įpratę į save žiūrėti kaip į tikruosius Lietuvos šeimininkus, vis negalėjo priprasti prie to, jog ilgai jų nepastebima ir nieku laikoma, daugiausia iš mužikų kilusi lietuvių šviesuomenė, atsiradusi kaip iš po žemės, ima pretenduoti į tautos ir krašto vadovavimą. Vilniaus seimas, rinkimai į Valstybės Dumą, organizuotas kultūrinis lietuvių gyvenimas ir kitkas aiškiai rodė, jog sodietis, įpratęs valsčiuje be ponų tvarkytis, išsiverčia be jų ir platesniame visuomenės gyvenime, tetikėdamas tik savo

išmokslintiems sūnums, tiek kunigams, tiek pasauliečiams, kurie jį patį kelia tikruoju savo krašto šeimininku. Sulenkėję dvarininkai tesilaikė tik savo turtu ir įsikibimu į maskolių skverną be kokios šviesesnės ateities, nebent nusileisdami į mužikinės šviesuomenės eiles, prie jos prisiderindami, nusistatydami ir pasireikšdami lietuviais. Sulenkėjusių ponų ir tokių pat kunigų galia ir įtaka Lietuvos bažnyčiose labiau ar mažiau įsigalėjusi lenkų kalba, nesvietiškai suteršusi maldaknygių, katekizmų ir kitokių tikybinių raštų ir net pačią žmonių kalbą, drauge su tautiniu lietuvių atgijimu gavo iš ten vis labiau trauktis, nevisados ramiu, taikiu būdu, nes kur žmonės buvo daugiau aplenkinti, didesnės ar mažesnės parapiečių dalies reikalavimas įvesti į pridedamąsias pamaldas lietuvių kalbą arba ir pačių kunigų tuo atžvilgiu savarankiškas elgesys lenkininkų buvo laikomas ar bent keliamas pasikėsinimu prieš "nuo amžių nustatytąją" tvarką ir iš viso neleistinu Bažnyčios supraščiokinimu. Lietuvių kalbos grynintojams pakeičiant "macnus", "nesmertelnus", "peklas" ar "blagaslavenstvas" — "tvirtais", "nemirtingais", "pragaru" ar "palaiminimais", "Tegul bus pagarbintas" virstant "Garbe Jėzui Kristui' ir panašiai, net savo kalbos prisilaiką lietuviai nekartą sunkiai ir abejingai tatai prisiimdavo.

Dviejose Lietuvos vyskupijose, Žemaičių (Telšių, kitaip sakant, Kauno gubernijoje) ir Seinų, kur anksčiau negu Vilniaus vyskupijoje pasireiškė tautinis tiek šiaip žmonių, tiek ir kunigų susipratimas ir ėjo kaskart stipryn, bažnytinis lietuvybės stiprėjimas ėjo lengviau negu nuo jų atsilikusioje, tebevaldomoje sulenkėjusios kapitulos ir tebegalingų ponų Vilniaus vyskupijoje, sulenkėjusio Vilniaus miesto tebeveikiamų vargingesnių ir tamsesnių už vakarinius lietuvius, visaip kaip lenkinamų ar tuo pat ir gudinamų sodiečių tarpe. Slaptos, pusiau slaptos (paperkant maskolių policininkus), o po 1905 m. ir atviros, lenkų kunigų ir lenkaičių vedamos lenkiškos mokylos, žmonėse platinamoji Varšuvos, o paskiau ir Vilniaus liaudžiai skiriamoji lenkiškoji savaitinė spauda (visokios "Zorzos" ir "Jutrzenkos" - aušros ir aušrinės) čia ne tik gerokai atplėšė tamsuolių nuo lietuviško kamieno, bet ir nutautėliams įskiepijo panieką ir neapykantą tam, kas lietuviška ("pagoniška"), ir stūmė juos stvertis abiem rankom lenkų kalbos, kaip vienintelio jų nepraščiokiškumo ("nemužikiškumo") požymio. Tad kuo-

met kitose vyskupijose ne tik mažiau bereikėjo bažnyčiose nulenkinti, tad ir rečiau, mažiau ten kildavo nesusipratimų ar riaušių (įgarsėjo riaušės Seinų vyskupijoje Beržininkuose, o Žemaičių vyskupijoje pačiame Kaune), Vilniaus vyskupijoje, tiek mieste, tiek ir kaimo parapijose, lietuvių kova dėl savo kalbos teisių bažnyčiose buvo sunkesnė, sutikdama daug didesnį pasipriešinimą įvairių tamsuolių, lenkininkų nustatomų ir kurstomų, ir net nekartą patys lietuviai gavo ginti savo iš seniau išlikusias teises prieš lenkininkų mėginimus jas dar labiau susiaurinti ar ir visai atimti. Bemaž kiekviena Vilniaus vyskupijos parapija turi tuo atžvilgiu savo tautinės kovos istoriją, su savais tos kovos vadais ir pasižymėjusiais vyrais ir moterimis. Bemaž kiekvienas tos vyskupijos kunigas lietuvis toje kovoje yra pasireiškęs kaip didesnis ar mažesnis savo tautos teisių gynėjas, pradedant S. Gimžausku ir Aleksandru Burba, įgarsėjant susirėmimuose su lenkininkais St. Stakelei, I. Šoparai ir kitiems. Kitos riaušės, kaip štai asaviečių ar joniškiečių, baigdavosi net maskolių teisme.

Kiek jėzuitų laikais pačiame Vilniuje lietuvių kalba savoje šv. Jono bažnyčioje nebuvo jų niekinama (Širvydo, Šimkaus - Šimkevičiaus ir daugelio kitų jėzuitų pamokslai bent ligi 1737 m.), o ir kitose bažnyčiose, pvz. Aušros Vartų ar Kalvarijoje, atrodo, buvusi vartojama bent atvykstantiems iš toliau sodiečiams, XIX a. bemaž ligi jo pabaigai jau nieks čia nebesirūpino jos kelti. Tik paskutiniame XIX a. dešimtmetyje "dvylikai lietuvių apaštalų" su kun. Juozu Ambroževičium ir socialdemokratų vadu dr. A. Domaševičium priekyje pavyko dideliu vargu, lenkų vyskupų ir prelatų varomiems pas gubernatorius ir generalgubernatorius, atkovoti lietuviams vieną vienintelę, apleistą ir uždarytą šv. Mikalojaus bažnytėlę, dabar atstatytą daugiausia Petro Vileišio lėšomis ir per keliasdešimt metų virtusią Vilniaus lietuvybės židiniu, katalikiškai lietuviškąja citadėle.

Nuo 1904-1905 m. Vilniuje vis daugiau įsigyvenant lietuvių šviesuomenės ir lietuviškai susipratusių darbo žmonių, šiam miestui jau nebesant vien tiktai brangiu praeities, senosios Lietuvos valstybės sostinės atminimu, bet ir vis aiškiau virstant žymiausiu gyvos lietuvių tautos atgaunamu centru — gyva tautine sostine, Vilniaus lietuviams jau nepakako vienos šv. Mikalojaus bažnytėlės, bet gyvendami visose miesto parapijose, jie teisingai reikalavo, kad greta lenkų

kalbos visų parapijų bažnyčiose būtų įsileista ir lietuvių kalba. Lenkai jokiu būdu su tuo nenorėjo sutikti, jausdamiesi už lietuvius daug stipresni (gausingesni ir pranašesni) ir stengdamiesi jiems neleisti Vilniuje įsitvirtinti, teisingai būkštaudami dėl lenkiškos Vilniaus ateities, nors pats lietuvių kalbos įsileidimas į bažnyčias tiek tebuvo pavojingas, kiek jis pažeisdavo "lenkiškąsias" miesto "tradicijas". Vis dėlto laiks nuo laiko lietuviams pavykdavo čia Aušros Vartuose, čia Kalvarijoje, čia Katedroje arba kurioje kitoje bažnyčioje išgirsti savąjį žodį, nuo ko "lenkiškojo Vilniaus" dangus dar negriudavo.

1905 m. per vyskupo Edvardo Roppo ingresą Vilniaus katedroje popiežiaus bulė paskaityta ne tik lotynų ir lenkų, bet ir lietuvių kalba, o ir vienas pamokslas buvo lietuviškai pasakytas. Tačiau buvęs Liepojos klebonas vysk. Roppas nesugebėjo autoritetingai išspręsti lietuviškai lenkiškų bažnytinių ginčų, įsipainiojo ir prieš maskolių administraciją, tad ir buvo iš Vilniaus išvežtas, kaip prieš 1863 m. vysk. Krasinskis, 80-ais metais vysk. Hrineveckis ar 1902 m. vysk. Zveravičius (Žvėrūnas). Dėl vysk. Roppo išvežimo neverkė nei lietuviai nei lenkai. Vyskupijos valdytoju buvo paskirtas dėjęsis kadaise lietuviu Kronštadto klebonas Kaz. Michalkevičius, kuris betgi buvo tuojau paveiktas Vilniaus lenkų kapitulos ir nebedrįso kur besikėsinti prieš lenkybės užimtas pozicijas.

Vilniaus lietuvių paprastai "Michalka" vadinamas Michalkevičius, lenkų patartas, 1908 m. sugalvojo surašydinti Vilniaus miesto lietuvius parapiečius; kurioje parapijoje būsią jų daug, toje bažnyčioje būsianti įvesta ir lietuvių kalba. Vieną sekmadienį kiekvienos parapijos bažnyčioje turėjo jon atėję lietuviai susirašyti, prieš tai per kelius sekmadienius pamoksluose išaiškinus būsimojo susirašinėjimo reikšmę ir tvarką. Toks šališkas administratoriaus patvarkymas, tepritaikintas tik vienai besiginčijančių šalių, ekspansyvaus kunigo Ambroževičiaus prilygintas "eržilų surašinėjimui", o lenkų pamokslininkų ir kitų minios kurstytojų panaudotas prieš lietuvius, suprantama, nieko gero lietuviams nelėmė. Kas ėjo, kas nėjo rašytis, nuėję gavo pakelti kvailus pakurstytų lenkininkų pasityčiojimus ir pažeminimus, o paskiau buvo paskelbta po porą šimtų paskirose bažnyčiose užsirašiusių lietuvių, drauge vos apie pora tūkstančių, o visi kiti lietuviai, kurie nestojo rašytis, kad ir kiti

visai bažnyčios nelankė, ir visi gudai bei kiti katalikai buvo paskaityti lenkais, kurių todėl įsirašę lietuviai tesudarė nežymų nuošimtį, tad lietuviams, žinoma, dabar nieko neduota...

Netikęs Michalkevičiaus patvarkymas ir dažni nesusipratimai vyskupijos parapijose lietuvių ir "lenkų", tikriau lenkų būčin traukiamų sodiečių bei miestiečių nesusipratėlių tarpe administratoriaus nekartą neteisingai sprendžiami, o ir išspręsti "lenkų" nenaudai jų nesulaikę nuo tokių pat išsišokimų prieš lietuvius kartojimo, vis labiau aštrino lietuvių ir lenkų santykius. Tiek lenkų, tiek ir lietuvių pusėje pro kitus prasikišdavo karštesnieji, smarkesnio žodžio ir veiksmo žmonės, ypačiai moterys, degą priešingosios pusės atžvilgiu neapykanta ir kerštingumu: lenkų pusėje Obstai, Maciejevičiai, Venslavskienės ir visokios cypdavatkės - paniusios, — lietuvių Donatas Malinauskis, Emilija Vileišienė ir kiti, kurie nevisados tesiskaitė su priemonėmis, o kaikada griebdavosi ir labai abejingų. Įsisteigusi Sąjunga lietuvių kalbos teisėms grąžinti Lietuvos bažnyčiose su pensininku generolu gydytoju Augustinu Paškevičium priekyje atlikdavo nemažą darbą, rinkdama žinias apie kalbinius santykius parapijose, kur galėdama įsikišdama ir vienu ar kitu būdu mėgindama atgauti lietuvių kalbai tinkamą vietą bažnyčioje, bet to siekdama, perdaug nesivaržydavo dėl priemonių ir kartais, tiesa, retai, pasinaudodavo administracijos pagalba, berods dar 90-ais metais lenkų kapitulai ten lietuvius nukreipus. Dar Roppo laikais Malinauskio ir kitų paveiktas dr. Basanavičius buvo kreipęsis į vidaus reikalų ministeriją Petrapilyje su raštu prieš vyskupą Roppą, kas vėliau lenkų endeko kun. St. Maciejevičiaus buvo priminta ir paskelbta spaudoje, o lietuviai buvo apšaukti Roppo ištrėmimo kaltininkais. Sąjungos veikėjas Jonas Kriaučiūnas teikdavo priešlenkiškas žinias Vilniaus rusų administracijos dienraščiui "Vilenskij Vestnik". Antra vertus, tas pats Michalkevičius ir lenkų atstovas Valstybės Dumoje grovas Putkameris (Adomo Mickevičiaus "Marilės" palikuonis) taip pat skundė vidaus ministerijai Vilniaus vyskupijos lietuvius kunigus kaip "revoliucionierius", kas jau lietuvių buvo susekta ir savo spaudoje paskelbta. Šitokie įsikarščiavusių veikėjų išsišokimai, kad ir nerasdavo pritarimo rame-nių, nuosaikesnių ir linkstančių į tarpusavį vietos tautų susipratimą ir sugyvenimą žmonių tarpe, tačiau nesukliudė lietuvių

kalbos teisių gynimui iš lyg ir vien bažnytinio, kitų laikomo net tik "kunigų reikalo", virsti vis labiau visos lietuvių visuomenės bendresniu tautiniu reikalu, viešai aptariamu ir ginamu.

1913 m. dr. Basanavičius parūpino kunigams raštą popiežiui apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje ir lietuvių kalbos vargus bažnyčioje ("Vilniaus vyskupijos lietuvių katalikų būtis ir panpolonistų išdykimas, — lietuvių katalikų kunigų memorialas"). Petrapilio prelatas, ilgametis metropolijos kurijos sekretorius, kun. K. Prapuolenis rašo istorinę bažnytinio Lietuvos lenkinimo apžvalgą "Polskie apostolstwo na Litwie" (vėliau išleistą ir lietuviškai V. K. Račkauskio vertime), o pats lietuvių kunigų įstatomas Romon priešveikti įtakingam ir lietuviams priešingam prelatui Skirmantui ir kitiems lenkams. Kai 1908 m. rudenį įvairių Vilniaus lietuvių draugijų, organizacijų ir redakcijų vadovai pasiuntė į Petrapilio rusų "kadetų" (konstitucionalistų demokratų) dienraštį "Rieč" protestą prieš lenkų darbą Lietuvoje, pasirašiusiųjų tarpe buvo ir pirmeivių ("Vilniaus Žinių" redaktorius Jonas Vileišis ir kiti). Tiesa, dėl to protesto, ypačiai dėl maskolių, kad ir liberalų, įtraukimo į lietuvių ginčus su lenkais, elesdiečiai Mykolas Biržiška ir Augustinas Janulaitis tose pačiose "Vilniaus Žiniose" pasiskelbė su savo atskiru nusistatymu, bet, kai vėliau Michalkevičius išspaudė iš Vilniaus, tad ir iš "Vilties" redakcijos, drąsiai prieš jį ginusį lietuvius ir jų kalbos reikalus kun. Tumą - Vaižgantą ir tatai visoje Lietuvoje sukėlė pasipiktinimą ir karštą kun. Tumui užuojautą, jau tas pats Janulaitis raštu buvo pareiškęs protestą prieš lietuvių veikėjo ištrėmimą, tik savo draugo (Mykolo) Biržiškos tebebuvo dar sulaikytas, nes, girdi, socialdemokratams nederą kištis į kunigų tarpusavio ginčus. Tačiau vėliau tas pats Biržiška drauge su kunigais ir kitais veikėjais karštai jau gynė bažnytinę lietuvių politiką kaip bendrą tautos reikalą, o ir lietuvių komunistų antilenkiškas nusistatymas Vilniaus mieste 1940-1941 m. ir griežtas veikimas prieš lenkus (šalinimas iš Lietuvos Lenkijon) 1944-1945 m. yra kilęs iš ano seno "grynai bažnytinio" lietuvių reikalo, prie ko, be abejo, priešbažnytininkai komunistai tik jau jokiu būdu prisipažinti nenorėtų.

Taip tatai lietuvių ir lenkų santykiai įėjo bendron tautinėn politikon, ėmė rūpėti visai lietuvių visuomenei nuo dešinės ligi pat kairės ir ilgainiui tautinėje lietuvių sąmonėje

ir psichikoje įgijo dar didesnį svorį, susiję su dar efektingesniu Vilniaus vadavimu iš okupacinės lenkų valdžios.

Elesdiečiai - visuomeniečiai. Elesdiečiams nelengva buvo reikštis bendrame lietuvių tautos ir šviesuomenės visuomeniniame gyvenime ir darbuose: 1) dėl administracijos budrumo negalint viešai veikti kaip partijos nariams ir gaunant tik asmeniškai tesisakyti, kas sunkino jų argumentaciją ir silpnino pasireiškimų svorį; 2) partijai esant apsilpusiai, jiems net negalint savo žygiams gauti organizacinio štampo; 3) iš viso partijai, savo tuolaikinėje organizacinės vadovybės sudėtyje nepribrendus dar bendriems tautos reikalams spręsti ir kiekvienam partiečiui ar artimai prie partijos stovinčiam gaunant sakytis savo išmanymu ir veikti taip, kaip spėjamai partija būtų jam nustačiusi. Rusų revolicijai sutirpus ir revoliucinėms organizacijoms apsilpus, pakrikus ir nustojus savo įtakos, o darbo minioms ne tik nusivilus savo vadais, bet ir nesugebant materialiu, visuomeniniu ir politiniu požiūriu įvertinti sau aiškių revoliucinių laimėjimų, 1908 m. prisidėjus dar atidengimui socialistų revoliucionierių teroristinės kovos organizacijos vado žydo Azefo biaurių porokacijų ir kitokių nešvarumų, prie ko prisidėjo ir iškėlimas įvairių kitų provokatorių darbų, kas dar labiau prislėgė pažangiosios ir radikalinės visuomenės nuotaiką, nevieną atstūmė nuo socialistų ir apsunkino pačių liberalų darbą. Lietuvoje vieniems LSDP veikėjams gavus užsienin išbėgti, kitiems atsidūrus kalėjime ar sibiriniame ištrėmime, daug kam esant priverstam slapstytis arba pasitraukti iš partijos darbo, suartėjusiems su partija revoliucijos metais ūkininkaičiams dabar nuo jos pasitraukus ar šiaip nuo revoliucinio įkarščio ataušus ir vengiant bent kokio pavojumi atsiduodančio visuomeninio darbo, o darbininkams ir amatininkams, po kelerių metų labiau ar mažiau įtempto veikimo, nebepakeliant daugiau savo asmens ir šeimos gyvenimui perdaug sunkios susmulkėjusio ir supilkėjusio partinio darbo naštos, partijoje beliko tik profesonalūs partiečiai, kuriems organizacija su jos aparatu, posėdžiais, nutarimais buvo viskas, pasyvūs eiliniai nariai, pasiduodantieji anų partiečių reikalaunamai iš jų partinei drausmei, taip pat kiti, vėliau į partiją stoję veikėjai, kuriems partinis darbas dar nebuvo nustojęs savo šviežiumo ir žavumo, bei šiaip tie, kurie partijos reikšmę siejo ne tiek

su reakcine dabartimi, kiek su jųjų laukiamuoju būsimuoju darbininkų sąjūdžio ir revoliucijos atsigavimu.

1907 m. rudenį gavus nuo partijos darbo pasitraukti prityrusiems jos vadams Domaševičiui, Sirutavičiui, Kairiui, o dar anksčiau patekus į kalėjimą Kapsukui, partinė spauda atsidūrė rankose labiau į kultūrinį darbą linkusių Antano Purėno, Pelikso Bugailiškio, Mykolo Biržiškos arba kad ir seno partiečio, bet kuriam partinis darbas buvo jau atsirūgęs, Augustino Janulaičio. Pats organizacinis darbas ypačiai pateko vadovybėn kilusio nuo Kybartų aplenkėjusio darbininko, buvusiojo pepeesininko Prano Eidukevičiaus, siauro partiečio ir organizacinio demagogo. Tebeveiklus Vilniaus miesto organizacijoje, profesinės odininkų sąjungos sekretorius, vadovavęs darbininkų pasipriešinimui fabrikantų paskelbtam lokautui ir dėl to atsidūręs kalėjime, Baranausko vardu lankęsis JAV-ėse partijai rinkdamas lietuvių socialistų organizacijoje aukų, kurias visas grįžęs Lietuvon įrašė savo kelionės ir pragyvenimo Amerikoje išlaidų sąskaiton, vėliau sekretoriavęs lenkų demokratų (nutautusio gudo Zigmo Nagrodskio ir kitų) įsteigtame amatininkų klube ir čia medžiojęs savo organizacijai naujus narius, Eidukevičius kelerius metus atstovavo LSDP-ai Vilniuje kaip jos Centro Komiteto ir Vilniaus organizacijos judriausias narys. Reikšmingiausi partijos nariai vengė su juo santykių, kiti net šalinosi organizacijos, tiek dėl jo nekultūringos demagogijos, tiek ir dėl suiminėjimų, kurie, iš dalies Azefo bylos įspūdžio įtakoje, imta sieti su nemalonia Eidukevičiaus asmenybe. Partijos tardymo komisija (Steponas Kairys, Vaclovas Biržiška ir Antanas Čechavičius) nenustatė kokios jo provokacijos, ir kilusi dėl jo abejonė tenka sieti tik su susidariusia nesveika visuomenine atmosfera ir atstumiančiomis nuo savęs jo būdo savybėmis, bet tatai nei kiek neatitaisė partiečių nuotaikos nei pagerino partijos darbo. Daugelis partiečių ir toliau šalinosi Eidukevičiaus ir partinio darbo, nors ilgainiui paaiškėjo tikrasis partijos provokatorius, vėliau susidėjęs dar su vokiečiais okupantais, o Nepriklausomoje Lietuvoje dėjęsis "uoliu" krikščioniu demokratu Alfonsas Mickevičius nuo Panevėžio (maskolių žandarmerijoje turėjęs slapyvardį "Inteligent"), nekalbant jau apie kelis mažesniuosius[86].

[86] Apie Alf. Mickevičių Vacl. B-kos pastaba.

"Žarijai" užgesus, 1909 m. socialdemokratai neturėjo jokio savo spaudos organo. Tų pačių metų pabaigoje dr. And. Domaševičiaus sumanymu pasirengta, o nuo 1910 m. pradžios pradėta Vilniuje leisti mėnesinį politikos, visuomenės ir kultūros žurnalą "Visuomenę". Ją redagavo paskutinieji "Žarijos" redaktoriai Myk. Biržiška ir Augustinas Janulaitis, administravo Vaclovas Biržiška ir Viktorija Liandsbergienė (Vilniaus Komercinio Banko tarnautojo Česlovo Liandsbergio žmona). Negalėdami viešai rodytis socialdemokratais, "Visuomenės" bendradarbiai tuometinių Varšuvos lenkų socialdemokratų (nepepeesų) pavyzdžiu ėmė vadintis "visuomenės demokratais" (lenkiškai "spoleczni demokraci"), bet po senovei vartojo socialdemokratų argumentaciją. "Lietuvos Žinių" pirmeiviams demokratams vis kertant "Viltį" kaip atžagareivę ir klerikalinę, "Visuomenė" ir save išskirdavo iš pirmeivių tarpo, ir viltininkus laikė reiškėjais ir vadais bręstančio pasiturinčiųjų ūkininkų ir miestelėnų sluogsnio, siekiančio visuomenėje pirmauti ir laikinai tesirišančio su kitomis ("atžagareivių") grupėmis. Pačioje Maskolijoje "Visuomenė" matė ne vien reakciją, kaip paprastai tuo metu pirmeivių ir liberalų būdavo nustatoma, bet dar porevoliucinį buržuazijos kilimą ir revoliucijos laimėjimų vaisių skynimą, ir laukė tolesnės porevoliucinės visuomeninės rados. Tad ji laikė ir laikinąjį partinį apsilpimą natūralia visuomeninių santykių išdava, dėl kurios nėsą ko kaltininkų nei ieškoti. Nesisakydama prieš partiją, bet ir jos nestatydama augščiau už visą ką, "Visuomenė" atsidėjusi sekė tiek Lietuvos, tiek Maskolijos, tiek užsienio visuomenės gyvenimą, tenykštį darbininkų sąjūdį ir socializmo pažangą, stengdamasi ristis su Vakarais, čia tarpininkaujant ne maskoliams ar lenkams, bet per jų galvas, kuriam darbui buvo ypač naudingi informaciniai straipsniai kelerius metus Vakaruose gyvenusio griežto "vakarininko" Janulaičio.

Besekdama visuomenės raida ir visuomenėje pasireiškiančiomis nuotaikomis, 1911 m. "Visuomenė" daug reikšmės skyrė smarkėjančiam Maskolijoje darbininkų sąjūdžiui, rengdama jam dirvą ir Lietuvoje, kam, "Visuomenei" jau nustojus eiti, partija panaudojo pirmąją progą vėl priartėti prie darbo minios, kai maskolių vyriausybė buvo priversta išleisti įstatymą apie darbininkų ligonių kasas. Įstatymas leido daliai darbininkų rinkti savo atstovus į kasų valdy-

bas, bet dalyvavimas jose ir fabrikantų, darbininkų apkrovimas mokesniais kasai greta fabrikantų, leidimas naudotis kasomis tik daliai darbininkų ir kitos istatymo savybės davė pagrindą darbininkų vadams ir partijai įstatymą pasmerkti, kaip neatitinkantį darbininkų reikalų. Pats įstatymo vykdymas leido jai aiškinti darbo visuomenei susijusius su kasomis jos reikalus ir nustatyti jos kelią kovai už savo draudimo ir pačios būklės pagerinimą, o toliau siekti ir didesnės įtakos visuomeniniam ir politiniam krašto gyvenimui. Lietuvoje, ypač Vilniuje, darbininkų poziciją draudimo kampanijoje 1913 m. nustatė ir jai vadovavo LSDP. Rygos lietuvių darbininkų "Giedros" draugijos kalendoriuose 1913 ir 1914 metams, kurių pirmą, Rygoje spausdintą, redagavo Vladas Požėla, o antrą, išleistą Vilniuje, M. Biržiška, plačiai paaiškinta draudimo reikalai ir darbininkų kovos dėl jų kelias, taip pat ir 1914 m. Rygoje leidžiamoje socialdemokratinėje "Vilnyje".

"Visuomenė" dirbo savo darbą ne kaip organizacinis partijos padalinys, nustatomas vadovybės nurodymais ir direktyvomis, tik šalia partijos, jos neatsiklausdama. Geriau suprasti "visuomeniečių" rezervuotumą partijos atžvilgiu galima atsiminus, jog savo demagogija davęs progos būti įtartam politiniu nešvarumu, partijoje kaip ir naujas žmogus, Eidukevičius, 1909 m. sausio mėn. partijos suvažiavime (Vilniuje, M. Biržiškos bute) daugiausia čion savo pristatytomis "negyvomis dūšiomis" (neveikusių partinių organizacijų tariamai atsiųstais, o iš tikrųjų Eidukevičiaus atsivestais statistais) patekęs į jos Centro komitetą, greta Z. Aleksos, po kelių mėnesio patekusio kalėjiman, ir kitų, kurie partijoje nedirbo, ir jautęsis kaip ir partijos vadu, savo būdu ir susidariusia apie save opinija stūmė nuo savęs, tad ir nuo partijos, nesilankstančius ir savarankiškai nusistačiusius veikėjus. Dirbant partijos darbą, nebuvo galima Eidukevičiaus aplenkti, tad teko dirbti šalia partijos kaip ir partinį, partijos naudai darbą. Šiaip "Visuomenei" dirbti Eidukevičius nekliudė, permažai orientuodamasis jos straipsniuose ir nesugebėdamas nei lenkiškai nei lietuviškai nieko žmoniškai parašyti, tad ir mažai besidomėdamas literatūrine Biržiškos ir Janulaičio veikla. Užtat tuo metu kalinami V. Kapsukas ir Z. Aleksa smerkė "Visuomenės" redaktorius, kaip tariamuosius partijos "likvidatorius", pasisakydami iš viso prieš literatūrinį socialdemokratų darbą

ir kultūrinį veikimą be partijos leidimo ir priežiūros, nors pats Kapsukas dar 1905 m. laisvai rašinėjo vileišinėse "Vilniaus Žiniose" arba varšuvinėje lenkų enciklopedijoje, o už jį dar smarkesnis "priešvisuomenietis" Z. Aleksa dar 1908 m. ne tik su kitais socialdemokratais, bet ir su demokratais bendradarbiavo pirmeiviškose "Vilniaus Žiniose", neprašydami tam jokių partijos leidimų ar priežiūrų. Tik ir pačioje "Visuomenėje" bendradrabiavo tiek Eidukevičius, pateikęs čia savo kelionės Amerikon aprašymą (tiktai pradžią, nes neįstengė parūpinti daugiau), tikriau kitų surašytą iš jo žodžių, tiek ir pats Kapsukas, iš kalėjimo jai teikęs Engelso "Nuo svajonės iki mokslui" vertimą ir kitus straipsnius, dėl kurių betgi vėliau – jau nusistatęs prieš "visuomeniečius" ("visuomenininkus") kaip prieš "socialpardavikus" – sakėsi nesiuntęs jų "Visuomenėje" spausdinti. Nuo gyvenimo atskirtų partiečių puolami norį partiją likviduoti, tik patys nesijausdami "Visuomenės" darbu partijai kenkią, "visuomeniečiai" patys vėliau pripažino, kad jau galima ir reikalinga vėl imti organizuoti atgyjančius darbininkus, kurių gyvieji reikalai šaukėsi dabar partijos pagalbos. Čia pavyzdys – kampanija dėl ligonių kasų, tik tuomet jau "Visuomenė" buvo užbaigusi savo dienas. Šiaipjau "Visuomenė" labiausiai buvo skiriama moksleivijai. "Visuomenei" čia rūpėjo "savo publiką", tad partinius ar linkstančius į socializmą moksleivius, apdrausti nuo pirmeiviško paviršutiniškumo, padedant jiems rimčiau, giliau orientuotis savo visuomenės, politikos ir kultūros reikaluose ir visuomeniškiau sugriežtinti jų pažiūrų nustatymą, nevarant į partijos būčį, juos tvirtinti "visuomenės demokratais", "nuosaikiais demokratais", taigi vis tik socialdemokratais. Tam visų pirma buvo naudojama visuomeninių santykių, grupių ir paskirų veikėjų atžvilgiu kritika, taikoma ne tik Vilniaus viltininkams ir Kauno jakštininkams, bet taip pat pirmeiviams ir laisvamaniams. A. Janulaičiui informaciniais straipsniais rišant "Visuomenės" skaitytojus su užsieniais, Petrapilyje einančiam ekonomijos mokslus Juozui Pakniui (As – ir – ys) su Maskolijos visuomeniniais santykiais ("Mintys apie dabartinę valandą"), M. Biržiškai teko čia pasiskirti ypačiai vidinių Lietuvos santykių nagrinėjimui savo mėnesinėse "Lyg ir apžvalgose", kurias jis rašė Šilkinio vardu, taip pat paskiruose straipsniuose, kritikose ir pan. Tad čia skaitome kritiškų pasisakymų ne tik dėl Jakšto - Dambrausko, A. Smetonos ar J. Tumo, bet ir

dėl G. Petkevičaitės, J. Šliūpo ar kito kurio pirmeivio - laisvamanio rašinių, aštrių Pelėdos "Klaidos", Šliūpo "Lietuvių tautos senovėje ir šendien" kritikų ne tiek moksliniu ar literatūriniu požiūriu, kiek iškeliant nagrinėjamų veikėjų tautinių ir kitokių pozicijų visuomeninius pagrindus.

"Visuomenės" kritikos paliestieji, žinoma, atsikirsdavo ar patys, kaip štai A. Jakštas "Garnyje" pažymėdamas "Visuomenę" rašant "kad ir nežmoniškai, by tik kitoniškai", arba ir sau artimų žmonių užstojami, kaip Edv. Volteris — Augustino Voldemaro, arba Lazdynų Pelėda — Antano Smetonos jos "Klaidos" gynimu. Svetimiems socialistinei ideologijai viltininkams ir kunigams arba pirmeiviams, nepratusiems visuomeniškai griežtinti gyvenimo klausimų, cenzūros sąlygų apsunkintą socialistinį "Visuomenės" stilių, labiau knyginį negu laikraštinį, galvotinį negu šnekėtinį, nevisados taisyklingai ir kalbiniu požiūriu išlaikytą, tikrai nelengva buvo suprasti ir net prie jo priprasti, gerai betgi suprato ir tinkamai įvertino apsipratusi su mokslinių, vadovėlinių ir šiaip visuomeninio turinio veikalų griežtų įvardų knygine kalba studentinė "Aušrinė", pavadindama "Visuomenės" stilių "geležiniu" ir jos argumentaciją pripažindama "ideologiniu atžvilgiu puikiai išlaikytą".

Kad ir sunkios medžiaginės ir cenzūrinės "Visuomenės" darbo sąlygos neleido jai pasireikšti visu galimu jai svoriu, tik vis dėlto jos rausvi, gelsvi, melsvi ar žalsvi sąsiuviniai padėjo daliai moksleivių susiburti į atskiras "visuomeniečių" kuopas, priekyje Petrapilio studentų, kuriuose tebebuvo dar gyvos Sirutavičiaus ir Kairio pasėlio tradicijos, ir Šiaulių gimnazistų (poeto Janonio - Vaidylos Ainio, St. Brasiškio ir kitų). "Visuomenės" įtaka moksleiviams nesibaigė net jai sustojus dėl maskolių administracijos jai daromų kliūčių (ji ėjo 1910-1911 m., pasipildydama trūkstamuosius paskutiniuosius numerius "Žvilgsnio" rinkiniu). Šiaulių "visuomeniečių" iniciatyva ir lėšomis buvo dar išleista M. Biržiškos redaguotas rinkinys "Nauju Taku".

Tačiau "Visuomenei" rūpėjo ne vien ideologinis socialdemokratinio jaunimo nustatymas ir jo savarankiškumo tvirtinimas prieš, jos nuomone, užtemdančią visuomeninių pozicijų skirtumus pirmevių įtaką, ne vien visuomeninio kriticizmo skiepijimą, bet ir, nelaikant jaunimo vien tiktai visuomeninės raidos ir tautos gyvenimo kritingu stebėtoju, jo įvedimas į gyvą visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą ir

griežtesnis susiedinimas su vis reikšmingesniu ir sudėtingesniu tautiniu gyvenimu. Tuo reikalu "Visuomenėje" buvo keliami tokie klausimai, kaip Lietuvių Žinyno (enciklopedijos) išleidimo sumanymas (maždaug vienu laiku su Kleopo Jurgelionio – Antano Olšauskio ir Juozo Paršaičio – Tėvynės Mylėtojų Draugijos amerikiniais sumanymais), mėginimas suįdominti Lietuvos visuomeninės praeities ir dabartinės jos kultūros ištyrimu ir nagrinėjimu, pateikiant tam statistinių ir kitokių pavyzdžių ir kt.

Abudu "Visuomenės" redaktoriu dar prieš tai ėmė reikštis mūsų kultūros istorikais – Janulaitis savo "Jucevičium" ir "Daukantu", o Biržiška paskaitomis apie lietuvių literatūros istoriją Vilniaus "Rūtoje", Kauno "Dainoje", Šiaulių "Varpe" ir rašiniu "Antanu Klementu". "Visuomenei" jie davė naujų darbų: Janulaitis – "1831 m. sukilimą Lietuvoje ir kunigus", "Valstiečių sukilimą XVIII a. Lietuvoje", paremtą vėliau (Pirmajame Pasauliniame Kare) dingusia Šiaulių Ekonomijos archyvo medžiaga, o Biržiška "Lietuvių literatūrą Vilniaus Universiteto metu", "Pirmąją bylą dėl lietuviškų raštų", jauno lietuvių teatro statistiką ir kitus nagrinėjimus. Ne su "Visuomene", tik su jo "visuomenietiškumu" yra susieti to pat Biržiškos lietuvių literatūros istorijos apžvalgos lenkų ir rusų enciklopedijose, Kauno gubernijos visuomenės gyvenimo statistinė apžvalga rusų Granato enciklopedijoje, pagaliau prieš pat karą sudaryta šešių Lietuvos ir Gudijos gubernijų ūkinė apžvalga (Suvalkų gubernijos neleista čion įtraukti) rusų kalba tų kraštų žemininkų, pramonininkų ir pirklių suvažiavimui ir po rusų revoliucijos Alfonso Morauskio vardu išleista. Artimas "Visuomenės" redakcijos darbui Vaclovas Biržiška po kelerių metų taip pat stojo į tokį pat Lietuvos kultūros istorijos tyrinėjimo kelią, ypačiai pasireikšdamas lietuvių bibliografijoje. Pagaliau, tos pat "visuomenietiškos" kilmės yra ir pasirodžiusi po 20 metų Vacl. Biržiškos redaguojamoji "Lietuviškoji Enciklopedija", su jos gausia lituanistika, ypačiai iš Lietuvos kultūros istorijos.

Tuo būdu nekartą griežtai puolanti būsimuosius tautininkus ir savo oponentų kaltinama prieštautine pozicija, "Visuomenė" sąmoningai ėjo į tautinį darbą, neatsisakydama nuo savo socialistinės pasaulėžiūros, politinio budrumo ir laisvo kriticizmo. Ko gi benorėti, jei ir priešingi "visuomeniečių" kultūriniam darbui, kaip nustumiančiam visuome-

ninį, tad ir partinį, darbą į užpakalį, Kapsukas renka medžiagą Kudirkos biografijai ir vėliau skelbia Jono Biliūno biografiją, Zigmas Aleksa kalėjime nagrinėja Juškos Svotbinę rėdą ir svotbines dainas.

Kas kita, jog patys "visuomeniečiai" per keliasdešimt metų gavo pergyventi tiek politinių ir visuomeninių patyrimų bei asmeninio gyvenimo sukrėtimų, jog nevienas jų dabar į daugelį dalykų žiūri kitokiomis akimis negu "Visuomenės" teorizavimų metu. Kiti betgi reikšmingi visuomeninės raidos dalykai kaip tik įvyko ar išsirutuliojo taip, kaip ji kad buvo nustačiusi arba numačiusi.

Aušrininkai. Šilingas. Vienu laiku su "Visuomene" pasirodė moksleivių "Aušrinė" kaip "Lietuvos Žinių" priedas, tik šiaip jau savarankiškas, besiverčiąs savo lėšomis ir savo redakcijos tvarkomas žurnalas. Jį ėmė leisti Maskvos Lietuvių Studentų Draugija, savo kilme ir tradicijomis kildinama dar iš lenkmečio su Koncevičium ir Lipštu, Bukauskiu ir Puzinu, Juozu Savickiu ir Leonu Daraškevičium, polenkmečio su Augustinu Paškevičium ir Šimkevičium, aušromečio su Basanavičium ir Pietariu, varpomečio su Leonu ir Kriščiukaičiu, Jablonskiu ir Mašiotu, Grinium ir Matulaičiais, tik praūžusio cicilikinio lietuvmečio su Janulaičiu ir Raliu, Šlapeliu ir Biržiška. "Aušrinės" branduolį sudarė trys reikšmingiausieji tuo laiku draugijos nariai: Stasys Šilingas, Romas Bytautas ir Petras Klimas.

Neaiškios kilmės, vėliau vokiečių okupacijos laikais baronu keliamas, beeidamas Vilniaus gimnaziją tolokai tebestovėjęs nuo lietuvių visuomenės, universitete kad ir stojęs lietuvių studentų draugijon, bet pradžioje tebeveikiamas rusų socialdemokratų, teisininkas Šilingas veikiai betgi sutapo su lietuvių studentija, o paskiau ir su platesne visuomene. Gausiažodis gražbylys, sumaningas, bet ir nuotaikingas, tuo pačiu užsidegimu jis pradžioje ėjo socialistu, Pasaulinio karo metu virto narušiškai leonišku santariečiu, pokarinių Lietuvos seimų laikais vailokaitinės stulginskinės Ūkininkų Sąjungos veikėju, po 1926 m. perversmo suartėjo su smetoniniais tautininkais, kurį laiką buvo teisingumo ministeris, priešseiminės (nuo 1918 m. liepos 13 d.) ir poperversminės Valstybės Tarybos narys. Kaikieno laikomas rusininku, 1941 m. betgi išvežtas Maskolijon, iš kur nebegrįžo. Tikrasis "Aušrinės" pradininkas sumanytojas, jis Pirmojo Pasaulinio Karo metu drauge su Ignu Šeiniu išleido ori-

ginalų almanachą "Barą", 1919-1921 m. patronavo Lietuvos Meno Kūrėjų Draugijai, jos praktiniams ir nepraktiniams sumanymams. Entuziastingas Čiurlionies kūrybos gerbėjas, bet ir nediduko Šimonio protektorius, šilingiškai gyvai daugybe gražių minčių, žodžių ir pažadų įkvėpdamas "Aušrinės" pradžią, remiamas rimto Romo Bytauto, kurio seserį jis vedė ir ilgainiui išgarsėjo kaip devynių dukterų tėvas, redakcinius savo sumanymus nepilnai tevykdė, nutraukdavo ir nebaigdavo, o neužilgo baigęs universitetą ir apsigyvenęs Vilniuje, jis, suprantama, nuo "Aušrinės" redagavimo visai pasitraukė.

Žymus "Aušrinės" teoretikas buvo filosofijos ir filologijos studentas Romas Bytautas, už savo darbą iš istorijos filosofijos srities gavęs iš Maskvos universiteto aukso medalį ir numatytas ruoštis profesūrai. Deja, tik pasireiškęs "Aušrinėje" svarbiu pasaulėžiūriniu straipsniu "Argi", o Kauno "Draugijoje" įdomiu, kad ir linkusiu į schematizmą "lietuvių kalbos filosofijos" nagrinėjimu, šis daug žadąs žemaičių bajoraitis dvidešimt kelerių metų amžiuje pasimirė džiova. Jo asmenyje augštoji Lietuvos mokykla tikrai būtų turėjusi savo pirmąjį filosofijos profesorių.

Redakcinėje "Aušrinės" trijulėje pajėgiausias žurnalistas, nešokinėjęs kaip Šilingas ir nebeabstrakcininkas kaip Bytautas, rašęs lengva, bet temperuota plunksna, žurnalistikoje už anuodu kiek "senesnis", nes jau redagavęs Senapilės "Mokinių Draugą" ir Vabalėlio slapyvardžiu bendardarbiavęs "Lietuvos Žiniose", teisininkas studentas Petras Klimas savo gyvu būdu, bet ir susivaldymu, išlygindavo galinčius kilti dėl kitų dviejų "Aušrinės" redaktorių būdo savybių redakcinius trūkumus, dėl ko žurnalas buvo gyvas, reikšmingas ir nenuobodus jaunimui, nelinkusiam laikytis nustojusių būti naujiena dalykų ir jieškančiam vis ko naujo.

Simpatizuojanti socializmui, bet nei teorija,- nei organizaciniu atžvilgiu nesuvaržyta, neatstovaujanti nusistačiusios krypties, kaip "Visuomenė" kad atstovavo, kuriai ji atvirai reiškė savo pritarimą, tik pati besimokanti, berengianti moksleiviją būsimam intelektualiniam veikimui visuomenėje, savo tautoje, tad – sakytume – *jieškančioji* "Aušrinė" stengėsi suspiesti aplink save visą lietuvių moksleiviją, kiekvienam jaunuoliui suteikdama gyvą ir savarankišką kultūrinį darbą čia pat, artimiausioje savo aplinkoje. "Iš kur kilęs, ten ir grįžk" – šiuo šūkiu sukilo "Aušrinė" prieš vieną

didžiausių lietuvių tautos naujosios istorijos opų — jos šviesuomenės negrįžimą Lietuvon mokslą baigus, aiškiai rodydama *tautinę* šviesuolio *pareigą dirbti savo krašte ir savo žmonėms*, be jokių išsisukinėjimų ir pasiteisinimų. Mokyklai tebesant rusiškai ir joje tebemokant to, kas reikalinga Maskolijai, o ne Lietuvai, "Aušrinė" ne tik organizavo moksleiviją kuopomis ir kuopelėmis, bet ir statė joms visų pirma lietuviškos savimokos uždavinį — pažinti savo kraštą ir jo žmones, pažinti savo krašto ir tautos istoriją, literatūrą, tautosaką ,taigi tą, kas svarbu kiekvienam išmokslintam lietuviui ir ko jis mokykloje negavo. Kraštas ir jo savybės gaunama pažinti taip iš organizuotų išvykų, taip ir iš aprašymų atskirų vietovių, jų savybių ir tt., kurie buvo siunčiami "Aušrinės" redakcijai. Daugiausia betgi dėmesio buvo kreipiama į dainų, pasakų, patarlių ir kitokios tautosakos rinkimą ir surašymą. Gimnazistai ir studentai jos surašydavo taip daug, jog jos tik dalį tegalėjo "Aušrinė" spausdinti savo "Vasaros Darbuose", o kas liko neišspausdinta, tas buvo atiduodama Lietuvių Mokslo Draugijai į dr. Basanavičiaus rankas. Suprantama, moksleivių kuopelėse, kurios įsisteigė prie kiekvienos vidurinės mokyklos Lietuvoje ir šiaip kur lietuviai mokėsi, buvo skaitomi referatai, aptariami visokie gyvenimo klausimai.

Lietuvių moksleivija laimingai ir aktingai išgyveno porevoliucinį maskoliškos reakcijos viešpatavimo metą nenusivildama, nepakrikdama, tik visuotinai rengdamasi tautiniam darbui ir iš dalies jau į jį savaimingai ir organizuotai įsitraukdama.

"Aušrinės" darbo gajumą rodo, jog ji, kad ir vien jaunimo leidžiama, ne tik išsilaikė ligi I Pasaulinio Karo, bet pergyveno ir karą. Tačiau maskviečių redaguojama kaip nuo partijų nepriklausomas moksleivių žurnalas, dar prieš karą perėjusi į Petrapilio "aušrininkų" (A. Suginto, J. Sondeckio ir kt.) rankas, labiau negu pirma ėmė krypti į priglaudusių ją pas save liaudininkų demokratų "Lietuvos Žinias", vis labiau stiprino savo individualistiškai socialistinį liaudininkiškumą, ne be Valstybės Dumos atstovų A. Bulotos ir M. Januškevičiaus darbiečių (trudovikų) įtakos, ypačiai 1915 m. rudenį Voroneže įsisteigus lietuvių gimnazijoms su gausingu ir gyvu jaunimu, o sulaukusi 1917 m. revoliucijos, pasireiškė jau aiškia socialistų revoliucionierių kryptimi, kurią efektingiausiai reiškė mitinguose ir įvairiataučiuose

susirinkimuose gabus ir iškalbingas Petrapilio studentas Balys (vėliau bolševikų sušaudytas civilinio karo metu).

Tuo tarpu Maskvoje susispietę "aušrininkai" (Balys Sruoga, Tadas Petkevičius ir kiti) liko artimesni senajai (šilinginei) "Aušrinės" krypčiai ir drauge su "Aušrinės" steigėju Stasiu Šilingu stojo į adv. Petro Leono ir inž. Tomo Noraus-Naruševičiaus vadovaujamos liberaliosios "Santaros" eiles. Po karo grįžę Lietuvon "santariečiai" vieni susimetė Ūkininkų Partijoje, kiti sutirpo kitose politinėse grupėse arba kas sau pakriko, labiau mažiau ištikimi savo senesnei ideologijai "sau žmonės" arba net "generolai be armijos".

Ateitininkai. Dovydaitis. Iš tos pat "Aušrinės" anksčiau išsiskyrė katalikiškos jaunimo srovės organizatoriai, kurie dar 1910-siais "Aušrinės" darbo metais jos skiltyse ir maskviečių susirinkimuose pradėjo ideologinę polemiką su kitais "aušrininkais", o nuo 1911 m. įsisteigė savąją "Ateitį", kuri nustatė ligi šioliai veiklią "ateitininkų" kryptį ir kurios užuomazga buvo dar 1910 m. Kaune ėjusi hektografuota, gimnazistų leidžiama ir K. Bizausko redaguojama "Ateitis".

Lietuvos dvasininkijai vis teko ne tik vadovauti, bet ir kelti ant savo pečių ne tik bažnytinį, bet ir užbažnytinį, visuomeninį ir kultūrinį, darbą tikinčiųjų tarpe, nes jai trūko intelektinės pasauliečių talkos. Viltininkai daugiausia buvo atėję iš šalies, iš tų pačių pirmeivių tarpo, nuo kurių įtakos kunigai stengėsi savo veikiamus žmones apdrausti, tad neperdaug ištikimi kompromisininkai, nekartą ambicingi ir savų tikslų besiekią talkininkai. Tačiau moksleivijoje jau ėmė kilti ir palankesnių katalikiškam darbui vėjų. Didesnis gausėjančios lietuvių moksleivijos tautinis ryškėjimas, lietuviškos aplinkos gyvesnis jai veikimas, rimtesnis ir kritiškesnis virškinimas lietuvių moksleivių gaunamos mokykloje kultūrinės medžiagos ir maskoliškųjų įtakų, savarankiškesnis į jas reagavimas pasireiškė ne tik tautinėje, bet ir tikybinėje srityje. Revoliucijos laiku nutrūkus maskolių administracijos spaudimui į katalikų Bažnyčią, gimnazijų kapelionams palengvėjo ne tik tikybos dėstymas, bet ir priėjimas prie paties jaunimo ir įtaką jam, kiek ji parėjo nuo dėstytojo būdo, takto ir kitokių asmens privalumų. Ne tik kapelionai, jaunimą veikė ir katalikiškoji Kauno ir Seinų spauda. Pasaulėžiūros nustatymas ir brendinimas eina jau nebe senoviškai — vien asmens reikalu, bet visuomeniniu, tiek tautos, tiek jaunimo vadovybei vis labiau rūpimuoju ir aprūpintinuoju dalyku.

Pačios "aušrininkų" kuopelės savo pasaulėžiūriniais, nekartą gana vaikiškais, ginčais išryškindavo ir tikybinį pradą. "Aušrinės" užmegstas darbas ir suprantamas siekimas paimti savo įtakon visą moksleiviją vertė dvasininkiją budriau saugoti sau prieinamą jaunimą nuo pašaliečių, ne Bažnyčios, nustatomų įtakų, juo labiau, jog nerangūs visuomeniniam žygiui viltininkai tesitenkino Ant. Smetonos straipsniais, savo tarpan mielai priimdami iš šalies ateinančius studentus, bet nevarydami moksleivių tarpe reikšmingesnio visuomeninio darbo. Berods dvasininkija visados turėjo savo griežtoje priežiūroje moksleivių dalį, būtent seminarijų klierikus, kurie kad ir būsimieji kunigai, šiuo tarpu tebebuvo moksleiviai, seminarinės drausmės betgi suvaržyti ir rengiami savo būsimajam, taip pat drausmingam, kunigo, o ne laisvesniam pasauliečio gyvenimui ir darbui. Tačiau toje pačioje Maskvos Lietuvių Studentų Draugijoje, kuri davė šilinginę "Aušrinę", gimė ir aiškios katalikiškos krypties "Ateitis". Jos sumanytojai ir kūrėjai — Pranas Dovydaitis, Vytautas Endziulaitis, Eliziejus Draugelis — sūduviai, kaip ir "Aušros" ar "Varpo" pradininkai, ne "Apžvalgos" žemaičiai ar "Tėvynės Sargo" augštaičiai.

Pranas Dovydaitis yra ne tik "ateitininkų" tėvas ir žymiausias ateitininkas, bet ir šiaip vienas pačių ryškiausiųjų lietuvių kultūros darbininkų, turint čia galvoje ne tik praktikuojančius tikybininkus, bet iš viso pasauliečius ir dvasininkus drauge. Kietas titnagas, gimnazijos netašytas stačiokas, ryžtingas ir drąsus, būdamas Veiverių mokytojų seminarijos mokinys, dalyvavęs 1905 m. mokinių streike, brandos atestatui gauti eksternu išlaikęs gimnazijos kurso kvotimus, Maskvoje išėjo du fakultetu — gamtos mokslų ir istorijos filologijos, — tebestudentaudamas jis pasireiškė "Aušrinėje" polemika su Bytautu, o paskiau, susitaręs su "Draugijos" redaktorium kun. Dambrausku - Jakštu, drauge su kitais savo vienminčiais ėmė leisti "Draugijos" priedu skirtą katalikiškai moksleivijai "Ateitį", ilgainiui nuo "Draugijos" atsiskyrusią ir virtusią savarankišku žurnalu. Pradžioje "Ateičiai" tegavus atsiremti daugiausia klierikais ir ypačiai Fryburgo universiteto ir Petrapilio Dvasinės Akademijos studentais, pasaulinių moksleivių nedaug beturint, ilgainiui — tiek mokyklų kapelionų, tiek pačių "ateitininkų" pastangomis — "ateitininkų" eilės praplito, varžytynės su "aušrininkais" tik retą moksleivį palikdavo nestojusį vienon ar kiton

organizacijon, nors nekartą "ateitininkai" pereidavo į "aušrininkus" ir priešingai, jau nekalbant apie vėlesniąją jau išmokslintų šviesūnų veiklą, kuri nebūtinai ėjo savo jaunų dienų kuopelės kryptimi. Šiaip, be pasaulėžiūros skirtumų — "ateitininkų" katalikiškos ir "aušrininkų" laisvos, tikybiškai nevaržomos — abiejų krypčių kuopelių darbo turinys bemaž buvo vienodas — Lietuvos istorija ir geografija, lietuvių tautosaka ir literatūra. Net "Aušrinės" daugiausia tautosakai skirtus "Vasaros Darbus" atitiko tokie pat "Ateities" "Mūsų tautinės tvėrybos žiedai", kurie yra ypačiai brangūs dainologijai ir etnologijai savo patiektomis senapiliečių raudomis, drauge su seniai kun. A. Juškos sužymėtomis sudariusiomis raudų tyrinėjimui svarbiausią medžiagą.

Dvasininkijai ateitininkai sudarė tikrus, jau savus, Bažnyčiai atsidavusius talkininkus pasauliečius, kuriems buvo galima pavesti vis daugiau visuomeninio darbo, teapsunkinančio prieš tai kunigus, ir kuriems net susirišant su viltininkais, vėlesniaisiais tautininkais, galima buvo tai daryti laisvesnėmis rankomis arba ir visai nesirišant, tad verstis laisviau, savarankiškiau ir lanksčiau išlaikant savo pasaulėžiūrą, griežčiau ją taikant visuomeninio gyvenimo raidai ir reiškiniams. Plačiau tautos gyvenime ateitininkai tepasireiškė po 1917 m. revoliucijos, aktingai drauge su visu lietuvišku jaunimu dalyvaudami kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės, valstybinėje kūryboje, politiniame, visuomeniniame darbe, kultūriniame tautos gyvenime, moksle, literatūroje, mene, ne tik atlikdami plačiuose visuomeniniuose sluogsniuose Bažnyčiai ir Tautai svarbų darbą, bet ir įpilietindami aktingą kataliką inteligentą greta kitų tautos šviesuolių ir paneigdami paveldėtą iš caristinės Maskolijos visuomeninių ir kultūrinių santykių faktinąjį betikybinio mokslo, betikybinės kultūros, betikybinės šviesuomenės lyg ir monopolį, laikydami "pirmeivybę" tariamąja pirmeivybe, sustingusia įsitikinus savo neklaidingumu, ir skelbdami ją kultūrinio gyvenimo raidos atsilikėle, o save keldami tikraisiais gyvenimo pažangos reiškėjais, tikraisiais pirmeiviais. Nors šiaip jau socialistai, kuriais pasekė ir pirmeiviai, labiausia žiūrėjo į Vakarus, tik ilgainiui antrieji kiek atsipalaidoję nuo socialdemokratų įtakos, labiau ėmė rištis (Bulota, Januškevičius, Sleževičius) su liberaliomis ir liaudininkiškomis maskolių srovėmis, bet suprantama, kad katališkoji šviesuomenė nekatalikiškoj maskolių šviesuomenėj neką begalėjo

sau rasti, be vieno tik filosofo Vladimiro Solovjovo raštų, ir turėjo semtis iš Vakarų katalikybės, tuo taip pat traukdama Vakarų įtakon ir katalikiškąją Lietuvos visuomenę. Čia reikšmingą dalį įnešė ir ateitininkai su Dovydaičiu priekyje. Tik vis dėlto vargiai begінčytina, jog maskoliškoji mokykla, maskoliškas valstybingumas, maskoliškoji kultūros išorė tebeveikė ir katalikiškąją visuomenę, taigi ir tuos pačius ateitininkus, ir neleido jų katalikiškumui *vien* vakarietiškai tepasireikšti, labiau ar mažiau jų kultūrą patraukdamos savotiškai, rytietiškai, taigi maskoliškai.

Po vienerių - dviejų "Ateities" darbo metų kauniškiai katalikų vadai rado galima "Viltyje" sustiprinti katalikiškas pozicijas. Smetona nepanorėjo keisti savo veikiamo laikraščio krypties ir pasitraukė iš redakcijos, kurios priekyje dabar buvo pastatytas Pranas Dovydaitis. Iš visos senosios redakcijos sudėties beliko vienas Liudas Gira, tuojau sugebėjęs nusismetoninti ir sudovydaitėti, o pirma jis sugebėjo tuo pat laiku dirbti dviejuose viens su kitu kovojančiuose laikraščiuose "Lietuvos Ūkininke" ir "Viltyje" ir pačiam su savimi, keliais slapyvardžiais prisidengus, polemizuoti, kam paaiškėjus, Sleževičiaus buvo iš "Lietuvos Ūkininko" išvarytas. "Viltis" virto grynos katalikiškos krypties laikraščiu, kas taip pat reiškė, jog ir pati kauninė katalikų vadovybė vis labiau apsiprasdavo su Vilniaus reikšme kaip lietuvių tautos darbo centru, su kuo vis kaip ir nenorėjo sutikti savarankiškai besitvarkanti senos ir garsios Giedraičių ir Valančiaus Žemaičių vyskupijos kunigija. Kaikurie kanauninkai net tebebuvo linkę laikyti Kauną ne tik katalikybės, bet ir lietuvybės centru, tačiau ateitininkai gyveno jau bendromis tautos nuotaikomis, maironiškai mylėdami ir apdainuodami senąją Lietuvos sostinę. Smetona su nauju Valstybės Dumos atstovu Martynu Yču įsteigė savaitinį iliustruotą "Vairą", kuriame nebevaržomai buvo dedami buvusiųjų viltininkų – būsimųjų tautininkų ideologijos pagrindai.

Lietuviai ir IV-ji Duma. Yčas. Socialdemokratams išsiskyrus iš pirmeivių tarpo ir vėl ėmus savo darbą savaip nustatyti, kad ir kur galint prisidedant prie bendrojo tautinio darbo, palaikant pirmeivius ir tt., o pirmeiviams per Andrių Bulotą, vėliau per "Aušrinę" ir kitaip gaunant daugiau įtakos iš rusiškųjų liaudininkiškųjų srovių, bet ir neužleidžiant savo pozicijų Lietuvoje, vis dėlto tiek miesto, tiek ir kaimo Lietuvos visuomenės nuotaikoje vis labiau įsigali

susivaldymas, ramumo ir tvarkos branginimas ir vengimas smarkesnių žygių, aiškiai ima vyrauti viltininkų, seininių ir kauninių katalikų vadų įtaka, kas ryškiai atsiliepia rinkimuose į IV-tąją Valstybės Dumą.

Vilniuje lenkų endekai buvo pastatę ir išrinkę visuomeninį nulį, išmokslintą Vilniaus kromininkės sūnų Bankowskį, kandidatavusį prieš lenkų demokratų pastatytą advokatą Bronislovą Krzyžanowskį, kilusį nuo Obelių, tad kiek ir lietuviškai mokantį dvaro užveizdos sūnų; vėliau, jau po I Didžiojo Karo Krzyžanowskis buvo įsivėlęs į Vilniaus lenkų žygius prieš Lietuvą, pateko į Vilniaus lenkų "seimą", o paskiau į Varšuvos senatą, šiaip betgi ne smarkininkas, kurį kartą Vilniaus lietuvėdis vaivada Bocianskis lietuvius beužtariantį net pro duris buvo išvaręs. Dumos rinkimuose Vilniaus lietuviai nedavė balsų nei Bankowskiui nei Krzyžanowskiui, tik vieni balsavo už buvusį Veiverių mokytoją, ramų pensininką Juozą Kairiukštį, kurį pastatė kandidatu lietuvių grupė viešajam Vilniaus lietuvybės išskyrimui pradėti, o kiti už kurpių Bonifacą Verbylą - Wierzbickį, kurį pastatė LSDP kaip darbininkų kandidatą, nors esamomis sąlygomis nei viena nei kita kandidatūra negalėjo praeiti.

Išrinktasis Bankowskis Dumoje visai nepasireiškė, tik grįžęs į Vilnių ilgainiui netikėtai vėl iškilo į viršų, lenkų valdžios laikais pastatytas miesto prezidentu (burmistru), bet ir čia tepasireiškė nebent pasisakymais prieš lietuvius.

Vilniaus gubernijos rinkimai lietuviams iš viso buvo neprieinami. Čia rusų administracija taip buvo nustačiusi rinkimų tvarką, jog tegalėjo rinkti, ką norėjo, vien tiktai lenkai dvarininkai. Net renkant valstiečių atstovus dvarininkų balsai čia nulemdavo.

Suvalkų gubernijoje seiniškio "Šaltinio" kunigų įtaka ir veiklumu Andriaus Bulotos vietoje buvo išrinktas buvęs vyskupo Ant. Baranausko sekretorius prelatas Juozas Laukaitis, gyvas, judrus, gerai mokąs lietuvių kalbą, bet nepasireiškęs kuo žymesniu nei savo visuomenėje, nei Dumoje neatkreipęs į save savųjų nei svetimųjų dėmesio, nebent perdaug lojaliu pasisakymu už carizmą. Šis betgi nebe Bulotos išrinkimas aiškiai parodė galutinį sūduvių apsiraminimą ir nepritarimą kairiesiems Bulotos pasisakymams. Ambicingam Bulotai toks "jo gubernijos" neištikimumas buvo didelis smūgis, o ir pirmeiviams įspėjimas, rodąs stiprėjimą priešingų jiems įtakų.

Kauno gubernijos rinkimuose socialdemokratai, kurie III Dumoje turėjo iš čia pravedę Praną Kuzmą, bet šis joje bedirbdamas ilgainiui nuo jų pasitraukė ir suartėjo su "Vilties" redakcija, bent su Ant. Smetona, dabar tenkinosi čia tik priešrinkimine agitacija, neturėdami vilties pravesti savo atstovo. Iš trijų atstovų, atitenkančių lietuviams, vėl buvo išrinkti du liaudininku, kurie Bulotos pavyzdžiu Dumoje taip pat prisidėjo prie darbiečių — jų vienas, antrą kartą išrinktas Keinys, nedidelis, bet švarus žmogus, ir studentas M. Januškevičius, prieš tai niekam nežinomas, Dumoje nepasireiškęs nei žiniomis nei iškalbingumu, prireikus kalbėjęs ir Lietuvos reikalais, nevengęs sau artimesnių lietuviškų srovių, o vėliau, Nepriklausomoje Lietuvoje, dirbęs "Lietuvos Žinių" redakcijoje. Trečiuoju Kauno gubernijos atstovu buvo išrinktas tik universitetą baigęs advokatas Martynas Yčas, evengelikas, viltininkų kandidatas, susidraugavęs su Smetona.

Neturėjęs dar visuomeninio pasirengimo, išėjęs augštuosius mokslus tolimame Sibire (Tomske), kur jo vyresnis brolis Jonas gimnazijoje mokytojavo, težinomas vieniems evangelikams, bet gyvas, judrus, bulotiškai stačiokiškas, Martynas Yčas kitų pultas nepasimesdavo, tik tuojau atsikirsdavo, visuomeninio darbo ir finansinių reikalų sumanus organizatorius, greit virto lietuvių visuomenėje plačiai žinomas ir dažnai reikalingas visuomeniniams reikalams vykdyti. Dumoje jis stojo į liberalų "kadetų" frakciją, bet nevengė santykių palaikymo ir su spaliečiais, net su rusų nacionalistais, kas ypačiai karo metu pasirodė naudinga, nes dėl tų santykių jam pavyko įeiti į caraitės Tatjanos komitetą nukentėjusiems dėl karo šelpti ir iš ten išgauti nemažai lėšų lietuviams, kas leido ne tik plačiai juos šelpti, bet ir sukelti gyvą tautinį darbą. Kaip "kadetas", 1917 m. vasario mėn. jis buvo patekęs į pirmąją revoliucinę valdžią švietimo viceministeriu (prie ministerio Maskvos univ. rektoriaus Manuilovo) ir suskubo įtvirtinti lietuviškas mokyklas Maskolijoje.

Dumoje jis nesikirto nė su darbiečiais, Lietuvos reikalais palaikydavo santykius ne tik su kun. Laukaičiu ir abiem lietuviais darbiečiais, bet ir su Lietuvos dvarininkais, nevesdamas didžiosios politikos, bet panaudodamas mažąją mažiems Lietuvos žmonių reikalams aprūpinti ar bent paremti, padėti. Karo metu išrinktas Centralinio Lietuvių Komiteto

nukentėjusiems dėl karo šelpti pirmininku, kad ir praėjo komitetan Vilniaus davatkėlių balsais prieš pirmeivį Bulotą ir kitus, bet nevengė santykiauti su pirmeiviais. Susirišęs su rusų visuomenininkais ir politikais ir Dumoje pasisakęs už Maskolijos laimėjimą prieš vokiečius, vokiečiams okupuojant Lietuvą pasitraukė Maskolijon, drauge išsivežtamas lietuvių moksleiviją Voronežan ir ten bei kitur Tatjanos komiteto lėšomis steigdamas lietuvių mokyklas, bendrabučius ir kt. Sugebėjo įeiti į Dumos siunčiamą į sąjungininkų šalis delegaciją ir su ja lankėsi ne tik Londone ir Paryžiuje, bet ir pasiekė Lietuvos reikalais popiežių ir JAV (antrą kartą, nes dar 1913 m. kartu su dr. Basanavičium rinko tenykščiose lietuvių kolonijose aukas sumanytiems Lietuvių Tautos Namams Vilniuje pastatyti) sustiprinti ryšiams su lietuvių visuomenininkais ir jų darbu Lietuvai šelpti. Sulaukęs 1917 m. revoliucijos ir trumpai Rusijoje paministeriavęs, 1918 m. jis grįžo dar tebesančion vokiečių okupacijoje Lietuvon ir čia nuo liepos 13 d. dirbo Lietuvos Taryboje su Smetona ir kitais. Tų pačių metų rudenį jis buvo jos pastatytas pirmojo Lietuvos ministerių kabineto finansų ministeriu ir metų pabaigoje, drauge su vyriausybe ir Taryba, išsikėlė iš Vilniaus į Kauną.

Ne tik jo veikimas karo metu, surištas su pažangininkų - tautininkų krytimi, iššaukdavo srovinius puolimus, bet dar labiau jo finansinis kilimas, užsibaigęs Prekybos ir Pramonės banko steigimu, neturtingoje ir dar karo nualintoje lietuvių visuomenėje mažai tebuvo suprantamas, lydimas kalbų ir gandų, nemažai ir pavydo sukeliamų, kas kenkė jo valstybiniam darbui. Jo susibankrutijimas, kur ir kiti nukentėjo, be to, dar užsibaigęs byla, galutinai atskyrė jį nuo visuomeninio gyvenimo, bepalikdamas jam tik ekonominę veiklą. Vėliau jis paskelbė tris tomus savo "Atsiminimų", įdomių ir reikšmingų, savaip nušviečiančių aptariamus dalykus ir žmones. Duminis Ŷčas, galima sakyti, baigėsi bemaž drauge su Lietuvos nepriklausomybės atgavimu. O gaila, nes buvo gabus, sumanus ir naudingas visuomenės veikėjas!

Lietuvių kalba viešai skamba. Lietuvių spaudos iššikovojimas ir revoliucinis visuomeninio ir politinio gyvenimo *viešumo* įtvirtinimas iškėlė augštumon ir "po šiaudiniu stogu išlikusią", nesireiškusią už parapijos ir valsčiaus ribų, lietuvių kalbą. Sunku įsivaizduoti sau tą jausmą, kuris kil-

davo lietuviui pirmą kartą viešai kur išgirdus, lygiai kitoms (tad ir lenkų ponų ir maskolių kalbai) suskambėjusią, savo sodietišką kalbą, visu jos paprastumu ir senovišku garsingumu. "Dabar mes mužikai – ponai!" išdidžiai "Aušra" buvo sušukusi. Pravirko Kudirka – ir ne jis vienas tiktai – pamatęs pirmą kartą "Aušrą" – lietuvišką laikraštį. Sujaudinti spaudė kits kitam rankas 1899 m. Palangos lietuvių spektaklio klausytojai, sekdami negudrų "Amerikos pirtyje" turinį ir nekokį mėgėjų vaidinimą, bet dar labiau – pačią įscenintą sodiečių kalbą. Kai 1904-1905 m. Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose viešai, iš scenos, pasigirdo lietuvių kalbos garsai vaidinant vaidinimus ir vaidinimėlius, deklamuojant monologus ar eilėraščius, chorams dainuojant ar jaunimui paberžiečių suktinį sukant, vienų klausytojų alpo, o kitų smarkiau plakė tik neiššokdamos lietuviškos širdys ir ne tik moterims, bet ir vyrams ašaros pasirodydavo akyse, o kitas nesusilaikęs čia pat pravirkdavo kaip vaikas. Jei šie pirmieji vaidinimai nebūtų buvusios silpnokos komedijos, tik kokios įspūdingesnės istorinės ar kitokios dramos, tragedijos ar misterijos, kažin ar visų širdys būtų jas atlaikiusios; šiaip ašaros buvo čia palengvinamos juoku, rimtis su nerimtimi suplakdavo ir širdis tat lengviau pakeldavo[87].

Lietuviškieji vakarai, būtinai su šokiais, būtinai su suktiniu, paįvairinamu dar Miko Petrausko išpopuliarintais, iš dalies jo ir sukurtais šokiais, "Noriu miego" ir klumpakoju arba iš sodžiaus paimta Aguonėle, net iš kitų tautų pagautais, labiau ar mažiau sulietuvintais, dažniausia su vaidinimais, dainomis ir deklamacijomis, nebuvo paprasti nerūpesningi pobūviai, bet jie sutvirtindavo ir sužadindavo jų dalyvių - pobūvininkų tautinę sąmonę nemenkiau už Basanavičiaus ar Kudirkos straipsnius, Barono ar Maironio dainas. Tatai dažniausiai suprato ir vakarų rengėjai, kurie buvo ne tiek pramogų mėgėjai, kiek tautinio darbo mažesnieji ar didesnieji dalyviai. Tad, pavyzdžiui, Vilniuje Miko Petrausko chore girdime ne vien nerūpesningą jaunimą, bet ir revoliucininkus studentus, kurių kitas turėjo ten dalyvauti ne dėl savo balso, kurio jis kartais ir neturėjo, bet dėl savo turimo studentiško švarko, taip pat ir Antaną Smetoną su žmona (dalyvavusius ir operetėje "Malūnininkas ir Ka-

[87] 1947.6.15 įterptas sakinys.

minkrėtys") ir kitus vietos veikėjus. Tad būsimasis Kauno universiteto rektorius Antanas Purėnas, kaip moka, Čechovo "Žiovulį" monologuoja, o būsimasis žymus istorikas prof. Augustinas Janulaitis dar anksčiau studentu vaidina "Amerikoje pirtyje". Būsimasis Vilniaus teismo pirmininkas ir nusipelnęs Šiaulių kultūros veikėjas "Kultūros" ir "Gimtojo Krašto" redaktorius, "Aušros" muziejaus steigėjas Peliksas Bugailiškis bestudentaudamas sufleriuoja vaidinimuose, lygiai kaip ir žymusis mūsų kalbininkas ir Lietuviškojo Žodyno kūrėjas prof. Kazys Būga, kuris ne tik ilgai sufleriavo Petrapilio lietuvių spektakliuose, bet ir vertė reikalingas tiems vaidinimams komedijėles. Būsimasis Vilniaus univ. rekt. M. Biržiška su būsimuoju Kauno univ. rektorium A. Purėnu ir kitais "Pabaigtuvių" scenoje suktinį šoka, lygiai kaip ir Petrapilio scenoje būsimasis matematikos prof. Vikt. Biržiška, o būsimasis bibliografas ir Lietuviškosios Enciklopedijos vyriausias redaktorius Vacl. Biržiška su seniu Gabrieliu Liandsbergiu - Žemkalniu Vilniaus rotušėje vaidinant "Pilėnų Kunigaikštį" — kryžiuotis su lietuviu — kardais kapojosi, įsikarščiavę vienas kitam nenorėdami pasiduoti. Vos beišsiverčiančios iš savo vyrų uždarbėlio ir įkinkytos į varginančią namų ruošą jaunos motinos Bron. Biržiškienė ir Elena Ruckevičienė, nuo vaikų atsitraukdamos, dalyvauja repeticijose ir vaidinimuose kaip būtinos Vilniaus lietuvių scenos aktorės, o socialdemokratų vadas dr. Andrius Domaševičius, demokratų vadai Jonas Vileišis ir Mykolas Sleževičius Vilniuje, lygiai kaip ir studentas Ernestas Galvanauskas Petrapilyje, ištisus vakarus šokiams vadovauja. Visa tai, ne tik dainos ir vaidinimai, bet ir šokiai čia buvo svarbus ir reikšmingas tautinis darbas, kuris kėlė jo dalyvius augščiau pilkadienio merdėjimo ir vieniems jų, čia neįvardytiems, senatvėje primindavo, jog bent jaunas "žmogumi buvęs", o kitiems buvo kaip ir pirmasis žingsnis į tolimesnį visuomeninį darbą.

Draugijinis visuomenės gyvenimas. Vakarėliai, vaidinimai ir koncertai, spietę aplink save visuomenę, buvo reikalingi maskolių administracijos leidimų, kurie buvo duodami tos administracijos legalizuotai draugijai ar jos (administracijos) pripažintam visuomenės reikalui paremti. Tų draugijų vis daugiau ir daugiau atsirasdavo, nors steigimas nebuvo lengvas, o išlaikymas dar sunkesnis. Lietuvoje joms pavyzdžių nebuvo, nes prieš revoliuciją net maskoliams

sunkiai tebuvo leidžiamas koks draugijinis gyvenimas, nebent šeimyninė šventė ar privatus subuvimas su šokiais, kortomis ir degtine. Tebuvo tik karininkų ir bajorų (drauge ir valdininkų) kortininkų klubai, iš kurių nebuvo ko mokytis. Tad· dabar lietuviams tekò nusižiūrėti į Petrapilio ar Rygos lietuvių draugijas (labdarybės arba susišelpimo), vengiant tik dar "Aušros" metu Rygos lietuvių įsteigto "Aušros" klubo, patekusio į lenkų rankas ir virtusio jų kortavimo įstaiga, arba ir lietuviškųjų "inteligentinių kortavimų" pavyzdžių, kurie neatitiko Lietuvoje kylančios draugijinės nuotaikos ir tautinių sumetimų, steigiant draugijas. Kortininkai dažniausiai gavo tenkintis privačiomis draugystėmis, stikliuko mėgėjai visokiomis, prasčiokiškesnėmis ar poniškesnėmis, karčiamomis, paprastomis smuklėmis ar restoranais, priekyje su Lietuvos lenkų ponijos kišenių tuštintoja Vilniaus vokiečio Schumano šlykščių dainuškų ir brangaus gėrimo "mažosios scenos" kafešantanine įmone su linksmomis įvairių tautybių (daugiausia lenkaitėmis ir vokietaitėmis) "panelėmis" (mergomis).

Lietuvos gyvenimo sąlygos ir tautinio sąjūdžio reikalai, visuomeninio darbo sumetimai ir kryptis nustatė ir naujas draugijinio organizavimosi lytis. *Vilniuje* pirmutinė įsikūrusi lietuvių draugija buvo *savitarpinės pašalpos draugija* su daktaru Antanu Vileišiu priekyje, įsteigusi vadinamuose Pranciškonų (buvusio vienuolyno) mūruose dviklasę lietuvių mokyklą (jos mokytoju kurį laiką buvo Ignas Šeinius - Jurkūnas), palengvinusią 1915 m. ten pat Vilniuje įsisteigti pirmajai Lietuvoje lietuviškai gimnazijai, ir rinkusi lėšas tiek mokyklai išlaikyti, tiek šelpimo reikalams, rengdama tam lietuviškus vaidinimus, kuriems prie jos susispietė pirmasis vaidintojų mėgėjų būrelis, kilęs iš būrelio dar prieš įsisteigiant šiai draugijai 1904 m. pabaigoje, jau 1902-1903 m. parengusio porą slaptų vaidinimų (suvaidinta "Vienas iš mūsų tur apsivesti", "Žentas dėl parodos", "Velnias spąstuose" ir "Kaip kas išmano, taip save gano")[88], kuriuos režisavo miškininkas, botanikas ir žuvininkas kupiškėnas Povilas Matulionis, dramos "Laimė iš svetur" autorius, vėlesnysis Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijos steigėjas ir rektorius. 1905-1906 metai iškėlė buvusį tremtinį Gabrielių Liandsbergį - Žemkalnį, "Birutės", "Blindos" (svieto lygintojo) ir kitų scenos

[88] Apie 1902-1903 m. vaidinimus Vacl. B-kos įterpinys.

kūrinių autorių, kuris, padedamas Jono Vileišio ir Kazio Puidos, o taip pat jau ir anksčiau padėjusio rengti "savitarpiečių" vakarus, išėjusio Petrapilio konservatoriją Miko Petrausko, 1905 m. lapkričio 10 d. įsteigė scenos ir dainos draugiją "Vilniaus Kanklės", kuri kad pasireiškė gyva veikla ir buvo labai reikšminga, ypačiai besimokančiam Vilniaus lietuvių jaunimui lietuvybėje sustiprinti, nepajėgė betgi išlaikyti savo vedėjo Žemkalnio, ir šis buvo priverstas keltis į Šiaulius, kaip draudimo agentas, o pati draugija suiro. Ši draugija nesitenkino vien spektaklių rengimu pačiame Vilniuje, bet taip pat juos organizavo ir provincijoje; Vilniuje ji buvo parengusi ir keletą minėjimų, jų tarpe Pridrikio Kuršaičio minėjimą su Jono Jablonskio paskaita[89].

Kiek laiko praėjus, dr. A. Domaševičiaus sumanymu Vilniuje buvo įsteigtas lietuvių klubas "Rūta", kurio scenai M. K. Čiurlionis nutapė uždangą ir vadovavo chorui. "Rūta" beveik kiekvieną šeštadienį savo patalpose prie Jurgio gatvės (Pimenovo namuose) rengė vakarėlius, pritraukusius nemaža amatininkų ir kitų darbo žmonių simpatijų, nes jiems ("prastuomenei") lenkiški pobūviai buvo perdaug poniški, o "Rūtoje" jie jautėsi laisvai, niekieno nevaržomi. Tuo būdu nevienas nutautęs lietuvis grįžo į savo tautą ir vėliau pasireiškė tvirtu jos reikalų gynėju. A. Janulaičio, M. Biržiškos ir kitų paskaitos traukė čion šviesuomenę, o nuosaiki "Rūtos" valdybos elgsena vis labiau į ją lenkė visaip kaip nusistačiusius lietuvius. Veikdami skyrium nuo prisiglaudusios prie šv. Mikalojaus bažnyčios ir jos salę naudojančios savitarpiečių vaidintojų kuopos arba susitardami su ja, pasireiškė dideliu veiklumu "Rūtos" dramos sekcijos mėgėjai su Mykolu Sleževičium priekyje, repertuaro komisija (M. Sleževičius, A. Janulaitis, Juozas Grigaitis, K. Grinius, M. Biržiška ir kt.) ir tt. Čia pasireiškė Jonas Strazdas kaip įscenintos "Eglės žalčių karalienės" autorius, lenkiškų ir ukrainiškų scenos kūrinių vertėjas (Nepriklausomoje Lietuvoje išvertęs Pruso - Glovackio istorinę apysaką "Faraoną"). kurį laiką leidęs "Teatrą", kuriame daugiausia buvo spausdinami įvairių scenos kūrinių vertimai; Liudas Gira — "Svečių" ir "Keršto" autorius; Kazys Puida - "Mirgos" autorius ir kiti scenos kūrinių rašytojai. Vaidintojų tarpe pasižymėjo Alyta, P. Gaidelionis, Juodvalkis, B. Biržiškienė,

[89] Apie "Vilniaus Kankles" įfikslinta Vacl. B-kos.

El. Rucevičienė, Šapkauskaitė (vėliau į JAV išvykusi) ir kiti. Režisoriais pasireiškė Gira, Sleževičius, Pijus Mičiulis. Kaip choro vedėjas, pro Vilnių tik praūžė, trumpai čia padirbėjęs, gabus ir temperamentingas Stasys Šimkus su savo garsiuoju "Oželiu" ("Įšoko oželis į rūtų daržėlį"). "Žiburėlio" draugijos remiamas, bet kartu imdamas stipendiją ir iš Petrapilio lietuvių studentų draugijos (studentų koncertuose vėliau jis atsisakydavo be atlyginimo dainuoti) Kipras Petrauskas kilo Petrapilio rusų scenoje, šiuo tarpu mažai tekreipdamas dėmesio į savo mažąją provincinę tėvynę Lietuvą, bet su draugais lietuviais vis tebepalaikydamas gyvus santykius (ypač tuomet, kada reikėjo gauti kiek lietuviškų pinigų[90]).

Kaune pasireiškė *"Dainos"* draugija su pirmininku Petru Leonu priekyje, sutraukusi taip draustinio laikotarpio menininkus su choro vedėju J. Naujeliu (Kauno katedros vargonininku), taip ir naujas pajėgas su vėliau pasižymėjusiu operos choro vedėju Štarka, dainininke Polovinskaite - Grigaitiene, vaidilomis Sutkum ir Rymaite.

Šiauliuose dirbo *"Varpo"* draugija su advokatais Peliksu Bugailiškiu ir Kaziu Venclauskiu ir dviem "Šiaulių dėdėm" — Ambrozaičiu ir iš Vilniaus persikėlusiu Žemkalniu.

Panevėžyje veikė *"Aido"* draugija. *Rygoje* veikė lietuvių draugijos su Pranu Mašiotu ir Marcelinu Šikšniu, vėlesniu Šiaulių advokatu K. Venclauskiu priekyje, su artistais Liudv. Jakavičium, Linartu ir kitais. Po Lietuvą važinėjo Vaičkus su savo trupe, kuris vėliau vis pretendavo į "lietuvių teatro tėvo" vardą. *Petrapilyje* lietuviškus vaidinimus režisavo profesininkas artistas Konstantinas Glinskis.

Visoje Lietuvoje ir jos tautinėse kolonijose lietuviškųjų vaidinimų skaičius 1905-1915 m. siekė pusantro tūkstančio, kuriuose suvaidinta per 100 originalių ir verstinių kūrinių su mažiausia tūkstantim vaidintojų - mėgėjų ir per 100.000 žiūrovų - klausytojų. Tų skaičių nereikia išleisti iš galvos, įsigilinant į tautinį lietuviško mėgėjų teatro vaidmenį lietuvių tautai stiprinantis savo vietai didelėse tarptautinėse varžytynėse nustatyti, o šis mėgėjiškas jos teatro istorijos laikotarpis, be abejo, nulėmė tolimesnę — jau profesinio — mūsų teatro raidą, visuomenės santykį su juo ir jam stato-

[90] Skliaustuose petrapiliniai Vacl. B-kos atsiminimai.

mus reikalavimus, taip pat ir pačių vaidilų savo darbo uždavinių supratimą.

Lietuvių Mokslo Draugija. Dr. Basanavičius. Tautiškai draugijiniame lietuvių gyvenime ir iš viso naujybinėje mūsų kultūros istorijoje didelį vaidmenį suvaidino 1907 m. įsteigtoji Lietuvių Mokslo Draugija, išlikusi ligi 1937 m., kada ją uždarė negarbingai lenkų politikos sumetimais kvailas Vilniaus vaivada pulk. Bocianskis, ir atgijusi 1941 m. kaip Lietuvos Mokslų Akademija. Nei draugija nei akademija nesirado staiga — iš nieko, tad ir tautai greit prigijo, lyg seniai laukta, pranašauta ir būtina, sveikai gimusi. Dar pirmame XVIII amžiaus dešimtmetyje Mažosios Lietuvos tebelietuviškuose pietuose, Gumbinės krašte, praktiniais sumetimais kilę kunigų tarpe ginčai dėl lietuvių kalbos (Mėrlinas, Perkūnas ir kiti), sukėlė tokį gyvą jų susidomėjimą tąja kalba, dainomis ir iš viso sodžiosaka, jog net buvo siūloma įsteigti, be abejo, panašių vokiškų draugijų pavyzdžiu, lietuvių kalbos draugiją (societas lithuanica). Nors tatai ir nebuvo įvykdyta, bet vienas jaunas tųjų ginčų amžininkas studentas Pilypas Ruigys (vok. Ruhig) jau tada pasiskyrė lietuvių kalbai ir po 40 metų (1747 m.), jau būdamas Valtarkiemio klebonu, išleido lietuviškai vokišką ir vokiškai lietuvišką žodyną ir plačiai pagarsėjusį veikalą apie lietuvių kalbos savybes "Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften", su kuriuo mūsų kalba ir dainos išplaukia į platesnį pasaulį. Lygiai po 100 metų nuo pirmojo "lietuviškos draugijos" sumanymo, pirmame XIX a. dešimtmetyje, Varšuvoje gyvenęs, bet kilęs nuo Pabaisko ir nenutraukęs gyvų ryšių su Lietuva išjėzuitis Pranas Ksaveras Baužas (Bagužis), savo lenkiškoje knygutėje apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią ("O początkach narodu i języka litewskiego"), veikiamas Varšuvos lenkų Mokslo Mėgėjų Draugijos, kurios jis buvo narys ir jos buvo suragintas tą knygutę parašyti, siūlė Vilniaus universitetui įsteigti lietuvių kalbos ir istorijos draugiją — tad jau buvo antras toks sumanymas. 25-30 metų praėjus apie panašią draugiją galvoja Liudvikas Adomas Jucevičius. Dar po kelerių metų Varnių kunigų seminarijos rektorius Motiejus Valančius, pranešdamas Petrapilyje gyvenančiam Simanui Daukantui žemaičių raštijos naujienas, baigia laišką pageidavimu turėti Varniuose žemaičių akademiją. Tiesą pasakius, tų dviejų asmenų šakota darbuotė per keliasdešimt

metų kaip ir sudarė — be vardo ir be įstatų — savo rūšies žemaitišką akademiją, kurią galėtume prilyginti kokiai čekų Maticai (motinėlei) ar kurios kitos atgimstančios tautos patriotinei mokslo ir kultūros centro draugijai.

Lenkmečių išvakarėse pačiame Vilniuje įsteigtoji krašto Lietuvos senovės gerbėjo proistoriko grovo Eustako Tiškevičiaus Archeologinė Komisija Lietuvos istorijos muziejui steigti, Lietuvos kraštui ir jo istorijai tirti gali būti laikoma Lietuvos mokslų akademijos užuomazga, deja, tuojau po lenkmečių maskolių likviduota, tepalikusi jų apgrobtus, bet paskiau ir vėl augančius muziejų ir biblioteką, greta su nepaprastai reikšmingu Lietuvai archyvu, kurie maskolių činauninkų rankose išliko ligi pat Pirmojo Pasaulinio Karo. 80-jų metų pradžioje Maskvos lietuvių studentų tarpe (laikinai ten atsidūrusio Petro Vileišio, Jono Šliūpo ir kitų iniciatyva)[91] buvo kilęs sumanymas ten įsteigti lietuviškąją (lietuvių kalbos tyrimo) draugiją, kam pritarė ir žadėjo joje dalyvauti tenykščiai profesoriai Fortunatovas, Milleris, Koršas ir kiti rusų kalbininkai. Akstiną tokiam sumanymui kilti bene bus davusi 70-jų metų pabaigoje Tilžėje vokiečių įsteigtoji Littauische Litterarische Gesellschalft, kuri per keliasdešimt savo veikimo metų kad ir atliko (neperdidžiausią) lituanistinį darbą, bet dėl savo svetimumo lietuvių tautai, į kurią ji žiūrėjo kaip į žūstančią, net vien Mažojoje Lietuvoje lietuviams buvo mažai reikšminga, ilgainiui kaip ir visų pamiršta, po I Didžiojo Karo susilikvidavusi.

Basanavičius ir kiti aušrininkai galvojo — vieni apie mokslo draugijos įsteigimą, kiti čekų "Motinėlės" pavyzdžiu ją vaizdavosi patriotine draugija su pranešimais, leidiniais ir Mažojoje Lietuvoje, toje pačioje Tilžėje, sukrautais rinkiniais. Šių sumanymų įtaka Tilžėje įsteigtoji "Birutės" draugija dėl išmokslintų narių trūkumo ir dėl to, jog Didžiosios Lietuvos inteligentai negalėjo joje dalyvauti, nesuvaidino jai skiriamo vaidmens, ir patys "birutininkai" apie 1910 m. ją likvidavo, jos turimas knygas ir rankraščius atiduodami Lietuvių Mokslo Draugijai Vilniuje. Jungtinėse Amerikos Valstybėse Jonas Šliūpas buvo įsteigęs "Lietuvių Mokslo Draugystę Amerikoje", kuri 1892-1893 m. leido savo organą "Apszvietą". Ši draugija bene bus "Birutės" pavyzdžiu pasekusi. Jai susilikvidavus, iš dalies jos pėdomis nuėjo 1896

[91] Skliaustuose Vacl. B-kos pastaba.

m. įsisteigusi Tėvynės Mylėtojų Draugija , kurios tačiau veikla apsiribojo leidimu knygų, bet toje srityje, ypač spaudos draudimo pabaigoje, jai teko suvaidinti labai rimtą vaidmenį[192].

1904-1905 m. prasidėjo naujas lietuvių tautos istorijos laikotarpis, būtent jos visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo pasireiškimas jau pačioje Didžiojoje Lietuvoje su jos tautiniu centru Vilniumi. Dabar atgijo ne tik mokslo draugijos steigimo sumanymai, bet ir buvo įvykdyta tas, apie ką seniai svajota. Basanavičius nebuvo pirmas, kas tą mintį kėlė, bet jis tikrai ją įvykdė ir per dvidešimt metų, ligi savo mirties, neapleido šio savo brangaus idėjinio kūdikio. Lietuvių Mokslo Draugija buvo įsteigta Vilniuje tais pačiais 1907 m., kada ten įsteigta ir lenkų Towarzystwo Przyjaciol Nauk, Lietuvos istoriko gardiniškio Stanislovo Koscialkovskio ir kitų lenkų mokslininkų išlaikyta ligi 1940 m. Taigi, tosdvi draugijos įsikūrė parėjus dviem šimtam metų nuo pirmojo gumbiniškio ir šimtui metų nuo antrojo, baužinio — mokslo draugijos sumanymo — ir penkiasdešimt metų nuo Vilniaus Archeologinės Draugijos įsteigimo.

Nors Lietuvių Mokslo Draugija suspietė aplink save visą lituanistika besidominčią lietuvių šviesuomenę (bent 1907-1918 m., nes nuo 1919 m. Vilniui esant atskirtam nuo Nepriklausomosios Lietuvos, draugija gavo verstis vien susiaurėjusiu vilniečių sąstatu), bet tikras jos darbo įkvėpėjas ir vairuotojas buvo dr. Basanavičius, kuris ne be pagrindo ir nelabai tepasigražindamas būtų galėjęs pasakyti: "Mokslo Draugija — tai aš!" Taip ir visuomenė į tat žiūrėjo. Lietuvon grįžęs ne tik kaip įgarsėjęs "Aušros" kūrėjas, pasireiškęs keliais tomais savo paskelbtosios lietuvių tautosakos ir daugeliu Lietuvos proistorės ir etnologijos klausimais straipsnių ir brošiūrų, tad savo moksliniu vardu pakilęs augščiau už kitus vienai arba kitai lituanistinio mokslo sričiai pasiskyrusius gydytojus, teisininkus, kunigus ir kitus mokytinius, bet ir kaip Bulgarijos pensininkas labiau už kitus medžiagiškai aprūpintas, nepriklausomas ir turįs laisvo laiko pasiskirti draugijos ir mokslo darbui, visas tam ir pasiskyrė. Draugijai tebesant dar Pranciškonų mūruose prie Lydos skersgatvio (čia pat ir šv. Mikalojaus bažnyčia, prie kurios pirmuosius kelius mėnesius draugija buvo prisiglau-

[192] Vacl. B-kos pastaba apie TMD.

dusi), jis kad ir dirbo joje ištisas dienas, bet gyveno Niškovskio viešbutyje (Bokšto gatvės pradžioje). 1913 m. važinėjęs Amerikon ir iš ten grįžęs labai nuvargęs, greit po to savo viešbutyje nugaravęs ir smūgio ištiktas, nevisiškai teatsigavo ligi savo amžiaus pabaigos. Vilniečiams susirūpinus seno žmogaus vienatve, jis buvo suragintas apsigyventi pas dr. Antaną Vileišį, bet pripratęs savarankiškai gyventi, veikiai iš ten pasitraukė į tą patį Niškovskio viešbutį.

Karo metu perkėlus draugiją prie Aušros Vartų gatvės, o paskiau į dr. Domaševičiaus namus prie Gimnazijos skersgatvio (netoli Lukiškių aikštės), Basanavičius kur dirbo, ten pat (kabinete) ir nakvojo, teapleisdamas draugijos butą tik pietų pavalgyti "Inteligentų valgykloje" Dominikonų gatvėje ir vakare nueidamas į kurios kitos lietuvių draugijos posėdį, kurių jis niekad neapleisdavo ir į juos nepavėluodavo, arba į lietuvių vaidinimus, koncertus ir kitokius lietuvių, *tiktai lietuvių pobūvius*. Žiemą šąlo kad ir kailinėliais užsivilkęs, bet draugijos Komiteto jo kabinetui kūrenti skiriamų lėšų tam neišleisdavo, aiškindamasis priekaištaujantiems ir jo kabinete šąlantiems Komiteto nariams: "malkos labai brangios — gaila pinigų!".

Visą savo laiką skirdamas draugijai, kuriai kiti Komiteto nariai, tarnaudami ar dirbdami redakcijose ir kitur, nedaug tegalėjo benudirbti, jis atlikdavo ne tik savo — pirmininko — darbą, bet ir pavaduodavo, dažnai niekieno nepavedamas, ir kitus Komiteto narius - sekretorių, bibliotekininką ar kurį kitą pareigūną, tik savo dienoraštyje kaikada padejuodamas dėl tikro ar tiktai jam taip atrodančio kitų jųjų apsileidimo. Sekretorius advokatas Jonas Vileišis rašė (anais laikais dar maskoliškai, nes taip reikalavo administracija) posėdžių protokolus ir gyvai posėdžiuose dalyvavo, bet neturėjo laiko vesti draugijos susirašinėjimą, tad ir buvo natūralu, kad smulkiausiai žinodamas visus draugijos reikalus, daktaras, o ne kas kitas, klausiamas laiškuose kurio mokslinio ar kitokio patarimo, pats ir atsakydavo. Negi diktuos jis Vileišiui, lyg raštininkui, arba šis negi nusirašinės daktaro juodraštį laiškui pasiųsti nurodytu adresu! Literatūrinę rankraščio skyriaus dalį gražiai, kad ir neįprasta bibliotekose forma, surašė tarnavęs tuomet Vilniaus Žemės Banke Jurgis Šaulys. Seniausias bibliotekos lietuviškas knygas sukatalogavo to paties banko tarnautojas Myk. Biržiška, kuriam. kaip literatūros istorikui, jos čia labiausiai rūpėjo,

nors daktaras buvo apie jas atsiliepęs – o jų tarpe buvo Bretkūnas, Daukša ir Širvydas – jog čia esąs "šlamštas", tad geriau, girdi, būtų sutvarkyti jo trakologijai reikalingus Mažosios Azijos, Graikijos ir Balkanų pusiasialio klasiškuosius istorikus ir moderninius tyrinėtojus, proistorikus, kalbininkus, etnologus, kurių dvi spintas daktaras buvo iš užsienio atsivežęs ir atidavęs draugijai. Tuo tarpu Komitetui trakologija nelabai terūpėjo – tegu daktaras pats sau ją tvarkosi, jeigu ji jam taip esanti reikalinga! Tad jau pats daktaras pavedė Br. Biržiškienei (ne Komiteto narei) visų pirma surašyti kitų skyrių korteles, o trakologijos skyrių bene tik pats ir gavo surašyti. Trakologinėmis knygomis, be jo vieno, beveik niekas ir nesinaudojo.

Nors draugijos organo "Lietuvių Tautos" redakcija buvo renkama kasmet – dr. Basanavičius, Ant. Smetona, Myk. Biržiška, J. Šlapelis ir dar gal kas, bet Basanavičius kitiems redakcijos nariams net nerodė spausdinamų rankraščių ir pats vienas atlikdavo visą redakcijos darbą. Išleidęs pirmąją "Lietuvių Tautos" knygą, dar ne kaip draugijos organą, sava, nuo jablonskinės skirtinga rašyba, jis visų kitų tomų kalbą ir rašybą suvienodinti ir suderinti su Jablonskio reikalavimais, kuriems jis nevisados pritardavo, pavesdavo redakcijos nariui Šlapeliui, kuris vilniečių tarpe buvo laikomas žymiausiuoju lietuvių kalbos žinovu ir vienu geriausiųjų J. Jablonskio mokinių, nors, deja, išėjęs ne filologijos, bet jo nemėgiamus medicinos mokslus, jo parinktus tam, kad galėtų jąja verstis Lietuvoje, universitetą baigęs ir apsigyvenęs Vilniuje jis betgi kaip gydytojas nepraktikavo.

Basanavičiui taip pat tekdavo atlikti ir susijusias su draugijos veikimu formalybes, kas jam pavykdavo geriau negu kitiems, nes maskolių administracijoje jis turėjo gerą vardą. Tiktai draugijos iždas - kasa buvo rankose tylaus ir sąžiningo, tarnybiškai nesuvaržyto ir turinčio kiek laisvesnio laiko daktaro Antano Vileišio. Ten dr. Basanavičius nesikišo, bet visa kita jis pats, kaip matėme, atlikdavo iš reikalo ar šio net neverčiamas. Suprantama, kad ne tik malkų klausimu, bet nekartą ir kuriuo kitu reikalu daktaras padarydavo ne taip ar nevisai taip, kaip Komiteto būdavo nutariama, ir visaip palenkdavo, tik dėl to kiti Komiteto nariai kad ir pamurmėdavo, bet paprastai Komitetas numodavo

ranka; negi peštis su pirmininku, kuris visgi šiaip ar taip atliko, o kiti tam laiko neturi!

Lietuvių Mokslo Draugija surinko nemažą, ypačiai lituanistinę, biblioteką, kuriai pagrindą sudarė dr. Basanavičiaus, senų vilniečių ("apaštalų" ir kt.) kuopos, Simano Daukanto, tilžinės "Birutės", kun. J. Tumo - Vaižganto, Paryžiaus 1900 m. parodos ir kiti knygų rinkiniai, nuolatos papildomi dovanomis beveik kiekvieno LMDr. nario. Ypač vertingas buvo rankraščių skyrius su Poškos, Klemento, Valančiaus, Daukanto, Baranausko, Ant. Juškevičiaus, Ivinskio, Višteliausko, Gužučio, Ažukalnio, Basanavičiaus ir daugelio kitų rašiniais, laiškais, nuotraukomis, taip pat gausingiausias prieš Lietuvai atgaunant nepriklausomybę lietuvių tautosakos skyrius, į kurį ilgainiui pateko ir "Aušrinės" surinktoji medžiaga ir kuriuo naudojosi savo moksliniams, ypač dainologiniams, darbams suomiai Niemi ir Mansikka, olandas van der Meulen, bulgaras Dorič, lietuviai Basanavičius, J. Žilius, M. Biržiška ir kiti. Basanavičiaus ir Vl. Nagevičiaus iškasenos sudarė žymiausią LMDr. muziejaus dalį.

Visa tai prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą buvo sugrūsta, suspausta tamsiuose ir drėgnuose Pranciškonų mūrų kambariuose, bet ir vėliau, kitose patalpose, nebuvo erdviau; be to, kilnojant iš vietos į vietą nemažai šio brangiausio lietuvių kultūrinio turto žuvo, pvz., Daukanto lietuviškos aritmetikos (pradžios) rankraštis. Daug vėliau, kada jau erdviose Antakalnio gatvės LMDr. patalpose, buvusiuose Petro Vileišio rūmuose, į kuriuos draugija buvo perkelta dr. Basanavičiui mirus, lenkų administracija buvo ją laikinai uždariusi, Vilniaus valdininkai vogė iš jos retas knygas kas sau "atminimui" arba tiesiog pasipelnymui. Kitos LMDr. knygos atsidūrė net Varšuvoje, kaip ir lenkų cenzorių sulaikyti ir pasisavinti Vilniaus lietuviams iš Kauno siunčiami leidiniai.

Labai reikšmingi ir svarbūs buvo metiniai Lietuvių Mokslo Draugijos narių suvažiavimai Vilniuje jos veiklai aptarti, draugijos komitetui rinkti ir mokslo referatams išklausyti, kurie virto tikrais *Lietuvos mokslo* mėgėjų ir gerbėjų *seimais*. Paprastai birželio mėn., kada studentija buvo jau apsidirbusi su kvotimais, o ir dažnas valdininkas ar tarnautojas gaudavo atostogas, susirinkdavo keliasdešimt ir net per šimtą senų ir naujų (testojusių suvažiavimo metu) draugijos narių (ypačiai daug suvažiavo 1918 m., kada jau

ėmė kurtis Nepriklausomoji Lietuva) Vilniaus "Rūtos" salėje ar kuriose kitose patalpose, ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Maskolijos (Petrapilio, Maskvos, Odesos, nuo Kaukazo, net iš sibirinio Tomsko), iš Lenkijos, Latvijos ir iš kitur, taip pat ir iš Mažosios Lietuvos (Vydūnas ir kiti) ir , suvažiavę, kelias dienas karštai aptardavo tiek pačios draugijos reikalus, tiek ir išklausytus mokslinius pranešimus. Daugelis, bet ne visi pranešimai buvo spausdinami "Lietuvių Tautoje", kuri betgi (tiksliau - Basanavičius) daugiausia dėjo naują, prieš tai neskaitytą ir nereferuotą, mokslinę medžiagą. Eiliniuose LMDr. komiteto posėdžiuose taip pat būdavo paskaitomi pranešimai, bet juos išklausydavo tiktai mažas būrelis, tuo tarpu suvažiavimuose Basanavičius, Aug. Janulaitis, M. Biržiška ir kiti turėjo gausingą, gyvą ir nekartą kritiškai nusiteikusią auditoriją. Taip, pavyzdžiui, kun. Tumas viešai išbarė kun. I. Šoparą, karštą Vilniaus krašto lietuvybės gynėją, drįsusį LMDr. suvažiavime diletantišku pasirengimu aiškinti lietuvių kalbos paslaptis. Studentas Augustinas Voldemaras smarkiai puolė Tomsko gimnazijos inspektorių Joną Yčą dėl šio pareikštų minčių apie 1410 m. Žalgirio kautynes ir tt.

Nevienas būsimasis Vytauto Didžiojo universiteto profesorius čia pasirodė kaip pranešėjas ar kritikas, čia kaip ir laikė savo pirmuosius viešuosius Lietuvos mokslo kvotimus. 1919-1921 m. kiti jųjų mėgino savo pajėgas ir kaip dėstytojai rengiamuose prie LMDr. Augštuosiuose Kursuose, kuriuose vienas kitas šio bandymo ir neišlaikė. Pirmą kartą suvažiavime prieš Didžiosios Lietuvos visuomenę stojo, kad ir ne su moksliniu pranešimu, Tilžės lietuvis Vilius Storosta - Vydūnas, įspūdingai dėstydamas savo įdvasintą pasaulijutą ir tuo stiprindamas įtaką, daromą savo "Probočių šešėlių" ir kitų kūrinių bei veikalų. 1914 m. suvažiavime keli referatai (Petro Leono, Mykolo Biržiškos, Ig. Šeiniaus) buvo paskirti didžiausio visos lietuvių tautos poeto Duonelaičio gimimo 200 metų sukakčiai, o po kelių savaičių įsiliepsnojus I Didžiajam Karui ir pati Duonelaičio gimtinė radosi karo sūkuryje, o lietuviams kilo viltis sujungti abi Lietuvos dali į vieną valstybinį kūną. Po karo bent Klaipėdos kraštas tikrai susijungė su Didžiąja Lietuva.

Suvažiavimuose kildavo nemaža labiau ar mažiau praktiškų sumanymų, kurių kiti buvo ypatingai svarbūs. Iš šitokių pasitarimų atsirado Basanavičiaus, K. Griniaus ir A. Ja-

nulaičio parengti nurodymai, kaip rinkti ir žymėti tautosaką. Įsisteigė gydytojų, ekonomistų, mokytojų (mokyklinių vadovėlių) sekcijos. Žymiausias buvo sumanymas Talino estų ir kitų pavyzdžiu Lietuvių Mokslo Draugijai ir Lietuvių Dailės Draugijai Vilniuje pastatyti Tautos Namus, kuriuose ne tik tilptų tų dviejų draugijų visai tautai brangūs rinkiniai, bet kurie virstų dar tautinio gyvenimo baze ir šventove. 1913 m. dr. Basanavičius su Valstybės Dumos atstovu Martynu Yču kelis mėnesius važinėjo po Jungtinių Amerikos Valstybių lietuvių kolonijas, rinkdami aukas Tautos Namams. Jie ne tik surinko nemažai, bet ir atliko nemažą tautinį darbą, šia savo akcija ir pačiu "Tautos Tėvo" (Basanavičiaus) pasirodymu stiprindami Amerikos lietuvių lietuvybę. Kaikurie LMDr. Komiteto nariai siūlė už tuos Tautos Namams surinktus pinigus pirktis didžiuosius Raduškevičiaus namus anapus Neries (Šnipiškėse), bet kitiems suabejojus, dalykas užsitęsė, užžoko karas, dalis surinktųjų pinigų buvo išvežta Maskolijon ir ten, revoliucijai kilus, žuvo. Tačiau kad ir nepavyko mūrinių Tautos Namų pastatyti, iš likusių Vilniuje amerikinių pinigų karo ir pokario laiku buvo išleista per 100 vadovėlių besikuriančiai lietuviškai mokyklai, kas galima prilyginti kad ir ne mūriniams, bet už mūrinius patvaresniems gyviesiems Tautos Namams. Amerikiečių aukos nenuėjo veltui.

Pats dr. Basanavičius vis saugojo surinktą LMDr. turtą, kartu dar 1914-1927 m. dalyvaudamas Lietuvių Draugijoje dėl karo nukentėjusiems šelpti, 1917-1918 m. Lietuvos Taryboje (1918. II. 16 d. pirmas pasirašė Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo aktą), 1919-1927 m. Laikinajame Vilniaus Lietuvių Komitete. Jis nesikratė jokio patarnavimo savo visuomenei, jokio darbo jai nelaikydamas "ne savo darbu", čia 1905 m. nustatydamas raudoną spalvą senajai Lietuvos vėliavai, čia 1911 m. A. Jaroševičiaus Lietuvos kryžių albumo prakalboje ir atskiroje platesnėje knygelėje daug krikščioniška (su mūsų kryžiais, statulėlėmis bei koplytėlėmis) kildindamas iš ligikrikščioniškųjų laikų, čia, 1919 m. vokiečiams pasitraukus, surinkdamas ir paskelbdamas autentines pačių vokiečių žinias apie jų išvežtus iš Lietuvos turtus, čia, lenkų įsiutimui, 1921 m. viešai užprotokoluodamas lenkų padarytus lietuvių įstaigoms nuostolius ir jų brutalų elgimąsi su lietuviais ir jųjų vaikais. Dar paskutiniaisiais savo gyvenimo metais, 1926 m. vadovavo Vilniaus lietuvių

studentų ir gimnazistų didelei tautosakininkų kuopai. 1919 -1927 m. garbingai kėlė lenkų okupacijos sunkenybes ir daromus jam visokių Maciejevičių, Obstų, Vimbarų nemalonumus, savo tvirtu Vilniaus laikymusi stiprino tiek vilniečių, tiek ir laisvųjų lietuvių ryžtumą Vilniui vaduoti, tatai vaizdžiai, pagaliau, uždokumentuodamas istorijai ten pat savo mirtimi 1927 m. *vasario* 16 *d.*

Kaip Mindaugas ir Gediminas, Algirdas ir Kęstutis, Vytautas Didysis, Katkus ir Sapieha, Daukša ir Duonelaitis, Daukantas ir Valančius, taip ir Basanavičius yra istorinė brangenybė, kaip ir jie — *istorinė mūsų būtinybė.*

Lietuvių Dailės Draugija. Vienu laiku su Lietuvių Mokslo Draugija, 1907 m., Vilniuje ėmė veikti ir Lietuvių Dailės Draugija su išlikusiu ligi pat jos susilikvidavimo (po Pirmojo Pasaulinio Karo) pirmininku dzūku Antanu Žmuidzinavičium - Žemaičiu. Malonus, gyvas ir judrus, draugiškai, giedriai nusiteikęs, neatsitraukiąs nuo Lietuvos gamtos ir lietuvio žmogaus, nenutraukiamais siūlais susiūtas su atgimstančia tauta (paveikslai: Ant milžinkapio, Per kiaurą naktį, Vyčio regėjimas; valstybinio Vyties ir tautinių spalvų nustatymas, įtaka tautiniams moterų drabužiams ir kt.), jis sutraukė draugijon visus lietuvius dailininkus, kiek galėjo jų pasiekti: Mikalojų Čiurlionį, Petrą Rimšą, Adomą Varną, Petrą Kalpoką, Antaną Jaroševičių ir kitus, kurių paveikslų kasmetinėmis parodomis su liaudies meno skyriumi draugija Vilniuje ir kitur kėlė susidomėjimą lietuviškuoju menu ir stiprino savo visuomenėje meno supratimą ir pamėgimą.

Daugiausia peizažistai ir portretistai, tad vaizdų ir veidų tapytojai, mūsų menininkai mažiau už mokslininkus kildino save iš jau išeito Lietuvos laikotarpio, tad nesirišę su universitetinės Vilniaus meno mokyklos tradicijomis ir Mickevičiaus bei Krašiauskio įtaka, literatiškai vaizduojant Lietuvos praeitį istorinei ir batalinei tapybai, tik daugiausia poaušrinio Lietuvos kaimo sūnūs, gavę išeiti meno studijas svetur — Petrapilyje, Varšuvoje, Krokuvoje, Miunchene, Paryžiuje ir dar kur, labiausiai buvo susiję su moderniėmis svetimų miestų bendrosios ir meninės kultūros įtakomis, iš praeities nesemdami toliau kaip iš baranauskinių - aušrinių nuotaikų (Žmuidzinavičius) ir labiau (Rimša) ar mažiau nenutraukę ryšių su sodžiumi, ypatingai benagrinėdami dievdirbių ir audėjėlių kūrybą ir išgarsindami ją tiek savųjų tarpe. tiek ir svetur.

Lietuvių meno parodos buvo ne mažesnės tautinės šventės ir buvo reikšmingos tautinei saviauklai, kaip ir Lietuvių Mokslo Draugijos suvažiavimai. Kitos jųjų buvo susietos ir su įvairiais incidentais, kuriuose atsiliepė tų dienų visuomeninės nuotaikos ir tautinės kovos. Taip, draugijai pakvietus pirmajai parodai atidaryti ne tik lietuvių visuomenę, bet taip pat rusų administraciją (Vilniaus gubernatorių) ir lenkus svečius su Vilniaus vyskupu Roppu priekyje, o ją atidaryti pavedus dr. Basanavičiui savo prakalba, šis ją paskaitė lietuviškai ir rusiškai, kuo užsigavo lenkai ir laikė sau tinkama išdidžiai apie parodą atsiliepti, o toks lenkiškas pigaus juoko raštpalaikis "Plotka Wilenska" ypačiai čia išstatytus pirmuosius Čiurlionies bandymus visaip kaip ištyčiojo, patekdamas tuo būdu į juoduosius lapus tiek mūsų didžiojo kūrėjo, tiek ir Lietuvos meno istorijos. Vienoje parodoje sulenkėjęs totorius pulkininkas A. Tupalskis, kuris dėjosi dideliu meno žinovu, priėjęs prie kukliai po parodą vedžiojančio svečius Čiurlionies, rodydamas į Čiurlionies paveikslus, garsiai užklausė: "A to jaki warjat malowal?". "A to ja", nusišypsojęs atsakė Čiurlionis, lietuviams ir nelietuviams gardžiai juokiantis. Kad ir durnas, Tupalskis tuoj iš parodos dūmė, nors, žinoma, savo pažiūros į simbolistinę Čiurlionies kūrybą nepakeitė. Lietuvių santykiams su lenkais esant įtemptiems ir vis aiškiau pasireiškiant griežtai tų dviejų tautų tarpusavio kovai, jau pagarsėjęs savo "Kaimo mokykla" ir "Gana to jungo" Rimša buvo išstatęs skulptūrą "Kovą", vaizduojančią Lietuvos Vyčio kirtimąsi su puolančiu jį Lenkijos Ereliu. Daugeliui lenkų ir kaikam iš lietuvių palaikius tat draugijos netaktu ir dėl to lietuvių tarpe prasidėjus ginčams, Rimša taip tuo susijaudino, jog pats plaktuku savo kūrinį sudaužė ir vėliau jo jau nebeatkūrė. Tuo tarpu Nepriklausomosios Lietuvos seiminiais laikais savo Šaulių Sąjungai parengto tikrai neskanaus plakato prieš lenkus jis, deja, nepanaikino.

Pirmoje parodoje dalyvavo ir žymus Varšuvos menininkas Kazimieras Stabrauskis, išėjęs Šiaulių gimnaziją Čiurlionies mokytojas, tik susijęs su lenkų visuomene ir sutikęs duoti lietuviškai parodai bene savo mokinių lietuvių paveiktas. Kitose parodose jis jau nebedalyvavo. Vienoje parodoje buvo išstatyti įdomūs kūdikiški Vinco Kapsuko ir Vandos Didžiulytės Mickevičių kelerių metų dukrytės meniniai

bandymai. Deja, mergaitė bene smegenų uždegimu veikiai pasimirė.

Savo liaudies meno skyriumi Draugija ėjo tiesiog į liaudį, iš kurios ji sėmėsi, bet ir kurios skoniui darė įtakos.

Čiurlionis. Pats didysis šių Lietuvos menininkų tarpe ir iš viso Lietuvos meno istorijoje tikrai didelis, genialus buvo dzūkas nuo Druskininkų Mikalojus Kastantas Čiurlionis (1875-1911). Gimęs vaizdingoje ir svajingoje panemunėje netoli apsupto legendomis "paskendusio Raigrado miesto" slėnio, vargonininko sūnus, keliolikos metų jaunuolis grojęs rietaviškio Oginskio kapelijoje, o paskiau pasiųstas šiojo lėšomis mokytis Varšuvos konservatorijoje, ją baigęs savo muzikos mokslą papildė dar Leipcigo konservatorijoje. Muzikoje jis sukūrė žymių kūrinių, ypač būdingą jo pasaulijutai "Jūros sonatą", "Mišką" ir kt. Tačiau jis dar augščiau iškilo, bent įgijo dar platesnį garsą kaip tapytojas, tad lygiai *muzikas* ir *tapytojas*, vienodai stipriai veikiamas ir garsų ir varsų pasaulio, garsais ir varsomis tik drauge visas tepasireikšdamas. Varšuvoje tebegyvendamas, jis mėgino įeiti ir į trečią meno sritį, pradėjęs rašyti eilėraščius, kurių betgi niekur nespausdino, nes jie buvo rašyti dar lenkų kalba, o susipratęs lietuvių ir, matyti, nesijausdamas dar lietuviškai poezijai lygiai pajėgus, vėliau jis poezijoje nebesireiškė[98].

Tapybos meną išėjęs Varšuvos meno mokykloje, kur jo mokytojų tarpe buvo du žymiu, iš Lietuvos kilusiu menininku, šiauliškis Kazimieras Stabrauskis ir vilniškis Ferdinandas Ruščicas ("Nec mergitur" kūrėjas), katrų pirmasis dvasiškai jam buvo ypačiai gimininga, Čiurlionis dar meno mokykloje atkreipė į save savo mokytojų dėmesį ir mokinių parodoje reikšmingai išsiskyrė iš lenkų tarpo. Jaunystėje besiversdamas sulenkėjusiose Lietuvos klebonijose ir dvaruose, paskiau ypačiai veikiamas Varšuvos lenkų rafinuotos literatinės ir meninės kultūros, lietuviams tik spaudą leidus jis arčiau tesuėjo su lietuviais dailininkais, dar kas sau tebedirbančiais, ir šiaip su jaunąja lietuvių šviesuomene, o paskiau ir visiškai sutapo su savo tauta. Tuo tarpu kažkoks mandruolis varšuvinėje Gutenbergo enciklopedijoje dar mūsų laikais spėjo jį paversti lenku ("malarz polski"). Na, ką gi, kaikieno plunksna rudėja, bet nerausta. Betrūko gal tik Čiurlionį "Czurlanecu" ar net "Czurlanskiu" paverstil Bet

[98] Dėl Č. eilėraščių Vacl. B-kos pastaba.

ir čia tie patys lenkai vėliau susilaukė konkurentų maskoliškų bolševikų tarpe, kurie vienoje neseniai išleistoje knygoje pavertė Čiurlionį garsiuoju sovietiniu tapytoju[94].

Persikėlęs Vilniun tuo laiku, kai buvo organizuojama pirmoji lietuvių dailės paroda, ir dirbdamas Lietuvių Dailės Draugijoje kartu su Žmuidzinavičium, Rimša ir kitais dailininkais bei meno mėgėjais, jis ligi pat savo ligos dalyvavo visose Vilniaus lietuvių parodose ne tik savo kūriniais, bet ir "juodu" (fiziniu) darbu. Mielai bendraudamas su paprastais, miestietiškai dar neišprusintais vilniečiais, jis kurį laiką vedė lietuvių vyrų chorą, kuris kad ir dainavo lietuviškai, bet žymia dalimi buvo sudarytas iš sulenkėjusių amatininkų ir darbininkų, su kuriais jis mėgo kartais ir laisviau pasišnekėti. Paprastas ir kuklus, Petrapilyje vėliau atsidūręs, jis visą naktį skambino lietuvių studentų šokių vakarui, kad šie neturėtų bereikalingų išlaidų samdant šokių skambintoją.

Savo giliadvasiu regėjimu, mistinėmis vizijomis ne tik negudriems Tupalskiams jis buvo juokingas, navatnas (dziwaczny) ir nesuprantamas, bet ir erzinančiai keistas ir nesuprantamas pašokusiems į meno kritikus, tik težinantiems šabloninius, vadovėlinius reikalavimus lietuviškiems meno kritikos publicistams a la Jakštas - Dambrauskas, kuris įpratęs autoritetingai spręsti apie literatūros, tapybos ar skulptūros kūrinius, prirašė apie Čiurlionies paveikslus plokščių pastabų, nepertoli teatšokstančių nuo "Plotka Wilenska" pozicijos. Tačiau lietuvių mokytiniai, ypačiai jaunuomenė, nepretenduojanti į meno žinovus ar kritikus, sekė plakančiomis širdimis ir lyg įžavėtais žvilgsniais visus jo kūrinius, pradėjus "Laidotuvių" bandymais ir baigiant "Rex'u", "Pasaka", "Karaliais", vaizdinėmis "Jūros" ir "Miško" sonatomis ir kitais kūriniais, kurių ji nestengė meniškai įvertinti, bet gilinosi į kūrėjo vaizduojamąją mįslę, kas sau ją atspėdamas, o kiti, kaip galėdami, ir spaudoje pareikšdami savo įspūdžius ir susižavėjimą.

Tik ir paprastam, atidžiam parodų lankytojui nesunkiai aiškėdavo ne tik kūrėjo dvasinis gilėjimas ir meninis kilimas, bet ir jo, sakytume, vis reikšmingesnis lietuvėjimas. Čia turime galvoje tiek jo tematinį susidomėjimą lietuviškųjų dainų harmonizacija ir vaizdine ornamentika, taip pat ir jo žmonos Sofijos Kymantaitės - Čiurlionienės knygelėje

[94] Vacl. B-kos pastaba.

"Lietuvoje" išspausdintą jo straipsnį apie lietuvių dainas ir muziką, tiek dar reikšmingesnį ir vis griežtesnį dvasiškai vaizdinį jo paveiksluose reiškiamos pasaulijutos siejimąsi su amžiais lietuvių tautos kaupto dvasinio pasaulio, išsaugoto iš ligikrikščioniškų laikų ir peršvietusio vėlesniųjų amžių jos krikščioniškąją kultūrą, gelmėmis. Spartus, per kelerius metus, kūrėjo kilimas, kurį stebėjo sužavėtoji visuomenė su džiaugsmu ir susijaudinimu, pasirodė jam buvęs labai pavojingas, ir jis lūžo, nustojęs pusiausvyros, psichiškai susirgdamas ir daugiau į sąmonę nebegrįždamas. Jis lūžo tuo metu, kai jo paveikslų paroda Petrapilyje iškėlė ne tik jo, bet ir lietuvių vardą (entuziastingi Ivanovo, Makovskio ir kitų įvertinimai) rusų visuomenėje, kuri prieš tai težinojo, jog rusų simbolistas poetas Jurgis Baltrušaitis kilmės atžvilgiu esąs ugriumyj litovec, na ir Kotryna I buvusi litovskaja devka. Europos Vakarai, deja, ir po I Didžiojo Karo negavo jo pažinti, nebent kiek paskaitė apie jį propagandiniuose leidimuose apie Lietuvą, pasižiūrėjo į jam skirtus albumus ar vienas kitas Kaune atsidūręs svetimšalis užsuko į Čiurlionies galeriją.

Literatūra ir literatai. Panašiai kaip Čiurlionis, kuris mene pakilo taip augštai, jog visi kiti Lietuvos menininkai vos tebuvo pastebimi iš šių to genialaus dzūko augštybių ir tiesiog jo buvo lyg prie žemės priplakti, todėl dažnai permažai visuomenės vertinami ir branginami, taip kurį laiką tos pačios visuomenės akyse lyg ir literatūriniu Čiurlioniu buvo bevirstąs Storosta - Vydūnas. Karštai patriotinėje, bet intelektualiu požiūriu neaugštoje ir negilioje "birutininkų" Jankų ir Bruažių, Lapinų ir Zaunių, Vanagaičių ir Bruožių veikiamoje Mažosios Lietuvos visuomenės kultūrinėje aplinkoje Vydūnas tikrai pakilo nepasiekiamai augštai, taip jog jam čia negalima buvo taikyti jokio "birutininko" masto. Jam kad ir kaip mintytojui ir kūrėjui uždaram begyvenant ir tik griežtai beeinant savo tautines pareigas, tad ir visuomeniškai pasireiškiant, aiškiai buvo Prūsų Lietuvoje perangšta ir pertrošku, bet su 1905 m. pasiekęs Didžiąją Lietuvą, jis čia ne tik rado savo raštui ir gyvam žodžiui platesnį ir karštesnį sutikimą, bet ir giliau jį suprantančią visuomenę, kurios jam nekartą Tilžėje trūko. Tiesa, jis niekuomet nesiskundė savo tilžine bendruomene ir iš viso laisvai ir nuoširdžiai bendravo tiek su būrų, tiek su miestiečių visuomene, savo komedijose aiškiai prie jos nusileisdamas, bet tragai-

dose dar svariau ją keldamas, bet jam čia trūko ypačiai gyvos ir jautrios moksleivijos, kuri ne tik prisiimtų kūrinį giliau, bet ir kurios pats buvimas, to buvimo jutimas veiktų kūrėją. Tokią moksleiviją ir iš viso jauną išmokslintą visuomenę Vydūnas rado Didžiojoje Lietuvoje, kur sugraudintomis širdimis buvo priimti tiek jo "Probočių šešėliai" ir ypačiai jų "Ne sau žmonės", tiek ir kiti kūriniai, o ir reiškiama jo knygelėse ir prakalbose (paskaitose) teosofiškai nudažyta pasaulijuta buvo įsigilinamai protaujama ir aptariama. Tačiau Vydūno teigimus ir išvedžiojimus kritiškai sutiko ne tik katalikiškoji spauda (Jakštas - Dambrauskas), bet jų atžvilgiu laikėsi rezervuotai ir pozityvistinės gadynės išmokslintoji ir nustatytoji karta, panašiai kaip ji laikėsi ir Basanavičiaus, Šliūpo ir kitų "aušrininkų" romantikos atžvilgiu. Dalį jaunimo šaldė dar jo įspūdingas, bet kiek narciziškai stilizuotas prakalbininko laikymasis ir grožėjimasis, įsitikinimas savo lyg ir pranašišku vaidmeniu tautoje, kiek atsiduodąs ir instinktyviu vaidinimu. Tačiau neviėnas gimnazistas ir ypačiai jautresnė, dar lengviau pasiduodanti įspūdžiui gimnazistė, būdavo paveikiami "vydūnybės", bet vėliau, gyvenimo sūkuryje, karo audrose ir stipriuose išgyvenimuose naujų įspūdžių ir idėjų veikiami, daugumas jų vienas po kito ją pamiršo (kiti net pamiršo būti dėkingi tam, kuris pirmas sukrėtė jų tradicinę pasaulijutą, supurtė dvasinį jų snūdį), nuo Vydūno atplišo, o ir tarpusaviniai jų keliai nekartą išsiskyrė. Nepriklausomoje Lietuvoje Vydūnas jau nebepasireiškė taip svariai kaip seniau, tačiau ne vien Vydūnui, bet ir tautai buvo padaryta didelė skriauda valstybiniam teatrui nepateikus savo visuomenei jo tragaidų ir dramų, kurių meninė ir tautinė galia tuo būdu liko nerealizuota (nenaudota ir nepritaikyta), neveikli, negaivi. Tačiau Antrojo Pasaulinio Karo ir pokario metu lietuvių tautos kenčiamos kančios, laiduodamos atsistatysimai Lietuvos nepriklausomybei gilesnį tautinį gyvenimą, lyg žada ten ir Vydūno teatrui suvaidinti aiškų, šviesų ir įspūdingą vaidmenį.

Ne vien didysis Vydūnas, bet ir kiti spaudos draudimo metu pasireiškę rašytojai į 1904-1914 m. laikotarpį įėjo labiau ar mažiau literatiškai subrendę ir kūrybingi, tik, suprantama, nevisi jie vienodai čia svėrė ir toliau reiškėsi. Taip, iš anos gadynės moterų penketuko (Žmona — Bitė — Žemaitė — Pelėda — Ragana) Žmona - Didžiulienė kad ir

pasirodė dabar scenos kūriniu "Lietuvaitės", bet tatai, kaip žinome, buvo parengta dar prieš 1905 m. ir susiję su anos gadynės nuotaikomis, tiesa, savo aktualumo nenustojusiomis ir pasikeitusiomis sąlygomis; pats kūrinys bene buvo dabar dar kiek peržiūrėtas ir išlygintas. Bitė - Petkevičaitė (iš idėjinių, ne medžiaginių sumetimų) turėjo pasiskirti kūrybingumą iščiulpiančiai, išsemiančiai publicistikai, iš anos gadynės dabar teišspausdinusi impresinių vaizdelių "Krislus" ir vis besvajojanti apie apysakos parašymą, kurią betgi teparašė ir išspausdino tik šiam prieškariniam laikotarpiui jau pasibaigus ("Ad astra"). Žemaitė - Žymantienė vis teberašė vaizdelius ir scenos veikalėlius, tik jais savo įgytojo vardo jau nebeiškeldama, vis labiau bulotėdama ir tuo siaurindama savo tautinę ir literatūrinę reikšmę. Kunigų globojama Šatrijos Ragana - Pečkauskaitė, anuomet svariai pasireiškusi savo "Viktute" ir į šį laikotarpį įėjusi maloniais "Lietuvos senovės septyniais paveikslais", dabar labiausiai pasiskyrusi pedagoginiam darbui tiek plunksna, tiek ir — karo išvakarėse — rūpesningai eidama Marijampolės "Žiburio" progimnazijos vedėjos pareigas. Kaip kūrėja, ji kaip tik šiuo metu augščiausiai pakyla savo autobiografinėje apysakoje "Sename dvare", kuri yra kartu ir jos kūrybos gulbės giesmė. Spaudai tebėsant uždraustai, išpopuliarėjusi savo apsakymėliu "Davatka" ir kitais vaizdeliais, Lazdynų Pelėda (Sofija Ivanauskaitė) sutampa su 1905 m. visuomeninėmis nuotaikomis ir gyvenimo ritmu, vis rašo ir rašo, besigrumdama su gyvenimo sunkenybėmis. Besilaikydama palūžusiais svajingos jaunystės sparnais, ji kuria "Klaidą", kuri dėl savo krypties, suniekinančios revoliucinį pakilimą, pirmeivių ir visuomeniečių buvo pasmerkta kaip visuomeninė ir meninė autorės klaida, ir dėl to pat buvo giriama viltininkų ir Kauno - Seinų kunigų, tik aiškiai pertempusi tikrovę greitai savo aktualumo nustojo. Visi kiti nauji jos kūriniai neką nauja kūrybiškai bedavė; paskaitomi, čia pat buvo pamirštami. Be to, skaitytojai nežinojo, kad tuo pat laiku tuo pačiu literatūriniu Lazdynų Pelėdos vardu, sesers sutikimu, ima rašyti ir jos jaunesnioji sesuo Marija Lastauskienė, savo vardu tepasireiškusi viena apysaka "Auka" (nekalbant apie jos pirmuosius vaizdelius, spausdintus lenkiškuose žurnaluose), bet nei joje nei savo pelėdiniuose apsakymėliuose neparodė ryškesnio, savaimingesnio, nuo sesers aiškiau atsikertančio kūrybinio veido.

Naujųjų moterų rašytojų, be Lastauskienės, tegalime dar paminėti tiktai dvi: feljetoninę mūsų literatūros ir kultūros reiškinių apžvalgininkę, knygelės "Lietuvoje" autorę, Sofiją Kymantaitę - Čiurlionienę, Nepriklausomoje Lietuvoje pasireiškusią sceniniais "Aušros sūnumis" ir apysaka "Šventmare", ir gyvą laikraštininkę Oną Pleirytę - Puidienę, rašiusią pretenzionalias impresijas, o jau po Didžiojo Karo nekaip pasirodžiusią su suplagijuota impresionistine apysaka (neiškeltas viešumon literatūrinis skandalas).

Prieš 1905 m. pasireiškęs literatūroje anykštėnas Jonas Biliūnas aiškiai augo didžiuoju rašytoju, tik nesuskubo ko didesnio sukurti, kai 1907 m. mirė džiova tolimoje lenkų Zakopanėje. Klemenso Kairio ir Antano Barono pradėtas Anykščių literatų parapijos tradicijas iš Biliūno greitai perėmė vyskupo Baranausko seserėnas ir krikštasūnis vaistininkas Antanas Žukauskas, Vienuolio vardu pradėjęs Kaukazo padavimais ir vaizdeliu "Grįžo", Nepriklausomoje Lietuvoje pradžioje lengvos plunksnos feljetonistas, pagaliau apysakininkas ir istorinės dramos iš 1831 m. sukilimo autorius. Pradėjęs, kaip ir Biliūnas, socialistinės krypties vaizdeliais (spausdintais Laidoko ir Artojo Vaiko vardais), Povilo Višinskio įvestas viešumon 1905 m. apsakymėlių rinkiniu "Duona" nebaigęs, kaip ir Žukauskas, gimnazijos, Konstantinas Jasiukaitis, visuomenei tebegyvenant revoliucinėmis nuotaikomis, buvo įgijęs vardą savo drama "Alkani žmonės", įkvėpta Gorkio "Na dne", bet veikiai sužurnalistino savo smailiąją plunksną, rašydamas Chicagos A. Olšauskio "Lietuvai" feljetonus, apmokamus nuo eilutės, tad jo kiek galima labiau ištęsiamus (jam kitų priskiriamą brošiūrą "Otec Konstantin" ne jis buvo parašęs[95]). Nepriklausomoje Lietuvoje jis tedirbo provincinėje Panevėžio spaudoje. Tos pat krypties, revoliucinių ir socialistinių, verstinių ir originalių eilėraščių, jų tarpe sulietuvintos rusų marselietės "Atsisakom nuo senojo svieto", "Ei po plynių, šią gadynę nėr kur žmogui pasidėt" ir kitų ano laiko jaunime paplitusių dainų autorius, Juozas Baltrušaitis - Mėmelė, išsikėlė į Jungtines Amerikos Valstybes, ten kurį laiką redagavo Lietuvių Socialistų Sąjungos savaitraštį "Kovą" ir leido savo visuomeninės satyros laikraštį "Dilgėlės". Prie socialistų šlijo ir Jonas Krikščiūnas, pradėjęs korespondentu "Tėvynės Sarge"

[95] Vacl. B-kos skliaustinė pastaba.

ir "Ukininke" (Laukinio ir kitais slapyvardžiais), Povilo Višinskio pamokytas išaugo nedidučiu poetu Jovaru, Višinskiui mirus sunykusiu, nebepajėgiu ką nors savarankiškai sukurti. Tai labai ribotų gabumų eiliakalys, kurį tik parapinis šiauliečių patriotizmas ir ypačiai 1940-1941 m. ir nuo 1945 m. bolševikinis "kursas" mėgina kelti reikšmingesniu visuomeniniu poetu. Spaudą atgavus, iš šios krypties naujų pajėgų, labiau ar mažiau pasiskiriančių literatūrai, galėtume paminėti Vaclovą Biržišką - Smūtkelį, kuris jaunystėje rašė eilėraščius ir vaizdelius, bet vėliau tepasireiškė kultūros istoriku ir bibliografu; taip pat gana gyvų eilėraščių autorę Vandą Didžiulytę - Šermukšnę, JAV veikusį žurnalistą ir poetą Kleofą Jurgelionį - Kalėdų Kaukę, kuris betgi savo aiškų poetinį talentą ir literatūrinę kultūrą JAV-se, deja, įšaldė, taip pat iš "Aušrinės" kilusį Adomą Lastą (Lastauskį) - Adomą Juodąjį, iš kurio, kaip poeto, daugiau laukta, negu kad jis yra davęs, o ypačiai tikrą revoliucinį poetą, duotąjį "visuomeniečių", jaunai nusižudžiusį Julių Janonį - Vaidilos Ainį.

Čia dar reikėtų priskirti ir daug vilčių teikusį kelių stiprių apsakymėlių ("Kalakutai" ir kiti) autorių, jauną pasimirusį Kijevo universiteto studentą Juozą Gurauskį. Kiek kairiuojąs "Vilniaus Žinių" redakcijos darbininkas Kazys Puida perlengvai tikėjosi įeiti literatūron savo, jau minėta, tariamai revoliucine apysaka "Žemės giesmė", Amerikoje išspausdinta ir Lietuvoje beveik nežinoma, nei šiokių nei tokių eilėraščių rinkiniu pretenzionalia antrašte "Iš sermėgiaus krūtinės", kuriais rimtesnio vardo jis neįgijo. Nepriklausomos Lietuvos metais jis ir vertė (daugiausia ne iš originalų, bet taip pat iš vertimų) ir sava kūrė, ir literatūrinius žurnaliukus mėgino leisti, bet nieks su juo rimtai nesiskaitė.

Justinas ir Albinas. Iš 1905 m. revoliucinio sąjūdžio nebrendęs išėjęs, tikriau, tiesiog pabėgęs į užsienį, Šveicarijoje daktarizavęsis Justinas Tumėnas gyveno užsienyje ligi pat atsikuriant Nepriklausomai Lietuvai ir ten, Vakaruose, rašė savo "Dėdę arba ainių kančias", "Neprigulmį" ir kitus kūrinius. Netrūksta jam nei ilgų jambinių poemų, nei pranašingų pasisakymų tautai, bet trūksta jo veikalėliams natūralumo tiek turinio, tiek formos atžvilgiu: natūralaus gyvumo ir natūralaus rimtumo, natūralios, veikiančios skaitytojus, formos. Bemaž visai jis neturėjo skaitytojų, tad

neskaitomas, jis nėra kaip rašytojas mūsų visuomenei žinomas ir virto kažinkokiu literatūriniu "nesusipratimu": laikas nuo laiko išleisdavo ką savo, įdėjęs ten visą savo sielą ir įsitikinęs savo intelektiniu ir kūrybiniu reikšmingumu ir savo, kaip tautinio misininko, prasmingu svoriu, o visa tai atsimušdavo kaip į sieną į tuščią, be jokio tūrio, tylą — jo raštų neskaitymą. Laikraštiniai recenzentai tiek tiktai kad pamini, ligi galo paskaitę ar nepaskaitę ir vienu - kitu žodžiu išdidžiai autorių pamokę ar pajuokę.

O vis dėlto, jei Balys Sruoga — ne tik poetas, bet ir gyvos literatūrinės kultūrinės vyras rado galima kelti kaip poetą Joną Žilių - Žilinską - Jonilą, kitas drąsusis kritikas galėtų, netingėdamas, įsigilinti į Tumėno rašinius ir rasti juose ne vien "rašeivos rašliavą", kaip jo raštai neskaitančioje jų visuomenėje kad yra pasmerkti, bet ir nevieną įsistebėtiną meninį momentą, įsidėmėtiną mintį, iš viso gautų į jį rimčiau žiūrėti ir visuomenei jį tokį atskleisti. Iš anksto galima pasakyti, kad pašaliečio vertinimas nekels jo taip augštai, kaip jis pats save kad vertino, tik labiausia turėtų čia rūpėti ne tik nustatyti jo augštį, bet ir tikslingą jo intelektinių ir meninių pastangų pritaikymą tautos kultūrai, tautos egoistinį jų pasisavinimą. Beje - kauniškės Justino Tumėno gimnazijos suaugusiems auklėtinių grupė buvo išleidusi apie mokyklą ir jos direktorių atskirą rinkinį, kurio betgi rašinių negalima laikyti rimtu Tumėno įvertinimu. Tuo tarpu Tumėnas turėjo teisę reikalauti sau teisybės — jo kūrybos, kurioje jis matė savo pašaukimą ir kuriai jis buvo karštai atsidėjęs, rimtesnio įvertinimo.

Visai kitoks, kaip ir priešingas, yra Juozo Albino Garbuko - Herbačiausko likimas: didesnis garsas negu jis buvo vertas, negu yra tautai užsitarnavęs ar patarnavęs. Aštriai gabus — "vokiškai" tariant — mišlingas, suvalkinio lietuvio (bažnyčios tarno) ir lenkės sūnus — mūsiškai puslenkis (antraip apvertus — puslietuvis!), dėl rastos pas jį politinės lenkiškos knygos 1894 m. pašalintas iš Marijampolės gimnazijos ir atsidūręs Krokuvoje,čia jis ne tiek mokslinosi, kiek besitrindamas literatų ir menininkų tarpe, ypačiai jų mėgiamose kavinėse, gyvas ir judrus, smailaliežuvis, virto tuo, ką lenkai vadina "genjusz bez teki" (o Tumėnas bus čia bene "teka bez genjuszu"!): viską žinąs, viską sprendžiąs, paslaptingų jėgų kupinas, "magijos" veikiamas ir jąja kitus veikiąs kavininis politikas — burtininkas — pranašas, keis-

tuolis, rimtų žmonių mėginamas reikšmingiau būti suprastas, mėgiamasis literatūrinės boḥemos šnekutis, plikas kaip tilvikas, tik niekados nebadavęs, visiems skolingas ir niekam nesiteikęs skolų grąžinti, jų nebeatsimenąs ir net užsigaudavęs prašomas atsilyginti. Tragikomiškoji didybė, išriedėjusi iš Mickevičiaus mišinio su Wyspianskiu ir paįvairinta Michaldos praractvomis, lenkiškas lietuvis ir lietuviškas lenkas — "pol psa, pol kozy - niedowiarek boży". Neišsižadėjęs lietuvybės, bet ir dėl jos galvos neguldęs, tik apuokiškai padejuodavęs, sekęs prūsinę, o vėliau Vilniaus - Kauno lietuvių spaudą ir literatūrą, bet iš anksto dėl jos nusistatęs visu krokuvinio įsiliteratūrėjimo išdidumu, žiūrėjęs į ją pro lenkiškus, pradžioje pro krokuvinius, o daug, daug vėliau pro varšuvinius akinius, tad ir lenkų politikų kaikada būdavo pavartojamas arba pats pasišaudavo lietuviams paveikti, jausdamasis paslaptingojo likimo esąs skirtas tų dviejų tautų sutaikinimo misijai. Ir kaip jam čia nesisekė! Tikra likimo ironija.

Vienam kitam lietuviui menininkui ar studentui Krokuvoje bestudijuojant, savo tautiečiams, Krokuvos naujokams, visų ten žinomas ir visur besisukinėjęs judrusis Juozas pats savaime virsdavo čia keliarodžiu, juos įvesdavo į lenkų tarpą. 1904 m. įsisteigus čia "bendroviškai moksliškai lietuvių draugovei Rūtai", savaime suprantama, jis virto jos pirmininku (sekretoriavo pradžioje Adomas Varnas), gyvu ir vaizdingu žodžiu aiškino lenkams tautinį lietuvių sąjūdį, kiek ir kaip pats jį besuprato, iš šalies testebėdamas ir jame nedalyvaudamas, tad ir nesuprasdamas brėstančio ir neišvengiamo tautinio lietuvių reikalo susikirtimo su lenkų reikalu, nejausdamas unionistų tradicijų, ypačiai gyvų ir nesudrumstų Krokuvoje, tolimoje nuo matomos iš čia pro graudų praeities šydą Lietuvos, trupumo, kai jos gaudavo susidurti su gyva, abipusiškai (lietuviškai lenkiškai) kovinga lietuviška tikrove, tad dabartinę ją mickevičiškai archaizuodamas ir poetindamas. Užtat, kai 1905 m. lietuviai ėmė iš lenkų reikalauti grąžinti iš jų pavergtąsias teises bažnyčioje. o paskiau ir atvirai neigti lenkų pirmavimo teisę Lietuvoje ir iš viso aiškiai organizuotis būsimajam savo pirmavimui, Juozas Albinas ėmė lietuvių spaudoje juos mokyti (mitiguoti), o lenkų kalba išleido savo visuomenės įžeisto pranašo isteriškai parašytą "Glos bolu", kuris ir lietuviams ir lenkams, suprantama, tebuvo "glos wolającego na pusz-

czy"... Prieš tai dar 1907 m. išleido pirmąjį literatūrinį mūsų almanachą "Gabiją", silpną ir nereikšmingą, kur surinko kelių literatų kūrinius, nuo Jakšto - Dambrausko ligi savęs, pats, žinoma, čia pranašiškai Jaunučiu Vienuoliu prabildamas. Lietuvių visuomenėje nei pranašu nei mokytoju neįteisintas (jo pulti viltininkai ir kunigai ironiškai jį ispėdavo: "mano ratai ant tako – niekas jų nemato"), rečiau jau lietuvių spaudoje teatsiliepdamas, ypačiai nuo to laiko, kada po 1910 m. Žalgirio sukaktuvių iškilmių kunigaikščiui Liubomirskiui įsteigus Krokuvos universitete lietuviškas katedras, jis gavo ten lietuvių kalbos ir literatūros lektūrą, lietuvių kaip ir pamirštas.

Federalistiniai Pilsudskio ir jo šalininkų sumanymai Lietuvos atžvilgiu atsikirto į kietą lietuvių tautos poziciją – siekimą pilnos savo krašto nepriklausomybės be jokių unionistinių ar federalistinių varžtų. Vilniaus užgrobimas, organizavimas peoviakų prieš Lietuvą ir kitokie lenkų žygiai lietuvių neveikė, tik vertė juos budėti. Čia ir pasisiūlė Herbačiauskas Varšuvos vyriausybei (jos užsienių reikalų ministerijai) tinkamai lietuvius paveikti. Nors ir lenkų jis nebuvo laikomas rimtu veikėju, bet nežinodami jo tikrojo svorio lietuvių visuomenėje, 1919 m. rudenį, kad ir abejodami. lenkai jam leido vykti į Vilnių ir į Nepriklausomą Lietuvą "bandyti". Vilniuj lietuvių leidžiamame "Glos Litwy" jis parašė kelis lietuvius ir lenkus pamokančius straipsnius, kuriuos vėliau redakcija išspausdino atskira knygele "O Wilno i nie tylko o Wilno", kad ir ne visam kam čia ji bepritarė. Ne viskas ten lietuviams buvo malonu skaityti, bet jie buvo perdaug tvirti savo tautinėje pozicijoje, tad ir viską išspausdino, tuo tarpu kai lenkai tepakartojo iš čia tik tat, kas taikoma prieš lietuvius. Varšuvos nustatytas, Kaune jis puolė "vokišką" Lietuvos vyriausybės politiką, bet ministerio pirmininko Sleževičiaus paaiškintas susiprato lenkų esąs prigautas ir, užsigavęs, nieko nepešęs, grįžo Krokuvon.

Po kelerių metų kritus lenkų markei ir kiaurai prasiskolinusiam krokuviniam lietuvių kalbos lektoriui pasidarius visai striukai, kelių Lietuvos universiteto profesorių ir literatų sumestomis lėšomis ir pastangomis Juozas Albinas buvo "išpirktas" iš Krokuvos kreditorių, atsidūrė Kaune ir buvo įstatytas universitetan lenkų kalbos lektorium. Gyvas, nors netvarkingas dėstymas, įkvėpto poeto išvaizda, klausytojų likimo iš jų rankų būrimas, paslaptingas viso ko aiš-

kinimas išpopuliarino jį universitetinio jaunimo tarpe. Bohemiškas politikavimas kavinėse, gyvas dalyvavimas viešose diskusijose, "literatūriniuose teismuose" ir pan., nekartą susijęs su išsišokimais (čia prieš lenkus, pavadinant Pilsudskio vyriausybę "Varšuvos prostitute", čia prieš Lietuvos vyriausybės asmenis, čia prieš savo oponentus), vieni kiti straipsniai ir pasisakymai išpopuliarino jį ir visuomenėje, įpratusioje dažnai girdėti "profesorių" Herbačiauską ir jo išsišokimus — savotiškus, publiką prajuokinančius "spektaklius". Švietimo ministerijai ir universiteto rektoriui V. Čepinskiui pamėginus jį sudrausti ir priminti jam reikalą prisilaikyti akademinės tvarkos, apsvaigęs savo didybės manija lektorius nenusilenkė ir užsigavęs pasitraukė iš universiteto. Kai gailėdamasi jo, ne ką Lietuvai bedavusio megalomano, tik vis dėlto beturčio literato, Lietuvos vyriausybė paskyrė jam pensiją, jis nenurimo, tik ėmė reikalauti didesnės pensijos, nors daugelis reiškė nepasitenkinimą, kad ir jam skirtoji pensija nėsanti užtarnauta. Nelaimėjęs, grįžo Lenkijon, lenkų spaudoje skelbdamasis esąs nukentėjęs dėl savo idėjinės kovos už Lietuvos susiartinimą su Lenkija prieš "vokišką" lietuvių tautos vadovybės kryptį, ypačiai puldamas Antaną Smetoną, Augustiną Voldemarą, Vincą Krėvę Mickevičių ir Mykolą Biržišką, iš jų lenkams sudarydamas tikrą mixtum compositum. Taip jis liko Varšuvoje, Lietuvoje tebeatsimenamas tik dažnesnių kavinių lankytojų, kurių kiti buvo linkę jam atleisti jo nešvarius politinius vingius ir negudrius išsišokimus, kad tik vėl galėtų klausytis jo gyvų plepalų ir šūkavimų. Deja, jis baigė savo gyvenimą 1944 m. gruodžio 16 d., jau išsikėlęs iš Varšuvos į Krokuvą, kur jis po senovei lankė kavines, už pinigus burdamas iš kortų moterėlėms, negaunančioms žinių apie savo šeimos narius, pagautus karo sūkurio[96].

Šiaip ar taip, tai nepaprastai gyvas kalbėtojas - rašytojas, smailaus ir įdomaus stiliaus, kartais įsidėmėtinai gilių minčių, nors nevisados savo tarpe suderintų, — kugleris — išminčius, didelis "šurum burum", išpūstas muilo burbulas, betgi savo navatnumu visomenei įdomus, kartais gal ir reikalingas. Krokuvos, o paskiau Vilniaus lenkų univ. prof. ir rektorius Marijonas Zdziechovskis, gilus ir subtilus humanistas. Herbačiausko čia keliamas padangėn, čia visiškai su-

[96] Vacl. B-kos žinia apie H. karo metu.

niekinamas, apie jį sakydavo, jog šis per 10 metų kartą tardavęs taip svarią mintį, kad dėl jos galima būtų buvę jam atleisti visas jo gausiai pareiškiamas nesąmones ir negudrius išsišokimus.

Kunigai literatai. Nusileidžiame nuo tų aušgtybių, į kurias mus stengėsi Herbačiauskas nevykusiai įšurumburinti ir prie kurių jautėmės esą prisiartinę tik su Čiurlioniu ir iš dalies su Vydūnu, ir atsiduriame pilkesnių literatų tarpe.

Matėme "Varpo" ir "Dirvos - Žinyno" literates tebetriūsiant legaliems spaudos laikams užėjus, o nuo jų nebesunku pasukti ir prie kunigų, prie buvusiųjų "Tėvynės Sargo" ir "Žinyčios" literatų, nors toks posūkis nuo "Varpo" ir keistokai galėtų atrodyti. Adomas Jakštas dabar beveik visai neberašė eilėraščių, tik griežtais straipsniais pamokydavo, školindavo rašytojus ir rašytojėlius, kitus tuo atbaidydamas ir nuo literatūros darbo, laisviausiai betgi paleisdamas tulžį satyriniame laikraštyje "Garnyje", be kurio Jakšto asmenybė nebūtų gavusi pilnai raštu pasireikšti. Tik nepamirštamas yra jo vaidmuo ir kaip "Draugijos" redaktoriaus ir šv. Kazimiero draugijos pirmininko, tad ir gausingų šios draugijos leidinių kritingo leidėjo.

Tumas nustojo rašęs vaižgantiškus scenos vaizdelius, pasinėręs tautinėje publicistikoje ir išsemiančiame kūrybingumą laikraštiniame darbe. Jis betgi kad ir pavargsta, bet neišsisemia, kartas nuo karto ne tik gyviau pasisakydamas savo straipsniuose, bet ir viešai pasireikšdamas už Lietuvos ribų, nuvykęs į 1910 m. Žalgirio kautynių minėjimą Krokuvoje atidengiant Antano Vivulskio, kilusio iš Lietuvos, darbo paminklą, o vėliau aplankęs estų šventę Taline, atidarant estų tautos namus, 1911 m. su kunigu Kastantu Olšauskiu rinkdamas JAV lietuvių kolonijose aukas "Saulės" namams Kaune statyti ir iškalbingai primindamas išeiviams atgyjantį "senąjį krajų", o paskiau, sugrįžęs, duodamas plačią Amerikos lietuvių būklės apžvalgą savo paskaitose ir iš jų sudarytoje knygutėje "Ten gera, kur mūsų nėra". Visa tai neišsėmė jo kūrybinių jėgų, kurios po kelerių metų taip efektingai gavo pasirodyti "Pragiedrulių" epopejoje.

Tuo tarpu Maironis ramiai, neskubėdamas, neišsišokdamas toliau sau kuria, nuo "Tarp skausmų į garbę" pereidamas prie "Mūsų vargų", paskiau prie "Raseinių Magdės" ir savo "Pavasario balsus" papildo naujais, nesilpnesniais, bet ir nestipresniais eilėraščiais, senuosius dar lygina, kai-

kada ir nulygina. Čia nusistojęs, nebekopiąs, bet ir nesustingęs poetas — tykiai čiurlenąs, neišsekęs lyrinis šaltinėlis. Jautrus, bet neaudringas ir neaistringas, kunigiškai padorus, susivaldąs ir plunksną suvaldęs. Nuošaliai nuo visomenės besilaikydamas, jai kuria, ir ji tą jaučia ir brangina. Kuria aiškiai, suprantamai, kiekvienam prieinamai. Kiek provinciškai, betgi "provincija" yra ir anų dienų Lietuva! "Provincija" jį brangina, myli, dainuoja. Strazdiškai — baroniškai — vienužiškai dainingas, tik literatiškai nusitemperuojąs. Nepakilęs augščiau už visuomenę, bet ir drauge su ja eina, kad ir kiek atokiau besilaikydamas. Poemose — malonus stebėtojas — ne pranašas, deja, ir ne epikas. Vėliau ims reikštis dramoje, tik taip pat nebus dramininkas. Čia dainius - literatas.

Čia buvo didžioji, stambioji "sutonuotų literatų" trijulė. Mažesnieji, bent visuomenės mažiau branginami, mažiau literatūroje pasireiškę — kiti nemenkesnės plunksnos, tik dėl savo būdo ar gyvenimo sąlygų nuo jų atsilikę — visaip pasireiškia.

Gražiai pasirodęs keliomis sodietiškomis apysakaitėmis kun. K. Pakalniškis kad ir teberašo, tik jau yra lyg ir nebe tas; ten literatūron žengė jaunas vikaras, čia filialistas ar klebonas kad ir nemeta plunksnos, bet jam literatūra jau antraeilis dalykas, o pirmoje vietoje stovi gyvi parapijos reikalai, gyvi žmonės. Kun. Kazimieras Urbonavičius nesiekia didžiųjų laurų, tik Jono Kmito vardu stengiasi būti žmonėms naudingas savo apsakymais, skiriamais Amerikos lietuviams, kurių tarpe gyvena ir darbuojasi. Kun. J. Šnapštys — nusitabokėjęs, nusigėręs — savo didelį poetinį talentą kažkaip išbarstė nesusitvarkęs, maironiškai deklamuotas ir dainuotas "Leiskit į tėvynę" autorius. "Paleistsparnis" Margalis su "Volungės" rinkiniu labai greit buvo pamirštas lyg nebuvęs, o tuo tarpu, turbūt, nemažesnis už jį girtuoklis ir nesusivaldėlis Strazdas jau antrą šimtmetį žmonėse gyvena, nei tarybinių laikų nebeišdildomas ir nebesunaikinamas kunigėlis (girtuoklis girtuokliui nelygus). Gal visų literatiškiausias — tuo atžvilgiu net Maironį pralenkęs, buvo sūduvis kun. Motiejus Gustaitis - Balandis, deja, intelektualininkas nepatraukęs skaitytojų savo poezijos kūriniais. Kaip Mickevičiaus Krimo sonetų ir vėliau Vėlinių II dalies vertėjas ir pirmasis lietuvių mickevičininkas - tyrinėtojas, o taip pat ir Poetikos autorius, jis yra aiškiau literatūros isto-

rijon įsirašęs. Nuo Gustaičio nebetoli jau ligi Putino ir Vaitkaus.

Naujos pajėgos. Dabar teėmusi reikštis jaunesnioji kunigų karta davė kitą Sūduvos poetą Vincą Mykolaitį - Putiną, vieną mūsų žymiausiųjų lyrikų, nedrąsiai, kukliai teįžengiantį literatūron, bet Nepriklausomoje Lietuvoje jau pilnai atsiskleidusį poetą. Kitas tos pačios kartos, tik dešimčia metų vyresnis kun. Mykolas Vaitkus poezijoje pasirodė greta su Putinu, svariau pasireikšdamas savo vertimais iš vokiečių, rusų ir kitų tautų poezijos, naudingais mokyklos darbui, bet, kaip ir originalios jo poemos, visuomenės šaltokai tesutinkamais. Nepriklausomoje Lietuvoje jis perėjo apysakon, duodamas bene perdaug nurealintą ir skaitytojų nepatraukusį "Tvaną" ir tokią pat dramą "Žvaigždės dukterį".bet jo autobiografinio pobūdžio apysaka iš moksleivių gyvenimo "Rytmečio žygiai", ypačiai pirmas tomas, gyvai, kūrybiškai stipriai, vaizduoja maskolmečio, iš sodžiaus kilusį, moksleivį. Pastarajai prilygsta nuoširdumu, šiaip afektizuota, temperamentingo prof. Vlado Dubo mirusio jo sūnaus gimnazisto gyvenimą atvaizdavusi graudi apysaka "Vytukas", taip pat sukurta jau Nepriklausomybės laikais (1934 m.).

Dar Tumo kartos kunigas, bet tik dabar literatūroje tepasirodęs Julionas Lindė - Dobilas kaip kūrėjas davė tik vieną. bet svarų kūrinį, apysaką "Blūdą". Nežmoniškai a la Gončarovo "Son Oblomova" ištęstas, literatiškai neapdirbtas "Blūdas" atbaidė nuo savęs nevieną skaitytoją, pradėjusį skaityti ir neprisivertusį jo nei įpusėti, bet kas ligi pusės prisivarė, skaitė kiaurą naktį ligi pat paskutinio puslapio neatsitraukdamas. Penktieji metai, stebimi ne revoliucininko ir ne priešrevoliucininko, bet paprastomis parapijos žmonių akimis, gauna čia sau meninį dokumentą, o mūsų literatūra reikšmingiausią prieš Pirmąjį Pasaulinį karą didžiulę visuomeninę apysaką, kuriai tuo atžvilgiu neprilygsta nei "Viktutė", nei "Klaida", nei Žemaitės paveikslai; Pietario "Algimanto" kaip istorinės, ne būklinės apysakos, čia nemininme. Kiti Dobilo literatūriniai bandymai nei iš tolo "Blūdui" neprilygo, o Nepriklausomoje Lietuvoje jis jau nebe apysakininkas, tik labai naudingas ir įtakingas literatūros mokytojas Panevėžio gimnazijoje, savo mokinių, ypač lituanistų. tebeminimas su pagarba, meile ir dėkingumu.

Vaitkus, Putinas, Dobilas — tai jau naujos pajėgos,

kuriuose betgi visuomeninė nei literatūrinė naujovė stipriau nesireiškė (tebebuvo dar svari maironinė įtaka poetams, o realistinio romano — Dobilui), tik visiems jiems yra bendras ir būdingas *literatūrinio intereso kilimas,* jo išsiskyrimas iš visuomeninio, kuris (visuomeninis) spaudos draudimo metu labiausiai nustatė rašto kūrybą, literatūrinę nekartą visai nustelbdamas. Tik jau pasirodo ir daugiau rašytojų, kurių vieni labiau už anos kartos senuosius rašto veikėjus *susiliteratūrina* ar, tikriau, savaime suliteratūrėja, kiti — net iš anksčiau nusistačiusių — yra veikiami naujų literatūrinių srovių, lietuvių visuomenę pasiekiančių iš Vakarų, ypačiai tarpininkaujant maskoliams ir lenkams.

Jurgis Baltrušaitis dar tebesilaiko nebe savo tautoje kaip vienas reikšmingiausių rusų simbolistų ir skandinavinės literatūros vertėjų rusų kalba, bet prieš karą ir pas mus jau pradeda kaiką (Balį Sruogą) veikti. Rygos matematikos mokytojas Marcelinas Šikšnys - Šiaulėniškis pereina nuo aušriškai tebeatjausto "Pilėnų kunigaikščio" prie moderninių — bene Ibseno įtakoje — dramų "Sparnai" ir "Likimo bausmė". Čia reikšmingi bandymai, bet ne tiek laisvai sukurti, kiek galvotiniai dalykai, be to, neturėję sau dar savos publikos, na, ir savo teatro. Didesnį pasisekimą turėjo perėjęs nuo tautinės publicistikos (keli straipsniai "Varpe" ir istorinis pamfletas "Lenkai ir lietuviai nuo 1228 m. iki 1430 m.") prie dramos, kuriai senatvėje visas pasiskyrė, Gabrielius Liandsbergis - Žemkalnis, kuris veikia režisorium "Vilniaus Kanklėse" ir Šiaulių "Varpe", plačiau išgarsėdamas savo "Birute" ir ypačiai "Blinda" (be to, dar komedija "Jurgis Durnelis"). Scenoje taip pat pasireiškė Petras Pundzevičius - Petliukas komedija "Velnias ne boba" (dar spaudos draudimo laikais ir "Neatmezgamas mazgas"), Jurgis Smolskis - Smalstys komedija "Nutrūko", K. Puida istorine drama "Mirga", L. Gira dramomis "Kerštas" ir "Svečiai", kiti (Alytienė, Pijus Mičiulis, Kasiulaitis) savo scenos kūrinėliais.

Gira. Iš jų tarpo tenka išskirti Liudas Gira ne tiek dėl jo sceninių kūrinių reikšmingumo (jie buvo gan įdomūs bandymai), kiek dėl jo literatiškesnio už daugelį kitų mūsų literatų gyvenimo, dėl didesnio plunksnos svorio jo gyvenimui ar dar kitaip kad turėtume čia pasakyti. Nedidelis, bet tikras, lengvai pasireiškiąs lyrinis talentas (su "Dūl-dūldūdele" ir kitais rinkiniais), nereikšmingas ir nesavarankiš-

kas, bet greitai ir lengvai rašęs žurnalistas, beprincipinis partijų ir srovių pereivis, paprastai naudojamas juodam - bevardžiam laikraščio darbui, ypačiai linkęs veikti už kulisų (Nepriklausomoje Lietuvoje jį prieidavo ir Varšuvos, ir Maskvos agentai), neskyręs valdžios pinigų nuo savųjų, niekieno tikrai nebranginamas, bet sugebėjęs praljsti, kur jam patogu, ir reikiamu momentu išljsti, plataus visuomeninio ir literatūrinio mosto — nuo "Lietuvos Ūkininko" ligi "Vilties", nuo "XX-jo amžiaus" ligi "Tarybų Lietuvos", nuo bolševikinio kalėjimo ligi bolševikinio agitatoriaus, nuo antibolševikinio komendanto ligi bolševikinio majoro ar net pulkininko, nuo gana savotiško peoviakų (ne tik žmonių, bet ir jų miltų) gaudymo ligi uostymosi su peoviakiniais Varšuvos agentais (Katelbachu ir kitais) ir laižymosi Varšuvos literatams, nuo tikybinių ir patriotinių (nepriklausomybinių) eilėraščių ligi entuziastingo Stalino poetizavimo ir tt., kyšininkas, valdžios pinigų eikvotojas, dėl savo eilėraščių ir "nuopelnų" prezidento Smetonos nekartą traukiamas iš nemalonių ir skandalingų istorijų, iš viso ir fizinė ir moralinė šlykštybė, literatūrinė blakė, prostitutinė plunksna — štai šis spaudos draudžiamuoju metu dar nežinomas ir kovinėje, kilnaus pasiaukojimo persunktoje tuometinėje literatūrinėje aplinkoje tik nereikšmingai pradėjęs (tiesa, suspėjęs ir tuo metu iš 1901 m. "Naujienų" ir 1902 m. Ūkininko" 1903 m. peršokti į "Tėvynės Sargą")[97], bet dabar, Lietuvai stojant į kitų kraštų ir tautų einamąjį kelią, per 40 metų (jis mirė 1946 m.) vis besisukinėjęs, tarsi neišvengiamas, neatsikratytinas paršyvas tipelis — tas Liudas Gira. Matyt — neišvengiamas, sakome, nes ir lenkai, ir maskoliai, ir prancūzai ir betkuri gyviau spaudoje ir politiniame gyvenime pasireiškusi tauta panašių tipelių vis turėdavo ir tebeturi, tad ir mums besivejant Europą *šitoksai* "europininkas" — plunksnos macheris teko pakęsti, su juo kasdien bendrauti.

Literatūros istorijoje jis minėtinas ne tik savo eilėraščių rinkiniais, bet ir kaip "Švyturio" kalendorių ir literatūrinių "Vaivorykštės" almanachų redaktorius, ypačiai paskutinėje spietęs senuosius (ne tiek tikrai senus, kiek tik pasireiškusius dar prieš 1904-1905 m.) ir jaunuosius rašytojus. Tad randame čia ir Krėvę, ir Šeinių, ir Sruogą, ir Kiršą, ir Binkį. Tai jau nebe visuomeninis leidinys su literatūriniais kūri-

[97] Vacl. B-kos įtarpa.

niais, tik kaip ir literatūrinis žurnalas, teskiriamas vienai literatūrai, mūsų literatūros istorijoje nustelbęs tikrą literatūros rinkinių pradžią "Žinyčią", "Dirvą Žinyną" ar "Gabiją". Čia pat po "Vaivorykštės" ir Šilingo bei Šeiniaus "Pirmasai Baras" su savotiška (griežtai suprastinta) rašyba, ir vėlesni — Nepriklausomoje Lietuvoje — Krėvės redaguojami "Skaitymai", Puidos "Gaisai", Sruogos "Baras", Kiršos "Pradai ir Žygiai" ir kt. Tačiau prieš pat Antrąjį Pasaulinį Karą to pat Giros Paryžiaus, Varšuvos ir ypačiai Maskvos pavyzdžiu redaguojamos, savo valdžios subsidijuojamos "Literatūrinės Naujienos" (pats Gira nevengė nė čia kaimyninių agentų paramos) nebeturi jau literatūrinių "Vaivorykštės" tradicijų, kai jis tebebuvo dar jaunas ir giriškai dar nesubrendęs literatas, ir tėra jam tik politinis literatūrinių prekių kromelis.

Šiaip ar taip, su Gira, deja, yra susiję pirmieji, tik ne visi, kitų dar ir vėlesnieji, Krėvės, Šeiniaus ir kaikurių kitų, prieškariniais laikais pradedančių mūsų rašytojų literatūriniai žygiai. Visų jų didžiausias ir mūsų metu tebedidžiausias lietuvių rašytojas yra merkinietis Vincas Krėvė - Mickevičius.

Krėvė. Kad ir mėgdavo Gira literatams pasigirti įvedęs Krėvę literatūron ir net išvertęs iš lenkų kalbos jo pirmuosius rašinius, o ir paskiau, kauniniame Krėvės kūrybos ir veiklos laikotarpyje, vis aplink Krėvę sukinėjosi ligi, galiausiai, ėmė jį vidaus reikalų ministeriui Čaplikui "bolševiku" kaltinti, o bolševikams "trockistu" užrodinėti, tik nežiūrint Krėvės silpnumo (kas be ko!) kartais prie savęs prisileisti nevertingus, bet gudrius, landžius ir apsukrius literatus, lietuvių tautos ir literatūros istorijoje aiškiai tenka jis atitverti neperlipama tvora nuo panašių į Girą tipelių. Kaip kūrėjas, Krėvė dirba nusiprausęs, švaria ranka valdydamas plunksna, rašomajin kambarin įeidamas rūbus nusidulkinęs ir už durų palikęs kaliošus, prie kurių gatvėje galėjo prilipti ir šiokių tokių dulkelių. Kaip Gira yra "totalinis", kaip gyvenime, taip spaudoje ir literatūroje sau naudojęs visuomeninį reikalą, kad ir turi literatūroje savo vertę kaip poetas, kritikas, dramininkas, misterijų autorius, redaktorius, taip Krėvė lengvai leidžiasi atskiriamas savo kūryboje nuo Krėvės gimnazijos mokytojo ar universiteto profesoriaus, Krėvės fakulteto dekano arba Šaulių Sąjungos pirmininko, Krėvės užsienių reikalų ministerio ar akademiko, Krėvės kirs-

tuko, rūkiko, geros kavos mėgėjo ir pan. Be abejo, jo kūryba yra susijusi su tautos — visuomenės — žmogaus reikšmingomis savybėmis, gyvenamomis sąlygomis ir veikiamuoju momentu, bet kai Giros plunksna išryškėja tik iš jo nedidučio "aš" kiauro — su visu kuo — pažinimo, nes kitaip ji klaidina savo "nekaltumu", "idealizmu", "patriotizmu", "religingumu", "entuziazmu", "atsidavimu tarybinei saulei" ir tt., kurių todėl neturime priimti tiesiogine (absoliučia), tik kabutine (" " - reliatyviąja) prasme, susiedami juos su daug plikesniais jo asmens reikalais, Krėvės kūryba taip stačiai pakyla, jog nėra čia jokio reikalo žiūrėti kūrėjo gyvenimo anapus literatūros, nes tas mums neką čia reikšmingiau bepaaiškintų.

Dzūkijos ūkininkaitis, užaugęs dzūkinėje panemunėje su jos žmonių vargais ir graudžia tautosaka, paslaptingais piliakalniais ir padavimais, kaip ir Gira mokęsis Vilniaus dvasinėje seminarijoje, bet kaip ir šis į kunigus neišėjęs, tik Girai tuo ir baigus savo mokyklinį lavinimąsi, Krėvė mokėsi dar Kijevo rusiškame ir Lvivo lenkiškame universitete, o paskiau buvo rusų kalbos mokytoju kaukazinėje Baku miesto gimnazijoje. Nuo 1920 m. jis dirba Kaune Švietimo Ministerijoje, redaguodamas jos leidžiamus "Švietimo Darbą" ir literatūrinį žurnalą "Skaitymus", nuo 1922 m. Lietuvos Universiteto slavistikos profesorius (1925-1937 m. Humanitarinių Mokslų fakulteto dekanas), nuo 1940 m. Vilniaus universiteto profesorius, 1941 m. taip pat Lietuvos Mokslų Akademijos prezidentas. Tuo pat laiku jis reikšmingai dalyvauja politiniame, visuomeniniame ir kultūriniame tautos gyvenime, vienų keliamas, kitų smerkiamas, tik visados, kaip sugebėdamas, stengdamasis padėti savo tautai ir tėvynei. Tačiau visa jo šakotoji veikla apvainikuojama jo didžiojo talento literatūrine kūryba, kuri jį iškėlė pačion lietuvių literatūros viršūnėn.

Nekalbant jau apie mažesniuosius kūrinėlius, prieškariniame - kaukaziniame savo kūrybos laikotarpyje jis iškyla mūsų nustebintai visuomenei savo dramatizuota "Šarūno" poema ir "Dainavos šalies senų žmonių padavimais". "Šarūnu" jis ne tik susiejo atgimstančios tautos kūrybą su Mickevičiaus, Krašiauskio, Kondratavičiaus istorinės romantikos tradicijomis, mėgiamą mūsų jaunimo "Pajautos" ir "Algimanto" lektūrą paįvairino ir praturtino naujai sukurto didvyrio karžygiškais nuotykiais, bet ir įsirėžė lietuvių literatū-

ros istorijon naujomis—psichografinėmis ir meninėmis—vertybėmis, kurių anksčiau ji dar neturėjo. "Šarūnas" čia ne Adomo Mickevičiaus ar kieno kito sekimo atrūgos ir ne "aušriškas" bundančio lietuvio pasisakymas, kaip jis, lengvai tepaskaitytas, galėtų atrodyti, tik kūrėjo savaimingai įsisąmonintas, psichologiškai giliai suprastas, nuoširdžiai išgyventas ir meniškai tautai pateiktas didžiavertis ir didžiareikšmis, nemažo istorinio svorio, poezijos kupinas kūrinys.

Kaip Adomas Mickevičius, galima sakyti, "iš nieko" — iš miglotos praeities kažkokių minėjimų ("pole Litewki" ir pan.) — ne tik sukūrė "Gražinos" poemą, bet ir kaip gyvą pagimdė pačią didžiųjų žygių Gražiną, kurią šimtai mūsų Gražinų laiko sau kaip ir šventąja patrone (globėja ir įkvėpėja), paprastai neabejodamos istoriškuoju jos buvimu, taip ir Vincas Mickevičius (susipykęs su juo Herbačiauskas sakydavo, jog šis "mažasis Mickevičius" nenorįs pripažinti ano "didžiojo Mickevičiaus" pranašesnės už jį kūrybinės ir tautinės reikšmės!) iš neaiškių panemunės žmonių pasakojimų apie kažkokį metraščiams nežinomą kunigaikštį "Šarūną", kurio ne tik buvimu, bet ir pasakojimų ar dainų apie jį autentiškumu skeptikai (dr. J. Balys, gal ir kiti) nenori tikėti, duoda mums ne tik romantiškai mus intriguojantį, bet ir žmogiškai gyvą kaip ir istorijos asmenybę, jo buvimą įtikinančiai mums įtvirtindamas, lyg čia būtų Mindaugas ar Gediminas, Algirdas, Kęstutis ar Vytautas. Šarūno korporacija, Šarūno šarvuotis, susišarūninę Šarauskiai, maži Šarūniukai ir suaugę Šarūnai rodo Krėvės Šarūno gajumą. Tačiau — kur tie dainininkai, iš kurių Tamsta, pone Krėve, būsi susirašęs dainų apie Šarūną, kur pasakoję Tamstai apie jį Dainavos seni žmonės? — ironiškai nusišypsojęs klausė dr. Balys, o ir nevienas jaunas mūsų istorikas jonyniškai pečius sutraukdavo: na, ir sugalvok Tu man tokį nebūtą kunigaikštį! Tik mums, paprastiems skaitytojams, nereikia čia nei tų autentiškų dainų, nei kokių raštų, dokumentų! Juk mes matome *gyvą Šarūną*, drauge su juo kenčiame, kartais ant jo gal ir papykstame, graudinamės jo likimu. O kai dėl tų dainų, kurių taip gausu poemoje — sakytume, poeto gal perdaug, pergausiai pateiktų, tad veiksmą gerokai sulėtinančių, sumonotoninančių — pasemtų iš sodžiaus, iš tautosakos — yra ne tiek originali poetinė Krėvės priemonė (Krašiakio "Vitolioraudoje" daug seniau gėrimės

net tik verstomis lietuviškomis dainomis), kiek drąsus mūsų metu žygis — ne romantinei, bet ir gyvenimiško ir literatūrinio realizmo persunktai ir modernizman kylančiai raštingajai visuomenei pateikti atsiliekančio nuo bendrojo visuomenės gyvenimo ritmo ir ypačiai nuo jo tempo skurdaus sodžiaus tautosaką ne kaip medžiagą folkloristinėms studijoms, tik kaip gyvą, meniškai mus veikiantį kūrinio tūrį, poezijai niekad nesenstantį. Krašiauskis labai menkai tebuvo pramokęs lietuviškai — turbūt, tik atskirus žodžius ir vienus kitus patarlinius posakius — gyvo lietuviško kaimo greičiausia nebus pažinęs, tad naudojosi tik Rėzos surinktų dainų vokiškais vertimais, Narbuto ir kitų tų laikų literatinės tautosakos tiekėjų negausinga medžiaga ir vertėsi jąja sunkiai, tuo tarpu kai Krėvė pats sodietis ir verčiasi gyva, taip jam artima ir sava sodžiaus tautosaka. "Vitoliorauda" aiškiai paseno ir vaikų, greičiausia, nebesusilauks, o tuo tarpu "Šarūnas", kaip matėme, pritapo tautai, tebėra gyvas ir daro įtakos ne tik jos kūrybai, bet ir gyvenimui.

"Dainavos šalies senų žmonių padavimai" nėra čia kas panašu į malonius Šatrijos Raganos "Lietuvos senovės septynius paveikslus" — populiarius istorijos pasakojimus ("paveikslų" antraštė ar tik nebus nustačiusi "padavimų" antraštę?), tik iš gyvos tautosakos ir sodietiškų pasakojimų meniškai atkurti, tikriau savaimingai jais atsirėmus sukurti meniškieji padavimai. Ne tik visuomenei mieli ir malonūs, jaunimą sveikai nuteikiantieji, tad ir tuoj mokyklon patekę, bet įdomūs ir literatūros tyrinėtojui, nes juose galima sekti ir gėrėtis kūrybiniu Krėvės kilimu nuo pirmųjų padavimiškųjų bandymų — persakymų ligi paskutinių dviejų — jau Nepriklausomoje Lietuvoje sukurtų, bent ten tepaskelbtų — savaimingų ("margyriškų") kūrybinių brandmenų, kuriose nežinia kuo labiau džiaugtis: graudingu ir įspūdingu turiniu ar meistriškai, vaidiliškai išbaigtos formos pavidalu, kuriam lygaus nerasime pas jokį kitą mūsų rašytoją, gal net ir pas tą patį Krėvę kituose jo kūriniuose.

"Šarūnu" ir "Padavimais" Krėvė įeina į Nepriklausomąją Lietuvą kaip žymiausias šių dienų mūsų rašytojas, literatūrinis autoritetas, mėgiamas visuomenės ir branginamas literatų. O čia dar rusiškai ir lietuviškai rašytas jo "Skirgaila" (istorinė drama), "Skerdžius", "Raganius" ir kiti jo kūriniai. Nepriklausomoje Lietuvoje gauname jau ne tik sekti tolesnę kūrybinę Krėvės raidą ir literatūrinę veiklą,

bet ir susitikti su juo įvairiose mūsų visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo srityse. Tik čia jau galima pasakyti, jog tolesnėje savo literatūrinėje raidoje jis nemažėja, pasilikdamas tokia pat kūrybine stambmena kaip ir pirma, aplinkai dabar dar įtakingesnė, kad ir nebeturinti jau pirminio savo žavumo. Prisiminkime ir tremtyje pasirodžiusius "Dangaus ir žemės sūnus"! Na, bet čia jau nebe mūsų reikalas —sekti tolesnę kūrybinę Krėvės raidą.

Šeinius ir kiti. Vilniaus lietuvių dviklasės mokyklos mokytojas Ignas Šeinius - Jurkūnas prieškarinei visuomenei pasirodė dviem apysakom - "Kupreliu" ir "Vasaros vaišėmis", be to, drauge su St. Šilingu 1915 m. jis išleido literatūrinį rinkinį "Pirmąjį Barą". Tos jo apysakos sukėlė skaitytojų susidomėjimą gyvu pasakojimu ir psichografinėmis subtilybėmis, duodamos pagrindo laukti iš Šeiniaus didesnio masto rašytojo, o ir atrodo, kad ir jis pats nei vėliau nebus nustojęs iš savęs to laukti. Tačiau kiek "Kuprelis" gal perdaug atsiduoda autoriaus lektūra, tad aiškiai yra dar permažai originalus, tiek "Vaišės" rodo pavojingą autoriui "augštų materijų" pamėgimą, deja, labiau literatūrinį, negu giliau išgyvenamą. Didysis Karas ne tik jį laikinai atitraukė nuo literatūros, bet ir jo gyvenimą pastūmėjo visai nauja vaga. Bene Šilingo įtaka politinės lietuvių tremtinių vadovybės pasiųstas iš Rusijos Švedijon, jis ten ne tik virto dipmatu, bet ir iš viso įsigyveno Švedijoje, vesdamas švedę ir taip su Švedija sutapdamas, jog ėmė net švediškai rašyti. Jis stengiasi ir toliau būti Lietuvai naudingas, tiek apie ją ir jos reikalus rašydamas švediškai ir veikdamas, ypačiai 1940 m. prasidėjus Lietuvos okupacijoms, taip ir lietuviškai kurdamas apysaką "Immerselbė atsijaunina" ir komediją "Diplomatai", kurie betgi rodo, lyg Šeinius gerokai jau bus sušvedėjęs — ne kalbos požiūriu, nes lietuvių kalbą jis ligi šioliai lengvai ir meniškai valdo, bet kultūriškai, tad nuo savųjų, kad ir prieš savo norą, aiškiai nutolęs. Čia jau jokie "atsijauninimai" nebepadės! Tatai tik patvirtino ir paties Šeiniaus mėginimas Lietuvoje aktingiau pasireikšti kurį laiką pasiėmus redaguoti oficiozą; geriausieji jo norai neapdraudė jo nuo nesusipratimų su virtusia jam svetimoka lietuvių visuomene ir privertė jį nutraukti žurnalistinį darbą Lietuvoje. Tuo tarpu švedų literatūroje jis mums yra reikšmingas, savo veikla Švedijoje nemažai Lietuvai patarnaudamas.

Prieškarinėje Lietuvoje ėmė reikštis, dėl perankstyvos mirties nestengę ką svaresnio sukurti, trys jauni, vienas su kitu nieko bendra neturėję ir kas sau, savo keliu ėję poetai: Edmundas Steponaitis, Zigmas Gaidamavičius - Zigmas Gėlė ir Julius Janonis - Vaidilos Ainis. Janonis savo revoliucine poezija bolševikinių veikėjų neteisingai savinamas ir populiarinamas, bet ir šiaip, kad ir nesubrendęs, jis yra — greta Kl. Jurgelionio — mūsų reikšmingiausias socialinis poetas. 17 metų amžiuje mirusio Banaičio spaustuvės Kaune darbininko Steponaičio, kuris, bejieškodamas tiesos, susirašinėjo ir su didžiuoju L. Tolstojum, proziniai ir eilėtiniai mėginimai buvo išleisti atskira knyga, tuo tarpu Kijevo universiteto studento Zigmo Gaidamavičiaus - Zigmo Gėlės, gabiausio "Aušrinės" poeto, kilusio iš Naisių ties Šiauliais, kūrinius, jam mirus, surinkę draugai vis rengėsi, bet neprisirengė išspausdinti, tuo nuskriausdami velionį, visuomenę ir literatūrą.

Tuo pat metu ima reikštis ir traukti į save dėmesį dar trys poetai - Balys Sruoga, Faustas Kirša ir Kazys Binkis, kurie betgi visu savo, kad ir nevienodu, svoriu ypačiai susijo su Nepriklausomosios Lietuvos literatūriniu gyvenimu.

Lenkiškoji ir kitokia lituanica. Prieškarinės, tikriau ligipirmakarinės lietuvių literatūros vaizdui ar, tikslingiau, nepretenduojančiam į pilnumą jos vardynui baigti tenka dar paminėti parašiusį nebe lietuviškai, tik lenkiškai, bet maloniai litvofiliškai vis nemirštamą Margyrio tema sceningą istorijos dramą "Tak umierali litwini" (taip mirdavo lietuviai) Gudijos dvarininką Jeronimą Druckį Liubeckį. Kitas, nuo Rokiškio kilęs, dvarininkas, bene Mykolo Roemerio kaimynas, bet idėjiškai jam svetimas, Varšuvoje įsigyvenęs Juozas Weyssenhoff savo apysakoms mielai ima temas iš Lietuvos gyvenimo ("Unia" ir dar kaikurias), rodo jose savo gyvą Lietuvos gamtos atjautimą, bet ir luominį (dvarininkišką) Lietuvos žmonių traktavimą, o ir visišką atgyjančios tautinės Lietuvos nesupratimą. "Unią" jau įpusėjęs, bet joje vaizduojamiems "litvomanams" dar nesuradęs prototipų, jis ryžosi žūtbūt vieną kitą jųjų pamatyti, kad būtų galima apysakoje juos ne tiek "apdirbti", kiek "išdirbti". Atvyko Vilniun, kur jo įprašyto Myk. Roemerio buvo vedžiojamas po lietuvių veikėjus ne tiek tautiniams lietuvių siekimams nuodugniau išsiaiškinti, kiek išoriškai ("kūrybiškai"!) įsistebėti "litvomanų" veidams, judesiams, dra-

bužiams, gyvenamiems kambariams. Po to jie tikrai buvo apysakoje išoriškai apibūdinti ir net, ją spausdinant savaitraštyje "Tygodnik Illustrowany",, varšuvinio piešėjo Enriko Kamienskio iš apysakos duomenų ir autoriaus pavaizdavimo gyvu žodžiu kiek šaržiškai nupiešti (pvz. kun. Juozas Ambroževičius, Myk. Biržiška).

Minskietė, kaip ir Druckis Liubeckis, Elena Ceprinskaitė (Ceprynska) rėmė eilėmis ir proza Davainio Silvestraičio sulenkėjusiems lietuviams leidžiamą "Litwą", prieš lenkų pretenzijas aiškiai stodama lietuvių pusėje. Kalbos atžvilgiu susijusi su lenkų kultūra ir literatūra, bet idėjiškai sutapusi su Lietuva ir atgyjančios lietuvių tautos siekimais, ji betgi lietuvių visuomenės liko vos tepastebėta. Tačiau jos kūrinėliai verti susidomėjimo, kiti galėtų būti ir lietuviškai išversti. Kazys Puida vertė iš lietuvių kalbos į lenkų įvairių autorių apsakymėlius ir vaizdelius, surinkdamas juos atskiromis knygelėmis ("Czerwony koguť"), taip pat ir Boleslovas Peliksas (Szczęsny - Laimutis) Herbačiauskas (Juozo Albino brolis), vėliau kurį laiką Seinų aps. lenkų storosta (apskrities viršininkas), kuris mėgino ir originaliai lenkų kalboje kurti ir viename dramos konkurse buvo laimėjęs net pirmąją premiją, tik, kaip vėliau paaiškėjo, ten buvęs plagiatas — vienos vokiečių dramos vertimas[98]. Lietuvių poeziją lenkiškai vertė Stefanija Drazdauskaitė Jablonskienė ("Anykščių šilelį", Maironį, Vydūną ir kt.), kurios vertimų rinkinys maskolių cenzūros buvo konfiskuotas. "Barininkai" galvojo ir apie vertimus rusų kalba ir viename Maskolijoje I-jo Pasaulinio Karo metu išleistame leidinyje, pavestame įvairių tautybių, gyvenančių caro imperijos valdžioje, literatūrai, Balys Sruoga ir kt. davė nemažą tokių vertimų iš lietuvių kalbos rinkinį[99].

Nors įvairiuose Maskolijos (Maskvoje, Petrapilyje), Vokietijos ir kitų kraštų universitetuose nekartą lietuvių kalba buvo dėstoma, bet literatūra ten tiek tebuvo paprastai liečiama, kiek dar Schleicheris buvo atkreipęs mokslininkų dėmesį į tautosaką ir Duonelaitį, o vėliau Hugo Weberis pritraukęs ir "Anykščių šilelį". Enciklopedijose minint lietuvių literatūrą, paprastai tenkintasi taip pat tik tautosaka ir Duonelaičiu kaip "vieninteliu lietuvių poetu". Tačiau

[98] Apie Herbačiausko dalyvavimą konkurse Vacl. B-kos pastaba.
[99] Apie B. Sruogą Vacl. B-kos įtarpa.

90-jų metu pusėje rusų Brockhauso ir Efrono (tikriau vokiečio ir žydo) "Enciklopedičeskij Slovar" pateikė Petrapilio universiteto privatdocento Edvardo Volterio platesnę lietuvių raštijos istorinę apžvalgą ir eilę atskirų lietuvių rašytojų biografijėlių, o lenkų "Encyklopedya Powszechna Olgerbranda" dar 50-60 metais yra suminėjusi nemažai lietuviškų rašytojų, tik kažkaip nepastebimai, kad ir vienam kitam jųjų skirdama atskirus žiningus straipsnelius. XX-me amžiuje tiek lenkų, tiek ir rusų enciklopedijos stengiasi dar plačiau apžvelgti lietuvių literatūrą ir tautinį lietuvių atgimimą (lenkų "Wielka Encyklopedya Powszechna Illustrowana" su K. Būgos, M. Roemerio, M. Biržiškos ir kitų straipsniais, rusų Brockhauso II leidime ir paskutiniame Granato leidime), bet vokiečiai tam dar vietos šykštėjo, o ką bekalbėti apie tolimesnių tautų enciklopedijas! Plačiose visuotinės literatūros istorijos apžvalgose lietuvių literatūra buvo aptariama nedaug plačiau negu vokiečių enciklopedijose (vis tik Duonelaitis su Baronu ir tautosaka), bet jau 1908 m. vokiečių kalba išleistai visuotinės literatūros istorijai Karaliaučiaus univ. prof. A. Bezzenbergeris pateikė gražią mūsų literatūros apžvalgėlę ligi mūsų laikų ir ją dar skyrium išspausdino.

Taigi lietuvių literatūros kelias į tarptautinį pasaulį buvo ilgas, lėtas, nelengvas. Nežiūrint jos per 350 metų amžiaus, ji vis tebebuvo laikoma viena jauniausiųjų literatūrų, tuo tarpu kai pati lietuvių kalba jau seniai kalbininkų keliama viena seniausiųjų. Lietuvių menas vis svetimųjų buvo traktuojamas kaip viena taudodailė, ir tik Čiurlionis pirmas ėmė skinti jam kelią į tarptautinį pripažinimą, šiuo tarpu vien tik maskolių tarpe, bet ir čia lenkai ima Čiurlionį skelbti lenku, savindamiesi kaip ir skulptorių Veliuonišką.

Vardai ir pozicijos. Caro valdomų tautų tarpe lenkai dar nebuvo pamiršti turėję savo didžiąją valstybinę istoriją ir, daugiau kaip prieš 100 metų trijų užpuolikų išdalinti, tebeprisimindavo savo politine veikla, kuri ypačiai carinėje Maskolijoje nekartą būdavo efektingai ir net aštriai jųjų reiškiama. Suomiai Vakaruose išgarsėjo savo konstitucijos gynimu nuo maskolių valdžios kėsinimosi prieš ją. Čia pat ėjo ir lietuviai, mažesni skaičiumi ir plotu už gudus ir ypačiai ukrainiečius, bet tebegyvenantieji kad ir nepilnomis valstybinės istorijos tradicijomis (tautinėje atmintyje gyvi išlieka efektingi XIII-XV a. įvykiai, bet nublukę XVI-XVIII

a. tepakenčiami kaip "svetimi" – lenkiški – laikai), bet savo tautinių reikalų gynimu nepasidavę nei lenkams nei maskoliams. Vokiečių geriau už lietuvius išprusinti latviai ar estai bemaž neturi valstybinės praeities, kas atsiliepė jų tautinėje pozicijoje ir santykiuose su Maskolija. Panašiai tenka pažymėti dėl Prūsų lietuvių ir jų santykių su Vokietija (Prūsija).

Tiek revoliucinis, tiek ir vėlesnis duminis, tiek visuomeninis ir kultūrinis *lietuvių kelias buvo savas,* kitais nepasektas nei kitų nuteiktas, su savo stiprybėmis ir silpnybėmis, savo brendimu, tautinių jėgų kilimu ir jungimusi, savo tikslų, savo uždavinių ugdymu. Čiurlionis, Vydūnas ir net Herbačiauskas kildina tautos buitį iš slėpiningos irrealybės, Basanavičius, Krėvė iš piliakalnių, padavimų ir dainų išlaikytos praeities lyg sapninių atsiminimų. Maironis vytautiškai tat sutvirtina. Kairys ir jo draugai, Jakštas - Dambrauskas, Ant. Smetona ir kiti nustato politinę ir visuomeninę orientaciją, kuria pagrindžia kasdieninę veiklą. Tumas, Vaižgantas, Prapuolenis būdi lenkiškame fronte, Bulota, Yčas gina mūsų reikalus Dumoje, Olšauskis rūpinasi mokyklomis. Kemėšis, Šidlauskis, Sleževičius lenkia visuomenę koperacijai kaip ekonominiai tautos tvirtintojai. Mašiotas tvarko Rygos lietuvius, Morkūnas, Naruševičius maskviečius, kiti petrapiliečius. Amerikoje Šliūpas kertasi su savo priešininkais, bet ir drauge su jais tvirtai atlaiko amerikontų lietuvybę ir pranašauja būsimą Lietuvos laisvę. Dvarininkai duoda mums Bitę, Raganą ir Pelėdą, o svetimiems Veisenhofą ir Vitkevičių. Sodžius pasilaiko sau Burkų, Katkų, Žemaitę, tautos darbui šimtus atidavęs, bet ir svetimųjų naudai nustojęs Veliuoniškio ir Baltrušaičio, nors paskutinysis suspėjo dar prieš mirtį grįžti ten, iš kur buvo išėjęs. Vargonininkai davė mums Čiurlionį, Naujelį, Sasnauską, Petrauskus. Gydytojai - Petkevičius, Brazaičius, Biržiškas, Šalkauskius. Ginčijamasi, diskusuojama, pasibarama, tik lyg nematomoji ranka bemaž visus, dažnai taip skirtingus ir net kits kitam priešingus darbus nejaučiamai sujungia ir derina, lyg būtų čia kokia slapto centro, tautinės valdžios įsakyta: peškitės svetimoms akims apdumti, bet nepamirškite vyriausiojo savo reikalo – kilti ir brėsti didžiajam savo žygiui – semiantis iš didžios praeities sau jėgų, šviečiantis ir jungiantis Lietuvos vardan – sumodernintai Lietuvos valstybei atstatyti ir atgaivinti.

1905 m. Didžiajam Vilniaus Seimui politinį lietuvių tau-

tos siekimą nustačius *autonomijos* vardu, apsidrausta nuo pavojingo tos gadynės lietuvių jėgoms perdidelio carų imperijos sprendžiamų veiksnių budrumo, nuraminta bailesnieji ("realistiškai" galvojantieji, kaip spaudos draudimo metu Miglovaros - Milevskiai ir kiti kompromisininkai) tautiečiai ir politiškai bręstančiai visuomenei patiesta pirmieji politinio galvojimo pagrindai, kurie leido, jais atsirėmus, jai augščiau kilti, plačiau dairytis ir kelti jėgas didesniam ir pačiam didžiajam *nepriklausomosios valstybės* atstatymui pasiekti. O tas siekinys bemaž niekur nebuvo įrašytas, įdokumentuotas, nebent lietuvio sieloje, žodžiais nereiškiamas, pulsavo, didžios praeities kęstutiniu - vytautiniu įsakymu padiktuotas griežtai vykdyti, ne diskusuoti.

Artinasi Didysis Laikas. Reikės jam diplomatų, reikės ir karių. Atsivers piliakalniai, išeis užburti karžygiai, savo laiko susilaukę, tėvynės gelbėti, artojai mes arklus ir stversis šautuvų (plg. Rimšos plakatą kovų dėl nepriklausomybės metu), vyžuoti ir naginėti, net klumpėti, dėl tėvynės žudami, juokins priešus (1919-1920 m. maskolių ir varšuviokų atsiliepimai apie lietuvių kariuomenę), bet tėvynę iš maskolių jungo išvaduos ir lenkams atsilaikys. Poetai (Baltrušaitis, Milašius), apysakininkai ir novelistai (Šeinius, Savickis), žurnalistai (Klimas, Balutis) virs frakuotais diplomatais mužikų vaikai galvas sau prisidengs prezidentiniais ir ministeriniais cilinderiais ("vilkolakiškai" — "juodgorčiais"). Meištavičių ir kitų Lietuvos "stumbrų" papiktinimui, tu ponų neatsiklausę "chlopai" drįs "daniškai" ūkį tvarkyti, sviestą ir bekonus Anglijon statyti, nei paties Hitlerio nenusigandę.

Tatai dar bus ryt, poryt... O šiuo tarpu — dar 90-siais metais — tolimoje Amerikoje kun. Žebrys būsimai — negreit — lietuvių kariuomenei rikiuotės statutą rašo. Kun. Kaz. Prapuolenis atsiduria Romoje prižiūrėti, kad lenkų prelatai per Vatikano kardinolus lietuviams šunybių nedarytų; taigi, vienas Lietuvos diplomatas jau pradeda savo stažą. Šliūpas Amerikoje jau seniai — kieno pavedamas ar nepavedamas — atstovauja lietuviams tarptautinėse sueigose. Prancūzijoje, Šveicarijoje sukinėjasi 1905 m. politinis išeivis Juozas Paršaitis garliavietis, tad besivadinąs ir markizu de Garliava, bet paprastai Gabriu teėjęs.

Gabrys. Odesos universiteto studentas Paršaitis 1905 m. sukinėjosi po "Vilniaus Žinių redakciją, prieidavo ir Pet-

rą Vileišį, čia straipsnį parašydamas, čia populiarią knygutę lengva plunksna iš kitų knygų durstydamas, o įsispraudęs į Didžiojo Vilniaus Seimo sekretariatą, viešai čia pakalbėjo ir nuošaliai, su Ernestu Galvanausku ir Petru Rusecku, kūrė Valstiečių Sąjungą. Šen ten Lietuvoje ir su prakalbomis ("pamokslais") pasirodė, dėl ko paskiau gavo užsienin bėgti. Sunki yra politinio išeivio dalia — ne fizinio darbininko, ne techniko, inžinieriaus ar kurio kito, tik ne humanistinio, profesionalo: reikia iš ko nors gyventi, idėjomis sotus nebūsi! Nevienas čia iškrypsta iš vagos, ypačiai savųjų nepalaikytas. Paršaitis nežuvo, išplaukė ir pagarsėjo. Susisiekė su amerikine Tėvynės Mylėtojų Draugija (net Amerikoje lankėsi), kuriai parengė šešių tomų Kudirkos raštų leidinį — nekokį, bet ligi šiol vienintelį. Buvo jai pasiūlęs leisti lietuviškąją enciklopediją, kurią redaguoti, žinoma, pats pasiėmė, tik Draugija, išlaidų ar gabrinio redagavimo pabūgusi, atsisakė. Suredagavo, bet nekaip, Strazdelio poezijos leidimą, kuriam pridėjo ir Strazdelio "fotografiją" — vieno XIX a. pabaigos jauno kunigo atvaizdą. Dambrausko šv. Kazimiero draugijai parašė plačią, dviejų tomų lietuvių literatūros istoriją. Tam tiek tepasirengęs, kiek gimnazijoje iš "slovesnosties" mokytojo buvo prisiėmęs teorinių ir praktinių reikalavimų, o lietuvių literatūros istorijos mokslo srityje savarankiškai nedirbęs, palengvino sau darbą, iškirpdamas be kokių pakeitimų ištisus puslapius iš A. Janulaičio, dar iš M. Biržiškos darbų ir darbelių ir juos įlipdydamas, nelabai su kits kitus suderintus, į savo istorinį pasakojimą.

Tačiau gyvam, judriam ir ambicingam Paršaičiui permaža, perankšta gi buvo šitaip rašytojauti. Paryžiaus kavinėse pasitrynęs, tad ir prancūziškai pramokęs, sueidamas su indais, flamais ir kitų tautų politiniais išeiviais, jiems ir prancūzams gaudamas aiškinti apie lietuvių tautą, jos padėtį, jos reikalus, jis prikalbino kelis prancūzus liberalus (prof. Seignobosą, Pellisier'ą ir kitus) ir įvairių kovojančių dėl savo teisių tautybių išeivius įsteigti tautybių sąjungą (ligue), kuri keltų Vakarų Europoje tų tautų reikalus. Jis virto tos sąjungos sekretorium, būdamas jos judriausias veikėjas, be to, atstovaudamas joje lietuviams ir keldamas jos leidiniuose lietuviškus reikalus. Tam jis nustatė santykius su lietuvių veikėjais Lietuvoje (Basanavičium, Dambrausku ir kitais) ir Amerikoje (Karoliu Vairu - Račkausku ir kt.), kurie rėmė jo veikimą. Tačiau nei patys

rėmėjai nenujautė, kaip aktuali yra toji (šiokia ar tokia) politinė veikla, o tik daugelis kasdieninio, sunkaus, visuomeninio darbo mūsų veikėjų pečiais traukė dėl Gabrio politikavimo, kuriame tikrai buvo daugiausia asmeninės ambicijos ir nerimtų žygių. Tik I-jo Pasaulinio Karo metu susipainiojus tarptautinėms kortoms, tautybių sąjunga nebesuderina viena kitai kartais priešingų tautybių reikalų, o caro sąjungininkės Prancūzijos Paryžiuje Lietuvos reikalui jau nebeliko vietos. Gabrys įsitvirtino neutralioje Šveicarijoje ir, spiesdamas apie save lietuvius studentus (daugiausia Fryburgo universiteto kunigus) ir pritraukdamas JAV lietuvių paramą, dirba Lietuvos išlaisvinimo naudai.

Šveicariečius pasiekus atvykusiems iš vokiečių okupuotos Lietuvos lietuvių veikėjams su A. Smetona priekyje, tariamasi dėl bendros politinės linijos, suderintų žygių. Tačiau laikąs save didžiausiuoju Lietuvos diplomatu Gabrys nesileidžia įkinkomas į tautos vadovybei subordinuotą darbą ir mažai tesiskaito su kitais Šveicarijos lietuviais, nekartą veikia savarankiškai ir slaptai nuo kitų, rengdamas Lietuvai karaliumi Ispanijos princą arba tardamasis ir su prancūzais ir su vokiečiais. Jis nustoja Lietuvos veikėjų pasitikėjimo ir, kuriantis Nepriklausomosios Lietuvos vyriausybei, paliekamas nuošalyje, kad ir valdingas. Ne jis yra Lietuvos užsienio reikalų ministeris, tad — rašo jis Vilnių užėmusiam bolševikine maskolių kariuomene Vincui Kapsukui laišką, pasisiūlydamas bendradarbiauti, bet šis išspausdino jo laišką ir atmetė pasiūlymą. Kaune po to pasirodęs, Gabrys mėgina gyvu žodžiu ir raštu intriguoti prieš vyriausybę, paveikia Jakštą - Dambrauską, bet vyriausybės sulaikomas ir išvejamas iš Lietuvos. Kartą vėliau vėl Kaune atsilankęs, parodoje plaktuku sudaužo savo nekenčiamo Ant. Smetonos biustą. Šveicarijoje apsirūpina vila, Klaipėdoje namais.

Nepriklausomosios Lietuvos gyvenime Gabrys jokio vaidmens nevaidino. Jis jau nebe naudingas savo tautai, nebe vydūniška, tik priešinga prasme virtęs "sau žmogumi". Gabus, sumanus ir daug galėjęs atlikti, dėl savo tuštumo pats save išsibraukė iš savo tautos gražiausiųjų istorijos lapų. Panašiai nutiko ir Girai, su kuriuo jis drauge sekretoriavo Vilniaus seime. Tačiau prieš Pirmąjį Pasaulinį Karą Gabrys tebebuvo kad ir aiškiomis silpnybėmis, tik vis dėlto apyšvaris veikėjas, iš kurio, kaip iš pirmo lietuvio, stojusio į tautinio diplomato darbą, galima buvo daug laukti. Po

Antrojo Pasaulinio Karo jis parodė savo tikrąjį politinio avantiuristo veidą. Visų niekinamas, jis mirė 1951 m.

Karo išvakarėse. Nors tarpvalstybiniuose santykiuose jau 1912 m. dėl Balkanų valstybių tarpusavy karo Europoje buvo bekylanti smarki audra, kada tik didelėmis diplomatų pastangomis tepavyko išvengti karo didžiųjų valstybių tarpe, kuriam jos dar nesijautė pasirengusios, ir vis labiau aiškėjo, jog tas karas yra tik atidėtas ligi katra didžiųjų pasijus labiau už priešą pasirengusi pulti, bet Maskolijos gyvenimas ir toliau atrodė esąs uždaras savo vidiniuose santykiuose, o toliau numatančių maskolių ir nemaskolių visuomenininkų rūpesningi ateities dalykų svarstymai kitiems teėjo tiktai nerimtu politikavimu, tuščiomis kalbomis, panašiomis į mūsų dvarininkų pranašavimus prieš daugelį metų bekortuojant: "Ježeli Anglja tego, to Francja nic pewniejszego".

Oficialioji Maskolija rengėsi atnaujinti su Vokietija prekybinę sutartį, kuriam reikalui Petrapilio Prekybos Rūmai rengė sritinius visuomeninius pasitarimus, kuriuose išryškėtų susiję su sutartimi žemės ūkio, pramonės ir prekybos reikalai. Toks suvažiavimas Lietuvos ir Gudijos kraštams (lietuviškoms Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijoms, gudiškoms Minsko, Mohilevo ir Vitebsko, o lietuviškoji Suvalkų gubernija administraciniu požiūriu tebepriklausė Varšuvos generalgubernatorystei) buvo skirtas Vilniuje 1914 m. pradžioje ir jo organizavimas pavestas tų Rūmų tarnautojui Alfonsui Morauskiui, kuris kadaise drauge su dr. A. Domaševičium įsteigė Lietuvos Socialdemokratų Partiją, o 1908 m. buvo "Vilniaus Žinių" administratorium. Daugiausia jo ir dr. Domaševičiaus pastangomis Vilniaus suvažiavime dalyvavo ne tik lenkų dvarininkai ir jų organizacijų atstovai, žydai prekybininkai ir pramonininkai ir maskoliai valdininkai, bet ir lietuviai koperatininkai, dar ir šiaip kurie ekonomistai. Sekretoriatui vadovavo A. Morauskis, dieninius biuletenius (rusų kalba) redagavo Myk. Biržiška ir buvęs bundietis, 1898 m. Rusijos soc. dem. partijos I suvažiavimo dalyvis Minske, Morauskio ir Domaševičiaus jaunų dienų pažįstamas ir bendradarbis Mutnikas. Vilniaus Žemės Banko vadovybės pirmininkas Povilas Končia turėjo M. Biržiškos jam parašytą šešių gubernijų visuomenės ūkio statistinę apžvalgą, kurios betgi nepaskaitė, kaip perplataus ir perdaug rimto pranešimo, neleisdamas sau savo vardu

skaityti svetimo darbo. Vėliau šis darbas buvo išspausdintas Maskvoje kaip A. Morauskio veikalas, dėl ko tik 1922 m. patyrusiam apie tai autoriui savo autorystę lietuvių spaudoje prisiminus, Morauskis gavo viešai aiškintis, jog jo pavardė ten buvusi išspausdinta be jo žinios. Suvažiavime Domaševičius ir dar vienas kitas lietuvis darė pranešimus.

Šiaip jau Valstybės Dumą suvaręs ožio ragan carizmas, tikriau, caro biurokratija, matė ir jautė pakylantį, ypačiai nuo 1913 m. darbininkų sušaudymo Lenos kasyklose, darbininkų sąjūdį, atgijusios socialdemokratų spaudos neįveikiamą plitimą, jų organizacijų atsigavimą ir net stiprėjimą, mažai bepalaikomą pirmosios (1905 m.) revoliucijos sugriežtinimo pabūgusios buržuazijos, kurios tarpe prekybininkai ir pramonininkai jautėsi gyvenąs dabar pelningą pakilusio ūkio laikotarpį. Maskolių šviesuomenė tebeatsiminė jai kirstus anuomet biurokratijos skaudžius smūgius, o sodiečių bruzdėjimą dezorganizavo ne tik reakcinė administracijos veikla, bet ir Stolypino žemės reforma, atitraukusi nuo jų bendruomenės energingiausius ir judriausius, kurie kartu su senesnių laikų "buožėmis" vis labiau šlijo valdžios ir šiaip "patvarios tvarkos" pusėn. Ne tiek Lietuvos, kiek lietuvių darbininkija ėmė organizuotis iš dalies maskolių, bet ypačiai latvių darbininkų pavyzdžiu, 1914 m. imdama Rygoje leisti, platinamą labiausiai Lietuvoje, savaitraštį "Vilnį", redaguojamą Vlado Požėlos ir vėliau iš Sibiro pabėgusio V. Kapsuko, o iš Vilniaus raštais remiamą M. Biržiškos. Įvairiatautė Vilniaus darbininkija buvo kiek paveikta elesdiečių ir bundiečių pravestos draudimo (ligonių kasų rinkimo ir tt.) kampanijos, bet tik iš lengvo teįsitraukdavo ir į gyvesnį, griežtesnį veikimą. Kiek 90-siais metais tiek krikščionių, tiek žydų darbininkai Vilniuje klasiniu savo susipratimu sekė tuoj po Varšuvos ar Lodzės darbininkų ir ėjo maskoliams sektinu pavyzdžiu, tiek dabar jie nelabai teskubėjo paskui maskolius bei lenkus. Čia dabar svėrė ne tik didesnis, negu anuomet, įvairiatautinis susipratimas, bet ir Lietuvos pramonės atsilikimas nuo didžiųjų Lenkijos ar Maskolijos pramonės centrų. Tiek lietuvių, tiek kitų Lietuvos tautų šviesuomenėje vyravo noras "ramiai tvarkytis", ir jokio noro ji neturėjo kelti "naujų revoliucijų". Visuomenės gyvenime vyravo savi, svarbūs ir reikšmingi tautiniai reikalai, nežadantieji nei politinių nei visuomeninių perversmų.

Kaip paprastai, 1914 m. vasarą prasidėjo Lietuvių Mokslo Draugijos suvažiavimas, kuriame keli (Petro Leono, M. Biržiškos) pranešimai buvo skiriami Duonelaičio 200 metų sukakčiai pažymėti. Be to, tartasi Tautos Namų įgijimo reikalu ir įvairiais kitais mokslo bei kultūros reikalais. Suvažiavimą paįvairino ir iš viso pritraukė visuotinį dėmesį dėl suėjusių 10 spaudos leidimo metų draugijos surengta (daugiausia Zigmo Žemaičio pastangomis) Lietuvių Spaudos paroda, vaizduojanti, labiausiai draugijos bibliotekos išstatytomis lietuviškomis knygomis ir rašytojų atvaizdais, tautinį lietuvių spaudos ir literatūros kilimą, ypačiai per paskutinįjį dešimtmetį. Patys lietuviai, apsipratę su kasdieniniu spaudos gyvenimu ir pirmą kartą pamatę surinktą savo spaudos turtą, nustebo: kiek per 10 to pilko gyvenimo metų jau padaryta!

Suvažiavimas išsiskirstė. Paroda tik rudenį žadėta uždaryti. Kas galėjo iš lietuvių veikėjų, išvyko sodžiun pasilsėti ir pasirengti rudens darbams. Tik štai spaudoje blikstelėjo vėl balkaniškoji žinia: serbas Principas nudėjo Austrijos sosto įpėdinį. Austrija skelbia karą Serbijai, Rusija Austrijai, Vokietija Rusijai, Anglija ir Prancūzija Vokietijai. Liepos 19 d. (rugpiūčio 1 d.) prasideda Pirmasis Pasaulinis Karas, mūsų teisingai vadinamas Didžiuoju Karu.

Pirmaisiais karo metais. Mobilizacija suėmė Lietuvoje daug sveikų vyrų, kurių dalis žuvo Rytprūsių karo laukuose, daugelis pateko į vokiečių nelaisvę ir tik po karo, bet toli gražu ne visi, tegrįžo, kartu su išlikusiais gyvais maskolių kariuomenėje. Kaunas ir visi Lietuvos vakarai buvo evakuoti, šiuo tarpu tik į Lietuvos rytus, ypačiai į Vilnių. Lietuvos atstovai Valstybės Dumoje pasisakė prieš Vokietiją. Vilniaus lietuvių veikėjai, išskyrus socialdemokratus, paskelbė karštai S. Šilingo parašytą vadinamą "gintarinę" deklaraciją, pasisakydami prieš Vokietiją ir už Prūsų Lietuvos (gintarinio krašto, tad su Klaipėda ir Karaliaučiumi) sujungimą su Maskolijos valdoma Lietuva. Čia, be abejo, sekta lenkų pavyzdžiu, kuriems caro vyriausybė paskelbė vyriausiojo vado didžiojo kunigaikščio Mikalojaus Mikolajevičiaus malonų manifestą, po kurio jie tikėjosi Galicijos ir Poznanės krašto sujungimo su Maskolijos valdoma Lenkija. Latviai davė maskoliams savanorių batalionus, taip pat ir estai turėjo jau gana savo baronų. Maskoliškieji liberalai ir daugumas socialdemokratų taip pat stojo Maskolijos ginti, tik bolševi-

kai, su Leninu priekyje, ir kaikurie kiti socialistai laikėsi skyrium, būdami šalininkai saviškių pralaimėjimo, carizmo sudužimo ir politinio perversmo, dėl ko savo priešininkų buvo pravardžiuojami pražudencais (t. y. pralaimėjimo šalininkais) ir net krašto išdavikais, vėliau ir vokiečių agentais. Oficialioji lenkų ir (Dumos) lietuvių pozicija vilniečių tarpe terado nepilną pritarimą, kairesniajai lenkų daliai ir beveik visam lenkų jaunimui karštai pritariant stojusio Austrijos ir Vokietijos pusėje Juozapo Pilsudskio legionų pozicijai ir nevienam slaptai į juos perbėgant, o ir lietuviams socialdemokratams (Steponui Kairiui, Augustinui Janulaičiui, M. Biržiškai ir kitiems) pasisakant už Maskolijos pralaimėjimą, kuris suteiksiąs Lietuvai nepriklausomybę. Gyvas ir šnekus Janulaitis nekartą puldavo liaudininkus demokratus - Mykolą Sleževičių ir kitus kaip "maskolbernius", kuriuo vardu jis seniau vadindavo ir tuos Lietuvos socialdemokratus, kurių kiti buvo maskolių socialdemokratų (Plechanovo ir kitų) įtakoje (pvz. Jonas Šepetys) arba norėjo (pvz. Eidukevičius) sujungti LSDP su Rusijos SDP.

Vilnius, kaip tautinis (politinis ir kultūrinis) lietuvių centras, karui prasidėjus sustiprėjo, atsiradus jame tūkstančiams iš Lietuvos vakarų evakuotų lietuvių. Martynas Yčas, kaip Valstybės Dumos narys, atstovaująs dėl karo nukentėjusių lietuvių tautybei, įėjęs į caraitės Tatjanos komitetą nukentėjusiems dėl karo šelpti, rūpinosi gauti iš komiteto kiek galima daugiau lėšų lietuviams paremti. Tuo tarpu ir pati Vilniaus lietuvių visuomenė susirūpino šiaip ar taip padėti tremtiniams. Pradžioje tat darė kelios geros širdies moterys (Viktorija Liandsbergienė, Emilija Vileišienė ir kitos), paskiau ir didesnis būrys, ilgainiui virtęs Lietuvių Draugijos dėl karo nukentėjusiems šelpti Centro Komitetu, prie kurio veikė ir tos draugijos Vilniaus Komitetas. Centro Komiteto priekyje atsistojo Martynas Yčas, kuris komitetui parūpindavo gausių lėšų iš Tatjanos Komiteto, vicepirmininkai Antanas Smetona ir kun. Juozas Kukta, sekretorius evakuotas iš Kauno kun. Povilas Dogelis, komiteto nariai dr. J. Basanavičius, kun. K. Olšauskis iš Kauno, Antanas Žmuidzinavičius ir kiti. Komiteto rinkimai praėjo karštai susiremiant bulotiniams "kairiesiems" su yčiniais "dešiniaisiais", katrų antrieji laimėjo kun. A. Maliauskio "argumentais", kaip kairieji apšaukė šiojo atvestas balsuoti "davatkėles". Vilniaus Komitetui pirmininkavo kun. Pranas Bieliaus-

kis. Bendromis abiejų (Centro, arba Didžiojo, ir Vilniaus) komitetų pastangomis ne tik aprūpinta tremtiniai maistu ir pastoge - valgyklomis, prieglaudomis, bendrabučiais, bet ir rūpintasi jų, kaip lietuvių, dvasine globa, steigiant mokyklas, kursus, ne be trynimosi su lenkų dvasininkais bažnyčiose išrūpinant pridedamąsias pamaldas lietuvių kalba ir kita.

Socialistai ir demokratai, kiti jųjų kviečiami į Didįjį Komitetą nesutikę į jį įstoti, susispietė Lietuvių agronomijos ir teisių pagalbai teikti draugijos komitete, su buvusiuoju Valstybės Dumos atstovu Andrium Bulota ir Steponu Kairiu priekyje. Toji draugija taip pat gaudavo paramą iš Tatjanos komiteto ir kitų valdžios šaltinių, tik šioji parama buvo daug mažesnė negu Didžiajam Komitetui, tad draugija turėjo mažiau prieglaudų ir valgyklų. Kaikurie lietuvių veikėjai - Jonas Vileišis, dr. Jurgis Šaulys ir dar vienas kitas stojo į įsisteigusį tarptautinį, tikriau, trijų tautybių — lenkų, lietuvių ir gudų — Vilniaus Piliečių Komitetą, priekyje su dvarininkais ir bankų direktoriais Povilu Končia ir Stanislovu Kognovickiu. Tautiniams lietuvių reikalams susikertant su lenkų reikalais ir lietuvių visuomenei nepalankiai žiūrint į lietuvių bendradarbiavimą šiame komitete su lenkais, kurie jį naudojo prieš lietuvių reikalus, lietuviai iš jo pasitraukė. Mažai matomą, bet didelės tautinės reikšmės darbą atliko Felicijos Bortkevičienės ir kitų suorganizuota "Globa" — draugija Prūsų Lietuvos tremtiniams šelpti, kuriuos iš ten atsivarė įsiveržusi į Rytprūsius generolo Rennenkampfo vadovaujama maskolių armija. Daugelis Prūsų lietuvių, jų tarpe Martynas Jankus su savo senučiu tėvu - patriotu, atsidūrę tolimose Rusijos gubernijose, per ištisą metų eilę vis buvo "Globos" neapleidžiami ligi gavo grįžti į savo kraštą, dėkingai prisimindami "žemaičių" pagalbą. Deja, kiti (jų tarpe Jankaus tėvas), tos valandos nesulaukę, gavo pasimirti svetimame krašte.

Taip baigėsi 1914-ji ir įpusėjo 1915-ji, taigi pirmieji karo metai. Jau nuo 1915 m. pavasario vokiečių buvo okupuota vakarinė Lietuvos dalis. Vis labiau aiškėjo galimumas jiems prasistumti ir toliau. Rugpjūčio mėn. maskoliškoji Vilniaus įgula ėmė rengtis gynybai, policijai varant gyventojus (jų tarpe Petrą Klimą ir kitus lietuvius studentus) apkasų kasti, bet maskolių administracija pasirengė valdžios ir visuomenės įstaigų evakuacijai. Jau ne vieni social-

demokratai, bet ir kiti lietuvių veikėjai ėmė galvoti apie galimą Maskolijos pralaimėjimą ir kylantį nepriklausomo nuo jos Lietuvos ateities gyvenimo reikalą. Didysis Komitetas pasidalijo dviem dalim: M. Yčas, kun. Olšauskis, Petras Leonas, St. Šilingas ir kiti, pasipildę Mykolu Sleževičium ir kitais, išvyko tolimojon Maskolijon ir perkėlė ten Vilniuje susispietusius moksleivius ir kitus tremtinius. Kiti - A. Smetona kaip pirmininkas, dr. Basanavičius, kun. Kukta, kun. Dogelis, dr. A. Vileišis su žmona ir kiti, pririnkę dabar jau sutikusius įeiti komitetan A. Janulaitį, St. Kairį, M. Biržišką ir kitus, liko Vilniuje su keliomis vaikų ir senelių prieglaudomis. Miesto savivaldybei iš anksto suorganizavus pilietinę miesto miliciją, jon stojo, greta lenkų, žydų ir gudų, ir lietuviai, kurių dr. Domaševičius buvo pastatytas I-sios nuovados komisaru, o kiti du elesdiečiai — M. Biržiška ir Ant. Čechavičius - jo pavaduotojais, St. Kairys VIII-sios (Žvėryno) nuovados komisaru, su pavaduotoju L. Gira, ir tt. Iš Vilniaus besitraukiąs kaip valdžios tarnautojas agronomas Juozas Tūbelis aprūpino Didįjį Komitetą iš valdžios sandėlių maisto atsargomis, kuriomis Vilniaus lietuvių įstaigoms teko verstis ligi karo pabaigos, o kitas agronomas, Aleksandras Stulginskis, liko Vilniuje kaip Komiteto narys ir jo daržų tvarkytojas. Mobilizuotas inž. Jurgis Čiurlys gavo valdžios įsakymą nuimti Vilniaus bažnyčių varpus, ką jis tyčia taip nerangiai darė, jog daugelis varpų liko vietoje. Tačiau Kotrynos II ir Muravjovo Koriko paminklus jis sugebėjo gražiai nuimti ir išvežti iš Vilniaus; paliktąjį Puškiną po kelerių metų likvidavo jau lenkai. Maskolių administracija skubėjo išvežti Maskolijon pačius vertingiausius viešosios Vilniaus bibliotekos ir Muravjovo muziejaus eksponatus, tačiau skubiai išbėgdama, daug ko nesuspėjusi išvežti, įmūrijo kaikuriuose senuose pastatuose ir taip užmūryti jie lieka ligi šiol[100].

Mūsų veikėjai visaip nusistatė: vieni išvyko Maskolijon, kiti liko Lietuvoje, tikėdamiesi ir po vokiškais okupantais būsią savo tautai naudingi ir susilauksią Lietuvai laisvesnės ateities.

1915 m. rugsėjo 5(18) d. Vilniun įėjo generolo Eichhorno X-ji vokiečių armija, prieš tai užėmusi Kauną ir be-

[100] Vacl. B-kos žinia apie eksponatų vežimą ir įmūrijimą.

veik visą Lietuvą. Prasidėjo vokiečių okupacija. Kokia ji bus, niekas negalėjo ko tikro pasakyti, tik buvo aišku, jog su ja prasideda nauja Lietuvos istorijos gadynė, nieko bendro nebeturinti su nutrūkusiąja maskoliškąja, deja, po 25-rių metų vėl primestąja[101].

II tomo pabaiga.

---

[101] Rašinį 1944-1945 m. galvojant ir planuojant, buvo numatoma parengti VI, VII ir tt. skyriai, kaip carinių maskolių pavergtoji mūsų tauta atgavo savo nepriklausomybę, sukūrė moderninę valstybę ir joje tvarkėsi, gyveno, iki II-jo Pasaulinio Karo sūkuryje vėliai jos nustojo, pavergta jau nebe carinių, tik dar žiauresnių bolševikinių maskolių, ir kaip ji dėl savo išlikimo ir nepriklausomybės susigrąžinimo dirba, grumiasi, kovoja. 1945 m. rudenį autoriui persikėlus iš tykaus Melbecko kaimo judrion Uchtės stovyklon, o iš ten 1946 m. Hamburgo - Pinnebergo stovyklon ir įsitraukus Pabaltijo universiteto akademinin darban, pagaliau atsidūrus JAV ir apsigyvenus maloniame, bet lituanistui bemaž nieko neduodančiame Los Angeles mieste, tęsti pradėtojo darbo nebeįmanoma. O laikas nestovi vietoje. Ko prieš 8-9 metus galima buvo imtis ką tik peržengus 60 metų amžiaus ribą, 70-mečio plunksnai rizikinga būtų platesniam darbui užsimoti, ypačiai esant verčiamai bemaž vien tik savo atmintim pasitikėti, kuri dar I-II tomą berengiant nekartą sušlubuodavo, kas gal nevisados pavyko paskiau net su svetima pagalba išlyginti, ištaisyti. Tad tenka bent šiuo tarpu, koliai rasis geresnių sąlygų įpusėtam darbui autoritetingiau tęsti, nuo to susilaikyti, pereinant prie siauresnių ir subjektyvesnių temų, kurių grindimas savo atsiminimais būtų visai natūralu ir nekeltų niekieno suerzinimo ar pasipiktinimo.

Čia pagavę kiek vietos, naudojamės proga dėl kaikurių pastebėtų šio spaudinio riktelių skaitytojus įspėti. Taigi, I-jo tomo 127 psl. 9 eilutėje nuo viršaus vietoje "lingvinistinis" turėjo būti "lingvistinis", o 240 psl. turinio rodyklėje po "Bajorai ir lenkai.....214" (- tame puslapyje) turėjo būti dar "Maskoliškoji stačiatikybė prieš katalikybę ir "lenkybę" ..... 219", toliau jau Pavardžių rodyklė ir kt.

II-me tome 24 psl. 18 eil. nuo viršaus vietoje "Jurgis Vištelis" turi būti "Andrius Vištelis", 43 psl. 13 eil. nuo viršaus vietoj "išveivis" turi būti "išeivis", 140 psl. 12 eil. nuo apačios vietoje "Oskarą Korviną Milevskį" turi būti "Ipolitą Korviną Milevskį", 181 psl. 1 eil. nuo viršaus vietoje "Šapkauskaitė" turi būti "Sapkauskaitė".

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Adomaitis Juozas (Budrys, Šernas) 12, 28 40
Adomas Juodasis žr. Lastas (Lastauskis) Adomas
Aglė žr. Šliūpienė Liudvika
Aguonėlė žr. Purėnas Antanas
Aisopas (Ezopas) 98
Aišbė žr. Kriščiukaitis Antanas
Akelaitis Mikalojus 7, 59
Aksakovai, rusų rašytojai 5
Aladjinas, Valstybės Dumos narys 130
Albrechtienė Vanda žr. Didžiulytė Vanda
Alekna Antanas kun., prof. 89, 148
Aleksa Jonas, ministeris 120
Aleksa Zigmas (Angarietis) 39, 116, 120, 128, 163, 164, 167
Aleksander (Cienki) žr. Sirutavičius Vladas
Aleksander (Gruby) žr. Birinčikas Aleksandras
Aleksanderek žr. Braziukevičius
Aleksandras I, caras 94
Aleksandras II, caras 95
Aleksandras III, caras 12, 107, 111
Aleksinskis, Valstybės Dumos narys (žandarų agentas) 132
Algimantas 66, 209
Algirdas, did. Lietuvos kun-štis 84, 190, 210
Alyta Kazys 180
Alytienė (Antanavičiutė) Marija 206
Ambraziejus, JAV lietuvių kun. 91
Ambraziejus Juozas žr. Ambroževičius Juozas kun.
Ambrozaitis Jonas (Šiaulių Dėdė) 139, 181
Ambrozevičius (Ambrazevičius) Juozas prof. 72
Ambroževičius (Ambraziejus) Juozas kun. 151, 156, 197, 214
Andziulaitis Juozas 25
Angarietis žr. Aleksa Zigmas
Angrabaitis Juozas (A. Zanavikutis) 85
Anikinas, Valstybės Dumos narys 130
Antanas iš Bugnų žr. Kriščiukaitis Antanas prof.
Antanavičius Juozas kun. 122, 144
Antanavičiutė Marija žr. Alytienė Marija
Antonovas žr. Montvydas
Arminas Petras 26, 27
Artojo Vaikas žr. Jasiukaitis Konstantinas
Asnyk Adomas, lenkų poetas 31
Ašakaitis Pranas žr. Mašiotas Pranas
Avižonis Petras prof. 16, 40, 43, 45, 46, 56
Azefas, provokatorius 106, 132, 161
Ažukalnis (Zagurskis) Valerionas 187

B

Babianskis Aleksandras gen. (teisininkas) 67, 98
Bačkauskis (Bačkauskas) Domininkas Tamošius 30
Baehr, akademikas 109
Bagdonas (Bogdanavičius) Juozas prof. 38, 41, 53, 56, 149, 152
Baginskis Stanislovas, Vilniaus advokatas 113
Bagužis žr. Baužas
Bajevskis Jonas, Vilniaus spaustuvininkas 117
Bakajevas, rusų policijos agentas 133
Balandis žr. Gustaitis Motiejus kun.
Balčikonis Juozas prof. 35, 92
Balys Jonas dr., folkloristas 210
Balys, stud. 170, 210
Baltasis M. žr. Biržiška Mykolas
Baltramaitis Silvestras, bibliografas 24
Baltrušaitis Juozas (Mėmelė) 88, 197
Baltrušaitis Jurgis, poetas 17, 63, 70, 194, 206, 216, 217
Baltūsis Motiejus 117
Balutis Bronius, ministeris 99, 217
Balvočius Jonas kun. (Gerutis) 18
Banaitis Saliamonas, spaustuvininkas 90, 213
Bankovskis, vilnietis 174

Baranauskas (Baronas) Antanas vysk 11, 12, 17, 19, 21, 25, 34, 52, 68, 70, 72, 77, 84, 97, 174, 177, 187, 204, 214, 215
Baranauskas A. žr. Eidukevičius Pranas
Barkas, caro ministeris 109
Baronas Antanas žr. Baranauskas Antanas vysk.
Baronas Jonas, gamtininkas 16
Bartholomaei gen. 109
Basanavičius Jonas dr. 21, 22, 23, 24,, 25, 26, 28, 29, 31, 58, 64, 65, 66, 85, 86, 92, 93, 98, 99, 100, 123, 124, 125, 126, 158, 159, 167, 169, 176, 177, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 197 216, 218, 223, 225
Batyr' žr. Botyrius
Baudouin de Courtenay Jonas prof. 10, 11
Baužas (Bagužis, lenk. Bohusz) Pranas Ksaveras kun. 182
Baženskienė - Raciborskienė (Vileišytė) Marija 99, 100
Beniuševičiutė Julija žr. Žymantienė Julija
Benkendorfas, žandarų viršininkas 109
Beresnevičius, vyskupas 12, 19
Bernotaitė Marija žr. Jurgelionienė Marija
Bernotavičius (Bernotas) Peliksas 20
Beržanskis (Gediminas - Klausutis) Jonas 16
Beržanskis Liudvikas 16
Besant, teosofė 62
Bezzenbergeris Adalbertas prof. 215
Bieliauskis Pranas kun. 223
Bielinis Jurgis 10, 96, 121, 122
Bielinis Kipras (Kunigas) 16, 120, 122
Bielskis Jonas, inžinierius 95
Bikinas Juozas kun. 148
Biliūnas Jonas 16, 40, 120, 135, 167, 197
Binkis Kazys, poetas 207, 213
Birinčikas Aleksandras 116, 117
Bironas, maskolių min. 109
Byronas, anglų poetas 87
Biruta (Birutė, Byrutė) 28, 187, 206
Biržiškos 16, 216
Biržiška Mykolas prof. (M. Baltasis, Šilkinis) 21, 22, 49, 58, 59, 105, 116, 120, 136, 139, 149, 150, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 178, 180, 185, 186, 187, 188, 202, 214, 215, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 225
Biržiška Vaclovas prof. (Smūtkelis) 7, 8, 28, 50, 63, 79, 81, 86, 100, 102, 109, 116, 117, 120, 122, 130, 132, 137, 138, 161, 162, 164 166 178, 179, 180, 181, 183, 184, 192, 193, 197, 198, 202, 207, 214, 225
Biržiška Viktoras prof. 120, 121, 178
Biržiškienė (Rodzevičiutė) Elzbieta 149
Biržiškienė (Šėmytė) Bronislava 94, 116, 139, 178, 180, 186
Bistras Leonas, ministeris 37
Bytautas Romas 17, 167, 168, 171
Bitė žr. Petkevičaitė Gabrielė
Bitys, sukilėlių vadas 95
Bizauskas Kazys, ministeris 170
Blavatskaja, rusų teosofė 62
Blinda, svieto lygintojas 206
Bocianskis pulk., Vilniaus vaivada 174, 182
Bogdanavičius Juozas dr. žr. Bagdonas Juozas prof.
Bortkevičienė (Bortkienė) Felicija 106, 138, 224
Botyrius (Batyr') 20, 22
Brandtas, rusų kalbininkas 109
Brašiškis Stasys 165
Brazaičiai 216
Braziukevičius (Aleksanderek) 122, 123
Brockhaus 215
Bruažis Vilius žr. Bruožis Vilius dr.
Brueckner Aleksandras prof. 109
Bruožis Ansas 194
Bruožis (Bruažis) Vilius dr. 24, 60, 90, 194
Brutenis 85
Būčys Pranas vysk 19, 125, 135, 146
Budrys žr. Adomaitis Juozas
Buechner 54
Būga Kazys prof. 34, 178, 215
Bugailiškis Peliksas, teisininkas ir kultūrininkas 16, 49, 120, 136, 139, 161, 176, 181
Bukantas Domininkas, gydytojas 51

Bukauskis Enrikas 22, 167
Bulota Andrius 47, 48, 52, 125, 138, 140, 141, 153, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 216, 224
Bulotienė 47
Bunge, caro ministeris 109
Burba Aleksandras kun. 30, 54, 156
Burcevas, rusų revoliucininkas 133
Burkus, dainuškininkas 29, 216
Butėnas Julius 41

C

Ceprinskaitė Elena 214
Ceretelli, Valstybės Dumos narys 132
Chodzka Ignas, apysakininkas 20
Chomiakovas, Valstybės Dumos pirmininkas 133
Chominskis Aleksandras, dvarininkas 140
Chrustalevas (Nosar') 123
Cijūnėlis, Valstybės Dumos narys 134
Cirtautas Kasperas vysk. 80

Č

Čaplikas, ministeris 208
Čechavičius Antanas (Fotografas) 117, 161, 225
Čechovas Antanas, rusų rašytojas 178
Čepas Motiejus 16, 53
Čepinskis Vincas prof. 16, 202
Česnys Blažiejus kun., prof. 19
Čiurlionienė (Kymantaitė) Sofija 149, 193, 197
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 33, 61, 69, 149, 168, 180
Čiurlys Jurgis prof. 16, 225

D

Dabušis 35
Dambrauskas Aleksandras kun. (Adomas Jakštas) 16, 19, 27, 29, 33, 34, 35, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 82, 89, 93, 98, 146, 147, 164, 165, 171, 193, 195, 201, 203, 216, 218, 219
Damijonaitis Juozas 35
Dan, žydų ir rusų socialdemokratas 113
Danilavičius Ignas prof. 59
Daraškevičius Leonas 22, 167
Daukantas Simanas 25, 26, 28, 40, 59, 63, 83, 84, 86, 100, 166, 182, 187, 190
Daukša Antanas 144
Daukša Edvardas Jokūbas 22, 91
Daukša Mikalojus kun. 11, 186, 190
Daukša, Vilniaus darbininkas 115
Davainis - Silvestraitis Mečislovas 24, 26, 84, 86, 124, 125, 148, 214
Dėdė Atanazas žr. Pakalniškis Kazys kun.
Deržavinas, rusų poetas 52
Dydziul žr. Didžiuliai
Didžiulienė (Nitaitė) Liudvika (Žmona) 24, 40, 43, 44, 195, 196
Didžiulis, konarskininkas 43
Didžiulis, 1831 m. išeivis 43
Didžiulis Algirdas 44, 120, 127
Didžiulis Antanas dr. 16, 43, 44, 120, 127
Didžiulis Stanislovas 43, 44, 127
Didžiulis Vytautas, mokytojas 16, 43, 120
Didžiulytė (Kazanavičienė) Aldona 43
Didžiulytė (Mickevičienė - Albrechtienė) Vanda 43, 120, 191, 198
Diebitschas gen. 109
Dobilas žr. Lindė Julionas kun.
Dogelis Povilas kun. 148, 223, 225
Domaševičienė (Dibauskaitė) Marija 94
Domaševičius Andrius dr. 16, 38, 55, 56, 57, 94, 96, 97, 105, 115, 116, 120, 124, 125, 136, 149, 156, 161, 162, 180, 220, 225
Donelaitis žr. Duonelaitis Kristionas
Doričas, bulgarų prof. 187
Dovydaitis Juozas kun. 83
Dovydaitis Pranas prof. 106, 170, 171, 173
Draugelis Elizėjus dr. 171
Drazdauskaitė Stefanija žr. Jablonskienė Stefanija
Drazdauskis (Drozdowski) Antanas kun. žr. Strazdas Antanas kun.
Drentelnas gen. 109
Druckis - Liubeckis Jeronimas 213, 214
Dubas Vladas prof. 205

Dubbeltas, žandarų viršininkas 109
Dubinskas Andrius 12, 150
Duonelaitis (Donelaitis) Kristionas kun. 10, 17, 52, 61, 118, 188, 190, 214, 215, 222
Durnovo, caro ministeris 130
Dzieržinskis Peliksas 111, 115
Džiugašvili žr. Stalinas

E

Edmundas žr. Eidukevičius Pranas
Efronas 215
Eichhornas gen. 225
Eidimtas Jonas kun. 78, 91
Eidukevičius Pranas (Edmundas, Marcelis, A. Baranauskas) 116, 119, 161, 163, 164, 223
Endziulaitis Vytautas 171
Engelsas Fridrichas 164
Estreicheris Karolis, lenkų bibliografas 43
Ezopas žr. Aisopas

F

Fockas, žandarų viršininkas 109
Foersteris prof. 51
Fortunatovas prof. 10, 20, 183
Fotografas žr. Čechavičius Antanas
Frezė, Vilniaus gen. gub. 127
Frommas (Fromas) Aleksandras (Gužutis) 187
Fullonas gen. 109

G

G. A., "Otec Konstantin" autorius 137
Gabrys žr. Paršaitis Juozas
Gaidamavičius (Gaidys) Jonas 42
Gaidamavičius Zigmas (Zigmas Gėlė) 213
Gaidelionis Povilas 94, 180
Gaigalaitis Vilius prof. 64, 65
Galvanauskas Ernestas, ministeris 17, 121, 122, 127, 178, 218
Gaponas, stačiatikių šventikas 109
Garbukai žr. Herbačiauskai
Garmus Antanas dr. 127
Gediminas, did. Lietuvos kun-štis 84, 190, 210
Gedvila Adomas 136
Gėlė Zigmas žr. Gaidamavičius Zigmas
Geršinskis dr. 53
Gerutis žr. Balvočius Jonas kun.
Giedraičiai, Žemaičių vyskupų "dinastija" 173
Gylys stud. 7, 8, 10, 11
Gimžauskas Silvestras kun. 27, 156
Gira Liudas 173, 180, 181, 206, 207, 208, 209, 219, 225
Girnius, Valstybės Dumos narys 135
Glinskis Konstantinas, teatro artistas 181
Glovackis (Prus), lenkų rašytojas 32, 180
Gončarovas, rusų rašytojas 205
Goremikinas, caro ministeris 130
Gorkij Maksim (Pieškovas Aleksiejus), rusų rašytojas 197
Granatas 215
Gražina 210
Grigaitienė (Polovinskaitė) Vladislava, dainininkė 181
Grigaitis kun., prof. 19
Grigaitis Juozas, teisininkas 180
Grigaitis Pijus 120, 122, 127
Grimmas prof. 109
Grinius (Grinevičius) Jonas 127
Grinius (Grinevičius) Kazys, Lietuvos prezidentas 37, 38, 53, 54, 56, 92, 106, 119, 148, 154, 167, 188
Grottas, rusų akademikas 109
Gučkovas, Valstybės Dumos narys 133
Gudavičius prof. 138
Gulbinas, vilnietis 115
Gumplowicz Liudvikas prof. 59
Gurauskis Juozas, apsakymėlininkas 198
Gustaitis Motiejus kun. 204, 205
Gutenbergas, leidėjas 192
Guževskis, inž. 100
Gužutis žr. Frommas

H

Hamletas 64
Hanfmanas 12, 21
Hartmannas 62

Herbačiauskas (Garbukas) Boleslovas Paliksas 214
Herbačiauskas (Garbukas) Juozas Albinas (Jaunutis Vienuolis) 64, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 210, 214, 216
Hilferdingas 7
Hitleris 217
Hoene-Wronski, lenkų filosofas 70
Homeras 87
Hrineveckis, Vilniaus vyskupas 157

I

Ibsenas Enrikas, norvegų dramaturgas 59, 61, 206
Yčas Jonas, ministeris 175, 188
Yčas Martynas, ministeris 82, 99, 173, 175, 176, 189, 216, 223, 225
Iliodoras, jeromonachas 143
Inteligent žr. Mickevičius Alfonsas
Ir(-šų) Jonas žr. Žilius (Žilinskas) Jonas kun.
Ivanauskaitė (Lastauskienė) Marija (Lazdynų Pelėda II) 46, 49, 50, 196, 197
Ivanauskaitė (Pšibiliauskienė) Sofija (Lazdynų Pelėda I) 41, 46, 48, 49, 50, 216
Ivanauskas, tapytojas 48
Ivanauskas Gustavas 50
Ivanauskas Tadas prof. 122
Ivanovas Viačeslavas, rusų rašytojas 194
Ivinskis Laurynas 7, 11, 44, 84, 187

J

Jablonskienė (Drazdauskaitė) Stefanija 61
Jablonskis Jonas prof. (Obelaitis, Kriaušaitis) 11, 28, 33, 34, 35, 37, 43 46, 47, 68, 87, 91, 92, 101, 102, 121, 139, 151, 167, 186
Jačinauskis Adomas 28
Jagomastas, Tilžės spaustuvininkas 94
Jakavičius Liudvikas 181
Jakstyris Jonas 116
Jakštas Adomas žr. Dambrauskas Aleksandras kun.
Jakštas Karolis 77
Jaloveckienė (Vileišytė) 99
Jaloveckis Boleslovas inž. 67, 98
Janavičius Liudas 25, 95
Janavičius Vincentas 95
Jankauskas Česlovas, Lietuvos lenkų žurnalistas 141
Jankauskis Jurgis (Jerzy Szum) 136
Jankus Martynas, Martyno Jankaus tėvas 64, 224
Jankus Martynas, Mažosios Lietuvos veikėjas 26, 64, 94, 194, 224
Janonis Julius (Vaidylos Ainis) 165, 198, 213
Janulaitis Augustinas prof. 16, 21, 40, 44, 57, 58, 59, 60, 87, 119, 120, 139, 149, 150, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 178, 180, 188, 218, 223, 225
Janulevičius Jonas, Vilniaus darbininkas 117
Januševičius Povilas kun. 148
Januškevičius Mykolas, Valstybės Dumos narys 137, 169, 172, 175
Janžulė, rusų pedagogė 81
Jaroševičius Antanas, dailininkas 189, 190
Jarulaitis Vincentas kun., Valstybės Dumos narys 134, 135
Jasevičius Anupras kun. 83
Jasiukaitis Konstantinas 121, 137, 197
Jašmontaitė Emilija žr. Vileišienė Emilija
Jaunius Kazimieras kun. 11, 19, 34
Jaunutis Vienuolis žr. Herbačiauskas Juozas Albinas
Jesaitis, Kauno notaras 125
Joana d'Arkaitė (Orleano Mergelė) 31
Jonas Kronštadskis žr. Kronštadskis Jonas
Jonila žr. Žilius (Žilinskas) Jonas kun.
Jovaras žr. Krikščiūnas Jonas
Jucevičius Liudas kun. 28, 59, 63, 166, 182
Juknevičius, raidžių rinkėjas 117
Juodasis Adomas žr. Lastas (Lastauskis) Adomas
Juodvalkis 180
Juozapavičius Antanas kun. (Poškiečių Antanas) 104
Jurgelionienė (Bernotaitė) Marija 21
Jurgelionis Kleofas 120, 127, 137, 166, 198, 213

Jurkūnas Ignas (Šeinius) 179, 188, 207, 208, 212, 217
Juška Antanas kun. 10, 167, 172, 187
Juška Jonas 7, 10
Juškevičiai žr. Juškos
Juzumai 79, 84
Juzumas Vincentas kun. 83

K

Kačergis Juozas 122, 127
Kairys Klemensas kun. 19, 197
Kairys Steponas prof. 16, 40, 57, 68, 116, 120, 125, 136, 151, 153, 161, 165, 216, 223, 224, 225
Kairiukštis Juozas, mokytojas 174
Kalėdų Kaukė žr. Jurgelionis Kleofas
Kalpokas Petras, tapytojas 190
Kamienskis Enrikas, lenkų iliustratorius 214
Kanclierius, knygnešys 10
Kankrinas (Cancrin), caro ministeris 109
Kapsukas (Mickevičius) Vincas 39, 40, 43, 44, 56, 59, 81, 116, 119, 120, 122, 127, 128, 136, 139, 153, 161, 163, 164, 167, 191, 219, 221
Karevičius Pranciškus vysk. 19
Karolis, Vilniaus partietis 116, 118
Karosas Antanas vysk. 89
Kasiulaitis, Vilniaus lietuvių scenos veikėjas 206
Kašarauskas (Kassarzewski) Ambraziejus 26
Katelbachas Tadeušas, Varšuvos valdžios agentas Kaune 207
Katelė Jonas kun. 87
Katkovas, rusų publicistas 5
Katkus (Chodkevičius) Jonas Karolis, etmonas 190
Katkus Mikalojus, "Balanų gadynės" autorius 216
Kaufmanas, Vilniaus gen. gub. 7, 108
Kaulbarsas gen. 109
Kaupas Antanas kun. 104
Kautskis Karolis 58
Kazanavičienė Aldona žr. Didžiulytė Aldona
Kazimieras šv. 67, 70, 79
Keinys, Valstybės Dumos narys 140, 175
Kėkštas žr. Mačys Jonas, poetas
Kemėšis Pabijonas kun. 216
Kęstutis (Keistutis), did. Lietuvos kunigaikštis 32, 75, 84, 190, 210
Kymantaitė Sofija žr. Čiurlionienė Sofija
Kirša Faustas, poetas 207, 263
Kitelis žr. Rožbickis Vladislovas
Kleigelsas gen. 109
Kleinmichelis gen. 109
Klementas Antanas 108, 166, 187
Klimaitis Pranas 125
Klimas Petras, ministeris 35, 81, 167, 168, 217, 224
Klingenbergas, Kauno gub. 108
Kmitas Jonas žr. Urbonavičius Kazimieras kun.
Kniuipis (Knipavičius), gub. 131
Kniuipis (Knipavičius), Rusijos Mokslų Akademijos narys 131
Kochanovskis, lenkų istorikas 63
Koeppenas Petras, Rusijos Mokslų Akademijos narys 109
Kognovickis Stanislovas, dvarininkas 140, 224
Konarskis Simanas 43
Koncevičius Jonas 22, 167
Končia Povilas, dvarininkas 140, 220, 224
Kondratavičius Liudvikas (Sirokomlia) 20, 22, 26, 27, 38, 63, 209
Konopnickienė (Paulikauskaitė - Pawlikowska) Marija, lenkų poetė 49
Kordzikauskis Juozapas 67
Korfas (Virbalas), raidžių rinkėjas 117
Korffai 109
Korsch'ai 109
Koršas prof. 183
Korvinas Milevskis žr. Milevskis Ipolitas
Koscialkovskis Stanislovas prof. 184
Kossarzewski Ambrožy žr. Kašarauskas Ambraziejus
Kotryna I (Skauranskaitė), lietuvaitė carų soste 194
Kotryna II, maskolių carė 140, 225
Krasinskis, Vilniaus vysk. 157
Krašiauskis (Kraszewski) Juozas Ignotas 20,

22, 23, 24, 25, 26, 63, 209, 210, 211
Krečinskis 7
Krėvė - Mickevičius Vincas prof. 17, 34, 66, 84, 202, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 216
Kriaučiūnas Jonas, redaktorius 21, 53, 102, 124, 125, 158
Kriaučiūnas Petras, mokytojas 26, 27, 51, 52, 150
Kriaušaitis žr. Jablonskis Jonas prof.
Krikščiūnas Jonas (Laukinis, Jovaras) 41, 88, 197, 198
Kriščiukaitis Antanas (Aišbė) prof. 31, 35, 36, 42, 167
Krivošeinas, caro ministeris 130
Kronštadskis Jonas, stačiatikių šventikas 143
Krzywickis Liudvikas, lenkų sociologas 104
Krzyžanowskis Bronislovas, Vilniaus advokatas 174
Kubiliūnas Petras gen. 17
Kubilius Juozas, Valstybės Dumos narys 134, 135
Kudirka Vincas dr. 31, 32, 33, 40, 41, 45, 46, 76, 92, 93, 167, 177, 218
Kukta Juozapas vysk. 90, 223
Kukta Martynas, Vilniaus spaustuvininkas 90
Kunickas, mokytojas 122
Kunigas žr. Bielinis Kipras
Kuršaitis Pričkus prof. 180
Kušeliauskas Laurynas 31
Kutra 137
Kutrzeba Stanislovas prof. 59
Kuzma Pranas 117, 118, 140, 175

L

Laidokas žr. Jasiukaitis Konstantinas
Lalis, Mintaujos siuvėjas 8
Lapinai, Mažosios Lietuvos veikėjai 94, 194
Lastas (Lastauskis) Adomas 198
Lastauskienė (Ivanauskaitė) Marija žr. Ivanauskaitė Marija
Lastauskis (Lastauskas, Wlast) Vaclovas, gudų veikėjas 50
Laukaitis Juozas kun., Valstybės Dumos narys 92, 174, 175
Laukinis žr. Krikščiūnas Jonas (Jovaras)
Lazdynų Pelėda I žr. Ivanauskaitė Sofija
Lazdynų Pelėda II žr. Ivanauskaitė Marija
Leninas (Uljanovas) 113, 223
Leonas (Leonavičius) Petras prof. (Liūtas) 31, 35, 36, 47, 134, 138, 167, 170, 181, 188, 222, 225
Leontovičius prof. 63
Leshaftas prof. 109
Levinas, Valstybės Dumos narys 133
Liandsbergaitė Stasė, mokytoja 122
Liandsbergienė (Viršilaitė) Viktorija 94, 162, 223
Liandsbergis Česlovas 94, 162
Liandsbergis Gabrielius (Žemkalnis) 53, 54, 178, 179, 180, 181, 206
Liepukas žr. Stiklius Kostas
Linartas 181
Lindė Julionas (Dobilas) 205, 206
Lipštas (Lipštavičius) Pranas 22, 167
Liubavskis Motiejus prof. 63
Liuksemburgaitė Rožė, socialdemokratų veikėja 111
Liūtas P. žr. Leonas Petras prof.
Lizdeika žr. Janulaitis Augustinas prof.
Lomonosovas, rusų mokslininkas ir poetas 52
Longfellow, anglų poetas 98
Lopas, Valstybės Dumos narys 134, 135
Lozoraitis Motiejus, advokatas 53
Lukošiūnas, sukilėlių vadas 95

M

Maciejauskas Antanas, inž. 13
Maciejevičius Stanislovas kun., Valstybės Dumos narys 140, 158, 190
Mackevičius Antanas kun., sukilėlių vadas 95
Maculevičius Jonas kun. žr. Maironis
Mačys Jonas (Kėkštas), poetas 25, 38, 42
Mačiulis žr. Maironis
Maironis (Maculevičius-Mačiulis J. - Zvalionis) 17, 19, 27, 28, 33, 35, 67, 70, 71,

72, 73, 74, 75, 76, 77, 84, 98, 135, 177, 203, 204, 206, 214, 216
Maklakovas, Valstybės Dumos narys 130
Makovskis, rašęs apie Čiurlionį 194
Maleckis, vilnietis 115
Maliauskis Antanas kun. 223
Malinauskaitė Liudvika žr. Šliūpienė Liudvika
Malinauskis (Malinauskas) Donatas 124, 151, 158
Mansikka prof. 187
Manuilovas, ministeris 175
Marcelis žr. Eidukevičius Pranas
Margalis žr. Šnapštys Juozas kun.
Margyris 211, 213
Marijonas žr. Kairys Steponas prof.
Mark-bis žr. Mašiotas Pranas
Marksas Karolis 58
Martynovas, žydų ir rusų socialdemokratas 113
Martovas, žydų ir rusų socialdemokratas 113
Mašiotas Pranas, viceministeris 35, 37, 38, 40, 167, 181, 216
Matulaitienė, kankintinių - tremtinių motina 38
Matulaitis Andrius 39
Matulaitis Juozas 39
Matulaitis Jurgis vysk. žr. Matulevičius Jurgis vysk.
Matulaitis Petras dr. 38, 39, 167
Matuliatis Pranas dr. 38, 39
Matulaitis Stasys dr. (Šventmikis, Sėbraitis) 18, 19, 38, 39, 56, 58, 71, 72, 92, 105, 116, 135, 136, 167
Matulaitis Vincas kun. 38, 39
Matulaitis Vincas, valdininkas 39
Matulevičius (Matulaitis) Jurgis vysk. 39, 146
Matulevičius, uriadninkas 122
Matulionis Povilas prof. 179
Mauderode Otto, Tiržės spaustuvininkas 90
Mažylis Pranas prof. 16, 120, 121, 122, 127
Meištavičius Aleksandras, Valstybės Tarybos narys 140, 217
Meištavičius Simanas, dvarininkas 67
Mėmelė žr. Baltrušaitis Juozas
Merimee Prosperas, prancūzų apysakininkas 98
Mėrlinas (Moehrlin) kun. 182
Meulen (van der Meulen) prof. 187
Michalkevičius (Mikalkėnas) Kazimieras, Vilniaus vyskupijos administratorius 80, 157, 158
Michelsonas (Michalkevičius) 127
Mickevičienė Vanda žr. Didžiulytė Vanda
Mickevičius Adomas 20, 22, 26, 32, 59, 63, 71, 74, 81, 85, 87, 158, 200, 204, 209, 210
Mickevičius Alfonsas (Inteligent) 161
Mickevičius (Mickelis) Vincas I žr. Kapsukas Vincas
Mickevičius Vincas II žr. Krėvė Vincas
Mickevičiutė, Kapsuko ir Didžiulytės dukrytė 191
Mičiulis Pijus 181, 206
Miežinis (Miežitavičius) Mykolas kun. 10
Miglovara žr. Milevskis Juozas
Mikalojus, šventasis 180
Mikalojus I, caras 6, 109
Mikalojus II, caras 12, 94, 107, 109, 110
Mikalojus Mikalojevičius, did. kun-štis 222
Mykolaitis Vincas kun. žr. Putinas - Mykolaitis Vincas
Mikšas Jurgis 23, 25
Mikuckis Stanislovas 7
Milančius Jurgis 49
Milašius Oskaras, poetas 217
Milevskis (Korvinas Milevskis) Ipolitas, Valstybės Tarybos narys 140 (klaidingai: Oskaras), 226
Milevskis Juozas (Miglovara) 8 ,24, 26, 217
Miliukovas prof. 113, 130
Milleris prof. 10, 20, 183
Milukas Antanas kun. 67, 84, 86, 87
Milvydas, Valstybės Dumos narys 134
Min, pulk. 109
Mindaugas, Lietuvos karalius 32, 190, 210
Mironas Vladas kun. 16, 82, 151
Mirskis žr. Sviatopolkas Mirskis
Misevičius, Šiaulių gimnazistas 120

Miunichas, maskolių ministeris 109
Moehrlin žr. Mėrlinas kun.
Moigis Kazimieras 86
Montvydas (Antonovas) dr. 127
Montvila Juozapas, dvarininkas 141
Morauskis (Moravskis) Alfonsas 21, 38, 55, 57, 96, 105, 106, 115, 149, 150, 166, 220, 221
Morkūnas, Maskvos lietuvių veikėjas 216
Mošinskaitė Stefanija žr. Paulavičienė Stefanija
Muraška 20
Muravjovas Korikas 7, 225
Muromcevas, Valstybės Dumos pirmininkas 129
Mutnikas, Vilniaus bundietis 220

N

Nagevičius Vladas gen. 16, 84, 187
Naginskas Staje, mokytojas 17
Nagrodskis Zigmas 161
Narbutas Teodoras, istorikas 211
Narkevičius Stanislovas kun. žr. Norkus Stanislovas kun.
Naruševičius (Norus) Tomas inž. 170, 216
Narutavičius Gabrielius, Lenkijos prezidentas 95, 134
Narutavičius Stanislovas, 1918.2.16 signataras 95
Naujelis Juozas, muzikas 181, 216
Nekrasovas, rusų poetas 5
Nezabitauskis Kiprionas žr. Zabitis Kiprionas
Niemi prof. 187
Nitaitė Liudvika žr. Didžiulienė Liudvika
Nolde 109
Noreika Liudas, ministeris 82
Norkus (Narkevičius) Stanislovas kun. 27
Norus žr. Naruševičius Tomas
Nosar' žr. Chrustalevas
Nowak žr. Janulaitis Augustinas prof.
Novickis, Vilniaus spaustuvininkas 90

O

Obelaitis žr. Jablonskis Jonas
Obst Johann, lenkų lietuvėdra 109, 158, 190
Oginskiai 11, 12, 192
Olgerbrand (Orgelbrand) 215
Olšauskis Antanas, leidėjas 40, 166, 197, 223
Olšauskis Konstantinas (Kastantas) kun. 80, 137, 138, 147, 203, 216, 225
Orleano Mergelė žr. Joana d'Arkietė
Ostermannas, maskolių ministeris 109

P

Pačerinskis (Pancerzynski) Česlovas inž. 22
Pahlenas gen. 109
Pajauta 209
Pakalniškis Kazimieras kun. (Dėdė Atanazas, Tetutė Ona) 18, 76, 77, 204,
Paknys Juozas 120, 127, 137, 164
Paleckis Justinas 83
Paleistsparnis žr. Šnapštys Juozas kun.
Palemonas 85
Paliulionis Mečislovas vysk. 12, 19, 78
Pancerzynski (Pancežinskis) žr. Pačerinskis
Paršaitis Juozas (Gabrys) 68, 121, 125, 127, 166, 217, 218, 219, 220
Paršaitis Pranas (Siūlelis) 122
Paškevičius Augustinas gen., gydytojas 22, 158, 167
Paškevičius, raidžių rinkėjas 117
Paukštys Juozas, leidėjas 30
Paulavičienė (Mošinskaitė) Stefanija 94
Pečkauskaitė Marija (Šatrijos Ragana) 41, 46, 50, 51, 147, 195, 196, 205, 211, 216
Pelėda (Lazdynų Pelėda) žr. Ivanauskaitė Sofija
Pellisier 218
Perkūnas kun. 182
Petkevičaitė Gabrielė (Bitė) 18, 41, 44 45, 46, 47, 51, 58, 105, 154, 165, 195, 196, 216
Petkevičius Antanas, iškunigis - cenzorius 7
Petkevičius Kazimieras, Duonelaičio vertėjas 118, 119
Petkevičius Tadas prof. 170
Petliukas žr. Pundzevičius Petras

Petrauskas Kipras, dainininkas 45, 181, 216
Petrauskas Mikas, muzikas 127, 177, 180, 216
Petrovas Grigorius, stačiatikių šventikas 143
Petrunkevičius, Valstybės Dumos narys 130
Petrusevičius K. 144
Pietaris Vincas dr. 22, 28, 29, 66, 167, 205
Pilsudskis - Gineta Bronislovas 95
Pilsudskis - Gineta Juozapas 55, 95, 111, 201, 223
Pimenovas 180
Pisarevas, rusų kritikas - publicistas 72
Plechanovas, rusų socialdemokratų teoretikas 223
Plehwe Jokūbas Enrikas, protestantų kun. 109, 131
Plehwe Viačeslavas (Plėvė Vaclovas), caro ministeris 109
Pleirytė (Puidienė) Ona 79, 102, 103, 149, 197
Plėvė Vaclovas žr. Plehwe Viačeslavas, caro ministeris
Pobedonoscevas, sinodo oberprokuroras (ministeris) 107
Pokrovskis prof., caro ministeris 131
Polovinskaitė Vladislava žr. Grigaitienė Vladislava
Posse, rusų žurnalistas 109
Poška Dionizas 15, 28, 187
Poškiečių Antanas žr. Juozapavičius Antanas kun.
Povilas I, caras 94
Povylius Antanas, Valstybės Dumos narys 138
Požėla Vladas, advokatas ir ministeris 16, 40, 43, 119, 120, 122, 127, 136, 139, 163, 221
Pranaitis Justinas kun. 19, 86
Pranaitytė Julija 86, 87
Prapuolenis Kazimieras kun. 159, 216, 217
Principas, serbų teroristas 222
Prochaska, lenkų istorikas 63
Prus žr. Glowacki
Przybylowski žr. Pšibilauskis
Pšibilauskienė (Pšibiliauskienė) Sofija žr. Ivanauskaitė Sofija
Pšibilauskis (Pšibiliauskis, Tribuliauskis) 48
Puida Kazys (Andrius), literatas 80, 102, 103, 104, 180, 198, 208, 214
Puidienė Ona žr. Pleirytė Ona
Puidokas, sukilėlių vadas 95
Pundzevičius Petras (Petliukas) 206
Purėnas Antanas prof. 16, 49, 116, 120, 136, 139, 161, 178
Puškinas Aleksandras, rusų poetas 5, 7, 11, 52, 71, 72, 87, 225
Putinas - Mykolaitis Vincas prof. 18, 51, 205
Putkamerienė Marija žr. Vereščakaitė Marija
Putkameris, grovas 158
Putvinskis Vladas 134
Puzinas (Puzyna) 167

R

Raciborskienė (Vileišytė) Marija žr. Baženskienė - Raciborskienė Marija
Račkauskas Karolis (Vairas) 98, 99, 159, 218
Račkauskis, Valstybės Dumos narys 141
Radvilos 151
Ragana (Šatrijos Ragana) žr. Pečkauskaitė Marija
Raišiukytė Morta 63, 64
Ralys Jeronimas dr. 16, 32, 167
Ramišvili, Valstybės Dumos narys 129
Rasikas 127
Ratkus Aleksandras, fotografas 83, 84
Reinhardtas gen. 109
Rennenkampfas gen. 109
Rymaitė, teatro artistė 181
Rimka Albinas prof. 88, 148
Rimša Petras, skulptorius 48, 125, 190, 191, 193, 217
Rodičevas, Valstybės Dumos narys 130
Rodzianko, Valstybės Dumos pirmininkas 133
Roemeris Edvardas, tapytojas 84
Roemeris Eugenijus prof. 59
Roemeris Eugenijus, dvarininkas 59
Roemeris Mykolas žr. Romeris Mykolas

Romeris (Roemeris) Mykolas prof. 21, 25, 34, 60, 63, 213, 215
Roppas (Ropas), dvarininkas 108
Roppas Edvardas, Vilniaus vysk. 90, 157
Rožbickis Vladislovas (Kitelis) 117
Rucevičienė Elena 178, 181
Ruhig žr. Ruigys
Ruigys (Ruhig) Pilypas kun. 182
Ruseckas Petras 10, 148, 218
Ruščicas Ferdinandas, tapytojas 192
Rušinas (Rusin), admirolas 131

S

Sakalauskas Ksaveras (Ksaveras Vanagėlis) 28, 98
Saltykovas Mykolas (Ščedrinas), rusų satyrikas 32
Sapieha Leonas, Lietuvos kancleris 190
Sapkauskaitė (klaidingai: Šapkauskaitė), Vilniaus lietuvių teatro artistė 181, 226
Sasnauskas Česlovas, kompozitorius 216
Sassas, dvarininkas 108
Savickis Juozas, stud. 22, 167
Savickis Jurgis, rašytojas 217
Sazonovas, rusų teroristas 109
Schieffneris 10
Schilleris Fridrikas, vokiečių poetas 32, 87
Schleicher (Šleikeris) Augustas prof. 10, 214
Schumanas, kafešantaninio restorano laikytojas 179
Schwarzas, caro ministeris 109
Sėbraitis žr. Matulaitis Stasys dr.
Sederevičius Martynas kun. 10
Seignobos Karolis prof. 218
Senkevičius Enrikas, lenkų rašytojas 29, 42, 51, 55
Silvestraitis (Silvestravičius) Mečislovas žr. Davainis - Silvestraitis Mečislovas
Simanavičienė Janina 117
Simanavičius Boleslovas 117
Sirokomlia Vladislovas žr. Kondratavičius Liudvikas
Sirutavičius (Sūris) Vladislovas inž. 16, 40, 48, 57, 116, 120, 124, 125, 151, 161, 165
Sirvydas Konstantinas žr. Širvydas Konstantinas
Siūlelis Pranas žr. Paršaitis Pranas
Skalonas, Varšuvos gen. gub. 109
Sketeris Laurynas (Vanagėlis) 28
Skirgaila, kun-štis 211
Skirmantas (Skirmuntas), prelatas 159
Skrodzkis Kazimieras kun. 84
Slendzinskis 117
Sleževičius (Šleževičius) Mykolas, ministeris 125, 134, 172, 173, 178, 180, 181, 201, 202, 216, 223, 225
Smalstys (Smolskis) Jurgis 122, 127, 206
Smetona Antanas, Lietuvos prezidentas, 16, 34, 35, 41, 80, 82, 83, 92, 101, 102, 105, 106, 124, 125, 134, 135, 149, 150, 151, 152, 153, 164, 165, 174, 173, 175, 176, 177, 186, 202, 207, 216, 219, 223, 225
Smilga Antanas, spaustuvininkas 90, 97, 99
Smolskis Jurgis žr. Smalstys Jurgis
Smūtkelis žr. Biržiška Vaclovas
Solovjovas Vladimiras, rusų filosofas 19, 173
Sondeckis Jackus 169
Sruoga Balys prof. 17, 85, 170, 199, 206, 207, 213, 214
Stabrauskis Kazimieras, dailininkas 191, 192
Stakauskas Juozas kun., Lietuvos istorikas 69
Stakelė Stanislovas kun. 156
Stalinas (Džiugašvili) 113, 207
Stanevičius (Stanevičė) Simanas 26
Stankevičius Maurikis, bibliografas 43
Stankevičius, ūkininkas - teisininkas 125
Stašinskis Vladas, advokatas ir ministeris 16, 138
Stašys Konstantinas, vaistininkas 76
Staugaitis Justinas vysk. 18
Steponaitis Edmundas 213
Stiklius Kostas (Liepukas) 87, 88
Stikliutė 117
Stolypinas Arkadijus gen. 130
Stolypinas Petras, caro ministeris 111, 130, 131, 132, 134, 221
Storosta Vilius žr. Vydūnas

Strašinskas vysk. 21
Strazdas (Strazdelis, Drazdauckas) Antanas kun. 71, 72, 84, 204, 218
Strazdas Jonas 180
Struvės, mokslininkų giminė 109
Stuermer, caro ministeris 109
Stulginskienė (Vileišytė) 99
Stulginskis inž. 100
Stulginskis Aleksandras, Lietuvos prezidentas 82, 225
Sugintas Antanas 169
Suknelevičius Petras 116
Sūris žr. Sirutavičius Vladislovas
Sutkus, teatro artistas
Sviatopolkas Mirskis, Vilniaus gen. gub. 12
Szajnocha Karolis, lenkų istorikas 63
Szum Jerzy žr. Jankauskis Jurgis

Š

Šachmatovas, rusų kalbininkas 10
Šakenis Konstantinas, ministeris 16
Šalkauskas Kazys prof. 16, 216
Šalkauskas Stasys prof. 16, 216
Šapkauskaitė (Sapkauskaitė) 181, 226
Šarūnas 209, 210, 211
Šatrijos Ragana žr. Pečkauskaitė Marija
Šaulys Jurgis dr. 45, 65, 92, 104, 120, 154, 185, 224
Šavelskis, stačiatikių šventikas 143
Ščedrinas žr. Saltykovas Mykolas
Šeinius žr. Jurkūnas Ignas
Šekspyras 61
Šėmytė Bronislava žr. Biržiškienė Bronislava
Šenkė, Tilžės spaustuvininkas 90
Šepetys Jonas 120, 122, 127, 223
Šerenga žr. Užupis Jonas kun.
Šermukšnė žr. Didžiulytė Vanda
Šernas žr. Adomaitis Juozas
Šernius Martynas 23
Šešėlis žr. Biržiška Mykolas
Šiaulėniškis žr. Šikšnys Marcelinas
Šiaulių Dėdė žr. Ambrozaitis Jonas
Šidlauskis Domas (Visuomis) 16, 91, 120, 122, 216
Šikšnys Marcelinas (Šiaulėniškis) 16, 35, 37, 38, 42, 181, 206
Šilingas Stasys, ministeris 17, 167, 170, 208, 212, 222, 225
Šilkinis žr. Biržiška Mykolas
Šimkevičius, maskvinis studentas 22, 167, 168
Šimkus - Šimkevičius, jėzuitas 156
Šimkus Stasys, muzikas 52, 181
Šimoliūnas Jonas prof. 17
Šimonis Kazys, tapytojas 168
Širvydas Juozas 87
Širvydas (Sirvydas) Konstantinas kun. 156, 186
Šiupis Jonas 17
Šlapelis Jurgis dr. 16, 35, 65, 92, 116, 120, 136, 151, 167, 186
Šleževičius Mykolas žr. Sleževičius Mykolas
Šliūpas Jonas dr. 11, 16, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 53, 54, 55, 63, 66, 68, 85, 86, 93, 95, 96, 97, 165, 183, 195, 216
Šliūpas Stanislovas 25
Šliūpienė (Malinauskaitė) Liudvika (Aglė) 24
Šliogeris Vaclovas, gimnazijos direktorius 16
Šnapštys Juozas kun. (Margalis, Paleistsparnis) 76, 98, 204
Šopara Ignas kun. 156, 188
Štarka, chorų vedėjas 181
Šventmikis žr. Matulaitis Stasys dr.

T

Tallat-Kelpša, muzikas 45
Tatjana Nikolajevna, caraitė 175, 223, 224
Taube 109
Telius Vilius 32
Tetutė Ona žr. Pakalniškis Kazimieras kun.
Tijūnaitis Stasys 53
Tiškevičius Aleksandras, Valstybės Tarybos narys 140
Tiškevičius Eustakas 183
Tiškevičiutė Marija 74
Tollis 109
Tolstojus Leonas, rusų rašytojas 213
Tomaševskis, dvarininkas 115

Totlebenas, Vilniaus gen. gub. 109
Tribuliauskis žr. Pšibilauskis
Trockis Leonas 128
Tūbelis Juozas, ministeris 16, 151, 225
Tumas Juozas kun. (Vaižgantas) 31, 44, 66, 67, 69, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 105, 106, 121, 137, 149, 152, 153, 159, 164, 187, 188, 203, 205, 216
Tumėnas Justinas 127, 198, 199
Tupalskis Andrius 191, 193
Tvarauskis Mykolas 29

U

Ugianskis Andrius prof. 7
Urbonavičius Kazimieras kun. (Jonas Kmitas) 204
Urbonavičius Valentinas 151
Užupis Jonas kun. (Šerenga) 53

V

Wahl (von Wahl), Vilniaus gub. 108
Vaičaitis Pranas, poetas 11, 44, 51, 52, 53
Vaičkus ("Lietuvos teatro tėvas") 181
Vaidilos Ainis žr. Janonis Julius
Vaidilutė žr. Pleirytė Ona
Vaineikis Liudas dr. 57, 102
Vairas Karolis žr. Račkauskas Karolis
Vaitkus Mykolas kun. 205
Vaižgantas žr. Tumas Juozas kun.
Valančius Motiejus vysk. 7, 8, 9, 14, 15, 19, 25, 26, 83, 87, 90, 91, 95, 173, 182, 190
Valiukevičius Jonas 117
Valiukevičius Kostas 117
Valiukevičius Vladas 117
Valiūnas (Valenavičius) Silvestras 28
Valujevas, caro ministeris 7, 8
Vanagaitis Jonas 60, 120, 194
Vanagėlis žr. Sketeris Laurynas
Vanagėlis Ksaveras žr. Sakalauskas Ksaveras
Varnas Adomas, tapytojas 190, 200
Weberis Hugo 214
Vėgėlė Adolfas 102, 105
Weyssenhoff Juozas, lenkų rašytojas 213, 214, 216
Veliuoniškis (Wielonski) Pijus 215, 216
Venclauskis Kazys, advokatas 120, 181
Venslauskienė Emilija 158
Venslauskis Mykolas, Vilniaus advokatas ir burmistras 140
Verbyla (Wierzbicki) Bonifacas 117, 174
Vereščakaitė (Putkamerienė) Marija 158
Vergilius, romėnų poetas 53
Veriovkinas, gub. 131
Vydūnas (Vilius Storosta) 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 91, 93, 188, 194, 195, 203, 214, 216
Wielonski Pijus žr. Veliuoniškis Pijus
Vienažindžiai žr. Vienožinskiai
Vienožinskis (Vienažindis, Vienužis) Antanas kun. 80, 204
Vienožinskis (Vienažindis) Justinas, tapytojas 127
Vienuolis žr. Žukauskas Antanas
Wierzbicki Bonifacas žr. Verbyla Bonifacas
Vigilevas Steponas, rusų socialdemokratas 113
Vileišienė (Jašmontaitė) Emilija (daktarienė Antanienė) 100, 158, 223, 225
Vileišienė (inžinierienė Petrienė) 101
Vileišis Antanas dr. 16, 40, 100, 124, 151, 179, 185
Vileišis Jonas, advokatas ir ministeris 16, 34, 40, 41, 44, 58, 80, 100, 105, 106, 124, 149, 151, 159, 178, 180, 185, 186, 225
Vileišis Petras, inžinierius 11, 12, 16, 22, 23, 40, 41, 80, 90, 91, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 117, 121, 122, 124, 144, 151, 153, 156, 183, 187, 218, 224
Vileišis Vytautas, ministeris 99
Vileišytė Marija žr. Baženskienė - Raciborskienė Marija
Vileišytė - Jaloveckienė žr. Jaloveckienė
Vileišytė - Stulginskienė žr. Stulginskienė
Vilkutaitis Juozas 47
Vilūnas Pranas kun. 146, 149

Vimbaras, lenkiškas Vilniaus storosta 190
Virbalas žr. Korfas
Vireliūnas Antanas 34, 35
Wyspianski Stanislovas, lenkų dramaturgas 63, 200
Visuomis žr. Šidlauskis Domas
Višinskis Povilas 12, 16, 34, 40, 41, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 101, 102, 121, 124, 125, 139, 197, 198
Vyšniauskis 7
Vištelіauskas žr. Vištelis
Vištelis (Vištelіauskas) Andrius 23, 24 (klaidingai: Jurgis), 25, 31, 187, 226
Vytautas Didysis, did. Lietuvos kun-štis 63, 70, 190, 210, 216
Vitkauskas Petras, Valstybės Dumos narys 135
Vitkevičius Stanislovas, tapytojas 48, 216
Witte, caro ministeris 109
Vivulskis Antanas, skulptorius 203
Vokietaitis Juozas, mokytojas 147
Voldemaras Augustinas prof. 165, 188, 202
Volteris Edvardas prof. 11, 52, 86, 89, 98, 165, 215
Vonsiackis, žandarų viršininkas 57
Vrublevskienė, lenkų rašytoja 32
Vrubliauskis (Wroblewski) Tadas, advokatas 140

Z

Zabermanas, Tilžės kun. 9
Zabitis (Nezabitauskis) Kiprionas kun. 59
Zacharevičius Jonas 122, 127
Zagurskis Valerionas žr. Ažukalnis
Zajančkauskis, banko tarnautojas 152
Zaleskis Juozapas kun. 78
Zanavikutis A. žr. Angrabaitis Juozas
Zauerveinas (Sauerwein) Jurgis, poetas 23, 24, 31
Zauniai, Mažosios Lietuvos veikėjai 94, 194
Zaunius Dovas 53
Zauniutė Morta 53
Zavadzkis Juozapas, spaustuvininkas 9, 90
Zaviša, Valstybės Dumos narys 141
Zdziechovskis Marijonas, Vilniaus univ. rektorius 202
Zenkavičius, tapytojas 83
Zosia žr. Kairys Steponas
Zubovai 12
Zubovas Vladimiras, Mikalojaus sūnus 25, 95, 105, 108, 134, 147
Zubrickas Justinas, valstybės kontrolierius 52, 53
Zvalionis (Žvalionis) žr. Maironis
Zveravičius (Žvėrūnas), Vilniaus vysk. 157

Ž

Žebrys Juozas kun. 217
Žegota žr. Puida Kazys
Želigovskis Liucionas, gen. 140
Žemaitė žr. Žymantienė Julija
Žemaitis Antanas žr. Žmuidzinavičius Antanas
Žemaitis Zigmas prof. 69, 222
Žemkalnis žr. Liandsbergis Gabrielius
Žickaitė Liudvika 99
Žilinskas Jonas kun. žr. Žilius Jonas kun.
Žilinskas (Žilinskis) Tomas kun. 7, 27
Žilius (Žilinskas) Jonas kun. (Jonila) 53, 84, 85, 187, 199
Žymantienė (Beniuševičiutė) Julija (Žemaitė) 18, 41, 46, 47, 48, 76, 92, 195, 196, 205
Žmona žr. Didžiulienė Liudvika
Žmuidzinavičius (Žemaitis) Antanas 149, 190, 193, 223
Žukauskas Antanas (Vienuolis) 197
Žvalionis (Zvalionis) žr. Maironis
Žvėrūnas žr. Zveravičius 157

TURINYS

IV. LIAUDIS VIRSTA TAUTA 5

B. Švinta 5
Spauda draudžiama, bet kas iš to? 5
Jeigu spauda nebūtų uždrausta buvusi 13
Ir nežemaičiai mokslan veržiasi 14
Senapiliečiai ir kiti 17
Aušra 22
Aplink Aušrą 26
Šliūpas Amerikoje 29
Kudirka 31
Jablonskis 33
Leonas ir Mašiotas. Kriščiukaitis ir Šikšnys 35
Matulaičiai ir mokslo populiarizacija 38
Višinskis 40
Beletristikos pradžia 42
Žmona 43
Bitė 44
Žemaitė 46
Pelėda 48
Šatrijos Ragana 50
Vaičaitis ir kiti 51
Ir vėl Šliūpas 54
Domaševičius 55
Janulaitis 57
Vydūnas 60
Jakštas 66
Maironis 70
Margalis 76
Dėdė Atanazas 76
Vaižgantas 77
Žilius ir Milukas 84
Liaudis kyla 87

V. TAUTA BRĘSTA DIDŽIAJAM ŽYGIUI 89

Sunki legaliosios spaudos pradžia 89
Slapyvardžiai ir atsakingieji redaktoriai 92
Su spauda į revoliuciją 94
"Lietuvių Laikraštis" 97
Petras Vileišis ir "Vilniaus Žinios" 99
"Vilniaus Žinių" redaktoriai, straipsniai ir korespondencijos 101
Petras Vileišis nebeatlaiko dienraščio 104
Revoliucinis sąjūdis Maskolijoje 107
Maskolijos revoliucija ir nemaskolių joje dalyvavimas 111
Lietuvos gyventojai ir revoliucija 112
LSDP ir elesdiečiai 115
LSDP ir revoliucija 119
Didysis Vilniaus Seimas 123
Revoliucija ir pirmoji Duma 128
Kėdainiškis Stolypinas 130

Antroji Duma 132
Trečioji ir ketvirtoji Duma 132
Lietuva ir pirmoji Duma 133
LSDP ir Duma 135
Lietuvos dvarininkai, endekai ir dumos 140
Andrius Bulota 141
Pirmeiviai ir atžagareiviai 141
Viltininkai ir Smetona 150
Tarp lenkybės ir lietuvybės 154
Elesdiečiai - visuomeniečiai 160
Aušrininkai. Šilingas 167
Ateitininkai. Dovydaitis 170
Lietuviai ir IV-ji Duma. Yčas 173
Lietuvių kalba viešai skamba 176
Lietuviškieji vakarai 177
Draugijinis visuomenės gyvenimas 178
Lietuvių Mokslo Draugija. Dr. Basanavičius 182
Lietuvių Dailės Draugija 190
Čiurlionis 192
Literatūra ir literatai 194
Justinas ir Albinas 198
Kunigai literatai 203
Naujos pajėgos 204
Gira 206
Krėvė 208
Šeinius ir kiti 212
Lenkiškoji ir kitokia lituanika 213
Vardai ir pozicijos 215
Gabrys 217
I Pasaulinio Karo išvakarėse 220
Pirmaisiais karo metais 222
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ 227
TURINYS 241

M. BIRŽIŠKOS RAŠTAI

M. Biržiška spaudoje dalyvauja nuo studentavimo dienų ir yra parašęs per 8.000 straipsnių lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis. Pirmas jo spaudinys — Ze Žmudzi (iš Žemaitijos) — Varšuvos lenkų savaitraštyje "Ogniwo" 1903 m. spalių 3 d. nr. 41. Skyrium išleista šie jo raštai:

1. **Slowo robotnikow miejskich** do braci wiesniakow. Vertimas iš lietuvių kalbos. Tilžėje 1906 m. 14 psl.

2. **Antanas Klementas,** lietuvių rašytojas pradžioj XIX-jo amžiaus. Iš "Lietuvių Tautos". Vilniuje 1910 m. 40 psl.

3. **Robotnicze kasychorych.** Vertimas iš rusų kalbos. Iš "Kurjer Krajowy". Vilniuje 1913 m.

4. **Lietuvių dainos.** Vidurinėms mokykloms vadovėlis. Vilniuje 1916 m. 70 psl. II leid.: Dainų literatūros vadovėlis, Kaune 1923 m. III leid.: Dainų istorijos vadovėlis, Kaune 1925 m.

5. **Lietuvos geografija** (vidurinėms mokykloms vadovėlis) I. Prigimtis. Vilniuje 1917 m. 148 psl. II leid., Vilniuje 1918 m. III leid., Vilniuje 1920 m. IV leid., Vilniuje 1921 m.

6. **Duonelaičio gyvenimas ir raštai** su kalbos paaiškinimais, I ir II kn. Vilniuje 1918 m. 199 psl. II leid., Vilniuje 1921 m. III leid., Kaune 1927 m.

7. **Ekonomičeskoje položenije Litvy i Belorussii.** Maskvoje 1918 m.

8. **Lietuvių dainų literatūros istorija,** I. Vilniuje 1919 m. 119 psl.

9. **Lietuvių literatūros istorijos santrauka.** (Pr. Jucaičio vertimas M. B-kos teksto rusų Granato enciklopedijoje). Vilniuje 1919 m. 15 psl. M. B-kos originalas: Obzor litovskoi literatury. Vilniuje 1921 m. 22 psl.

10. **Lietuvos istorijos pradžiamokslis,** I. Vilniuje 1919 m. 109 psl. II leid., Kaune 1923 m.

11. **Lietuvos sukilimas 1794 metais.** Vilniuje 1919 m. 31 psl.

12. **Skrot dziejow pismiennictwa litewskiego.** Iš "Glos Litwy". Vilniuje 1919 m. 68 psl.

13. Dr. R. van der Meulen. **Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose.** Iš vokiečių kalbos vertė M. B-ka. Vilniuje 1919 m. 106 psl.

14. **Iš Adomo Mickevičiaus raštų.** I d. Vilniuje 1919 m. (dalis egz. 1921 m. viršeliu). II leid. (I ir II d.), Kaune 1927 m. 287 psl.

15. **Nowe czytanki,** II dalis. Lituanistiniai skaitymėliai pradžios mokykloms, parengti Stef. Jablonskienės ir M. B-kos. Vilniuje 1919 m. 128 psl. (I d. išleista 1915 m. Stef. Jabonskienės, 96 psl., M. B-kos tebuvo koreguota).

16. **Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos.** Vilniuje 1920 m. 142 psl.

17. **I-sios Vilniaus Vyrų Gimnazijos programa** 1919-1920 mokslo metų. Vilniuje 1920 m. 21 psl.

18. **Mūsų raštų istorija 1547-1904 m.** (J. Jablonskio vertimas M. B-kos Skrot dziejow pismiennictwa litewskiego, M. B-kos autorizuotas). Kaune 1920 m. M. B-kos naujai parašyta, 1925 m. Kaune išleista II leidimu I dalis (ligi 1864 m.). 142 psl.

19. **Dainos keliais** (vadovėliui bent kiek medžiagos). I. Vilniuje 1921 m. 118 psl.

20. **Lietuvių literatūra Vilniaus Universiteto metu.** Iš "Visuomenės". Vilniuje 1921 m. 70 psl.

21. **Na posterunku wilenskim.** Straipsnių rinkinys. 6 knygos. Vilniuje 1920 -1922 m. (V ir VI kn. Kaune 1935-1936 m.), 827 psl.

22. **Karo istorijos dainynėlis.** Kaune 1923 m. 32 psl.

23. **Barono gyvenimas ir raštai.** Kaune - Marijampolėje 1924 m. I ir II d. 211 psl.

24. **Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje.** Kaune hektografuota 1924 m. 18 psl.

25. **Rinktiniai mūsų senovės raštai** (medžiaga lietuvių raštijos mokslui augštesniosiose mokyklose). Kaune 1927 m. 254 psl.

26. **Spalių 9 diena** (1920-1927). Kaune 1927 m. 8 psl.

27. **Mes be Vilniaus nenurimsim** (Lietuvos visuomenė ir Vilnius). Kaune 1928 m. 52 psl.

28. **Vaduokime Vilnių!** Kaune 1928 m. 7 psl.

29. **Vilniaus Golgota** (okupuotosios Lietuvos lietuvių darbo ir kančių 1919-1928 metų dienoraštis, B. Škėmio [M. B-kos] **iš laikraščių surinktas). Kaune** 1930 m. 658 psl.

30. **Vilnius prieš lenkams jį pagrobiant.** Iš "Lietuvos Aido". Kaune 1930 m. 15 psl.

31. **Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos.** I knygos (1903-1926 m. straipsnių rinkinys, su Izid. Kisino parengta **M. B-kos 1903-1928 m. raštų bibliografija**). Kaune 1931 m. 504 psl. II knygos (1905-1938 m. straipsnių rinkinys, su Izid. Kisino parengta M. B-kos 1928-1938 m. raštų bibliografija). Kaune 1938 m. 554 psl. III knygos 1944 m. liko Kaune "Varpo" spaustuvėje įpusėtos.

32. **Amerikos lietuviai.** Iš "Lietuviškosios Enciklopedijos". Kaune 1932 m.

33. **Anykščių šilelis.** Iš Liet. Enc. Kaune 1932 m.

34. **Anafielias.** Iš Liet. Enc. Kaune 1932 m.

35. **Arklys ir meška.** Iš Liet. Enc. Kaune 1933 m.

36. **Atminimai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1933 m.

37. **Auka.** Iš Liet. Enc. Kaune 1933 m.

38. **Aušra.** Iš Liet. Enc. Parengė Vaclovas ir Mykolas B-kos. Kaune 1933 m.

39. **Baužas.** Iš Liet. Enc. Kaune 1934 m.

40. **Bellio ir Lancasterio mokymo būdas.** Iš Liet. Enc. Kaune 1934 m.

41. **Biblijų draugijos.** Iš Liet. Enc. Kaune 1934 m.

42. **F. A. Bernotavičius.** Iš Liet. Enc. Kaune 1934 m.

43. **Vyskupas Antanas Baranauskas.** Iš Liet. Enc. Kaune 1934 m.

44. **L. Rėzos Dainyno III leidimas.** I d. Kaune 1934 m., II d. Kaune 1937 m.

45. **Birutos daina.** Iš Liet. Enc. Kaune 1935 m.

46. **Bobrovskis.** Iš Liet. Enc. Kaune 1935 m.

47. **Bože caria chrani ir Bože, cos Polskę.** Iš Liet. Enc. Kaune 1935 m.

48. **Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių.** Iš Liet. Enc. Kaune 1935 m.

49. **Budriai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1935 m.

50. **Capelli.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

51. **Chicagos lietuviai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

52. **Chodkevičiai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

53. **Chodzka.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

54. **Chominskiai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

55. **Čackiai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

56. **Čapskiai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

57. **Čartoriskiai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

58. **Čečeta.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

59. **Dabartis.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

60. **Simanas Dach.** Iš Liet. Enc. Kaune 1936 m.

61. **Dainologija.** Iš Liet. Enc. Kaune 1937 m.

62. **Daukantas Simanas.** Iš Liet. Enc. Kaune 1937 m.

63. **E. J. Daukša.** Iš Liet. Enc. Kaune 1937 m.

64. **Didysis Vilniaus Seimas.** Iš Liet. Enc. Kaune 1937 m.

65. **Didžiuliai.** Iš Liet. Enc. Kaune 1937 m.

66. **J. A. Domaševičius.** Iš Liet. Enc. Kaune 1937 m.

67. **Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose** (iš 1882-1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų). Kaune 1938 m. 390 psl.

68. **K. Duonelaitis.** Iš Liet. Enc. Kaune 1938 m.

69. **Eglė žalčių karalienė.** Iš Liet. Enc. Kaune 1938 m.

70. **Vilniaus gatvėvardžiai.** Iš "Mūsų Vilniaus". Kaune 1938 m.

71. **Filaretai.** Iš Liet. Enc. Kaune.

72. **Filomatai.** Iš Liet. Enc. Kaune.

73. **Per Vilnių į Varšuvą.** Iš "Lietuvos Aido". Kaune.

74. **Gražina.** Iš Liet. Enc. Kaune.

75. **Gudų literatūra.** Iš Liet. Enc. Kaune.

76. **Vilniaus reikalu Amerikos Lietuvoje.** Iš "Mūsų Vilniaus". Kaune 1940 m. 384 psl. Bolševikinės cenzūros sunaikinta.

77. **Senasis Vilniaus universitetas** (1579-1842 m.). Vardų ir raštų atranka. Vilniuje 1940 m. (faktiškai 1942 m.). 112 psl.

78. **Vilniaus universitetas 1940-1941 m.** Iš "Minties". Memmingene 1948 m. 64 psl.

79. **Lietuvių Tautos kelias į naująjį gyvenimą.** I t. Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe. Los Angeles 1952 m. 252 psl. II t. Atbundanti tauta - darbai, žygiai ir veikėjai. Los Angeles 1953 m. 245 psl.

Kaiko neprisiminta, ypačiai kaikurių atspaudų iš "Lietuviškosios Enciklopedijos", tad čion neįtraukta.